

ભૂદાન-ગંગા

[બીજો ખંડ]

ખિહાર

૧૪-૬-૧૯૫૨ થી ૨૭-૬-૧૯૫૩

વિનોબા

સંપાદન: નિર્મળા દેશપાંડે:: અનુવાદ: ગુનીભાઈ વેંઘ

G 119. વો ૨
Bha.

પ્રકાશક :
પ્રબોધ ચોકસી
મંત્રી : યજ્ઞ પ્રકાશન સમિતિ,
રાવપુરા, વડોદરા

પ્રથમ આવૃત્તિ ૫૦૦૦ નવેમ્બર '૫૭
છીમત : એક રૂપિયે

સંપાદિકાનું નિવેદન

પૂ. વિનોબાજીએ છેલ્લાં પાંચ વર્ષ દરમ્યાન આપેલાં ભાષણોમાંથી મહત્વપૂર્ણ પ્રવચનો અને કેટલાંક પ્રવચનોમાંથી મહત્વપૂર્ણ ભાગો ચૂંટીને આ સંકલન તૈયાર કર્યું છે. સંકલનમાં પૂ. વિનોબાજીનું માર્ગદર્શન મળ્યું છે. એમની જ સલાહથી પોચમપદ્મી ૧૮-૪-૫૧ થી પોચમપદ્મી ૩૦-૧-૫૬ સુધીની યાત્રાનો ગાળો પસંદ કર્યો છે. બાકી અંગા તો સદાં વહેલી જ રહેશે.

સંકલન માટે બની રાકે તેટલી સામગ્રી મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છતાં કેટલોક ભાગ મળી શક્યો નથી.

ભૂદાન-આરોહણનો ઇતિહાસ, સર્વોદય-વિચારનાં તમામ પાસાંઓનું દર્શન તથા શંકા-સમાધાન વગેરેનો ખ્યાલ રાખીને આ સંકલન તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. એમાં ક્યાંક, ક્યાંક પુનઃકૃતિ નજરે ચડશે, પણ રસ-દ્વાનિ ન થાય, એ દૃષ્ટિએ એ રાખવી પડી છે.

સંકલન વધારે પડતું મોટું ન થાય એનો પણ ખ્યાલ રાખવો પડ્યો છે. એક રીતે જોતાં આ સંકલન પૂર્ણ માની શકાય, છતાં એને પરિપૂર્ણ બનાવવા માટે ત્રિજ્ઞાસુ વાચકોએ થોડા બીજા ભૂદાન સાહિત્યનું અધ્યયન કરવું રહ્યું. સર્વોદય સંઘ તરફથી પ્રકાશિત (૧) કાર્યકર્તા-પાથેય, (૨) સાહિત્યિકોંસિ, (૩) સર્વોદયકે આધાર, (૪) સંપત્તિદાનપત્ર, (૫) જીવનદાન, (૬) શિક્ષણવિચાર, અને સસ્તા સાહિત્ય મંડળ તરફથી પ્રકાશિત (૧) સર્વોદયકા પોચલાપત્ર (૨) સર્વોદય કે સેવકોંસિ વગેરે જેવાં પુસ્તકોને આ સંકલનનાં પરિશિષ્ટ માની શકાય.

સંકલન માટે પૂ. વિનોબાજીનું સતત માર્ગદર્શન મળ્યું રહ્યું છે. આમ છતાં દરિયામાંથી મોટી વીલ્લવાનું કામ જેને માથે પડ્યું હતું તે એને માટે સર્વથા અપોચ દલી, ત્રુટિઓ માટે ક્ષમા માંગું છું.

—નિર્મળા દેશપાંડે

પ્રાર્તાવિક

ઋષીણાં પુનરાચારાં ધાત્વં અર્થોઽનુધાવતિ ।

પૌત્રમપક્ષીમાં ધિશ્વરી ધ્વજાનું ઉચ્ચારણ એક સામાન્ય જનને મુખે થયું; વિનોબાએ એમાંથી મૂદાનગંજનો. મંત્ર તારવી લીધો અને ત્યારથી આજ સુધીમાં સ્વામિત્વમાંથી પૃથ્વીની સંપૂર્ણ મુક્તિને સિદ્ધ કરવા મથનારું આમદાન આદોલન હવે ઉત્પન્ન થઈ ચૂક્યું છે. સર્વસામાન્ય જનમાં પ્રગટી રહેલી દિવ્યતાના અપ્રદૂત ખનીને નિત્યવર્ધમાન વિનોબા દ્વંજ્યે આગળ વધી રહ્યા છે.

પ્રથમ મંત્રોચ્ચાર થાય છે, અર્થો અનેક પક્ષીથી સ્ફુટ થાય છે. એક પક્ષી એક અર્થો એ મંત્રમાંથી ભારતની ભૂમિપર પ્રગટ થઈ રહ્યા છે.

ભૂદાન-મંત્રોત્તરીના પ્રાકટ્ય પક્ષી વિનોબાનો જાપ સતત ચાલતો રહ્યો છે. 'નિત-નનીન' નવનીત આપણને મળતું રહ્યું છે.

ભૂદાન એ કેવળ ભૂમિનાં દાન માગવાનું કે કેવળ ભૂમિનું સર્મ-વિતરણું કરવાનું આદોલન નથી. એ એક સમગ્ર જીવન-દર્શન છે. વિનોબાને પગલે પગલે ભૂદાનનો જાપ ચાલે છે અને પ્રતિદિન જીવનનાં નવાં નવાં પાસાં આલોકિત થતાં જાય છે. એમાંથી શક્ય તેટલાંને આ પુરતક મારફત પ્રકટ કરવાનો સ્તુત્ય પ્રયાસ બહેન નિર્મળા દેશપાંડેએ કર્યો છે.

ભૂદાન-આરોહણમાં આ છ વર્ષ દરમિયાન એક પક્ષી એક તથકકાઓ આવતા રહ્યા છે. એક એક તથકકે વિચાર રચનપણે વિકાસ કરતો રહ્યો છે. ભૂમિનાં દાનથી માંડીને વિશ્વ-સમગ્રને આવરી લેતા વિશ્વસંકલ્પ સુધીનો એનો વિકાસ અનેક તથકકાઓમાં વહેંચાયેલો છે. આ અનુવાદ અમે હિંદી ખડો પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ નથી કરતા. પણ ભૂદાનગંગાના વિવિધ તથકકાઓ પ્રમાણે વધુ નાના ખડોમાં પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ. હિંદીના પ્રથમ બે ખંડ, અર્થાત્ બિહાર-ચાત્રાની સમાપ્તિ સુધીનાં પ્રયત્નો, ગુજરાતીમાં ત્રણ ખડોમાં પૂરાં કરવા ધાર્યાં છે જેમાંથી આ બીજો ખંડ છે.

૧૧૧	...	૧૧૧૧ '૧૧૧૧૧૧	૧૬
૧૧૨	...	૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧	૧૭
૧૧૩	...	અનુક્રમ ૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧૧૧	૧૮
ખિદ્દાર :	...	૧૧૧૧ ૧૧ ૧૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧	૧૯
૧૧૪	ભારતીય ક્રાંતિની અનોખી શૈલી : ૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧		૨૦
૧૧૫	પહેલેથી ભાખી રાખ્યા પ્રમાણે ક્રાંતિનું પ્રાપ્ત ૧૧૧૧૧		૨૧
૧૧૬	ક્રાંતિ સંક્રાંતિ થાય ૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧૧		૨૨
૧૧૭	આખો સમાજ ભક્ત અને ૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧		૨૩
૧૧૮	સંપત્તિદાનયત્રની ઘોષણા ૧૧૧૧ ૧૧૧૧ ૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧		૨૪
૧૧૯	અપરિગ્રહ અને આશ્રમ-ધર્મ ૧૧૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧૧		૨૫
૭	સમાજાય હૃદં ન મમ	...	૪૨
૮	વહેંચણી અને હિતપાદન સાથે સાથે	...	૪૬
૯	યુગના ઘડવૈયા આપણે છીએ	...	૫૦
૧૦	સરકાર મીંઢું અને જનતા એકઠો છે	...	૫૮
૧૧	સચ્ચે ભૂમિ ગોપાલકી	...	૬૪
૧૨	માનવધર્મની પ્રસ્થાપના	...	૭૦
૧૩	સંપત્તિદાનયત્ર એક ધર્મ-વિચાર	...	૭૭
૧૪	માનવ-પંખીની બે પાંખો : આત્મજ્ઞાન અને વિજ્ઞાન		૮૦
૧૫	આપણો સ્વતંત્ર અને અક્ષીણ વિચાર	...	૮૦
૧૬	સ્વાયત્ત લોકસત્તા	...	૮૫
૧૭	માનવસેવા-આજનો યુગધર્મ	...	૧૧૫
૧૮	મોટા ઉદ્યોગોનું રાષ્ટ્રીકરણ થાય	...	૧૨૬
૧૯	ભગવાન અહિંસક ક્રાંતિ ઇચ્છે છે	...	૧૨૮
૨૦	પુણ્યભય સાધનોથી સામાજિક ક્રાંતિ	...	૧૩૪
૨૧	પહેલાં દિલ સંધાવા દો, પછી જમીન સંધાશે	...	૧૪૧
૨૨	માણા ને કલગીની સંસ્કૃતિ	...	૧૪૫
૨૩	ધર્મનું સામાજિકરણ	...	૧૪૭
૨૪	ગરીબો પાસેથી દાન શા સારુ ?	...	

૨૫	અહિંસાનું સ્વરૂપ	...	૧૧૧
૨૬	જમીનદારો બૂદાનનું કામ ઉપાડી લે	...	૧૧૪
૨૭	સહવિચારની અમોઘ સંકિર્તિ	...	૧૭૦
૨૮	ક્રાંતિ વિચારથી જ થાય છે	...	૧૮૭
૨૯	‘ધન ધરતી વહેંચીને રહેશે’	...	૧૮૭
૩૦	અહિંસા સીધી રેખા છે	...	૧૮૪
૩૧	સર્વોદયનો રાજનૈતિક વિચાર	...	૧૮૭
૩૨	સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ નીતિ	...	૧૯૭
૩૩	ધર્મ-ચક્ર-અવર્તન ક્યારે થાય છે ?	...	૨૦૨
૩૪	શિવકોનો અક્ષરાનુક્રમ	...	૨૦૬

ગિહાર

[સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૨ થી જન ૧૯૫૩]

ભૂ દા ન - ગં ગા

(ખાન્ને ખંડ)

ભારતીય ક્રાંતિની અનોખી રીત

: ૧ :

આને દુનિયા બધી ભલતે જ રસ્તે જઈ રહી છે. ધર્મથી કે અધર્મથી મને તે રીતે મેથું કરવું, સંધરો કરવો એટલું જ દુનિયા આને સમજે છે. પણ હવે આપવાનો સમય પાંડો ગયો છે. લોકો કહે છે 'આપવું એ તો જીલ્લી ગંગા વહેવડાવવા જેવું છે।' પણ આ જીલ્લી ગંગા વહેવડાવવાનું કામ નથી, આ તો સીધી ગંગા વહેવડાવવાનું કામ છે. આપણે એક ખીજા પ્રત્યે તિરસ્કાર સેવીને, લડી કરીને જીત્યું તો તે ઈશ્વરની ઇચ્છાની વિરુદ્ધ થશે અને તેથી આપણે દુઃખી દુઃખી થઈ જઈશું.

લોગની સાથે દાન જરૂરી

તમે જાપાઓમાં વાંચ્યું હશે કે કોરિયામાં યુદ્ધ ચાલે છે અને સુલેદની વાતો પણ ચાલે છે. બન્ને કામ સાથે સાથે ચાલે છે. ત્યાં આગ અને પાણી બન્ને છે. પણ પાણી એટલે ? પાણી જેવું પાતળું ગ્યાસતેલ એ ત્યાં જંટાય છે. જેટલું પાણી જેવું પાતળું આ પ્રવાહી જંટાય છે તેટલી જ ત્યાં આગ ભભકા લે છે. સુલેદની વાટાઘાટો ચાલી તેના કાગળિયાની થોદડીઓ સાત ફેટ તો જીંચી થઈ, ને એનું વજન પાંચસો સ્તલ તો થયું ! અને જીતયે લડાઈ ચાલુ જ છે. આમાંથી આખી દુનિયામાં યુદ્ધની આગ ફેલાય એમ પણ બને. આ બધું કેવળ એટલા સારુ થાય છે કે આપણે ખાલી લેવાનું સમજ્યા છીએ, દેવાનું નહીં.

બચપણમાં આપણે આપણાં માઆપ પાસેથી લેતા હતા. ભગવાને આપણને એ જે તાલીમ આપી છે એનો અર્થ એ છે કે જે અગાની છે, દુઃખી છે, નાના છે એ લોકોને આપવું એ સુખી અને મોટાઓનું કર્તવ્ય છે. પણ મોટું ઠાણ ને નાનું ઠાણ ? પાંચ રૂપિયા કમાનારો એ રૂપિયા

કમાનારાથી મોટો હોય અને દસ રૂપિયા કમાનારાથી નાનો હોય તો તે 'નાના મોટા' એ ખાલી કહેવાનો વાત યદ્યપિ. ખાલી કાઈ કહેતાં કાઢતે પણ કંઈક પણ આપ્યા વિના ખાવાનો અધિકાર નથી. ભોમની સાથે દાન જરૂરી છે. ભોમની સાથે એની પરેશ ન હોય તો એ રાગ બની જાય છે. રાગ એટલે ખાલી શરીરના જ રાગ નહીં, પણ દ્વેષ, ઝઘડા, મહાયુદ્ધ વગેરે પણ સમાજ-શરીરમાં પેદા થતા રાગો જ છે. એટલે નિરંતર દાન આપતાં રહેવું એ જ ભોમના રાગનો ઉપાય છે. એનાથી ભોમ કયાણુકારી નીવડે છે વિનાશકારી નથી નીવડતો.

આજે દુનિયા તોળા પામી ગઈ છે

આજે જેમને જનતાએ ચૂટી કાઢ્યા છે એવા મોટા મોટા પ્રત્યક્ષિયાઓ અને નેતાઓ માયું કોડી ફાંડીને શું સાધી રહ્યા છે? જાત જાતના સવાસો પેદા થાય છે, પણ કિલ્લતા નથી. કારિયામાં લડાઈ ચાલે છે. કાસ્તીરમાં આમ ધૂંધવાય છે. લંકામાં વસતાં હિંદીઓ ખાલી મતાધિકાર મજિ છે, તેમ એમને મળતો નથી. આજે આપણા દેશમાં, બંધારણમાં જેમવાઈ કરીને હરિજનોને સમાન અધિકાર આપ્યો અને એમની હાલત સુધરી પણ છે, પણ દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓને હરિજનોની જેમ છેડા રાખે છે. અને તેથી આફ્રિકામાં હિંદીઓનો સત્યાગ્રહ ચાલે છે. આમ જેતાં દુનિયામાં કાઈદેશ એવો નથી કે જ્યાં સ્વરાજ્યનાં સુખ અને આનંદ હોય.

લોકો કહે છે કે હિન્દુસ્તાનમાં સ્વરાજ્ય આવ્યા પછી પણ આનંદ નથી. હું પૂછું છું આનંદ છે કયા દેશમાં? અમેરિકામાં સુખ છે? નથી, ત્યાં પણ ગરીબો દુઃખી છે. રશિયામાં સ્વર્ગ છે એમ માનતા હો તોયે ભીત બૂલો છો. સુખ સારુ બાથોડિયાં તો બધા જ મારે છે પણ એમની રીત ખોટી છે. એટલે હવે આપણે સાચું આપવાની વાત કરીએ.

દાનમાં પણ આવી ચીજોસાઈ!

એક દિવસ સવારના પહોરમાં એક બાઈ ભક્તિપૂર્વક એક એકરનું દાન આપવા આવ્યો. એની પાસે ત્રણસો એકર જમીન છે. મેં એને સમજાવ્યું કે 'આટલું આપવાથી તો તમારી બેઠજીવતી થશે. મારે તો ચોની આબરૂ

વધારવી છે-ગરીબોની તેમ જ શ્રીમંતોની, મારે આશ્રમ સારુ બંર હોત તો હું તમારી જમીન સ્વીકારી લેત, પણ આજે તો હું દરિદ્રનારાયણના પ્રતિનિધિ તરીકે માગું છું.' મારા સમગ્રવવાથી જરા પણ આનાકાની વગર એણે ત્રીસ એકર જમીન આપી. પછી મને વિચાર આવ્યો કે લોકો આમ કેમ કરતા હશે ? આ 'પત્રં પુષ્પં ફલં તોયમ્' વાળું જે શીખવ્યું છે તેની આ અસર લાગે છે ! ભગવાનને જે પૈસાની સાકર ચડાવીને આપણને આફતમાંથી હોઠાવવા પ્રાર્થના કરીએ જ છીએ. એટલે જ્યાં દાનની પ્રેરણા છે ત્યાં પણ ચોંચસાઈ છે એ જોઈને હું જરા સાવધ થઈ ગયો. ત્યારથી મેં ઠરાવી દીધું કે જરા અમરતું દાન ન લેવું. અભિમાન વગરનું દાન હશે તે જ લઈશ. મારો વિચાર સમગ્રજ અને તેથી જે દાન મળે તે જ મને ખપે, બાકી લૌકિક રીતનું દાન ન ખપે. એક વાર એક દસ હજાર એકરવાળાએ મુનીમ મારફતે સો એકર દાન દેવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ મેં એ લેવા ના પાડી, કારણ કે મારું કામ જુદી જાતનું છે.

ત્યાગના પાયા પર ક્રાંતિ

કોમ્યુનિસ્ટોને બીક છે કે આનાથી ક્રાંતિ રોકાશે. પણ એમને ભાન જ નથી કે ક્રાંતિ શેને કહેવાય ? ક્રાંતિ બધા જ દેશોમાં એક જ રીતે ન થાય. એ તો પોતા વાંચીને કહે છે કે માર્ક્સે લખી મેલ્યું છે તેને ચીંતે ચીંતે જ ક્રાંતિ થાય. હું એમને કહું છું કે હિંદુસ્તાનમાં ક્રાંતિ કેવી રીતે થાય તેની મને તમારા કરતાં વધારે ખબર છે. મેં વેદોથી માંડીને ગાંધી સુધીના બધા વિચાર ધોળા પીધા છે. તમામ વિચારોનો મેં જીંડો અભ્યાસ કર્યો છે. આ દેશને પોતીકો એક પદ્ધતિ છે, પોતીકો એક હિંદેશ છે, અને પોતીકો એક ધર્મ છે. જેમ દરેક કુળમાં આગવા એવા એક ગુણનો વિકાસ થયેલો હોય છે અને એ પ્રમાણે ચાલવું એ એનો ધર્મ હોય છે તેમ દરેક દેશનો પણ પોતાનો એક ધર્મ હોય છે. હિંદુસ્તાનમાં આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિનું કાળથી ચાલ્યું આવ્યું છે. દુનિયા આખી જ્યારે અજ્ઞાનના અધકારમાં ઘેરતી પડી હતી ત્યારે અહીં આત્મજ્ઞાનનો સ્વચ્છ પ્રકાશ રેલાતો હતો. એટલે વેદોત્ત વગર અહીં એક ક્રાંતિ થાય તેમ નથી. તમે આત્માના સાગલા પાડી

નાખશો, વખે રચશો અને કડવાશ તથા ઝેર ફેલાવશો તો તેનાથી ક્રાંતિ નહીં થાય. કોમ્યુનિસ્ટોએ તો ક્રાંતિનું ખીણું જ બનાવ્યું છે. એનાથી તો ક્રાંતિ ક્રાંતિ જ મટી જાય છે. એ તો એક લીટ લીટ ચાલવા જેવું થયું.

મારો આ વિચાર સમાજ-રચનાની ક્રાંતિનો છે. કાર્યકર્તા ઉદાર શુદ્ધિવાળા અને દયાળુ હોવા જોઈએ. પોતાની પાસેનું આપવાવાળા અને ક્રાંતિકારી હોવા જોઈએ. ભૂતદયાથી આપેલું દાન મારે નથી ખપતું. મારે તો વિચાર આપવો છે ને ભોંય લેવી છે. હું તો એક મોટી વસ્તુ આપું છું ને નાની લઉં છું. ક્યાં માટી ને ક્યાં વિચાર ! હું કરોડની કીમતની ચીજ આપીને એક આનાની ચીજ સામી લઉં છું. હું એવો ઉદાર દાતા છું કે તમારી પાસેથી લઉં છું એનું હજારગણું આપું છું. તમારી પાસેથી કશું કદાવી લેવાની વાત નથી. તમે વિચાર સમજ્યા વગર દાન દેશો તો આ કામ લાખ વરસે પણ પાર નથી પડવાનું, પણ જો એક વાર વિચાર સરખો સમજું લીધો તો સર્વસ્વનું દાન આપશો. હિંદુસ્તાનમાં સર્વસ્વનું દાન કરનારા કેટલાયે ત્યાગી નીકળ્યા છે. અહીં ત્યાગનું નામ પડતું જ લોકોને પાતો ચડે છે. એટલે અહીં જે કાંઈ યશ તે ત્યાગની ભૂમિકા પર અને ત્યાગથી જ થશે.

આપણે દુનિયાને દોરનારા છીએ

આજે દુનિયા એવી તો ચક્કરમાં પડી છે કે ધાણીના બળદની જેમ ગોળ ગોળ ફરે છે અને એક ડગણે આગળ વધતી નથી. તમામ દેશોના નેતાઓ આ વખતેમાં ફસાયા છે. એમાંથી નીકળવાની એકમાત્ર દિશા નથી. અમેરિકાવાળા રપમી* ડોલરનો દહાડો ફાલીને જાહેર કરે કે એ દિવસથી અમે સૈન્ય રાખવાના નથી. તો શું રહિયા એના પર દુશ્મનો કરશે ? હરગીજ નહીં, કારણ કે એનાથી એક નૈતિક વાતાવરણ ઊભું થશે. દુનિયા આખી પર એની અસર પડશે. પણ અમેરિકાવાળા એમ ન કરે કારણ કે એટલી દિશા એમનામાં નથી. રશિયાવાળા પણ એમ નહીં કરી શકે અને હિંદુસ્તાન પણ નહીં કરી શકે. હિંદુસ્તાન પાકિસ્તાનથી ડરે છે

● નાતાલ, એ દિવસે ઈસુ ખ્રિસ્તનો જન્મ થયો હતો.

અને પાકિસ્તાન હિંદુસ્તાનથી. એટલે બન્ને સૈન્યો નભાવે છે.

અમેરિકાવાળાંને દાવો છે કે એ દેવળ પોતાની જ રક્ષા ખાતર નહીં, પણ આખી દુનિયાની રક્ષા કરવા અને શાંત સ્થાપવા સારુ સેના રાખે છે. એ જળવાન છે તેથી સેના છોડી શક્તા નથી અને આપણે નખળા હોવાથી છોડી શક્તા નથી. આ માયાવી ચક્કર છે. બધા પોતાની જ વાત ચાલે તેના ફાફા મારે છે. આખી દુનિયામાં શાંતિ શી રીતે સ્થપાય તેની ટાંછને પડી નથી, કારણ કે બધા એક જ પ્રવાદમાં ફસાયા છે. આમ છતાં ભગવાનની મદદ છે કે આપણે પ્રવાદમાં એટલા બધા ફસાયા નથી. આપણી સ્વતંત્રતા માટેની લડત જુદી જ રીતની હતી. તેથી જ આજે હિંદુસ્તાન મનકાવતો માર્ગ પસંદ કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં છે—હિંસાનો કે અહિંસાનો. બન્નેનું નિયોજન કરી શકે એમ છે. બીજાઓને જે નવું નવું સજ્જતું નથી તે આપણને સજ્જી શકે. એટલા સારુ નહીં કે આપણામાં ઝાઝી અક્કલ છે. આપણે બધા તો નાના હીએ, પણ આપણે ત્યાં આત્મચાનની એક પરંપરા ચાલતી આવી છે.

બુદ્ધ ભગવાનના પગલે

દમણી કવિએ ગાયું કે વિનોબા બુદ્ધ ભગવાનના પગલે પગલે ચાલી રહ્યા છે. તુલના કરવી બરાબર તો નથી, છતાં વાત સાચી છે. બુદ્ધ ભગવાન તો મહાન હતા, અને આપણે તો અત્યંત હુદ્ડ હીએ. એમની સામે તો આપણું કશું જ્ઞાન નથી. એમનું જ્ઞાન એક રૂપિયા જેટલું હતું તો આપણું એક પાઇ જેટલું છે. છતાં આપણે વધારે જાણીએ છીએ. કારણ, આપણે એના ખભા પર બેસા છીએ. દીકરા બાપના ખભા પર બેસી હોય તો બાપ કરતાં ખૂબ નાનો હોવા છતાં વધારે દૂર સુધી જોઈ શકે છે. તેમ આપણે બુદ્ધ કરતાં નાના હોવા છતાં વધારે જાણીએ છીએ. એમની સરખામણીમાં આપણે તો ક્યારે જ વિસાતમાં નથી. આમ છતાં બુદ્ધના જમાનામાં નહોતું થઈ શકતું તે આજે થઈ શકે છે, કારણ કે એમના અનુસરણ વારસો આપણને મળેલો છે. આપણે નાના છીએ, પણ આપણું કામ મોટું છે. દુર્ગાવતી, (નિદાર) ૧૪-૬-૧૯૫૨.

પહેલેથી ભાખી રાખ્યા પ્રમાણે કાંતિ ના થાય : ૨ :

મેં ડોમ્બુનિસ્ટોની ટીકા કરી અને હજુ કરું પણ છું કારણ કે એમને હું મારા કાર્ધ સમજું છું. એ લોકો ખોટા રસ્તે જઈ રહ્યા છે, છતાં એમને સમજાવવા એ હું મારું કર્તવ્ય સમજું છું. મારી ઇચ્છા છે કે એ લોકો મારી વાત બરાબર સમજે અને પછી મારી ટીકા કરે. મેં એમની ટીકા કરી તેમાં કડવાશ નહોતી, એ સ્પષ્ટ હતી. એમણે કાંતિનું એક જાણ બનાવ્યું છે, પણ હું કહું છું કે એમ પહેલેથી લખી મેલેલી પોથીઆ પ્રમાણે કાંતિ નથી થતી. એ લોકો તો કાર્લ માર્ક્સના વાક્યને વેદવાક્ય જ માને છે. પણ કાર્લ માર્ક્સ આજે જીવતો હોત તો એને પણ આ જાણનો વિચાર પસંદ ન પડત. એ પણ વિચાર કરત અને નવું નવું સૂચવત. આપણે પુસ્તક કે શબ્દોનું 'પૂંછડું' ઝાલી બેસીશું તો કાંતિ નહીં થાય. એક દેશમાં કાંતિ થઈ તે જ રીતે બીજા દેશમાં ન થાય. કાંતિ તો દેશ, કાળ અને પરિસ્થિતિ પર આધાર રાખે છે.

એને આ નહીં સમજાય, તેમને હું સમજાવવા તૈયાર છું. મારો એમના પર પ્રેમ છે. એમનામાં દેટલાયે જણા મારા મિત્ર છે. એક બે દેશોએ તો એમણે મને માન-પત્ર અને દાન-પત્ર પણ આપ્યા છે. આમ છતાં જો એમને લાગતું હોય કે મારી પદ્ધતિ બરાબર નથી તો એમ માનવાનો એમનો પુરો અધિકાર છે. પણ એમને હું કહું છું કે જરા ધીરજ ધરો અને જુઓ. તમે જે મંગિા છો તે જ મારે પણ જોઈએ છે, અને એ છે મરીબોનું કલ્યાણ. એટલે બહારની વાતો અહીં લાવવાથી કશો ફાયદો થાય તેમ નથી.

કમળ ના છોડ્યો.

ડોમ્બુનિસ્ટોએ કમળ છોડાવવા બાબત સવાલ કર્યો છે. કમળ છોડાવવાનો તો મેં જ્વેરદાર વિરોધ કર્યો છે. પણ સૂત્રોની બાંત્ર પોષારવાની મને રૂવ નથી. કાશીમાં મેં કિસાનોને કહ્યું હતું કે કમળ છોડો છો શા સારુ ? તમે શાંતિપૂર્વક પોતાની જમીન પર ચોંટી રહો. કાર્લ માર્ક્સ-પીટ

કરવા આવે તો એને માર-પીટ કરવા દો. દુઃશાસનના જેવા મારનારના હાથ પર ભારતી ભારતી ચાકશે. મારા આ નિવેદનથી બધા જાગ્યા અને ઉત્તર પ્રદેશની સરકારે કચ્છ છોડાવવાનું બંધ કરાવ્યું. બિહારમાં પણ આવું થાય એમ હું ઈચ્છું છું. હું કચ્છને છોડાવેલી જમીન પણ દાનમાં માગું છું.

મારાથી ભગવાનનું નામ છોડવાનું બને તેમ નથી

કોમ્યુનિસ્ટો હૃદય-પરિવર્તનની વાતનો ઠોરે છોડાવે છે. પણ હું કહું છું કે હૃદય-પરિવર્તન તો તમારું (કોમ્યુનિસ્ટોનું) જ થયું છે. કાર્લ માર્ક્સની એક ચોપડીએ તમારું ફિલ પલટાવી નાખ્યું છે. તે શું માર્ક્સ લાઠી ને પિસ્તોલ લઈને તમારે માથે સામ્યવાદ ઠોકી બેસાડવા આવ્યો હતો? તમે એક પુસ્તકને લીધે જ સામ્યવાદી બન્યા છો. ચંકરાચાર્યે જે રીતે વિચાર-પ્રચારનું કામ કર્યું તે જ રીતે આપણે પણ કરવાનું છે. આપણે બધાને સમજાવવાનું છે. મારી સલામ હમરો લોકો આવે છે, બાપણ સાંભળે છે અને ઘેર જઈને કહેવા મડે છે કે ‘ચરમનો પ્રકાશ, હવા અને પાણીની જેમ જ જમીન પણ ભગવાનની દીધેલી છે.’ આથી વધારે કોમ્યુનિસ્ટોને શું ભેઈએ છે? પણ જો એમને પરમેશ્વરના નામનો જ વિરોધ હોય તો મારે કહેવું પડશે કે માર્ક્સ કરજો, મારાથી પરમેશ્વરનું નામ છોડવાનું નહીં બને!

ભૂદાનની પ્રેરણા ક્યાંથી?

કોઈકે પૂછ્યું છે કે ‘તમને તેલંગણામાંથી જ ભૂદાનની પ્રેરણા થઈ એ ખરું છે?’ એનો જવાબ એ છે કે ભૂદાનચક્ષુની પ્રેરણા મારા મનમાં છેલ્લા ચાર પાંચ વર્ષથી ઘોળાતી હતી. મધિજી ગયા બાદ હું દિલ્હીના મેવાતો અને નિરાશિતો વચ્ચે કામ કરતો હતો ત્યારેના આ સવાલ મારી સામે હતો. પાકિસ્તાનથી આવેલા નિરાશિતોમાંથી દરિજનોને જમીન નહોતી મળતી. તેથી મેં એમને સારું પંજાબ સરકારને અપીલ કરી. તે પરથી સરકારે જાહેર કર્યું કે દરિજનો સારું પાંચ લાખ એકર જમીન બાગુએ કાઢ્યું. સરકારના આ પત્રમાં મેં પ્રાર્થના સભામાં વખાણ પણ કર્યો, પણ પત્રો કેટલાક કારણસર સરકાર એમ ન કરી શકી. એને કારણે દેલ્હાઈ જઈ પોતાનું

દુઃખ વ્યક્ત થયું. રામેશ્વરીજી નહેરુને ખૂબ જ દુઃખ થયું. પણ એ વખતે મેં બધાને આમોક્ષી રાખવા કહ્યું. ત્યાર પછી એ વિષય પર મારું ચિંતન ચાલતું રહ્યું. ત્યાર બાદ જ્યારે તેલંગણામાં ફરતો હતો ત્યારે એક ઠેકાણે હરિજનોએ જમીનની માગણી કરી. મને થયું લાવને, મામવાળા-જોના દિલ જરા ચકાસી જોઈ! અને મેં દ્વિંમત કરીને જમીન માંગી. અને ત્યાં મને જમીન મળી, ત્યારથી આ યજ્ઞની સફળતા થઈ.

એનો અર્થ એ થયો કે ભગવાન આ કામ ધન્ય છે. મારા આ યજ્ઞનો આરંભ તેલંગણામાં થયો એ વાત ખરી, પણ તે કોમ્યુનિસ્ટોને લીધે થયો છે એમ નથી. મારે કોમ્યુનિસ્ટોને ખાતરી આપવી છે કે એમને સાડુ મારા મનમાં કોઈ ખૂંસો લાવ નથી, સારો જ લાવ છે. કોઈના દિલમાં કેવો લાવ બરેસો છે તે જોવા સાડુ ભગવાને દિલને દરવાજા નથી મૂક્યા એ એની ખૂબ યઈ ગઈ છે. પણ એ દરવાજો હોત તો તમે જોલીને જોઈ શક્યા હોત કે મારા દિલમાં તમારે માટે કેટલો પ્રેમ બર્યો છે.

બેકસર, ૨૪-૯-૧૯૫૨.

ક્રાંતિ સંક્રાંતિ થાય

: ૩ :

આજથી અઢી હજાર વર્ષ પર આપણા દેશમાં એક મહાન પુરુષ પાક્યા હતા. વિશ્વ-વિજય કેવી રીતે કરવો એનો એણે આપણને એક મંત્ર આપ્યો. એમના નિર્દેશતા અને પ્રેમના સંદેશાની અસર એકલા ભારત પર જ નહીં, દુનિયાના બીજા દેશો પર પણ થઈ. આજે જ્યારે દુનિયામાં લગાઈ ઝઘડા અને તાણાતાણી ચાલી રહી છે ત્યારે દુનિયાને એમના વિચારો વધારે માફ આવે છે. દુનિયા આખીના વિચારકો આજે વિચારતાં વિચારતાં એ છોડે પછેચે છે જે છોડે ભગવાન શુદ્ધ આજથી અઢી હજાર વર્ષ પહેલાં પહોંચ્યા હતા.

‘અક્રોધેન જિને કોધમ્’

એમણે કહ્યું હતું :

અક્રોધેન જિને કોધં, અસાધુ સાધુના જિને ।

જિને કદરિયં દાનેન, સચ્ચેનાલિકવાદિનમ્ ॥

આપણી સામે ક્રોધ લગ્યુંકરો હોય અને એને જીતવો હોય, કારણે હોય તો આપણામાં પરમ શાંતિ હોવી જોઈએ. સામાજિકતામાં જોઈએ ક્રોધ તેટલી જ શાંતિ આપણામાં હોવી જોઈએ. આપણે શાંતિથી જ ક્રોધને જીતી શકીએ. ભગવાન શુદ્ધ ક્રોધને વશ થવાનું કોઈને કહ્યું નથી. કોઈ એમ માનવું હોય કે એમણે નિર્જાળતા શીખવી તો તે ખૂલ છે. તત્કાર જોઈને ભાગી જાય, અથવા તો એની સામે ઝૂકી પડે એવી અહિંસાનો એમણે પ્રયત્ન નહોતો કર્યો. એમણે આપણને વિચારાનંત આપ્યો કે અક્રોધથી ક્રોધને જીતવો. આપણે સામાન્ય જ હથિયાર ઉઠાવીને એના પર તૂટી પડીએ તો દુનિયામાં કોઈ દિવસ શાંતિ નહીં થાય. અક્રોધથી લડનારો જ ક્રોધને જીતી શકે.

પરશુરામે પણ આ પ્રયોગ કર્યો હતો. છકી ગયેલા ક્ષત્રિયોને પાક આપવા પોતે બ્રાહ્મણ હોવા છતાં હથિયાર ઉઠાવ્યા અને પૃથ્વી એકવાર નક્કરી કરી. પણ તેથી ક્ષત્રિયોનો નાશ ન થયો એટલે ફેર હથિયાર ઉપાડ્યાં. આમ ને આમ એમણે ક્ષત્રિયોનું નામ જૂંસી નાખવા એકવીસ પ્રયત્નો કર્યા, પણ ક્ષત્રિયો ખલાસ ન થયા. અને થાય પણ શી રીતે, જ્યારે પરશુરામે પોતે જ હથિયાર ઉઠાવી ક્ષત્રિયોની નાતમાં ભેરો કર્યો । એ પોતે ક્ષત્રિય બની ગયા. જેવું વાળ્યું તેવું લખ્યું. એમણે ક્ષત્રિયત્વનું બી વાળ્યું એટલે એમાંથી અનંતગણા ક્ષત્રિયો પાકવાના. પૂર્વજોના આ બધા અનુભવો ભગવાન શુદ્ધની સામે હતા. એમણે નિહારના લોકોને એમની જ ભાષામાં સમજાવ્યું કે આ દુર્જનતાને તામે ન થશો, એનાથી ભાગશો પણ નહીં. તમારે દુર્જનતા પર કાણુ મેળવવો હોય તો એને પોતાના હૃદયમાં પેસવા ન દેશો. એ જો એકવાર પેડી તો તમારા હૃદયમાં જામી જશે. તેથી જ અસાધુત્વને જીતવા સાધુત્વની જરૂર છે. કંજૂસી કાઢવા ઉદારતા જોઈએ. સત્યથી મિથ્યાનો લોપ કરવો જોઈએ. અંધકારથી અંધકાર જતો નથી, એનાથી

સવાલ ઉઠાવી લઈને દુનિયાને અહિંસા-ધર્મ શીખવ્યો. આ જીવ પામવાનો ધર્મ છે. આ વિજય-ધર્મ એમણે ફેલાવ્યો. દેવળ એક તત્ત્વ-વિચારનો પ્રચાર નહોતો, અને એ તો યદ્યપણ ન શકે. તુલસીદાસે કહ્યું છે, “સરસૈ બ્રહ્મવિચાર પ્રચાર.” ભક્તિ, કર્મ અને તત્ત્વ-વિચારનો ત્રિવેણી-સંગમ જેનામાં હોય તે જ સાચો ભક્ત. ભક્તિને એમણે ગંગા કહી, કર્મને ચમુના અને તત્ત્વ-વિચારને સરસ્વતી કહી. બ્રહ્મ-વિચારનો પ્રચાર એટલે શુદ્ધ સરસ્વતી. તેથી દેવળ બ્રહ્મનો તત્ત્વ-વિચાર અવ્યક્ત છે, વ્યક્ત નથી. એને વ્યક્ત કરવો હોય તો ઠોઠકિ પ્રત્યક્ષ સવાલ હાય ધરવો જોઈએ, પછી એની જોડે જોડે તત્ત્વ-વિચારનો પ્રચાર થતો જાય છે. આપણે બુદ્ધનું અનુસરણ કરીએ છીએ. આ ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તનનું કામ છે. હું તો તુલસીનું પણ બુદ્ધને કહ્યું તે જ આપણે કરીએ છીએ. એટલા જ સારું બુદ્ધિમાનોનો સવાલ આપણે હાય ધર્યો છે.

પ્રેમથી જ સવાલ ઉઠલશે

લોક અને પૂછે છે કે પ્રેમથી આ સવાલ ઉઠલશે ખરો? મને નવાઈ એ વાતની યાય છે કે જેમણે કુટુંબના પ્રેમ પર આખું જીવન માળ્યું, જેનો એક પણ દિવસ પ્રેમના અનુભવ વગર જતો નથી, એવા જ ભીંતે મને આવો સવાલ કરે છે! માણસમાં પ્રેમ-શક્તિ છે કે દ્વેષ-શક્તિ તેનો નિર્ણય આપણે એક ક્ષોડીથી કરી શકીએ. ધારો કે ઠોઠકું ખૂત થયું. તરત જ તાર આવશે અને છાપામાં એના સમાચાર છપાશે. હવે એથી જીલકું, તાર આવશે અને છાપામાં એના સમાચાર છપાશે. હવે એથી જીલકું, ઠોઠકું મા પોતાના બાળકને ખૂબ પ્રેમ-પૂર્વક ધવડાવે છે, અથવા તો બાળક માંદું છે અને એની પાછળ આખું મટકું માર્યા વગર મા દસ દસ દિવસનાં જાગરણ કરે છે તો શું એના સમાચાર છાપાને મોકલો તો એ છાપશે ખરા? કેમ નહીં છાપે? કારણ, પ્રેમ એ તો મનુષ્યનો સ્વભાવ જ છે. એથી જીલકું કંઈ જને તો એ ઇતિહાસમાં નોંધાય અને છાપામાં છંપાય. મનુષ્યનું જીવન પ્રેમ-મય છે. શરૂથી માંડીને અંત સુધી એ પ્રેમથી જ જીવે છે. એનો જન્મ પણ પ્રેમથી જ યાય છે, એનું પાલન પણ પ્રેમથી જ યાય છે, અને મૃત્યુ પણ પ્રેમ વચ્ચે યાય છે. મિત્રો મરનારનું મોં જોવા દોડી જાય છે, મરવા પડેલો પણ મિત્રોનાં મોં જોઈને સમાધાન પામે છે અને અંતે પ્રેમમય

પરમેશ્વરની પાસે પહોંચી જાય છે. આપણે સમુદ્રનાં મોજાંને મોજાં એવું આગવું નામ આપીએ છીએ, પણ ખરી રીતે તો એ જળમય જ હોય છે. તેવી જ રીતે મનુષ્યનું જીવન પણ પ્રેમમય જ હોય છે. આમ છતાં માણસને શી રીતે શકે પડતો દશે કે પ્રેમથી ભરિતો સવાલ બેઠકસરે કે નહીં ?

એમનું કહેવું એમ છે કે જેમણે આજ સુધી ગરીબોને ચૂસ્યા છે તે આજે ફેરવાઈ જવાના છે ? પણ એ લોકો અજ્ઞાનને લીધે ચૂસે છે. બાળક માનું ધાન ચૂસતાં ચૂસતાં ક્યારેક દાંત બેસાડી દે છે. તો મા એને ધંડીકવાર આધું કરે છે; પણ બાળક અજ્ઞાનને લીધે આમ કરે છે. પણ જો શ્રીમંતોને જ્ઞાન કરાવાય કે એમને લીધે ગરીબો દુઃખી થાય છે તો એ ફરી એમ નહીં કરે.

માનવ મૂળે તો સન્નજન છે

દોષ સવાલ કરે છે કે વાઘો ને સિંહોમાં પ્રેમ હોય છે ? મારો જવાબ છે કે હા, જન્મેમાં હોય છે. જન્મે પોતપોતાનાં અવ્યવસ્થાનું પ્રેમથી પાલન કરે છે. પ્રેમ-તો પ્રાણી માનમાં હોય છે. પણ મનુષ્ય, તો હસેશાં પ્રેમ-પૂર્વક જ જીવે છે. સિંહ પોતાના શિકાર પર તરાય મારે છે ત્યારે એને શિકારની દયા નથી આવતી. અને શિકાર લાગે તો એને શિકાર પર ગુસ્સો આવે છે. પણ મનુષ્ય પણ એમ જ કરવાનો છે ? સંતરું આપણા મેમાં પેસતાં પહેલાં બાગવા મડિ તો આપણે એના પર સિંહની જેમ તૂટી પડીશું, કારણ કે એનો આપણી ભૂખ સાથે સંબંધ છે. પણ ગરીબો કંઈ શ્રીમંતોનું લક્ષ્ય નથી. દરજ્જાને જોઈને સિંહના મનમાં જે લાલસા જાગે છે તેવી લાલસા ગરીબને જોઈને શ્રીમંતોના દિલમાં નથી જાગતી. આપણે એક ખીજાનું લક્ષણ કરનારા નથી.

સુક્રાંતે કહ્યું છે કે બધા દોષ અજ્ઞાનને લીધે પેદા થાય છે, અને જ્ઞાનથી તમામ દુરાચાર અને દોષો નાશ પામે છે. તો, આ બધા દુઃખની પાછળ મનુષ્યની દુષ્ટતા નથી, અજ્ઞાન છે. માનવ મૂળે તો સન્નજન છે. મેં જોયું છે કે ચોર ઝાકુઓ પણ સાધુઓને નમે છે. જો એ દૃશ્યરૂપ-મૂળથી ઝાકુઓ હોત તે સાધુઓને નમવાનો એમને જરૂર નહોતો. એ નમે છે તે એટલા સારુ કે એમન દિલમાં પણ અંદરથી નિર્મળતા અને પવિત્રતા છે. ગીતામાં કહ્યું છે : દોષ

ગમે તેવો દુરાચારી કેમ ન હોય, પણ જો એ મારી બકિત કરશે તો તે તરત અનન્ય ભક્ત બની શકશે.

દુર્જન પણ સનજન બની શકે

લોક પૂછે છે દુર્જન એકાએક તે શી રીતે સનજન થાય ? પણ દુર્જન પરિસ્થિતિને કારણે દુરાચારી થયેલો હોય છે. એ દુરાચારના પ્રવાહમાં તણાતો હોય છે. પણ જે ક્ષણે એને એવું ભાન થાય છે, એને સાચી સ્વચ્છ વસ્તુનું દર્શન થાય છે તે જ ક્ષણે એ પલટાઈ જાય છે. પછી એને એ વસ્તુનું દર્શન કરાવનાર એના પલટાનું નિમિત્ત બને છે. અને જે લોકો ખરા દુરાચારી હોય છે એમની એક ખૂબી હોય છે અને એને લીધે જ મને એમનામાં શ્રદ્ધા છે. એ લોકો અત્યંત વશ દુરાચારી બને છે. એમનામાં દંભ કે ટોંગ નથી હોતા. અને તેથી એમનામાં પલટો થવો ખૂબ સહેલો હોય છે. અત્યંત દુરાચારી અને સનજન એ બે વર્તુળની લીટીના બે છેડા જેવા એક બીજાની અત્યંત નિકટના હોય છે. પરિણામે દુર્જન બિલકુલ થોડા વખતમાં મહાન સનજન બની શકે છે. માનવની માનવતા, માનવ-હૃદયની પવિત્રતા, અને સનજનતામાં જો આપણને શ્રદ્ધા ન હોય તો આપણે માનવ તરીકેનું જીવન જીવવા લાયક નથી. પંછી તો આપણે બધાએ એકી સાથે ગંગાજીમાં જઈને દૂધી મરવું રહ્યું. લલા માણસ, સત્યનો કદી નાશ થાય ખરો ? અસત્યની હસ્તી જ નથી. પ્રકાશની સામે અંધકાર ટકી જ ન શકે. પ્રકાશ બાવરૂપ છે, અંધકાર અબાવરૂપ. દુર્ગુણ શરીરના હોય છે, સદ્ગુણ આત્માના. શરીર બદલાતું હોય છે તેથી દુર્ગુણ પણ બદલાતા હોય છે. પણ આત્મા રિથર છે તેથી સદ્ગુણો સ્થિર રહે છે. હંસની જેમ આપણે સદ્ગુણ ઉપાડી લેવા જોઈએ. જે આ સમજી શકે છે તેને હાથે મોટા કામ થઈ શકે છે.

સાધ્ય અને સાધન, બન્નેમાં કાંતિ

કાંતિ તો સંક્રાંતિ થવી જોઈએ, અને એને માટેનાં સાધન શુદ્ધ જોઈએ. જે તલવાર ઉઠાવશે તે રૂઢીચુસ્ત અને જૂનવાણી લેખાશે. હું જો તલવાર ઉઠાવું તો માર જેની સામે લડવાનું છે તેની જ છાયા બની જઈ છું.

લડાઈ પડ્યા પછી એનો જીવ મારામાં પ્રવેશે છે અને એ સદાકાળ જીવે છે. પછી એ દત્તો એટલો જ દુર્જન હું બની જાઉં છું. તેથી જ્યાં સાધન અને સાધ્ય બન્નેમાં પરિવર્તન થયું છે ત્યાં સમ્યક્ ક્રાંતિ એટલે કે સંક્રાંતિ થાય છે. સૂર્યનારાયણ દક્ષિણ છોડીને બિલકુલ સામેની દિશામાં જાય છે ત્યારે તેને સંક્રાંતિ કહે છે. આપણે હથિયાર ઉઠાવીએ અને જાલદી વાતો બકવા માંડીએ તો જોની સામે આપણે લડવાનું છે તેનો જ હેતુ આપણે સ્વીકારી લઈએ છીએ. અને તેને પરિણામે આપણા હેતુઓથી જાલદું પરિણામ આપીને જીતું રહે છે. 'કાશી કાશી'નો જપ જપીએ અને રસ્તો પકડીએ કલકત્તાનો તો કલકત્તા જ પહોંચવાના, કાશી નહીં પહોંચાય; તેવી જ રીતે તમે સારા હેતુસર પણ જો નૂતના હથિયારો વડે દુર્જનો સામે લડવા નીકળશો તો મારે કહેવું પડશે કે તમારા હેતુ તો સારા છે પણ તમે જોળા માણસ છો અને તેથી મને તમારી રયા આવે છે, 'ચુરસો' નથી આવતો. મૂડીવાદીઓ જે શસ્ત્રોથી લડે છે તે જ ઉગ્રામીને આપણે લડવા માંડીશું તો 'એમાં એમની જ છત યવાની'.

બિહારની પવિત્ર ભૂમિ

બુદ્ધના વંશજો, પવિત્ર બિહારની ભૂમિના વાસીઓ, તમારા આ પ્રદેશમાં અદિસંક્ર ક્રાંતિ થવાની છે. તેથી મોં ન મચકોડશો કે બાબા મગિ તે 'જંદુ' અમે ક્યાંથી આપીએ? આંધી આવે છે ત્યારે પંખીઓની જેમ પાંદડાં પણ જીડવા માંડે છે. અચેતનમાં પણ ચેતના પ્રગટે છે. તો પછી તમે તો ચેતન જ છો. બુદ્ધે આપેલી પ્રેરણા તમારા લોહીમાં વહે છે. માટે આશા રાખો કે આપણે આ સ્વાલ પ્રેમથી ઉઠેલીશું.

ગાંધીજી કેટલાય વર્ષોથી અદિસંક્રને પ્રયોગ કરતા હતા. છતાં એમણે કશું કે ચંપારણમાં અને અદિસંક દેવીને સાધ્વાતકાર યોગ. બિહારની ધરતીમાં જ એ શુભ છે. આ ધરતી બુદ્ધની અને રામ જનકની ધરતી છે. મદાવીરે અહીંની ધરતી ખૂંદી છે અને ચક્રવર્તી અશોક અહીં પાક્યો છે. આવી આ ભૂમિ છે. એમનાં વચનો અહીંની દવામાં છે. સુખ અખર દોષ છે. એ દવામાં રહેના દોષ છે. રેડિયોની જેમ આપણને માત્ર એને

પદ્ધતિ આપણું જોઈએ. અને શબ્દ આવો નિત્ય વ્યાપક હોય તો પછી વિચાર તો શી જ રીતે નાશ પામે ? એ તો બીજો અત્યંત શક્તિશાળી હોય છે. આ ભૂમિમાં શુદ્ધનો એ વિચાર દેવાયેલો છે કે બીજાનાં દુઃખે દુઃખી અને બીજાનાં સુખે સુખી બનો. ભગવાન શુદ્ધની આ ભાગ્યવાન ભૂમિના વાસીઓ, શું એવી શક્તિ કરશે કે વિનોબાને જમીન શી રીતે મળશે ? હું તો માન છું ભાગ જ માંયું છું. ભગવાન કૃષ્ણમાંથી રસ લે છે, પણ કૃષ્ણને જરા પણ દુઃખ નથી દેતો. તેમ હું પણ દાન માંયું છું જેથી કોઈને કરી તકલીફ ન થાય. છદ્ધો હિરસો આવે એટલે દુઃખ ઠાઠવા બરાબર છે.

‘ પાની બાઢો નાવમેં ’

ક્રમીરજી લોડોને કહેતા કે હું તમને વૈરાગ્યની શીખ નથી દેતો, હું તો તમને વ્યવહારનું શિક્ષણ આપું છું. એમ કહીને એમણે કહ્યું, “ પાની બાઢો નાવમેં, ઘરમેં બાઢો દામ । દોનોં હાય ઝુલીચિયે, યહી સયાનો કામ ॥ ”

હોડીમાં પાણી વધી પડે તો જોખમ છે, તેવી રીતે ઘરમાં સંપત્તિ પણ વધી પડે તો જોખમ છે, હોડી માટે પાણીની જરૂર છે, પણ તે પાણી હોડીની નીચે જોઈએ, હોડીની અંદર નહીં. તેવી જ રીતે સંપત્તિની પણ જરૂર છે પણ તે સમાજમાં, ઘરમાં નહીં. ઘરમાં સંપત્તિ વધી જાય તો એવું જ જોખમ બનું થાય છે. માટે એને બળે હાથે ઉસરડીને બહાર ઠાઠવી જોઈએ. તો જ આ હોડી બચશે. એમણે કહ્યું કે આ જ વહેવાર છે. કૂટખોલની (પગદડાની) રમતમાં મારી પાસે દડો આવે અને હું એને ઘેરીને બેસી જાઉં તો તો ખેલ ખલાસ ! એ તો દડો આવે કે તરત જ લાત લગાવીને બીજા બણી રવાના કરવાનો હોય છે. બીજો વળી ત્રીજા બણી રવાના કરશે. આમ થશે તો ખેલ રમત ચાલુ રહેશે.

તેવી જ રીતે આપણી પાસે સંપત્તિ આવી તો આપણે એને બીજા પાસે ધોલવી રહી. પછી એ ત્રીજા પાસે ધોલશે. અને આમ સમાજ-જીવનનો ખેલ અત્યંત સુખમય બનશે. આ વહેવાર શુદ્ધિ છે, સંન્યાસ નથી. આ તો એક ધર્મદાયક છે. હું તમને કેવળ પ્રાયશ્ચિક્ષ ભૂમિકા સમજાવી રહ્યો છું.

આખા સમાજનો સંપત્તિ વધારવાના મૂળ ધર્મનો હું પ્રચાર કરું છું અને એ કંઈ બહુ અધરું કામ નથી. જે હાથેથી આપશો તો અનંત હાથેથી પામશો. ભગવાને તમને જે જ હાથ દીધા છે પણ સમાજના તો અનંત હાથ છે. પણ તમે જે હાથે પણ નહીં આપો તો કરું જ નહીં પામો. તમારે દેશની સંપત્તિ વધારવી હોય, દેશને સુખી કરવો હોય તો કમ-સે-કમ ભગવાનની બનાવેલી આ ભૂમિ તો મરીબોને પહોંચાડી દો ।

મને શ્રદ્ધા છે કે લોક આપવાના જ છે. આપવું એમને માટે જરૂરી છે. ન આપવા ક્ષાંભારશે તોયે એમના હાથ ઝાડ્યા રહેવાના નથી. કારણ, આ કામની પાછળ એક સત્ય છે, એક પાયાનો ધર્મ-વિચાર છે અને એ વિચાર યુગની આકાંક્ષા સાથે જોડાઈ ગયો છે.

આરા, ૨૬-૯-૧૯૫૨.

આખો સમાજ ભક્ત બને

: ૪ :

ગીતામાં ભગવાને ભક્તનાં લક્ષણો વર્ણવ્યાં છે. ભક્ત કેવો હોય છે તેનું ચિત્ર રજૂ કર્યું છે. લોકો એમ માને છે કે ભક્ત તો નાચનારો, ગાનારો ને બગવવાવાળો હોય છે. પણ ભગવાને એવાં લક્ષણો નથી વર્ણવ્યાં. હા, ભક્ત નાચે પણ ખરો, ગાય પણ ખરો અને બીજાં કામો પણ કરી શકે. પરંતુ ભક્તનાં એ લક્ષણો નથી. કોઈ નાચ-ગાન કરનારાને આપણે ભક્ત નથી કહેતા. ભક્તની ઝોળખાણ નાચ-ગાનથી નથી થતી.

ભક્તનાં ત્રણ લક્ષણો

ગીતા કહે છે- ‘અદ્વૈદા ચર્વભૂતાનાં મૈત્રઃ કરુણ એવ ચ ।’ ભક્તનાં ત્રણ લક્ષણો છે: (૧) કોઈનો દ્વેષ કે મત્સર ન કરે, કોઈપર વેર ન રાખે. (૨) બધાની સાથે મિત્રાચારી રાખે, અને (૩) દુષ્ટતા અને દયા રાખે. હું ઈચ્છું છું કે આખો સમાજ ભક્ત બની જાય. હિંદુસ્તાનના લોક ભગવાનના પ્રેમમાં પાત્ર બની શકે છે અને તેથી જ આજે મને જમીન મળે છે. બહારવાળા તો માથું જ ખંજવાળે છે કે મગિવાથી તે વળી જમીન

મંગતી દશે ? ઠાણ જાણે આ ખામા યુ' જાડુ ચલાવે છે ? પણ જાડુ કું નથી કરતો, એ તો આપણા પૂર્વજે કરીને મથા છે. એમણે બધાનાં દિવાળીમાં શ્રદ્ધા અને ભક્તિ પેદા કરી છે. આપણા સમાજ કલિત કરવાની ઇચ્છાવાળો છે. તે પ્રમાણેનું આપણા બધાનું જીવન બની જાય અને આપણા બધાનાં દિલમાં દયા, પ્રેમ અને કરુણા જીભરાય, કોઈના દિલમાં ખીજ પ્રત્યે દ્રેષ ન હોય એમ કું ઇચ્છું છું. આ ત્રણ લક્ષણો તમે જેનામાં જુઓ ત્યાં માનજો કે આ ભક્ત છે. બાકી દાદી વધારી હોય, શરીર ઉધાડું હોય, રાખ ચોળી હોય, અને કું જેમ અનાજ નથી ખાતો ને દૂધ જ પીઈ કું તેમ કોઈ કર્ણ હોય તો તેટલાથી ભક્ત બનાવું નથી. પરપાળો પણ ભક્ત નથી. એમ તો કેટલાયે મુસાફર, વેપારી, બિખારી ને કોનો પરપાળો ભટકતા હોય છે, પણ એમનામાંથી એકે ભક્ત હોના નથી. એટલે ભક્તની ઓળખ તો ઉપર કહ્યાં તે ત્રણ લક્ષણોથી પડે

૧. ભક્ત કોઈનો દ્રેષ નથા કરતો. (૧) કોનો દ્રેષ થાય છે ? આપણાથી વધારે આગળ વધેલા હોય, આપણાથી વધારે શાંતી હોય, વધારે તાકાતવાળા હોય, વધારે ધનવાન હોય, વધારે સુખી હોય, એવાઓનો દ્રેષ થાય છે. પણ એમ થવું ન ધટે. આપણાથી આગળ વધેલાનો દ્રેષ ન હોવો જોઈએ. સમાજમાં કેટલાક આપણાથી મોટા હોય છે, કેટલાક બરોબરિયા હોય છે તો કેટલાક આપણાથી નાના હોય છે. (૧) આપણાથી મોટા હોય એમને ધણું ખરું હેઠા પાડવાની લોહિ કાશિશ કરતા હોય છે. એ આગળ ન વધી જાય એવું મનોમન ઇચ્છતા હોય છે. પણ આગળ વધેલાને હેઠા પાડવા ન ધટે. સમાજ-રચના જ એવી હોવી જોઈએ કે કોઈ આગળ વધતો હોય તો તેને જોઈને આપણને સંતોષ થાય. કોઈના મનમાં દ્રેષ કે અદેખાઈ થવા ન ધટે. (૨) કેટલાક આપણા બરોબરિયા હોય છે, એમની સાથે દળીમળીને કામ કરવું જોઈએ. એમના પ્રત્યે મિત્રાચારીનો ભાવ હોવો જોઈએ, સખ્ય-ભાવના હોવી જોઈએ. પણ આજે તો એવું છે કે બરોબરિયા હોવા છતાં પણ એમને એકબીજા સાથે બનવું નથી અને દળીમળીને કામ કરતા નથી. બાઈબાઈમાં બનવું નથી, પાડોશીપાડોશી વચ્ચે અણબનાવ હોય છે. માટે સદકારથી કામ

કરવું જોઈએ, હાથમાં હાથ મેળવીને કામ કરવું જોઈએ. (૪) અને જે આપણાથી નાના છે, ડુઃખી છે, એમને માટે દિલમાં દયા અને કરુણા હોવી ધટે.

સમાજ ભક્ત શી રીતે બને ?

હું ઇચ્છું છું કે સમાજ આખામાં ભક્તનાં લક્ષણો પ્રગટ થાય. એને માટેના પહેલો રસ્તો એ છે કે બધાને પ્રેમપૂર્વક સમજાવવામાં આવે. એકેએક વ્યક્તિ પાસે જઈને એને જ્ઞાન આપીને એનો ઉદ્ધાર કરવામાં આવે. સતોએ આજ સુધી આ-પ્રમાણે ક્યું છે. સત્સંગતિને લીધે સમાજમાં કેટલાંયે ભક્તો બન્યા છે. સભજનો પોતાનું મંડળ બનાવીને લોકોને ભજન સંભળાવે છે, એમની પાસે સારા કામો કરાધે છે, અને આમ પોતાની સંગતિથી લોકોને ભક્ત બનાવે છે. એમાં સત્સંગતિનો મદદિમા પ્રગટ થાય છે.

સમાજ-રચના બદલવાનો એક ખીન્ને માર્ગ છે. જે પદ્ધતિઓને લઈને સમાજમાં દોષો ઉત્પન્ન થતા હોય તે પદ્ધતિ ફેરવી નાખવી. એનાથી આપો સમાજ સારો બને છે. સરસ સરખો રસ્તો એકવાર બાંધી દીધા પછી બળદો સહેલાઈથી એના પર ચાલી શકે છે. એમને વારેવારે 'રોકવા' પડતા નથી અને ગાડાખેડૂ આખા મીંચીને ગાડું હાંકી શકે છે. પણ શંકમાં રસ્તો ઠીક કરી લેવો પડે છે અને બળદોને કાબૂમાં રાખવો પડે છે. ન્યાં સુધી રસ્તો ઠીક થઈ ગયો ન હોય ત્યાં સુધી બળદો પર કાબૂ રાખવો પડે છે, ને કામ દીલમાં રહે છે. સમાજમાં સભજનોનો ભારખોજ અને કંઈક ધાક હોય છે. લોકોનાં દિલમાં એમના પ્રત્યે ભક્તિ હોય છે. સમાજની રચના એવી કરવી જોઈએ કે જેથી બધા સીધી રીતે વતે.

આજે કેટલાંયે લોક ફરિયાદ કરતા હોય છે કે આપો સમાજ બદલાવે બની ગયો છે, લાય-રુચવત ચાલે છે. આમ એકંદરે બધા જ બધાની ફરિયાદ કરે છે. હું મનોમન વિચાર કરતો હતો કે આ રીતે આપો ને આપો સમાજ પતન ન પામી શકે. માટે ખરેખર જ અર્થ-રચના બગડી છે. સમાજમાં ધન વધારે પેદા થયું છે અને ધનને પાક તથા પરિશ્રમ સાથે કથી લેવાદેવા સ્વી નથી. કેવળ કામગિયા વધે ત્યાં છે, એટલે કે ખોટું ધન વધ્યું છે. આમ

ખોટું ધન વધવાથી ખોટાનો પ્રચાર થઈ ગયો છે. પૈસો લઈ જો છે. આવો પૈસો પેદા થવાને કારણે લોકો લોભી બની ગયા છે. આ સમાજ-રચનાને સુધરે તો રસ્તો સાફ થાય. અને પછી બળદિયાઓને ધૈર્ય પરાણો કરવાની જરૂર નહીં રહે. આમ છતાં કેટલાંક બળદ એવા રહેશે કે જેમના પર કંઈ અંકુશ રાખવાની જરૂર રહેશે.

હું ઇચ્છું છું કે સમાજમાં ભલામણ હોય. બધા લોકો ભક્ત અને સાધુ બને. આપણું રાજ-અ-રાજનું જીવન એવું હોય કે કોઈને ખોટા કામ કરવા જ ન પડે. પહેલાં લગ્ન-સંસ્થા નહોતી. સ્ત્રી-પુરુષોનો સંબંધ જનનવર જેવો હતો. પણ લગ્ન-સંસ્થા ઊભી થઈ ત્યારથી સમાજમાં કેટલુંક સારાપણ આવ્યું. હજી પણ અમુક ખૂરાઈઓ છે. પણ લગ્ન-સંસ્થા ઊભી થઈ ન હોત તો જેટલી ખૂરાઈઓ હોત તેટલી આજ નથી. મતલબ, કેવળ સત્સંજયી કામ બનતું નથી. લગ્ન-સંસ્થા થવાથી લોકોની વાસનાનું નિયમન થયું અને એના પર અંકુશ આવ્યો. સત્પુરુષો તો અંકુશ રાખવાનું શિક્ષણ આપતા જ હોય છે. પણ લગ્ન-સંસ્થા ઊભી કરવાથી અને સત્સંજયો મદિમા વધારવાથી એટલે કે લોકોને શિક્ષણ આપવાથી આજે વ્યભિચાર ઠીક જેવો રોકાઈ ગયો છે.

સાર એટલો કે જીવનનું ૩૫ જ એવું બદલી નાખવું જોઈએ કે સ્વભાવિક જ ગાડું સારી રીતે ગળડયે જાય.

હવે જમીનની માલિકી નહીં રહે

હું સત્સંગતિનો મદિમા વધારી રહ્યો છું, એટલે કે સજ્જનોનો એક સંઘ ઊભો કરી રહ્યો છું. આજ સુધીમાં ચૌદ હજાર માણસોએ મને દાન આપ્યું છે અને આશા છે કે થોડા વખતમાં લાખો લોકો દાન આપશે, અને કરોડો મારી વાત કાને ધરશે. આમ સજ્જનોનો એક સંઘ બની જશે. આવી રીતે મેં સંગઠનની એક મહાન યોજના બનાવી છે, અને એનાથી જે વાતાવરણ ઊભું થશે તેનાથી લોકોને સમજાવીશું કે જમીનનો કોઈ માલિક નથી એ તો ભગવાનની છે. માટે આપણે માલિકી છોડી દેવી જોઈએ. તમારા બાપદાદાઓએ પોતાના પરાક્રમથી જે જમીન મેળવી

બંધે દોય, તમે તો એ નથી મેળવી. અંત્રેજોએ હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય જીત્યું હતું પણ એમને પણ અહીંથી જવું પડ્યું. મોટા મોટા રાજા-મહારાજા અને જમીનદારો પણ ગયા. આમ દુનિયા ઠર્યા જઈ રહી છે તે જરૂર તપાસો. હવે દુનિયાભરમાં એક વિચાર ફેલાઈ રહ્યો છે કે જમીન પર કોઈની પણ માલિકી નથી. લોકો સાંમે આ વિચાર હજી હમણાં આંખો છે. પહેલાં દુનિયામાં રાજાઓનું રાજ્ય હતું, પણ આજે હવે કોઈ રાજા નથી. બધા સેવકો છે. રાજાશાહી, માલિકી આ બધી વસ્તુઓ હવે દુનિયામાં ટકવાની નથી.

એક ઘરમાં માખાપ અને નાનાં બાળકો છે. બાળકો માખાપની આજી ઉઠાવે છે. પણ છોડરાં મોટાં થશે. એટલે માખાપે છોડરાંઓને કારભાર સોંપવો પડશે. આમ કુટુંબનું સ્વરૂપ ફેરવાઈ જશે. એ વખતે છોડરાંઓ માખાપની આજી નહીં માને. એ વખતે પાલક અને પાલ્યનો સંબંધ નહીં હોય. એવી જ રીતે આજે રાજા અને પ્રજાનો સંબંધ પણ ખલાસ થઈ ગયો છે. હવે છોડરાંઓની મર્યાદા જાળવવી પડશે. આજે દુનિયાભરમાં શાન-પ્રચાર થઈ રહ્યો છે. એનાથી કાલનું બાળક આજે મોટા માણસ બની ગયું છે. શિક્ષણ, રેડિયો વગેરેથી એ મોટો થઈ ગયો છે. આપણા શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે “પ્રાપ્તે તુ યોદ્યશે વયે પુત્રં મિત્રવંશચરેત્.” સોળ વર્ષે એટલે બાપનો એટલો નથી રહેતો, મિત્ર બની જાય છે. એટલે ત્યારથી એની સાથે મિત્રની જેમ વહેવાર કરવો પડશે, ઘરની ચાવી એને સોંપવી પડશે અને માખાપ તો ફક્ત સલાહ આપશે.

એટલું જ નહીં, હિંદુ ધર્મ તો કહે છે કે માખાપે વાનપ્રસ્થ થઈ ઘર છોડી સમાજસેવા માટે નીકળી જવું જોઈએ. પણ આજે તો જનરાજનું તેડું આવે ત્યાં સુધી બધા ગૃહસ્થ જ રહે છે. આ અધર્મ છે. ઘર છોડવું એટલે કે ઘરનો બધો કારભાર દીકરાઓને સોંપી પતિ-પત્ની વિષય-વાસના છોડીને એક બીજા સાથે બાઈનિહેનની જેમ રહે. પણ આજે તો એવી કુટુંબ-વ્યવસ્થા છે કે મોટા દીકરાને એક રીતે રાખે છે અને નાનાને બીજી રીતે રાખે છે.

દુકંભાં, પહેલાં પ્રજા બાળક સમાન હતી એટલે રાજા પિતાની જેમ એમનું પાલન કરતો. રાજા બંને પાક્યો તો પ્રજાનું કલ્યાણ થતું અને બંને પાક્યો તો અકલ્યાણ. જેમ કાંઈ ધરમાં માખાપ દારૂડિયા નીવડ્યાં તો ધર આખાનું તંત્ર કથળી જાય છે, તેવી જ રીતે રાજા ખરાબ નીકળે તો બધાને તકલીફ થાય છે. પણ આજે, તે વખતે હતી તેવી લાચારી રહી નથી. હવે બધાને શિક્ષણ મળી શકે છે અને વિજ્ઞાનનો ફેલાવો થઈ રહ્યો છે. રાજા-મહારાજાઓ ચાલ્યા ગયા છે, તેવી જ રીતે જમીનનો માલિક પણ કાંઈ નહીં રહે.

આપણું એવડું કાર્ય

બૂનિ સૌની માતા છે. હું જે કામો કરવા માગું છું: (૧) સત્સંગતિનો મદદિમા વધારી રહ્યો છું. એનાથી વાતાવરણ તૈયાર થઈને વિચાર ફેલાશે. અને (૨) સમાજમાંથી જમીનની માલિકી કાઢી રહ્યો છું. હું ધન્ય છું છું કે જમીન ગામની અને બિહારમાં પગ મૂકતાંની સાથે જે કામ આદર્યા છે: એક તો અમુક લોકો પાસેથી જમીન મેળવીને વાતાવરણ તૈયાર કરવું અને બીજું એ કે બધા લોકોને માલિકી છોડી દેવા તૈયાર કરવા. એટલે આ સ્વતંત્ર તૈયાર કરવાનું કામ-ખજાણ પર કાળ મેળવવાનું કામ છે.

હું ધન્ય છું કે બધા ભક્ત અને, ભક્તોનાં ત્રણ લક્ષણ પ્રગટ થાય. મોટાંઓ તરફ માન, બરોબરિયા તરફ મિત્રભાવના અને નાનાંઓ તરફ મરુણાની ભાવના. આવી સમાજ-રચના ખડી કરવી છે. એવી યોજના કરવી જેમણે કે જેથી આદર, પ્રેમ અને કરુણા સ્વાભાવિક બની જાય. આ બધું શિક્ષણ દ્વારા જ સાધવું છે. તમે મને જમીન આપો છો એટલે કે તમે મારો વિચાર સ્વીકારો છો. કાંઈ એવો સવાલ નથી કરતો કે તું કોણ માગનારો? હું લોકોને સમજાવું છું કે જમીન તમારી પાસે છે. પણ એ તમારી માલિકીની નથી. એ બધાના ઉપયોગ સારું તમારી પાસે આવી છે. તમને મારી આ વાત મંજૂર છે અને એના બાના તરીકે તમારું દાન મળે છે. આમ હજારો ને લાખો લોકો આ વિચાર સ્વીકારશે ત્યારે કાંઈક થશે અને સમાજ-રચના ફેરવાઈ જશે. આ જ મારો અદિત-માર્ગ છે. શાંતલપુર (બિહાર), ૨૧-૧૦-૧૯૫૨

સંપત્તિ-દાન-યજ્ઞની ઘોષણા

૩૫ :

સ્વતંત્રતા પછી દેશની યોજના લડવા બાબત અતેજ મત હોઈ શકે. આપણે દેશ મોટો છે, કામ પણ મોટું છે, એટલે મતભેદો હોવા સ્વાભાવિક છે. આ મોટા દેશના સવાલો પણ મોટા છે, અને આખી સમાજ-રચના નવેસરથી કરવી છે એટલે મતભેદ થવો સ્વાભાવિક છે. પરંતુ અલગ અલગ વિચારો હોવા છતાં પણ આપણે કોઈ એવી યુક્તિ ખોળી શકીએ કે જેથી સૌને એક કામમાં જોડી શકાય, તો અકિંસા ચાલી શકશે.

પદયાત્રા શા સોરુ ?

પહેલાં હું કહેતો હતો કે તમારા મતભેદને એક કોડીમાં પૂરી આવે અને બરા મગજ ઠંકુ રાખીને વિચારો. પણ વિચાર કરતાં મને સમ્યું કે એટલાથી કામ સરે તેમ નથી. કારણ, એમ કરવાથી આપણે માત્ર શહેરો સુધી જ પહોંચીએ છીએ, દેશના હૃદય સુધી પહોંચી શકતા નથી. ટિંદુસ્તાનનું મગજ (મુદ્દિ) મોટે ભાગે શહેરમાં છે, પરંતુ એનું હૃદય ગામડાંમાં છે. આપણે હૃદય સુધી ન પહોંચીએ ત્યાં સુધી જનતાના વિચારોને સ્પર્શી શકીએ નહીં. તેથી મેં મોટરમાં ફરવાવાળો રીત છોડી ને હવે પગપાળો ફરું છું. મને લાગે છે કે આમ કરવાથી મારા હાથમાં એક નવું હથિયાર આવ્યું છે. જૂના જમાનામાં પણ લોકો પગપાળા ચાલતા હતા, પણ એ લાચારીના માર્ગ ચાલતું પડતું હતું. પણ આજનું ચાલતું ગતિમાન (ડાયનેમિક) છે, અગતિક (સ્ટેટિક) નથી.

જૂના જમાનામાં લોકો હાથે ચૂર કરતા હતા. એમાં કશી વિશેષતા નહોતી. કેટલાક કહે છે કે ચરખા હતા તોયે આપણે સ્વરાજ્ય ખોલ્યું હતું, તો હવે ચરખો ચલાવવા શા માટે કહો છો ? પણ એ ચરખો જૂનો હતો, આજનો જુદો છે. એ વખતે એ ચરખાનો સામે કોઈ નહોતું. ચંદ્ર જેમ એકલો જાગે છે તેવી હાલત એ ચરખાની હતી. એ દિવસોમાં ચરખો લાચારીનો હતો. પણ હવે આપણે સમગ્ર વિચારીને ચરખો અપનાવીએ છીએ. એની પાછળ ચિંતન છે, ચિંતાર છે, સમાજ-રચનાનું એક નવું ચિત્ર આપણી સામે છે. તો ચરખાની ગતિ ભલે થોડી હોય, ચરખો ચલાવનારના વિચારો અત્યંત ગતિમાન હોવા જોઈએ.

આને આપણે મિલોની સામે ચરખો ચલાવી છીએ એ એક દિમતનું કામ છે. તેવી જ રીતે મારું પગપાળા કરવું એ એક નવી વાત છે. લોખને થાય છે કે પ્રચાર માટે હું અત્યંત ગતિમાન સાધનોનો ઉપયોગ નથી કરતો તેથી પાંછો પડું છું. પણ હું આ લાઉઝ-રપીકર તો વાંપરું છું. હું નવાં સાધનોનો ઉપયોગ તો કરીશ પણ તે સૌ સૌને ઠેકાણે કરીશ. દરેક વસ્તુનું પોતાનું એક સ્થાન હોય છે. વાતને હૃદય સુધી પહોંચાડવી હોય તો તેની એક પદ્ધતિ હોય છે. અને ત્યારે મને ભગવાન બુદ્ધ અને શંકરાચાર્યની વાત જાણી; એમણે કેટલાયે વર્ષો સુધી પગપાળા કરીને પ્રચાર કર્યો હતો. તુલસીદાસે પણ આ જ ક્યું હતું. એમણે રામાયણ લખ્યું ત્યારે પ્રચારના કામ સાધન નહોતાં. એમના હાથમાં પ્રેસ (છાપા) નહોતું. તેમ છતાં રામાયણનો ઘેરઘેર પ્રચાર થયો. આને પ્રેસ હોવા છતાં પણ હિંદુસ્તાનમાં એકે એક પુસ્તક નથી જે તુલસી-રામાયણની જેમ ઘેરઘેર પહોંચ્યું હોય. આને નામ-માત્રનું પ્રકાશન યંત્ર રહ્યું છે. હું તો એને પ્રકાશન-મંદિર નહો, અપ્રકાશન-મંદિર કહું છું, કારણ, એમાંથી એકે પુસ્તક ગામે ગામ પહોંચતું નથી. એટલે ચિત્રમાંની હોડીએ ચઢીને આપણે નદી પાર કરી શક્યું નહીં. તુલસીદાસે તો ગામે ગામ જઈને પોતાના મધુર કંઠથી રામાયણ ગાયું હતું, ત્યારે એનો પ્રચાર થયો છે.

બુદ્ધ અને તુલસીદાસે જે રીતે કામ ક્યું તે રીત લાચારીની નહોતી. હા, આજની સરખામણીમાં એને લાચારી કહી શકાય. પણ એ લોકો રથ અને જાંટનો ઉપયોગ તો કરી શક્યા હોત. આમ છતાં એ લોકો પગપાળા જ ર્યા. ચિંતન કરવું હોય તો ખુલ્લા આકાશ તળે કરવું જોઈએ એમ વેદાએ કહ્યું છે. 'ચરેવેતિ' એ વેદોનો સંદેશ છે. સતો હોય તે કલિયુગમાં હોય છે, જીંડે છે તે ત્રેતાયુગમાં હોય છે, એસે છે તે દ્વાપરયુગમાં અને જે ચાલે છે તે કૃતયુગમાં રહે છે : 'કૃતં સંપચતે ચરન્.' આ મને યાદ આવ્યું, મેં વિચાર કર્યો કે પગપાળા જ કરવું જોઈએ.

તેલંગણામાં અહિંસાનો સાક્ષાત્કાર

મારા હાથમાં આ સાધન આવ્યું ત્યારે મેં એ ચિંતનનો અમલ કર્યો.

એનો અંમલ કરવાની પ્રથમ તક મને શિવરામપદલીના સર્વોદય સંમેલનમાં જતી વખતે મળી. ત્યાંથી વળતે વચ્ચેમાં તેલંગણા આવતું હતું. એને રિપે ધેણું સાંભળ્યું પણ હતું. એટલે ત્યાંની સમસ્યા જાતે જોવાની સ્ફૂર્તિ મનમાં યથા અને હું ત્યાં ગયો. એતું પરિણામ એ આવ્યું કે મને ત્યાં અદિસાનો સાક્ષાત્કાર થયો. અદિસા પર વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા તો મારા મનમાં પહેલેથી જ હતી પણ હવે આજે એ સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે કે હિંદુસ્તાનમાં, જ્યાં આટલા બધા જોદાબેદ છે ત્યાં અદિસા મારફતે જ કામ યથા શકે. આપણા સવાલો ઉકેલતી વખતે હિંસાથી કામ લઈશું તો આપણી આઝાદી ટકે તેમ નથી. હિંસાનો આધાર લેવો હશે તો આપણે એક નાના સમુદાય બનવું પડશે. જે લોકો હિંસક પદ્ધતિનો વિચાર કરે છે તે લોકો મોટા દેશની દૃષ્ટિથી વિચારતા જ નથી. અદિસક પદ્ધતિથી જૂનનો સવાલ જાહેરે તેમ છે એવી શ્રદ્ધા મને હતી જ, પરંતુ ત્યાં જવાથી મને એનો સાક્ષાત્કાર થયો. મારા આવડા દુનિયાં પાતળાં છે, મારું શરીર દુનિયાં છે, આમ છતાં મેં કહ્યું કે જૂમિની સમસ્યા ઉકેલવી હશે તો કરુણાનો માર્ગ જ સ્વીકારવો પડશે. આમ તો કોઈ પણ સવાલ ઉકેલવાના ત્રણ માર્ગ હોય છે, પણ મારે તે કરુણાની પદ્ધતિ જ ચલાવવી છે કારણ કે એ જ ચાલી શકે તેમ છે.

આમ છતાં એ વખતે મેં ચર્ચા ન કરી. મને એ મારે પુરસ્ક્રેય નહોતી, અને ન તો મને એ જરૂરી પણ લાગી. હું એની ચર્ચા કરવા બેસત તો કોઈ પણ મારો સાથ ન કરત. મને એ લોકો જવાબ આપી દેત કે કમિયુનિઝમ આ વાત ચાલે તેમ નથી અને આજ સુધીના ઇતિહાસમાં ક્યારેય આવું બન્યું નથી. એટલે એ લોકો મને આ કામ ન કરવાની જ સલાહ આપત, અને તેથી જ મેં સલાહ લીધી પણ નહીં; કશું હતું તે જ કપું. તેલંગણામાં મને રાધુ કે જે ભગવાને મને માગવાની પ્રેરણા આપી છે તે જ લોકોને આપનાની પ્રેરણા આપશે. એ અધૂરું કામ નથી કરવો. ત્યાં જે ચમત્કાર થયો તેની આખા દેશ પર અસર પડી.

ભગવાનની પ્રેરણાથી આગળનું કામ

ત્યાર પછી મને પંડિત નહેરુનું તેડું આવ્યું. મેં કહેવાવ્યું કે આવીશ તો

અરો પણ મારી રીતે. જે મહિને દિલ્હી પહોંચ્યો. બીજા ઓકરોબરે (આપુના જન્મ દિવસે) હું સાગર હતો. ત્યાં સુધી ફક્ત વીસ દળર એકર જમીન મળી હતી. છતાં મેં જાહેર ક્યું કે મારે પાંચ કરોડ એકર જમીન જોઈએ છે. મેં ગણી જોયું કે આપણા દેશમાં લગભગ પાંચ કરોડ જમીનનો છે અને સાધારણ રીતે જણ દીઠ એક એકરને દિસાએ પાંચ કરોડ એકર જમીન જોઈશે. પાંચ કરોડ એકર એટલે હિંદુસ્તાનની ખેડાણ હેઠળની ૪૦ કરોડ એકર જમીનનો છટો ભાગ થાય છે. તેથી હું છટો ભાગ માગું છું. જેનામાં શ્રોત્રીયે અક્ષય બળી હોય તે આવી વાત ન માંડે. પણ દુનિયામાં કેટલાક પાગલ હોય છે, એ લોકો આપું બોલી પાડે છે. ભગવાનની પ્રેરણાથી અત્યંત દુઃખનો માણસ પણ કામ પાર પાડે છે. ભગવાનની કૃપાથી જડમાં પણ ચેતન પ્રકટે છે.

મેં તે દિવસે પાંચ કરોડ એકરવાળી વાત જાહેર કરી, અને એના બપ જપતો આગળ વધ્યો. દરમિયાન હું ઉત્તર પ્રદેશમાં ગયો હતો. મથુરાના સંમેલનમાં એક કરોડ એકરની માંગણી કરી અને એના પ્રથમ દપ્તા તરીકે પાંચ લાખની માંગણી મૂકી. એ ચૂંટણીના દિવસો હતા. કોઈ ધનવાન આદમી ખુટે અને બીજા બધાએ એને તરછોડીને ચાલ્યા જાય તેમ બધા મને છોડી છોડીને ચાલ્યા ગયા. છતાં હું એકલો કામ કરતો રહ્યો. વેદમાં કહ્યું છે કે સર્વ એકલો કામ કરે છે. એટલે મેં વિચાર કર્યો કે સર્વ એકલો એકલો કામ કરે છે તો હું એકલો કેમ ન કરું ?

બિહારમાં નવો પ્રયોગ

ઉત્તર પ્રદેશમાં મને ત્રણ લાખ ને પાંચ દળર એકર જમીન મળી. આકીની જમીન પ્રાપ્ત કરવાનો સંકલ્પ એમણે પકડી રાખ્યો. એમાં એમણે ગામડાંઓમાં જઈને માંગવાની જ જરૂર છે. ત્યાં ગયા પછી જમીન તો મળવા બંધાયેલી જ છે.

હું વરસાદના જે મહિના કાશીમાં રહ્યો. એ વખતે ખુબ જોડો વિચાર ચાલતો હતો કે કેવી રીતે આગળ વધવું ? સર્વોદય સંમેલનમાં બિહારવાળા આવ્યા હતા. એમણે ચાર લાખ એકરનો સંકલ્પ કર્યો હતો. મને તે વખતે

વિચાર આવ્યો કે 'ખહારનો સવાલ જ ઉઠી નાંખવો જોઈએ. 'હવે તો વાત ફેલ ગઈ, જાને સવ કોઈ' રૂઝા હિંદુસ્તાનમાં જ નહીં, ખહારની દુનિયામાં પણ એક એવી આશા ફેલાઈ કે એક નવો માર્ગ હાથ લાગ્યો છે, અને આ જ દષ્ટિએ એ લોકો આ કામ સામે મીટ મારી બેઠા છે. મારે થોડી ધણી જમીન મેળવી લેવાથી કામ નહીં પતે. હવે મારે મારી બધી તાકાત આ સવાલને ઉઠેલવામાં લગાવવી જોઈએ અને બીજા કાર્યકર્તાઓએ પણ એમ જ કરવું જોઈએ. મને થયું કે જે ભૂમિમાં ભગવાન શુદ્ધ નિદાર ર્યો હતો અને ગંધીજીએ સત્યાગ્રહ કર્યો હતો એ ભૂમિમાં આ કામ પણ થઈ શકે. એની એક મધુરી અસર દેશ અને દુનિયા પર થશે. આ જ ભાષા અને વિચાર લઈને હું નિદારમાં પ્રવેશ્યો.

સર સરમાં અહીં એટલી થોડી જમીન મળી એટલી થોડી જમીન મને બીજે ક્યાંય નહોતી મળી. આ કામની જ્યાં શરૂઆત થઈ એ તેલંગણામાં પણ મને એટલી થોડી જમીન તો નહોતી મળી. એટલી બધી ચિંગૂસાઈ અહીંના લોકોએ દાખવી. પણ મને એની નવાઈ નહોતી. મારો તો એથી ઉત્સાહ જ વધ્યો. ફૂલો ખોદતાં માટીયે આવે ને પત્થર પણ આવે. પણ પત્થર આવે એટલે મારો ઉત્સાહ વધે છે. મને યાદ છે કે હવે સુરંગ મૂકીશ ને પત્થર ફેડીશ. એની નીચે પાણી હોવું જ જોઈએ વાર છે માત્ર પત્થર ફેડવાની; નીચે પાણીનું ઝરણું દેખાશે જ.

આર્ય-ભૂમિને વિચાર

અહીં મને એક વિચિત્ર અનુભવ થયો. લાખો લોકોએ મારી વાત સાંભળી. એમનામાં ખૂબ ઉત્સુકતા અને એકાગ્રતા દેખાઈ. પણ કાર્યકર્તાઓમાં એટલી ઉત્સુકતા અને આશા નજરે ન ચડી. એટલે મને થયું કે અહીં જો હું જાને મજબૂત બનીત તો બધા મારી સાથે આવશે. હમણાં છેલ્લે સારન જિલ્લામાં મેં જોયું કે ત્યાંની ભૂમિ પ્રેમથી ભરેલી છે. લોકોના મનમાં આશા બંધાઈ હતી કે ભૂમિવાળા બાબા આવ્યા છે, એ આપણને ભૂમિ અંપાવશે અને હવે સારા દહાડા દેખશું. લોકો આવી વાત કરે છે ત્યારે હું ખુશી ખુશી થઈ જાઉં છું. હું ઈશું છું કે બધા લોકો જીંડીને ઉભા થાય અને કહે કે અમારે ભૂમિ જોઈએ છે !

આ વાત હું ચીન કે રશિયાથી નથી લાભ્યો. આ તો અહીંની આપ-
 ભૂમિની વાત છે. ભગવાને મને સુઝાડ્યું છે કે આ તો એની દેવગી છે.
 ભૂમિ સૌને સારુ છે. ભૂમિ આપણી માતા છે અને આપણે સૌ એના
 સંતાન છીએ. માટે ભૂમિપતિ હોવાનો દાવો કરવો એ ભૂંડી વાત છે. આજ
 સુધી આ વાત આપણા ખ્યાલમાં નહોતી આવી, પણ હવે આવી છે. તો
 હું ધમ્મહું છું કે બધા ભૂમિદીનો જીડીને જિભા યાય અને પોતાની માંગણી
 રજૂ કરે. એ લોઠા કહે કે અમને અમારો હક આપો, અમે તમારો ગુણ
 માનીશું. ગામે ગામના લોઠા આવી માંગણી કરશે તો મને ઉત્સાહ આવશે.
 આમ ગ્રેમની તાકાતથી એ સેના ખડી કરવી જોઈએ. આ મરીખોએ આજ
 સુધી ખુબ સદન કર્યું છે. હિંદુસ્તાનના હાડમાં ગ્રેમ ભરેલો છે. હું આજે
 આ લોઠા વતીથી જો ભાગ મળે છું. હું ધમ્મહું છું કે તમે મને તમારો
 ભાઈ ગણો. મથુરામાં સમગ્રવવાથી એક ભાઈએ મને મારો ભાગ-
 પાંચસો એકર આપ્યા. કામ કરવાની આ જ પદ્ધતિ છે.

ગરીબોનાં દાનથી અહિંસક સેનાનું નિર્માણ

મોટાઓ પાસેથી મેં મોટી આશા રાખી છે, વચ્ચેના પાસેથી મેં જો
 ભાગ મળ્યો છે અને નાનેરાંઓ તો મને જે કંઈ આપશે તેને હું કૃપા અથવા
 પ્રસાદ સમજીને માથે ચડાવીશ. નાનાઓ સમજે કે એમના કરતાં પણ ઠોઠક
 વધારે ગરીબ છે અને તેથી એમણે પણ 'વૃં પુષ્પં ફલં તૌયમ્' કંઈને કંઈ
 આપવું જોઈએ. સુદામા આટલા બધા ગરીબ હતા, પછી ભગવાન પાસે
 જતી વખતે કંઈક લેતા જવાની શી જરૂર હતી? છતાં એમને થયું કે મારાથી
 પણ ઠોઠક વધારે ગરીબ છે. સુદામાએ અને શબરીએ પણ આપવું જરૂરી
 હતું તો પછી વગર આપે તમારા ગરીબો માટેના ગ્રેમને પ્રભુ શી રીતે પારખશે ?
 એ પછી ગરીબોનો ઉદ્ધાર પોતાના પુરુષાર્થથી જ થશે. ગરીબોની ચિંતા સૌ
 પ્રહેલા ગરીબોએ જ કરવી જોઈએ.

મને ટેલવાયે ગરીબોએ દરિયાવ દિલથી દાન દીધાં છે. આવા લોઠા
 આર્થિક ક્રાંતિની લડાઈ લડશે. મારે તો એક સેના ખડી કરવી છે. જેમને
 અહિંસક સેનામાં ભરતી થવું હશે તેમણે પોતાની પાસે જે કંઈ છે તેમાંથી

ચોડું પણ છોડવું પડશે. હવે એમની પરીક્ષા છે. અંગ્રેજો સાથે લડતી વખતે પણ આ જ જાતનો ત્યાગ કરવો પડ્યો હતો. એમાંથી જ શક્તિ પ્રગટે છે. ક્રાંતિકારી શક્તિ પ્રગટાવવાનો મારો ઉદ્દેશ છે. મારે એક જાતની ક્રાંતિને શક્તી છે અને ખીછ જાતની ક્રાંતિ લાવવી છે. મારે 'મેલ કરવત મોચી-કાનો મોચીડો' એવી સ્થિતિ નથી ગમતી. એટલે જેમણે તેમ રાખવાની ઇચ્છાવાળા સાથે મારે લડવાનું છે. પણ એમણે સમજી લેવું કે આ પ્રેમની લડાઈ છે. આજે જે સ્થિતિ છે તે મને પળવાર પણ પાલવતી નથી. તેથી જ મારે અદ્વિસક સેના ખડી કરવી છે. ગરીબો આપે તો તેનાથી મોટાઓને પ્રેરણા મળે છે અને એ લોકો વધારે આપે છે.

હું મોટરોઓનો મિત્ર છું

હું છું છું છું કે મારો વિચાર સમજાયા પછી મને પ્રેમપૂર્વક દાન અપાય. મારે લેખાં લેખવા નથી બેસવું. મને કોઈ એટલું જોઈતું ન આપે કે જેથી એની આખર ધરે. આ એક મહાન ક્રાંતિનું કામ છે, તેથી જ્યાં પોતપોતાના બેદો જૂઠીને આમાં સહકાર આપે. આજે એવો અવસર આજે છે કે હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં આપણે ૧૯૫૭ પહેલાં આર્થિક ક્રાંતિ કરી શકીએ તેમ જીએ. આજે જો આપણે બેદો વિસારે પાડીને કામ કરીશું તો આવતી ચૂંટણીમાં સળજનો સામસામે પક્ષે પેંતરા લઇને ઉભા હોય એવું જોવા નહીં મળે. એ વખતે જ્યાં સળજનો એક પક્ષે ચર્ચ ગયા હશે અને સળજનો અને દુર્જનો વચ્ચે સામસામી હશે. મારે પક્ષબેદ મટાવવો છે, જેથી સૌ દળામણને એક સવાલ પાર પાડી શકે.

જેમની પાસે જમીન છે એમને હું સમજાવું છું કે મારાથી વધીને કોઈ તમારો મિત્ર નથી. હું તમારું બહુ વાંછું છું. હું છું છું કે તમને કશી જડા ન પહોંચે. મારે તો તમારી પાસેથી લમરાની જેમ લઇને ગરીબોને પહોંચવું કરવું છે. આપવાથી તમારું ખૂટવાનું નથી, બિલકુલ જરી જરીને પામશો. હિંદુસ્તાનને બચાવશો અને દુનિયાને દિશા ચીંધશો. આજ સુધી તો મોટરોઓએ ચિંગૂસાઈથી આપું છે કારણ કે દલ સુધી એમનાં ઘરમાં મારો પ્રવેશ થયો નથી. મને લાગ્યું છે કે મારી આંદસા

દિલ્લ એમના હૃદય સુધી પહોંચી શકી નથી. પણ મને આજ્ઞા છે કે પટ્ટણા પહોંચી મારે એમનો પરિચય વધશે અને એ લોકો મને મિત્ર તરીકે ઓળખશે.

હિંદુસ્તાન ગરમ દેશ છે, અને સૂરજના તાપે આપણે બળું બળું થઈ જઈએ છતાં આપણે સૂરજને મિત્ર કહીએ છીએ. દુનિયાભરની બીજી એકે ભાષામાં સૂરજ માટે આવો શબ્દ નથી. એનું કારણ એ છે કે એની પ્રખરતા લાલદાયક છે, હાનિકારક નથી એ આપણે સમજીએ છીએ. તેથી હું જો કેટલાં દાન પાછું વાળું તો મને માફ કરજો. હું કેટલું આગ્રમ સારુ જમીન માંગવા નીકળ્યો હોત તો તમે આપત તે લઈ લેત. પણ આજે તો હું દક્ષિનારાયણનો પ્રતિનિધિ બનીને માગું છું. તમારું જોઈું દાન હું સ્વીકારું તો તમારી આબરૂ જાય. એટલે મારી નાથી તમને કંઈ દુઃખ યાય તો પણ સમજજો કે એ તાવણી છે અને એક મિત્રના કરવાથી થઈ છે.

સંપત્તિદાન યશ

આજ સુધી હું કેવળ ભૂમિનાં દાન લેતો હતો. પણ હવેથી હું સંપત્તિનાં પણ લઈશ. એમાં હું પૈસા નહીં લઉં, પૈસા તો દાતાની પાસે જ રહેશે. સંપત્તિદાનમાં તો દાતા પોતાની સંપત્તિનો એક ભાગ સમાજને વરસોવરસ આપતો રહેશે. હું તો માત્ર વચન-પત્ર લઈશ. દાતા પોતાના આત્માને સાક્ષી રાખીને એનો ઉપયોગ કરશે. આ મારી એક વિચિત્ર પદ્ધતિ છે. હું ફાળો ભેગો કરું તો મારે એનો દિસાખ રાખવો પડે અને એમાં મારે બધા સમય જતો રહે. પણ મારે તો કંતિ કરતી છે. હું ઇચ્છું છું હિંદુસ્તાનનો એકેએક જણ છો ભાગ આપે. પછી હું ક્યાં ક્યાંનો દિસાખ રાખી શકોશ ? એટલે એ જ એનો સાક્ષી રહેશે. આમ કરીને હું એમને એ સમાધાન આપવા માગું છું કે જેમની પાસે જમીન નથી તે પણ કંઈ ને કંઈ દાન આપવા માગતાં હોય તો આપી શકે છે. એમાં મારી દૃષ્ટિ એ છે કે હું દાન દેનારાઓ પાસેથી ખાલી એમના પૈસા નથી માંગતો પણ એમની જે શક્તિ છે અને જે અકલ્પ છે તે પણ મારે જોઈએ છે. તમે મને પૈસા આપીને બંધાશો. જ્યારે હું કેટલું ફાળો લઉં તો હું જ બંધાઈ જાઉં. પણ મારે તો છૂટા રહેવું છે અને

તમને બાંધવા છે. હું જોઈ તમને સૂચના જરૂર આપી શકું. અને સૂચના નહીં આપી શકું તો એટલું જ કહીશ કે પોતાની અકલ્પથી સહે તે પ્રમાણે કોઈ પવિત્ર કામમાં ખર્ચ કરે ને વર્ષ આખરે મને હિસાબ આપજો. આને આ સંપત્તિદાનની ઘોષણા પછીથી મારું કામ પૂર્ણ બનશે. હવે હું ભૂમિ અને સંપત્તિ બન્નેનાં દાન માંગીશ.

કેટલાક લોકો એમ માને છે કે મારું કામ કૌમ્યુનિસ્ટોનું વિરોધી છે. પરંતુ મારી વૃત્તિ 'સર્વેષામ્ અવિરોધેન' છે હું તો સમુદ્ર છું, જમી નદીઓ અને નાળાને આવકારીશ. સમુદ્ર કોઈપણ નાળાને નથી કહેતો કે હું મંદું છે. એ તો જમીને જ કહે છે કે 'માની પાસે આવ'.

પટણા, ૨૪-૧૦-૧૯૫૨

અપરિગ્રહ અને આશ્રમ-ધર્મ

: ૬ :

ભૂમિદાનયત્રની સાથે સાથે હવે સંપત્તિનો પણ હશે ભાગ લેવો જોઈએ એવો વિચાર મેં રાફે કર્યો છે. આ એક ઊંડી વાત છે. અમે દરેક પાસેથી ભૂમિ માંગીએ છીએ, એનું દાનપત્ર ભરાવીએ છીએ, એના પર એની સહી લઈએ છીએ, બે સાક્ષીઓની સહી થાય છે અને પછી મારી સહી થાય છે. પછી સરકાર એ મંજૂર કરે છે અને ત્યારે એ અમલમાં આવે છે. આ જાતની એક પૂરી યોજના આમાં નથી. આમાં તો જે વ્યક્તિ વચનપત્ર લખી આવશે તે જ પોતાના અંતર્યામી જાગવાનને સાક્ષી રાખીને વચનનું પાલન કરશે અને એનો હિસાબ પણ રાખશે. એ દાનનો અમારા કલા પ્રમાણે પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરવાની જવાબદારી એની છે. ભૂમિદાનની માફક એકી વખતે આપી દેવાની આમાં વાત નથી. આમાં તો દર વર્ષે ભાગ આપતા રહેવાનું છે. એટલે કોઈ મજાકમાં સંપત્તિદાન ન આપી શકે. એના સારુ તો જીવનને નિભાવવા બતાવવું પડશે. માલગી નિષ્ઠા જાગવી જોઈશે.

ત્યક્તને મુંજીયાં : ૧

જરૂર રામને મળવા નીકળ્યા ત્યારે 'ક્યારે મળું, ક્યારે મળું'

એમ એમનું મન તલસતું હતું. છતાં એ થોડીવાર માટે રોકાયા. એમણે કારભારીઓને બોલાવ્યા અને કહ્યું, “હું રામને મળવા જઈ છું, માટે એટલી વખત તમે રાજ્ય સારી રીતે સંભાળજો.” તુલસીદાસજી લખે છે કે ‘એમનું ચિત્ત આટલું બધું વ્યાકુળ હોવા છતાં એમણે આમ કયું’, કારણ, ‘સંપત્તિ સર્વ રચુરતિ કે આદિ’—સંપત્તિ બધી રામની હતી માટે એની ઠીક સંભાળ રાખવી એ ભરતનું કર્તવ્ય હતું. મહાત્માજી કહેતા હતા કે આપણે આપણી મિલકતના ટ્રસ્ટી બનવું જોઈએ. આ ચાલુ જમીનનાની ભાષા છે પણ એનો ધણો દુરુપયોગ થયો છે, તેથી મેં એ ભાષા વાપરી નહીં. પણ બાપુ વાપરતા હતા કારણ કે એ કાયદાના જણકાર હતા, અને તેથી એમને ‘ટ્રસ્ટી’ શબ્દનું આકર્ષણ હતું. ‘મેં એટલું’ આકર્ષણ નથી.

હું તો એ વિચાર ઉપનિષદોની ભાષામાં મૂકીશ : તેન ત્યક્તેન મુંજીયા : । એ કંઈ ભોગવવું હોય તે ત્યાગીને ભોગવો. તુલસીદાસજીએ પણ એમ જ કહ્યું છે. બધી જ સંપત્તિ ભગવાનની છે પછી છદ્દો ભાગ આપવો એ તો માન્ય થી વાત થઈ. થવું તો એમ જોઈએ કે આપણું સર્વસ્વ સમાજને અર્પણ કરવું અને એમાંથી પોતાના શરીરના નિભાવ પૂરતું લેવું પણ આજે સમાજમાં એવી વ્યવસ્થા નથી અને આજ ને આજ એ વ્યવસ્થા થાય એમ પણ નથી. તેથી આજે છદ્દો દિરસો આપવો, અને પછી જે કંઈ બચે તેમાંથી આજણ ઉપર આપવાનું વિચારવું. છદ્દો ભાગ આપવાનો અર્થ એ છે કે જીવનભર માટે એક નિર્ણય કરી નાખવો. એ ભાગ જો ન આપીએ તો આપણે અને આપણું જીવન પાપી બને છે. માટે આપણું એને કર્તવ્ય માનવું જોઈએ. બીજા શું આપે છે તેની ચિંતામાં ન પડતાં પોતે શું આપ્યું છે તે તરફ જ ધ્યાન કેવું. આમાં બીજાનાં પારખાં લેવાની વાત નથી. પોતાની શુદ્ધિ અને પોતાના કર્તવ્યનો વાત છે. તેથી આનો આરંભ મારે ખૂબ જ મંજીરતાથી કરવો છે.

જેને એમ લાગતું હોય કે બધી સંપત્તિ સમાજને અર્પણ કરવી જોઈએ, અને છતાં એનાથી એમ ન બની શકતું હોય તો એનું જીવન નિઃસત્ત્વ અને અસાર બની જાય છે. આવા કોઈ મારા પરિચયમાં આવશે તો એમની પાસેથી હું પહેલાં દાનપત્ર લઈશ. જમીનમાં બી જોરાય છે તે ખૂબ જ સાવધાની અને

કાળજીપૂર્વક ઝોરાય છે. ખીના પર માટી વાળે છે, ખુદ્દા નથી રાખતાં, નહીં તો પક્ષીઓ ચણી જાય. તેવી જ રીતે હમણાં જે વચન-પત્રો મળશે તેની હું જાહેરાત નહીં કરું. હમણાં તો હું એને ઠાંકી રાખીશ. ન્યારે પાંચ પચાસ જણાનાં જીવનમાં એ વાત જીતરશે ત્યારે જ એ નામો જાહેર કરીશ. ત્યાર બાદ બીજાઓ પાસેથી મંગીશ. દીવાથી દીવો પેટે તેમ એકની નિષ્ઠાથી બીજાની નિષ્ઠા વધશે. આમ હું એ માટે ખૂબ ગંભીરતાથી વિચારું છું. મેં આ વિચાર મારા મિત્રો સમક્ષ મૂક્યો હતો, હવે હું એને દેશ આખામાં ફેલાવવા માગું છું.

સંપત્તિદાન એક ધર્મ-વિચાર

અહીં જે ભાઈઓ બેઠા છે એમનાં દિલોમાં ધર્મ-લાવનાં જાગે તો એ લોકો પોતાનાં ઘરવાળાં-માતા, પત્ની અને બાળકો સાથે વાત કરીને સંપત્તિનાં દાન આપી શકે છે. એનાથી એમનાં કુટુંબીઓને ખૂબ આનંદ થવો જોઈએ. આજે મીઠી મધ જેવી ટેરી ખાધી છે, એની સિંજત માણી છે! એમ એમને થવું જોઈએ. સંપત્તિનો છટો ભાગ આપવાથી મનને ખૂબ પ્રસન્નતા લાગવી જોઈએ. એમનાં હૃદય યનગની બીજા. આમાં ટોચને સરમાવવાની, દબાવવાની કે ડરાવવાની વાત ન થવી જોઈએ. આ ત્રણે બાબત જુમિદાનમાં પણ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. જુમિ સરમાસરમી, પ્રેમ અથવા દબાણથી પણ અપાય છે. પણ સંપત્તિના છટા ભાગમાં એ વાત ન જોઈએ. કારણ, એમાં નિદગીભર છટો ભાગ આપતા રહેવાનું છે. તેથી જેને અંદરથી આ વાત ન જાગે અને જેનાં કુટુંબીઓને મળે ન જીતરે તે આમાં ન આપે. એમ ન થવું જોઈએ કે શરૂ શરૂમાં દેખાડા ખાતર સેંકડો લોકોએ વિતેલાને સંપત્તિદાન દીધાં. વિચાર અંદરથી પાકે યશે ત્યારે જ આ કામ બનવાનું છે. અહીં જે ટોચ મારા મિત્રો બન્યા છે તેઓ પોતા-પોતાનાં કુટુંબીઓ સાથે વાતચીત કરીને આમાં સહકાર આપશે તો શ્રેષ્ઠ યશે. હું એનો એકાંત-વૃત્તિથી પ્રચાર કરીશ, હાલ એ જાહેર નહીં કરું. એવી રીતે કામ લઈશ કે મનુષ્યની વૃત્તિઓનું સંજોગન યાય, જે વૃત્તિના વિકાસને તક મળે. આ એક આધ્યાત્મિક કામ છે, આત્મસંતોષનું કામ છે એવું અંદરથી જ્ઞાન થયા પછી જ કરવાનું છે.

આનું પરિણામ તો એ આવી શકે કે સરકાર જો આમાં જાળવા માંડતી હોય તો એને કરજ ન કરવું નહીં પડે. એ માંડતો તે ચપટી વગાડતામાં મળશે. એ માટે સરકાર પણ પુણ્યચાળા જોઈશે. સરકાર એવી બનાવવી એ આપણું ધ્યેય છે. એવી સરકારના ઈશારા સાથે લોકો જોઈવું આપણે. એ સ્થિતિ પેદા કરવા હું આધ્યાત્મિક પાયો પાડો દરી રહ્યો છું. મને પામે બોરોસો છે કે આ વિચાર-બી ફેલાશે. જેમ જમિદારનયનું બન્યું તેમ આ સદ્વિચાર પણ લોકો સમજશે. જેમ, ભૂપતિ તો ભગવાન એમ આપણે માનવા માંડ્યા તેવી જ રીતે લક્ષ્મીપતિ પણ ભગવાન જ હોઈ શકે એમ કહેવા માંડીશું. પણ આ વાત જ્યારે લોકોને સમજાય ત્યારે કામ થાય. લોક પૂછે છે કે સત્તા કે કાયદા વગર આ કામ કેવી રીતે બનશે? આ બચારાપણું જોઈને જ લોકો સત્તાના નામની જ માળા ફેરવ્યા કરે છે તેમની મને તો દયા આવે છે. એમને તે પ્રેમની સત્તા ખપે છે કે દિસાની? હિંદુસ્તાન દિસાથી નહીં, નૈતિક શક્તિથી જ બળવાન બને તેમ છે. તેથી સત્તાથી કામ બને એ વિચાર આપણને બુદ્ધિમાન પહોંચાડે છે અને આપણી આધ્યાત્મિક શક્તિને ક્ષીણ કરે છે.

સંપત્તિદાનનો ઉપયોગ

મને દાનમાં જે સંપત્તિ મળશે એનો ઉપયોગ દાતા જ કરશે. એની ઇચ્છા અને વલણ જોઈને હું એને સલાહ આપીશ. કારણ, મારે જે કામ કરવું છે તે કેવળ આત્મ-વિકાસ માટે જ કરવું છે. હું મારી ઇચ્છા એના જ લાદીશ નહીં. એ સંપત્તિનો ઉપયોગ દરિદ્રનારાયણની સેવામાં અથવા તો દરિદ્રનારાયણની સેવા કરવા જે સેવકો આગળ આવશે તેમને માટે થશે. સેવક ત્યાગી હોય છે, છતાં એમના શરીરના નિભાવ માટે પણ ઠંઠક જોઈએ. એને સારુ ફાળો કરવાની વાત નકામી છે. પણ જો એયાર મિત્રો મળીને પોતાનો છો ભાગ આપે અને એનાથો પાંચ દસ કાંઈક તો નિશ્ચિત થઈને કામ કરી શક્તા હોય તો ઠીક પડશે. આમ મારે સંપત્તિનો ઉપયોગ જે રીતે કરવો છે: એક તો દરિદ્રનારાયણને સીધી સદાયતા પહોંચાડવી, જેમ કે હળ, બળદ આપવા કે કૂવો દરી આપવો વગેરે. બીજું, સેવક-વર્મ નિશ્ચિત થઈને કામ કરી શકે તે માટે એ સંપત્તિનો ઉપયોગ કરવો.

આશ્રમધર્મની ફરીથી સ્થાપના

તમે જે વાત ધ્યાનમાં રાખજો કે હું કોઈ પ્રચારક નથી. પ્રચારક હોત તો જુવાની એકાંતમાં ન માળત. શરીરમાં ઉત્સાહ અને તાકત હોય છે ત્યારે પ્રચારક ધૂમતો હોય છે, પણ હું તો ધડપણમાં બહાર નીકળ્યો છું. કારણ, મને અંદરથી એવી પ્રેરણા થઈ કે જે વાત હું કહી શકું તેમ હું તે બીજો કહી શકે તેમ નથી. તેથી જે વાત હું કરી શકતો હોઉં તે મારે કરવી જોઈએ. આ જ તીવ્ર પ્રેરણાથી હું ફરી રહ્યો છું. અને તેથી જ તમે પણ એટલી જ એકાગ્રતાથી ચિંતન કરો એમ હું માંશું છું.

મારે દેશમાં એક સેવક-વર્ગ જીમો કરવો છે. આજ તો એવો કોઈ વર્ગ નથી. એક જમાનામાં લોક-સેવક-વર્ગ જીમો કર્યો હતો, અને વાનપ્રસ્થ કહેતા હતા. આજે એ રિવાજ જુસાર્ધ ગયો છે. નાનપણમાં જ લગ્ન થઈ જાય છે; લગ્ન પહેલાં બ્રહ્મચર્યાશ્રમ પળાતો હતો તે પણ આજે નથી રહ્યો. ત્યાર પછી ગૃહસ્થાશ્રમ આવે છે. પણ એ તો ધરમાં રહે છે તે પુસ્તા ગૃહસ્થ કહેવાય છે, બાકી હોય છે તો કહેવા પૂરતા જ ગૃહસ્થ. અને વાનપ્રસ્થ તો લાગ્યે જ શોધ્યો જડે. સંન્યાસીઓ દેખાય છે, પણ ઉપર ઉપરના. અંદરથી સંન્યાસી હોય એવું કોઈ જ નથી એમ મારાથી નહીં કહેવાય. પરમેશ્વરની ઇચ્છાથી એવા પણ કેટલાક હશે પણ તે ગણ્યાગાંઠ્યા. ટૂંકમાં, આશ્રમધર્મ મારફતે આપણા પૂર્વજોએ સેવાકાર્ય માટેની જે યોજના ધડી-દત્તી તે મારે ફરીથી જીવતી કરવી છે. મેં એ માટે પણ પ્રયત્નો કર્યા છે. કેટલાકને મેં મારી સાક્ષીએ વાનપ્રસ્થનું વ્રત લેવડાવ્યું છે, અને એ લોકોએ એનું સારી પડે પાલન પણ કર્યું છે. શરીરમાં જરાયે ભોગ ભોગવવાની શક્તિ સિલક રહે ત્યાં સુધી ભોગ ભોગવ્યો જવો એમાં કોઈ પુરુષાર્થ નથી, અને નથી તો એમાં દેશનું કંઈ બહુ. શરીરમાં કંઈક તાકાત બચી હોય ત્યારે જ હિંદુઓમાંથી મુક્ત થઈ પત્ની સાથે ગૃહને જવો વહેવાર કરવો જોઈએ.

ગૃહસ્થાશ્રમ શરૂ મોડો થવો જોઈએ અને સમાપ્ત વહેતો થવો જોઈએ. હું તો ઇચ્છું કે પચ્ચીસ સાલની ઉંમર પહેલાં એ શરૂ ન થાય. જોખમાં

જોછા વીસ વર્ષની મર્યાદા તો ઠરાવવી જ નેમળે, અને ચાલીસ વર્ષની ઉંમર બાદ એ બંધ થાય. વધુમાં વધુ પિસ્તાલીસ વર્ષ સુધી ચાલે. એની ઉત્તમ મર્યાદા પચ્ચીસથી ચાલીસની ગણાય અને વધુમાં વધુ તો વીસથી પિસ્તાલીસ. આ હું એક નવો સ્મૃતિ-વિચાર આપું છું. આમ તો સ્મૃતિ જૂનો ગ્રંથ છે. પણ મેં આજની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે ઉંમરનું પ્રમાણ ઘટાડ્યું છે અને આજના જમાનાને ખ્યાલમાં રાખીને ચિંતન કર્યું છે. આજે તો પંદરમે વર્ષે પરણી જાય છે અને સત્તર અઢાર થર્તા થર્તા તો માખાપ બની જાય છે. ત્યારથી માંડીને ત્રીસ વર્ષ સુધી ગૃહસ્થાશ્રમ ચાલે છે. ક્યારેક ક્યારેક ચાલીસ વર્ષ સુધી પણ ચાલે છે. મારી યોજના પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમ વીસ થા પચ્ચીસ વર્ષનો હોઈ શકે. એનાથી વ્યક્તિને લાભ થશે, શક્તિ બચશે અને સમાજ પર એની સારી અસર પડશે. તેથી દરેક પતિ-પત્ની ચાલીસની ઉંમર થયા પછી છાકરાઓને ધરતો બાર સોપી દઈને જન-સેવામાં લાગી જાય. એ સારુ એ લોકો સમાજ પાસેથી કશું નહીં લે. ફક્ત પેટિયું લેશે અને સતત બીજાઓની સેવાનું કામ કરશે. વિધવ-વાસનાથી મુક્ત થઈને આવા નવા જીવનનો આરંભ કરીશું ત્યારે જ ઉન્નતિ થવાની છે, ત્યાં સુધી ઉન્નતિ શક્ય નથી.

પૃથ્વીને પાપનો ભાર લાગે છે, સંખ્યાનો નથી લાગતો.

આજકાલ વરતી વધી ગઈ હોવાની વાત લોકો કરે છે એને અકુદરતી ઉપાયોથી રાકવાનો વિચાર ચાલે છે. અને આ વાતનો ભારે અફસોસ છે. અને એનાથી તીવ્ર વેદના થાય છે. મેં કેટલીયે વાર કહ્યું છે કે પૃથ્વીને સંખ્યાનો ભાર લાગતો નથી, પૃથ્વીને ભાર પાપનો લાગે છે. પાપથી સંખ્યા વધશે તો એ રીતે વધેલી સંખ્યાનો ભાર પૃથ્વીને લાગશે. પણ જો પુણ્યથી સંખ્યા વધશે તો એનો ભાર કદી નહીં લાગે. મહાપુરુષોની સંખ્યાનો ભાર પૃથ્વીને કદી નથી લાગતો. પૃથ્વી પર પાકર્તા પ્રાણીઓ પુરુષાર્થી દશે તો એમનું પાલન કરવામાં પૃથ્વી ક્યારેય અશક્ત નહીં નીવડે. પણ પાપની સંતતિને પાળવામાં એ અશક્ત નીવડે ખરી. પાપથી સંતતિ-નિવમન થશે તો એનો પણ પૃથ્વીને ભાર લાગશે. એનાથી જ સંતતિ બચશે.

તે નિર્વાય અને નિઃસત્ત્વ હશે જે માળાપ સંતાનની ઇચ્છા નથી રાખતા, સંતાનોની સેવાનું જેમને જ્ઞાન નથી એવાનાં સંતાનો શક્તિહીન, વીર્યહીન અને પુરુષાર્થહીન નીવડશે. એ જેટલાં સંતાનો પેદા કરશે તે બધાં ધર્મજન્ય નહીં પણ કામજન્ય હશે. એમાંથી કદી પણ કોઈ મહાત્મા ગાંધી, રાજા પ્રતાપ કે રામકૃષ્ણ પરમહંસ નહીં પાડે.

આ આખોયે આધ્યાત્મિક વિષય છે. પ્રાણીઓના ઉછેરનો જેમ સંજ્ઞાની દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે છે તેવી રીતે મનુષ્ય વિશે વિચાર ન થવો ઘટે. એક જ માણસ દુનિયા આખીની સુરત પલટી નાંખી શકે. એટલે, જે માનવ જન્મે તે સમર્થ અને ધર્મ-નિષ્ઠ હોય એ જ આપણી ઇચ્છા હોવી જોઈએ. સંતાન પેદા કરવું એ પણ એક કત'બ્ય થઈ જવું જોઈએ, અને પછી બાકીનું આધુન્ય સંયમ-પૂર્વક ગાળવું જોઈએ. મનુષ્ય વિજ્ઞાનની મદદ લઈને પોતાનું જીવન ગોઠવશે તો જે શક્તિથી મહાપુરુષો પાક્યા છે તેનો દુરુપયોગ નહીં કરે.

તેથી જ આપણે વાનપ્રસ્થાશ્રમની સ્થાપના કરવી છે, છદ્ધયર્થાશ્રમ લંબાવવો છે અને ગૃહસ્થાશ્રમ ટૂંકાવવો છે. એના માટે થોડાક માણસો પણ તૈયાર થશે તો એની સુગંધ બધે ફેલાશે અને લોકમત ધડાશે અને ત્યારે આ વસ્તુ બની શકશે.

સૃષ્ટિની સાથે જાત પર કાળૂ મેળવો.

એક જમાનામાં સંન્યાસ અંગે લોકમત અતુલ્ય હતો. એ સમયમાં ભુદ્ધ અને શંકરાચાર્યે અસંખ્ય સંન્યાસીઓ તૈયાર કર્યા. એમણે દેશ અને પરદેશમાં ધર્મનો પ્રચાર કર્યો. એ ઇતિહાસ કેટલો ઉજ્જવળો છે! આપણે કેટલા બાળ્યશાળી કે આપણે આ દેશમાં પાક્યા. આપણે આ જ દૃષ્ટિથી વિચારવું જોઈએ. આપણે સંયમનો અભ્યાસ કરવાનો છે, અને વાનપ્રસ્થાશ્રમની સ્થાપના કરવી છે. સંન્યાસની વાત હું દમણાં બતી કરું છું, પણ જોખમાં જોખ વાનપ્રસ્થાશ્રમની સ્થાપના થાય, એ માટેનો લોકમત ધડાશે એમ હું હૃદય છું. આ માટેની સરખાત વ્યક્તિઓથી જ થશે.

હું બિહાર આવ્યો છું અને ભૂમિનો સવાસ ઉઠેલવાનો નિશ્ચય કર્યો છે ત્યારથી મને લાગ્યા ક્યું છે કે આપણે જીવનની પાવાની બાંજતો સમય

લેવી જોઈએ. દશરથને કહેવાયું કે હવે તમારે રાજકાજ રામને સોંપી વનમાં જવું જોઈએ. ધડપણમાં જો વાસના ન મળે તો પછી વાસના જવાની રાહ જોવા જ કરજો, એ જરો કરશે નહીં અને શરીર ત્યાં સુધીમાં ખલાસ મળ જશે. તેથી વાસનાને જાપરદસ્તીથી દયાવીને દશરથ વનમાં ગયા. એક કાળ જયા પછી માણસની વાસના કમજોર બની જાય છે. છતાં ત્યાર બાદ પણ માણસે જાત પર સંયમ રાખવો પડે છે. હું જૂદાનગંજાની અને સંપત્તિ-વિભાજનની પાયાની વાતો તમારી સામે માંડું છું અને તમે એ માટે સંકલ્પ પણ કરો છો ત્યારે મને યાચ છે કે જીવનની બીજી જાંડી બાબતો પણ તમારી સામે રજૂ કરું.

મેં હમણાં વાનપ્રસ્થાશ્રમની વાત કહી તેમાં કશો જ રાજનૈતિક પ્રચાર નહોતો. આ એક જાંડો સવાલ છે. ડોઈ પણ દેશનો ઉદાર આધ્યાત્મિક જાંડો પહોંચ્યા વિના થતો નથી. જેમ જેમ વિજ્ઞાનનો વિકાસ થતો જશે અને માનવ સંષ્ટિ પર પોતાનો કાબૂ જમાવતો જશે તેમ તેમ તેટલા જ પ્રમાણમાં જો પોતા પર કાબૂ નહીં મેળવે તો એ રાક્ષસ નીવડશે અને પોતાનો તેમ જ દુનિયાનો સંહાર કરશે. પણ જો આપણે આપણા પર પોતાનો તેમ જ દુનિયાનો સંહાર કરશે. પણ જો આપણે આપણા પર એટલો કાબૂ મેળવી શકીશું તો આત્મજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો મેળાપ થશે. આપણે પૃથ્વી પર સ્વર્ગ ખડું કરી શકીશું. અપરિમલ, ઇદ્રિયો અને વિષયોથી મુક્ત થવાની વાત આ એ બાબતો હું તમારી સામે રજૂ કરું છું. વાનપ્રસ્થનો વિચાર કેવળ હિંદુ ધર્મે જ નહીં, બીજા ધર્મોએ પણ કર્યો છે. કુરાનમાં લખ્યું છે કે ચાલીસ વર્ષની ઉંમર પછી માણસની સ્વાભાવિક પ્રતિ વિષય-વાસનાથી દૂર થવાની યાચ છે.

મજૂરો કામને પૂજા સમજે

એક સવાલ પુછાયો છે. સવાલ કરનાર કહે છે કે હું કારખાનાનો મજૂર છું, હું કેવી રીતે જૂદાનગંજામાં મદદ આપી શકું? મારા મન સામે જૂદાનગંજાનું જે ચિત્ર છે તેમાં એક વિચાર એ પણ છે કે આ અદિલન મેં જમિદીન મજૂરો માટે ઉપાધ્યું છે. આ એક પાયાનું અદિલન છે, ઉપરજલું નથી. કારખાના જમિદીન મજૂરોની હાલત સોંપી ખરાબ છે. એમના

વતીથી બોલનારું કોઈ નથી. શહેરના મજૂરો વતીથી બોલનારા ટેલિગ્રાફ
જણ છે. તેથી જ મારું આદિલન પણ મજૂર-આદિલન છે. મારું આ કામ
પતથી એટલે હું બીજા મજૂરોનો પણ સવાલ ઉઠાવીશ. પણ અત્યારે મારે
આ મજૂરોને એટલું કહેવું છે કે ભૂદાનયમ દેશનું ઉત્પાદન વધારનારું
આદિલન છે. ઉત્પન્ન કર્યા વિના કોઈ ખાચ નહીં એમ મારું કહેવું છે.
સ્વીન્ડનાય ઠાકુરે એક ટેકાણે કહ્યું હતું કે આપણે બધા ભાગાકાર
(divide) તો કરીએ છીએ પણ ગુણાકાર (multiply)
કરતા નથી. આના પર દરેક મંત્રીરતાથી વિચાર કરે. મેં જોઈમાં પણ
બધાને ઉત્પાદક કામ મળે એવી માગણી કરી હતી. તેનાથી બધાને કામની
તાલીમ મળી હતી. હું મજૂરોને કહેવા માગું છું કે મારું આદિલન શરીર-
પરિશ્રમની નિષ્ઠા અને ઉત્પાદન વધારનારું છે. તેથી હું એમને વિનવોશ કે
ઉત્તમમાં ઉત્તમ નિષ્ઠા રાખીને વધુમાં વધુ ઉત્પાદન કરો. ઓછું કામ કરવાની
વાત ન કરશો. આજકાલ આઠ કલાકને બદલે સાત કલાક અને સાત
દિવસને બદલે છ દિવસ જ કામ કરવાની વાત થાય છે એ જૂન છે.
બમવાને આપણને શરીર અને વાણી નિરંતર કામ કરતાં રહેવા સારુ
આપ્યા છે. લગાતાર એક જ જાતનું કામ કર કર ન કરવું જોઈએ એમ હું
માનું છું. જુદી જુદી જાતનાં કામો કરવાં જોઈએ. પણ આઠ દસ કલાક
તો કામ કરવું જ જોઈએ. મેં રોજ દસ કલાક શરીર-પરિશ્રમનું કામ કર્યું
છે અને મારો અનુભવ છે કે એનાથી ભુદ્ધિ વિકાસ પામે છે. થોડુંક ચિંતન
કરવાથી કામ વધારે ચઢી શકે છે અને ઉત્પાદન પણ વધે છે.

તેથી હું મજૂરોને કહું છું કે તમારે માલિક સાથે વિરોધ છે એ વાત
જૂલી જાવ માલિકને વિરોધ કરવો હોય તો બીજા બાબતોમાં કરો, પણ
ઉત્પાદનમાં કદી ન કરશો. મજૂરો પ્રામાણિક અને નિષ્ઠાવાન હશે તો
માલિકની સામે સુંદર રીતે સત્યાગ્રહ કરી શકશે. માલિક પણ એમની
વાત કમળ કરશે અને જાતે મજૂરી કરવા લાગશે. એક ભાષ કહેતા હતા કે
આપણે કર્તવ્ય પર ભાર મૂકવો જોઈએ. પણ આજે તો આવું કોઈ કરતા
નથી અને બધા પોતાના હક્કની વાત આગળ ધરે છે. આ એક વિચારવા
જોઈ વાત છે. મજૂરો કર્તવ્ય-નિષ્ઠ બનશે તો એમનામાં એક નેત્રિક

તાકત પેદા થશે, અને એની અસર માલિક, સરકાર અને સમાજ પર પડે
થશે.

આજે તો એવી માન્યતા ચાલે છે કે ધંધા માટે એકસો
માલિક જ જવાબદાર છે. પણ એ ખોટી વાત છે. મજૂરો એ રીતે વિચાર
કરે કે કામ એ તો અમારી પૂજા છે, એ અમે ખાંડિત નહીં થવા દઇએ.
‘જીવનનું’ આ એક અત્યંત પવિત્ર કામ છે, અમે એમાં ભાગ નહીં પડવા દઇએ.
એ લોકો ને આટલું કરશે તો હું માનીશ કે એમણે બુદ્ધાનયત્નમાં ઉત્તમમાં
ઉત્તમ સહકાર આપ્યો.

પટણા, ૨૫-૧૦-૧૯૫૨.

સમાજાય દ્વંદ્વં ન મમ

: ૭ :

આપણા કામનો મૂળભૂત વિચાર એ છે કે આપણે સમાજમાં પરિ-
વર્તન કરવું છે. એ મૂળભૂત વિચાર ને તત્ત્વજ્ઞાન કહેવાય છે, જેમાં દરેક
ધર્મની પ્રતિષ્ઠા છે અને જેના આધારે દરેક ધર્મ જિંડાણમાં જાય છે તે હું
વમારી સામે રજૂ કરીશ. જે ધર્મનો વિચાર જિંડાણવાળો નથી તે ધર્મ
ટકતો નથી, એ જીવન-નિષ્ઠા જની શકતો નથી અને સમાજમાં ફેરફાર
પણ કરી શકતો નથી.

તત્ત્વજ્ઞાનના જિંડાણમાં જવાની આવશ્યકતા

આપણી ભારતીય પરંપરા એવી છે કે ટોઈ પણ પરિવર્તન કરવું હોય
તેને માટે ખૂબ જીડે જઈને તત્ત્વજ્ઞાનમાં એના મૂળિયા શોધવા પડે છે. જેમણે
આ પ્રમાણે ક્યું છે તેમના જ મૂળિયા ટક્યા છે; અને જેમણે આમ ન
ક્યું તેમના કેટલાક મુદ્દાઓ તો સમાજે અપનાવ્યા પણ એ લોકો સ્થિર ન
થઈ શક્યા. હું જે ટોઈ પમણુ ભરું છું એના જિંડાણમાં જઈને એના
મૂળિયા પકડ્યા વગર રહેતો નથી. મેં મારા જીવનના ત્રીસ વર્ષ એકાંત
ચિંતનમાં માળ્યા છે. એમાં મારાથી જની તે સેવા કરતો રહ્યો છું. હું મારા
જીવનને સેવામય પડવા ધારતો હતો છતાં એ નિરંતર ચિંતનથીલ વોલ્યું

છે. હમણાં જ ડાઈક્ટેન્શનું કે વિનોબા વિરક્ત (જંગલ વગરના) પુરુષ હતા અને હવે અનુરક્ત (જંગલો) થઈને આવ્યા છે. ઠીક છે, ડાઈ પણ વિચાર પૂરેપૂરો લાપામાં જીતરી નથી શકતો. મારી એ વિરક્ત હતી, પણ એનું સ્વરૂપ ચિંતનનું હતું. સમાજમાં જે પરિવર્તન લાવવું જોઈએ તેના મૂળિયાંની શોધ માટેનું એ ચિંતન હતું. હવે મેં કામ હાથ ધર્યું છે. છતાં આજે પણ હું પાયાના વિચારોમાં નિર્ધિત થઈને રહું છું. ડાઈ પણ સવાલ અને ડરાવી શકતો નથી. ડાઈ સવાલ ગમે તેટલો મોટો હોય, મારી સામે વેંતિયો બનીને જીતે રહે છે. હું એના કરતાં મોટો થઈ જાઉં છું, અને તમે પણ એનાથી મોટા જ દેખાવ છો. ગમે તે સવાલ હો, એ માનવીય હશે તો એનો ઉકેલ પણ માનવીય ભુદ્ધિથી આવી શકશે. એકે એક સવાલ જીકસ્યે જ છૂટકો.

અપહરણ અને અપરિગ્રહ

મારા વિચારોને વિરોધી વિચાર આજે દુનિયામાં છે તેનું નામ છે અપહરણ-પ્રક્રિયા. આ પણ એક તત્ત્વ-વિચાર છે. એમાં એમ મનાય છે કે છેવટે વ્યક્તિ પણ છે તો સમાજ ખાતર. મોટે સમાજ ખાતર ડાઈ એક વ્યક્તિનું ધન આચકી લેવું દોષયુક્ત નથી, જિલ્લું આચકી ન લેવામાં જ નીતિ-દોષ છે. એમાં એમ પણ મનાયું છે કે વ્યક્તિ પાસે સંપત્તિ રહી શકે અને વ્યક્તિની સંપત્તિનું અપહરણ થતું રોકે તેવો જે વિચાર હોય તે અધર્મ છે. આ વિચારમાં કેટલુંક સારું અને કેટલુંક ખોટું છે. એમાં જે સારાપણું છે તેનું દુનિયામાં આકર્ષણ થયું અને કેટલાક દેશોમાં તે પ્રભાવે સમાજરચના થઈ છે. આટલા દૂંઠા ગાળામાં આપણે એનાં પરિણામો જાણી ન શકીએ. પરંતુ એમાં જે વાદ છે તેનું આકર્ષણ આજ તો દુનિયાને થાય છે. હિંદુસ્તાનમાં પણ અપહરણના આ તત્ત્વથી આકર્ષણ લેવાક લોકો છે. મારે એમનાથી જુદો વિચાર મડિલો છે. અપરિગ્રહનો વિચાર અપહરણનો વિરોધી વિચાર છે.

સંન્યાસી માટે અપરિગ્રહ અને ગૃહસ્થ માટે પરિગ્રહ

આજનો સમાજ કહે છે કે અપરિગ્રહ એ ધણો જીવો વિચાર છે અને

એ તો ત્રિધાજી કે વિનોબા જેવાઓ માટે છે. અપરિમદ એ તો એમનો ઇગરો છે. એના પર એમનો જ અધિકાર છે. અમે જોઈએ તો એમની પૂજ કરશું, બાકી ગૃહસ્થ જીવનમાં તો પરિમદ જ રહેશે, અપરિમદ નહીં. જૂના જમાનામાં કંઈક આવે તોડ નીકળ્યો હતો. તમે સંન્યાસી છો તો અપરિમદથી ચલાવો, અમે અમારે પરિમદ કરોશું. અમે તમને નિષ્ઠા આપીશું. અને છેવટના આદર્શ તરીકે અમે તમારું માન જાળવીશું. પણ અમારો આદર્શ તો પરિમદ જ છે. આ પ્રમાણે લોક કહેવું.

પહેલાં પરિમદની એક મર્યાદા હતી અને એની ઉપર અપરિમદનો કાબુ હતો. વ્યક્તિગત સંપત્તિનો સ્વીકાર થયો હતો, પણ એ વિચાર સંન્યાસના અંકુશ નીચે હતો, અને સંન્યાસી-ફકીરોનું માન જાળવીને રહેવું પડતું. પણ એક વિચાર તરીકે એ કેટલાકનો આદર્શ હતો અને કેટલાકનો નહોતો. ધર્મ-વિચારના આ પ્રમાણે ટુકડા પડી ગય છે તો એનાથી એક મર્યાદિત લાભ થાય છે. એનાથી તરસ્તાનમાં બળ નથી પૂરાતું. પરિમદની મર્યાદાનું પાલન કરવું અને અપરિમદને આદર્શ માનવો એમાં કેટલુંક સારાપણું તો હતું જ, પણ કેટલીક ખરાબી પણ હતી. મોટા ભાગના લોકો પરિમદમાં માનતા હતા. એમ કરતે કરતે છેવટે અપરિમદનું નામ-નિશાન ન રહ્યું. લોભી માણસો સાથે પનારો પડતો ત્યારે ભલાભલા કહેતા કે પરિમદ જરૂરી છે. સામાવાળા પાસે આટલું દહાવ-લશ્કર છે તો આપણી પાસે પણ એટલું હોવું જોઈએ; નહીં તો આપણે નહીં ટકીએ. દુનિયામાં ટકવા સારું આટલું ઐશ્વર્ય જરૂરી છે. એટલે લોભીની રીતે લોભીનો સામનો કરવા જતાં પરિમદની પાળ તુટી ગઈ. અને લોભી તો મટવાના નહોતા. આમ કરવાથી સામસામી હોડ ચાલી. જોતજોતામાં નિર્લોભી પણ લોભી બની ગયા અને લોભીઓની એક જમાત બની ગઈ.

પરશુરામનો દાખલો આપણી સામે છે. જાતે પાછાણ હોવા છતાં એણે દયિયાર ધારણ કર્યાં. પછી એ ક્ષત્રિયોને કેવી રીતે કાઢી કાઢવાના હતા! કારણ, એમના પોતાનામાં ક્ષત્રિયનું બી એમણે ધારણ કર્યું. ક્ષત્રિયનો લોભ થાય તો ક્ષત્રિયત્વ ન જાય. એ પાછાણની જેમ જીવ્યા

હોત તો એમનું કામ ચલુ હોત. પણ એણે તો જ્ઞાતિભૂત વાંટીને જાંચું મેલ્યું, એટલે એનો અવતાર પૂરો થયો ને મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામ આવ્યા. પરશુરામે ખરી, રીતે તો જ્ઞાતિભૂ-શક્તિ પેદા કરવી જોઈતી હતી. જેને ટાળવું હોય તેના જ હથિયારો જો આપણે ધારણ કરીએ તો એમનું સ્થૂળ-સ્વરૂપ જ ટળે. ઉપરથી દેખાતા જુલમી માણસને તો આપણે ખતમ કરી દેશીએ, પણ એને અંદરખાતેથી છવાડીએ છીએ. આમ નિર્લોભીએ લોભીને માર્યો પણ જાતે લોભી બની ગયો.

કંજૂસ અને ચોર

આજે દુનિયામાં પરિમલની બોલચાલ છે. પરિમલ માટે એવા કાયદાઓ પડ્યા છે કે તેથી એ ખોટો નહીં પણ કાયદેસર રહ ગયો છે. કાયદો ચોરીને ગુનો માને છે, પણ જેણે સંધરો કરીને ચોરને ચોરી કરવાની પ્રેરણા આપી તેને સમાજ ચોર નથી માનતો. એ કોઈ ચેરકાયદે વાત કરે છે એમ સમાજ નથી માનતો. પણ ઉપનિષદે તો કહી રાખ્યું છે કે મારા રાજ્યમાં ન કોઈ ચોર હો અને ન કોઈ કંજૂસ હો; કારણ, જ્યાં કંજૂસ હશે ત્યાં ચોર હોવા અનિવાર્ય છે. કંજૂસે ચોરોને પેદા કર્યા છે. કંજૂસ ચોરનો બાપ છે. એમના માનસ-પુત્રોને આપણે કેદમાં પૂરીએ છીએ અને બાપને છૂટા મેલીએ છીએ. એ સંસ્કારી બનીને સમાજમાં મહાલે છે, અને ગાદીએ ચઢીને બેસે છે; આ ક્યારે ન્યાય ? સ્તેન एव सः । આપણે પામી શકતા નથી. કે એ ચોર છે પણ ગીતાએ એ બતાવી દીધું છે કે એ ચોર જ છે.

પણ વળી આપણે માની લીધું કે ગીતા તો સંન્યાસીઓનો ગ્રંથ છે. એ ગૃહસ્થો સારુ નથી. આમ આપણે ગીતાને પણ સંન્યાસ પદ્ધતિ દીધો. પહેલાં આપણે સંન્યાસીઓનું એટલું બધું માન જાળવ્યું કે આપણું ઘર પાપી છે એમ માનીને એમને ઘર બહાર રાખ્યા. પણ આજે આપણે એમને ઘરમાં ન રાખતાં મંદિરમાં એટલા સારુ રાખીએ છીએ કે સંન્યાસી ઘેર આવે અને રખેને આપણો દીકરો સંન્યાસી થઈ જાય ! આજે દુનિયામાં જે સૌથી વધુ સંધરો કરે તે જીતે છે. સંધરો સૌના માથે સવાર થઈને બેઠો છે. પણ આજના યુગ માટે ઉપયોગી તત્ત્વ અપરિમલનું જ છે. એ કેવળ સંન્યાસીઓ માટે નથી, ગૃહસ્થો માટે પણ છે.

સમાજાય દદમ્ ન મમ ।

આપણે સર્વસ્વ સમાજને અર્પણ કરવું 'જોઈએ, અને આપણા ખર્ચ પૂરતું જ લેવું જોઈએ. યદર્થા આહુતિ આપતી વખતે આપણે કહીએ છીએ કે 'ઈદ્રાય દદમ્ ન મમ, અગ્નયે દદમ્ ન મમ'—આ ઈંદ્ર સારુ, આ અગ્નિ સારુ, મારે સારુ નહીં. તેવી જ રીતે આજે હવે કહેવું જોઈએ 'સમાજાય દદમ્ ન મમ, રાષ્ટ્રાય દદમ્ ન મમ'—આ સમાજ સારુ છે, રાષ્ટ્ર સારુ છે, મારે સારુ નહીં. તું પેદા કરે તે સમાજને ચઢાવી દે, પણો સમાજ તરફથી જે શેષરૂપે તને મળે તે અમૃત હશે.

અપરિગ્રહના પાયા પર નવું ચચ્ચતર

આજની હાલત આપણે બદલવી છે, અને સાચા સેવકોના સેવકત્વ ગૌરવ કરવું છે. આ શી રીતે બને ? તમે તમારી પાસે જે કંઈ છે તે સમાજને અર્પણ નથી કરતા અને જૂમિના માલિક થઈને ચોટી રહો છો તો આ ન બની શકે. હું છત્તુ છું કે કારખાનામાં મજૂર-માલિકનો બેદ ન રહે અને બધા સેવક બને. પોતાપોતાના ગમ પ્રમાણે કામ કરીને બધું સમાજને અર્પણ કરે. અને એમ કરતાં પોતાના જીવન-નિર્વાહ જોગું જે મળે તેટલાથી સંતોષી રહે. એટલું જ નહીં, દરેક જણ એ જ રીતે વિચારે કે મારું બાળક મારે માટે નથી, પણ સમાજ માટે છે. મને જે અકલ મળી છે તે સ્વયંભૂ નથી, સમાજ માટે છે. હું સમાજમાં આ જાતનો અપરિગ્રહ લાવીને વૈભવ અને સંપત્તિ વધારવા મારું છું. સમાજ નારાયણ-સ્વરૂપ છે તો લક્ષ્મી જોની પાસે જવાની જ છે. એમાં કોઈએ ગભરાવાની જરૂર નથી. આપણે એક સુંદર સમાજ રચવો છે, અને એનો પાયો તે જૂમિની સમસ્યા છે. હું એ જ સમજાવું છું કે જમીન સૌને સારુ છે. આ વાત સમજાવી અધરી નથી. આજે હિંદુસ્તાનના તમામ ઉદ્યોગો ભાંગી પડ્યા છે અને જમીનની માગણી વધતી જાય છે. તેથી જમીનનો સવાલ ઉપાડી લઈને અપરિગ્રહની તાલીમનો આરંભ કરીએ તો એ વિચાર સમાજના મનમાં સારી રીતે બેસી જશે. અપરિગ્રહના પાયા પર એક ભગ્ય સમાજ-રચના ઉભારવાનો મારો ઉદ્દેશ છે.

મારો અપરિગ્રહ શ કરજેવો નથી. સામકું ઓઢીને લાભૂત ચોળનારો

તો ડાઈ પણ બની શકે, પણ એની પકડમાં કુબેર હશે. વિશ્વની પાસે લક્ષ્મી પડી છે, પણ એ એના પ્રત્યે ઉભરી નથી. સમાજમાં બધું ઢાળ્યું હશે, પણ વ્યક્તિ પોતાને આને અપાત્ર જ લેશે. આવતી કાલની ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. જુવાનીમાં જે સમાજની ચિંતા કરે છે, ધડપણમાં સમાજ એની ચિંતા કરશે. અપરિમિતની ભુદ્ધિ, ધડપણમાં તેજસ્વી બને છે. એવા ધરડાએ બાર નથી જનતા, જાલદુ એમનો આભાર મનાય છે. આવા જ્ઞાનીએ ધરડા શરીર થોડું કામ કરશે તોયે ભુદ્ધિથી વધારે કામ કરતા હશે. જુવાનીમાં જે સમાજની સેવા કરે છે તેની ભુદ્ધિનો ધડપણમાં વિકાસ થાય છે.

આજ ગરીબ-અમીર બન્ને દુઃખી છે

આજે લોકો જુવાનીમાં જ દુનિયાને લૂટે છે, પરિવારે ધડપણમાં લોકો એમને તૃપ્ત સમજે છે. શરીર ખખડી બાય છે અને પ્રત, મિત્ર, પડોશી વચ્ચેનો પ્રેમ નથી રહેતો. પ્રેમને સાટે લક્ષ્મી મેળવી અને ઉપરથી રોમ પણ લાભ્યા. જેણે રોમ, ચિંતા ને ધન રાખ્યું એ શું પામ્યો ? શું એની કમાણી સારી થઈ ? શું એનાથી સમાજ સુખી થયો ? એનાથી સમાજ સુખી થયો હોય તો આ શેઠણાં આ સારું. અને મારે શીદને ફરવું પડત ? બધા લોકો મારી પાસે આવીને શેઠણાં રહે છે. ગરીબોને પેટની ચિંતા હોય છે અને શ્રીમંતોને બીજી ચિંતાઓ હોય છે. એમના ઘરમાં અંદરોઅંદર બનાવ નથી. હું તો એમને કહું છું કે તમે ઘરમાં સંપત્તિ ધાકી, પ્રેમને બહાર ખસેડી ચૂક્યો. ઘરમાં પૂજો ચાપ્યો ત્યાં સુખ ક્યાંથી હોય ? પ્રેમ અને પૈસા સાથે સાથે શી રીતે રહી શકે ?

ગરીબના ઘરમાં જુઓ. બાપ-બેટા વચ્ચે કેટલો પ્રેમ હોય છે. બેટા બાપની ટેવી સેવા કરે છે ? એ એના સારુ. જોઈએ તેવું મોંઘું એસડ લાવે છે. પણ શ્રીમંતના ઘરમાં બેટા બાપની સામે પણ તાકતો નથી. બાપ મદિ પડ્યો તો ડોક્ટર કે નર્સને બોલાવી લે છે. મા, બહેન કે બેટા ડાહ્યા સેવા કરવા જીલું નથી રહેતું. આ વધારીને વાત નથી કરતો. મેં મોટાઓના જીવન અંદરખાંતેથી જોયા છે. ટૂંકમાં સાર એ કે આજે ગરીબ અને અમીર બન્ને :

દુઃખી છે. બન્નેને બે જાતનાં દુઃખ છે. જે સમાજ-રચનામાં દુઃખ જ બામર્મી આવે તે સમાજ-રચના શા કામની ?

દરેક ઘર સરકારની બેંક બને

એમ ન સમજશો કે જેમની પાસે મોટા સંધરા છે તે લોકોએ જ આ નાત સમજવાની છે. એક જરા અમસ્તી લંગોટીમાં પણ આસક્તિ રહેલી હોય છે. જેની પાસે જે કંઈ હોય, તે એના ઘરમાં પણ બલે પડ્યું હોય, તોયે એ સમાજ માટે છે. જેટલા ઘર છે તે તમામ હિંદુસ્તાનની સરકારની બેંક હોવા જોઈએ. આજે તો સરકારે કરજ કરવું પડે છે, વેરા નાંખવા પડે છે, અમેરિકાનો આશરો લેવો પડે છે, અથવા તો નાસિકના છાપખાનાનો આશરો લેવો પડે છે. પણ હું પાંચમો ઉપાય સજાડું છું. સરકારનો બોલ પડે ને લોકો આપવા માંડે. આવી લોકપ્રિય સરકાર બને-બની શકે છે. તો દરેક ધરવાળો સરકારને કહેશે, 'આ તો તમારી જ ચીજ છે, જોઈએ તેટલી લો, હું ચિંતા નથી કરવાનો કે કાલ શું ખાઈશ. તમે ખવડાવશો તો જ ખાઈશ.'

આવી સરકાર બને આવો સમાજ બની શકે એવો મહાન વિચાર આપણે દુનિયામાં ફેલાવવો છે. તેથી મારે એકલા શ્રોમંતો પાસેથી જ નહીં, મરીઓ પાસેથી પણ જમિ લેવી છે. દરેકને મારે કહેવું છે કે તમારાથી પણ નીચે કોઈક છે. તેની સામે જુઓ. તમારી પાસે સાંજે ખાવાનો રોટલો નથી તોયે અત્યારના રોટલામાંથી ટુકડો પેલા સારુ કાઢવો એ તમારો ધર્મ છે. ખરી રીતે થવું નો એમ જોઈએ કે સમાજને બધું અપૂર્ણ કરવામાં આવે પણ આજે એમ નથી થતું, બને સમાજ પણ એને માટે તૈયાર નથી. તો આજે કમ-સે-કમ એક ટુકડો, છોટો ભાગ તો આપવો જ જોઈએ.

વામનનાં ત્રણ પગલાં

ધણી વાર સાંભળવા મળે છે કે હવે મોટા જમીનદારો નથી રહ્યા. પણ મારે માત્ર મોટાઓ પાસેથી જ નહીં, બધા પાસેથી દાન લેવાં છે. એનાથી જ ધર્મ-વિચાર ફેલાશે. દાન-પત્ર એ મારો વિચારના સ્વીકારની પહેાંચ છે. પછી હું એ ઉદ્દેશ પ્રમાણેની નવી સમાજ-રચના કરીશ. મેં હમણાં સંપત્તિ-દાનની યોજના કરી છે. કેટલાક કહે છે કે તમે એમાં ઈગારો. હું માનું છું કે

જેને આ પ્રમાણે સમાજનો અવિશ્વાસ હોય, તે 'સમાજનું' અંગ મનવાને ધાયક નથી. માથાપ પર સંતાનોતો એટલો બધો અવિશ્વાસ હોઈ શકે ખરો ? આ બધું થાય છે તે કાયદાથી નથી થતું, પ્રેમથી થાય છે. પછી હું અવિશ્વાસ થી રીતે રાખી શકું ?

મુસલમાન પાંચ વાર નમાજ પઢે છે, તે શું એના પર નજર રાખવા કોઈ ચોકીદાર હોય છે ? હિંદુઓ પણ એ જ પ્રમાણે ધર્મકાર્ય કરે છે; અને એવી જ રીતે આ ધર્મ-વિચાર સ્વીકારાશે. મને જરાયે ડર નથી કે હું ક્રાઇસ્ટીયન કારણ, હું બધાના અંતરાત્મામાં પ્રવેશું છું. સંપત્તિદાનની યોજના એ મારું બીજું પગલું છે. પહેલું પગલું ભૂમિદાનનું છે. મેં દોઢ વર્ષ પર કહ્યું હતું કે હું વામન બનીને આવ્યો છું. હવે ત્રીજા પગલા સારુ માથું નમાવવું પડશે અને ત્રીજું પવિત્ર પગલું માથા પર મંડાશે, ત્યારે સૌ મરીબ બની જશે, અને દુનિયા આખી હિંદુસ્તાનનું અનુકરણ કરશે. હિંદુસ્તાનને આદર્શ માનીને દુનિયા ચાલશે.

ટિકારી, તા. ૩૧-૧૦-૧૯૫૨

વહેંચણી અને ઉત્પાદન સાથે સાથે

કેટલાક કહે છે કે વહેંચણીની વાત અત્યારથી શીદને મૂકી દે ! હજી તો ઉત્પાદન થોડું છે. પહેલાં ઉત્પાદન વધારવાની વાત કરો. આજે વહેંચણીની વાત કરશે તો એનાથી ભૂખની વહેંચણી થશે અને અનેકાને ભૂખ્યા રહેવું પડશે. પણ આ વિચાર ભૂતભરેલો છે. વહેંચણી અને ઉત્પાદન સાથે સાથે ચાલવાં જોઈએ. જિંદગીનાં આ પ્રમાણે કાંમલા નો પાંડો સંકોચ. પહેલાં અમુક કામ ને પછી અમુક કામ એવી રીતે કેટલાક કામોમાં કાંમ પાડી નથી શકાતા. પહેલાં શ્વાસ લઈ લઈએ અને પછી ખેતી કરીશુ એમ ન કરી શકાય. ખેતીની જેમ બીજાં કામોનાં સાથોસાથ શ્વાસ તો નિરંતર ચાલુ જ રહે છે, અને એનાથી જ જિંદગી પ્રભુ છે. તેવી જ રીતે ઉત્પાદન અને સમાનતાનો વિચાર પણ સાથે સાથે થવો જોઈએ.

કુટુંબનો ન્યાય

આપણે કુટુંબમાં તો એવી રીતે નથી કરતા કે પહેલાં ઉપજ વધારી લઈએ, પછી બધાને ખવડાડીશું. એમ પણ નથી કરતા કે દમણાં થોડાંને ખવડાવીએ અને પછી થોડાંને ખવડાવીશું. તો પછી કુટુંબને સારું વિચારવાની એક રીત ને સમાજ સારું વિચારવાની બીજી રીત એ શી રીતે ચાલે? દુઃખીકતમાં આવી દલીલ તો મૂડીવાદી લોકો અને મૂડીવાદની અસર જેમના વિચાર પર પડવાથી ભુદ્ધિમાં ભ્રમ પેદા થયો છે એવા લોકો કરે છે.

મેં જે આ બુદ્ધાનમંત્રનું અદિલન આરંભ્યું છે તેમાં ઉત્પાદન અને વહેંચણી એ બંને સાથે સાથે ચાલશે. વહેંચણી થશે તો ખેદ જશે. ખેડતો દશે એને થોડીક જમીન મળશે. સમાજમાં ગણિતના અધિક સામું જોઈને વહેંચણી થતી નથી. પૂરેપૂરી નહોં તો પણ અમુક તો વહેંચણી થવી જ જોઈશે, તો જ એની સાથે સાથે ઉત્પાદન પણ વધશે એમ હું માનું છું. પહેલાં વહેંચણી થાય, તો પછી સાથે સાથે ઉત્પાદન શી રીતે વધારવું એની યુક્તિ પણ શોધી શકાય. આજે ખેતીમાં ખેડૂતની અકલ અને પ્રેમ ખપ લાગતાં નથી, કારણ કે એ ખેતીનો માલિક નથી. પણ વહેંચણી પછી એ ખપ લાગશે.

શેરઘાટી, ૯-૧૧-૧૯૫૨

યુગનાં ઘડવૈયાં આપણે છીએ

: ૯ :

આપણી ચારે બાજુએ અનંત સૃષ્ટિ ફેલાયેલી પડી છે. એ અનંતની વચ્ચે આપણે એક તુચ્છ શરીરધારી જીવા છીએ. આખી સૃષ્ટિ આપણને નિરંતર દેતી આવી છે.

સૃષ્ટિ પાસેથી દાનનો પાઠ

સર્વનારાયણ સત્તારે આવે છે અને એમનાં સદસ કિશોરો આપણને આલિંગન આપે છે. ઠાઠ સેવક પોતાના સ્વામીના ધરમાં પ્રવેશતો હોય તેવી રીતે એ આપણા ધરમાં પ્રવેશે છે. કટલી અદ્ભુત ભગવે છે! આપણે જો

ખારણાં વાસી મેલ્યા હોય તો એ ધક્કો મારીને ખોલી નથી નાંખતો, દરવાજો જ બિમો રહે છે. પોતાના બધાં ફિરવો સાથે લઇને એ આપણા દરવાજો બિમો બિમો વિચારે છે, ક્યારે દરવાજો ખોલે ને ક્યારે સેવા બળવવા દાખલ થાઉં ? આપણે અડધો દરવાજો ખોલીએ તોયે અંદર આવે છે ને આખો ખોલીએ તોયે અંદર આવે છે. આપણા જેવા વૃત્ત લોકોની સેવામાં એ પોતાનું જીવન ખપાવી નાંખે છે.

આ વાયુ, હવા નિરંતર વહે છે. એ ક્યાંથી આવે છે ને ક્યાં જાય છે, કોઇને ખબર નથી. દેહ પ્રાચીન કાળથી એક બાજુ દિશાજન્યથી અને બીજી બાજુ સમદ પરથી વાયુ આવે છે, આપણાં અંગોને મધુરો સ્પર્શ કરે છે અને આપણા પર પ્રેમ ઢોળે છે. એનાથી જ આપણો શ્વાસ ચાલે છે. આપણા વૃત્ત જીવનને પરિપૂર્ણ કરવા એ નિરંતર કામ કરે છે. એ જો એનું કામ ન બળવે તો આપણે બધા ખતમ થઈ જઈએ.

આ ગંગા આપણી સેવા માટે નિરંતર વહે છે. આપણે ઝાડ વાળ્યું, તરત જ એની સેવા માટે એ ઢોડી આવે છે. આપણે અગિયો વાવીશું તો એ અગિયો હિલેરી આપણે અને બાવળ વાવીશું તો બાવળ હિલેરી આપણે. તમે ફાલે તેમ ચાલો, એનું કામ તો તમારી કમ્પ્લા પૂરી કરવાનું છે. આપણ બાળકોની સેવા બળવવાનું પ્રત એ માતાએ લીધું છે.

અને આ વાદળાં ! એ આપણા પર નિરંતર વરસતાં રહે છે. વળતું કશું લેતાં નથી.

આમ આખી સૃષ્ટિ નિરંતર દાન દેતી રહે છે. ઝાડો ફૂલે ફાલે છે. આપણે એને પાણી પાશું તો એ ફૂલશે ફાલશે; પાણી પામશું તો ફળશે, અને નદી પાંચએ તો એના જીવને દુઃખ તો થશે, છતાંય પોતાની જેટલી રસ-શક્તિ હશે તેટલાં એ ફળશે. આપણે એના જ હાથમાં બેસીને એની ડાળાં વાઢીશું તોયે એ કશો ફરિયાદ નહીં કરે. આમ આખી સૃષ્ટિ આપણને દેતા રહેવાનું શિક્ષણ આપે છે.

આ જ શિક્ષણ આપણને આપણી માતાએ બચપણમાં દીધું છે. એ વખતે આપણે નાનાં દેતાં આપણી રક્ષા કરનારું તે વખતે બીજું કોણ હતું ?

પણ આપણે પેદા થયા અને બીજા બાળુ એના યાનમાં દૂધ જીભરાયું, આપણને એણે એ દૂધ પાવું. આપણને દૂધ પીવાની તાલાવેલી હતી એથી વધારે તો એને આપણને પાવાની તાલાવેલી હતી. આમ આપવાનો પાઠ ભગવાને આપણને એક ગળથૂંથીમાંથી જ દીધો.

કુટુંબ-પ્રેમને વ્યાપક બનાવીએ

લોકો કહે છે કે હું જિલટી ગંગા વહેવડાવું છું. એક દર સુધી તો એ વાત ઠીક પૂણ છે. પણ જિલટી કંઈ ને સીધી કંઈ તે વિચારવાની વાત છે. સૃષ્ટિ આપણને શો પાઠ આપે છે? એ સીધી ગંગા છે કે જિલટી? એ તો આપણને આપે જવાનો જ પાઠ આપે છે. આપણે બધા જ એ માત્ર લેવાનું જ શીખીશું, કોઈને આપવું નહીં ગમે તો શી વલે યશે? કારણ, કોઈ આપશે ત્યારે કોઈ લેશે ને? આપણું કામ સૃષ્ટિ સાથે એકરૂપ થવાનું છે. એ રીતે આ કાર્યક્રમ સૃષ્ટિને અનુકૂળ છે. તેથી મારું કામ સીધી ગંગા જ કહેવાશે. આને જે થઈ રહ્યું છે તે સાવ બનાવટી અને સૃષ્ટિથી જિલટું છે. પણ પછી લોક પૂછે છે કે ત્યારે આ બધું ચાલે છે શી રીતે? એ ચાલવું નથી ચાલવાનો ભ્રમ માત્ર છે.

અરી રીતે તો પરિસ્થિતિને કારણે આપણે બધા સ્વાર્થી લાગીએ છીએ. પણ જો કુટુંબમાં નજર નાંખીએ તો જોને આપણે સ્વાર્થી કહીએ છીએ તે શી રીતે વર્તે છે? એ ઉંબરામાં પગ દેતાં જ બાળકો પર કેવો પ્રેમ કરે છે? એ બાળકો પર પ્રેમ ન કરે તો બાળકો એને કાયદો જોડા જ દેખાડે તેમ છે કે અમારું પાલન-પોષણ તમારે કરવું જ પડશે? એમની ભૂખ તો માબાપને લાગે છે. બાળકોને ખવડાવવાની ચટપટી તો એમને જ વિશેષ થતી હોય છે. એ કહે છે કે કુટુંબમાં પોતાના બાળકો, ભાઈમહેનો અને માતા-પિતા માટે કંઈક કરવાનું હોય તો તે કરતાં આનંદ આવે છે. એક જરાક અમસ્તા ધરમાં જરાક અમસ્તું પ્રેમનું કામ કરવાથી આટલો આનંદ થાય છે તો એવો જ પ્રેમનો પ્રવાહ આખા સમાજ સારુ વહેવડાવીએ તો કેટલો મદાન આનંદ થશે એનો જરા દિસાજ તો મડિા! સાર એટલો કે મારું આ કામ મદાન આનંદનું કામ છે. અને તેથી તો સમાજના હૃદયમાં એ પ્રવેશી શકે છે.

આનંદની પ્રાપ્તિ માટે મથવાપણું નથી

કેટલાક વળી કહે છે 'જમીન માંગ્યે નહીં મળે, એ તો માર્યાથી' મળે. સંઘર્ષ-અથડામણ વગર કોઈ ચીજ મળતી નથી. સંઘર્ષ જ જીવનનો આધાર અને પાયો છે.' પણ આ બાળકને ધવરાવે છે તે શું એનાં ધ્યાન સાથે બાળક સંઘર્ષ કરે છે. હા, એને પ્રેમનો સંઘર્ષ કહો તો મારે મંજૂર છે. દુનિયા આખી પ્રેમથી ચાલે છે. મરણ પયારીએ પડેલાને પણ પોતાના સંગવિદ્વાંસો જોઈને આનંદ યાય છે ને હૈયે ટાઢક વળે છે, તે શું એની આખનો પેલા લોકો સાથે સંઘર્ષ યાય છે? પણ આ લોકોની ભૂલ જ એ છે કે ઠીક રીતે વિચાર જ કરતા નથી. પણ, જો આ લોકો ઠીક રીતે નહીં વિચારે તો એમનાં બધાં કામ નકારાં નીવડવાનાં છે.

ઉપનિષદમાં ગાયું છે કે આ આખી સૃષ્ટિ આનંદથી પેદા થઈ છે ને આનંદમાં લીન થાય છે. આજે પણ દરેકને કોઈ ને કોઈ પ્રકારનો આનંદ તો હોય છે જ. લોકો કહે છે કે સુખની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પણ સુખ સારુ શા માટે મથો છો? એ તો તમારું જ સ્વરૂપ છે. તમે પડે સુખ-રાસી, સુખ-નિધાન અને સુખ-સમૃદ્ધ છો. આમ તમે સુખ છો. મોઢામાં સાકરની ગાંગડી નાંખવાથી સુખ નથી પેદા થતું; ચૈતન્ય-રસ તો તમારા મોઢામાં જ છે, એનાથી સુખ પેદા થાય છે. તમે પડે આનંદ છો. તેથી આનંદની પ્રાપ્તિ માટે કોઈ પ્રયત્ન કરવાપણું નથી. કરવું જ હોય તો દુઃખની પ્રાપ્તિ માટે કરવાપણું છે, ને આજે એ જ થઈ રહ્યું છે. તમે પોતે થઈને દુઃખની પ્રાપ્તિ માટે આજ સુધી કેટલી મહેનત કરી છે? એટલું જ એક છોડી દો તો પણ પોતાના મૂળ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરશો.

તમે આનંદમય છો. આનંદની પ્રાપ્તિ સારુ નહીં, પણ આનંદની શુદ્ધિ સારુ પ્રયત્ન કરવાનો છે. કોઈને દારૂ પીવામાં આનંદ આવે છે, કોઈને વાંચવામાં, કોઈને જ્ઞાન રેવામાં તો કોઈને સેવા કરવામાં આનંદ આવે છે. આમ આનંદ અલગ અલગ પ્રકારનો હોય છે. દરેકને અંદરથી આનંદનો અનુભવ થાય છે. આટલાટલાં દુઃખ છતાં અનુભવ તેમ જ બધાં જ પ્રાર્થનાઓ જીવતાં રહેવા મથે છે. અને આમ તો આનંદ પણ દરેકના

જીવનમાં હોય છે, છતાં કંઈક કરવાપણું લાગ્યા કરે છે. આનંદનું જે સ્વરૂપ હશે તે પ્રમાણે એ પ્રાપ્ત થશે. એટલે આનંદનું સ્વરૂપ શુદ્ધ કરવાનું કામ આપણે કરવાનું છે. દારૂ પીવામાં આનંદ આવતો હોય તો મીઠાઈ ખાવામાંથી આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ, અને મીઠાઈમાંથી આનંદ મળતો હોય એણે કેરી ખાવામાંથી આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ. કેરી ખાવી એમાં કંઈક શુદ્ધ સ્વરૂપનો આનંદ છે, પણ એથી ચર્ચિતાતો આનંદ તો ઠોઠાને ખવાડવામાં છે. આમ આપણે આપણા આનંદનું સ્વરૂપ વધારે ને વધારે શુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સાર એટલો કે મનુષ્યે કંઈ મથવાપણું હોય તો તે આનંદની પ્રાપ્તિ માટે નહીં, પણ એની શુદ્ધિ માટે છે.

આવસ્તીનો કિસ્સો

અધા કહે છે, કળિયુગમાં આ તે શી રીતે બનશે ? અધા દુઃખી દુઃખી છે. આમ છતાં તમે જુઓ કે કે લાખો લોકો દાન આપે છે ને અપાવે પણ છે. આ શુદ્ધની ભૂમિ છે. એ મહાપુરુષ અહીંની દવામાં સદૃશ સ્વરૂપે દાખર છે. દરેકના હૃદયમાં એમની સ્ફૂર્તિનો અંશ પડેલો છે. એ કરુણાનાં અવતાર આજંથી અંદો દેવનાં વર્ષ પર રાત્રી-દાન દેતા અહીં ધૂમ્યા હતા. હું એક વૃદ્ધ વ્યક્તિ, પણ એમના પગલે પગલે ચાલવા ઠોશિશ કરું છું. હું તમને આવસ્તીનો એક કિસ્સો સંભળાવું.

આવસ્તીમાં લોકોએ ભગવાન શુદ્ધને ચાતુર્માસ માળવા જોલાવ્યા. એમણે શાંત એકાંત ધ્યાન કરવા સારુ જમીનવાળાઓ પાસેથી જમીન માંગી, પણ જમીન-માલિકોએ જેટલી જમીન જોઈતી હતી તેટલી પર ઢંકાય જેટલી સોનામહોર ભરને જ જમીન આપી. આ તો ભગવાન શુદ્ધના જમાનાની ધટના છે. આજે એ જ આવસ્તીમાં મારા જેવા પામર માનવી, જે જમવાન શુદ્ધની સામે કશા લેખામાં નથી તેને સો એકર જમીન મળી. તો આ તે સત્યુગ આવ્યો કહેવાય કે કળિયુગ ? જરા તમે વિચાર કરો. ભગવાન શુદ્ધના સિધ્ધાંતે જમીન સોના મહોરથી ઢાંકી આપીને ખરીદવી પડી એવી હિંમતી જમીન મને આજે દાન મળી છે.

યુગ તમારા હાથમાં છે

માટે યુગની વાત ના માંડશે. જે યુગમાં તમારે રહેવું હોય એ જ યુગ તમારે ચાલે છે. યુગ આપણને ધડતો નથી. યુગના ધડવેયા કાળપુરુષ તો આપણે જ છીએ. આપણા હાથમાં આપણી આ સૃષ્ટિ છે. ગીતામાં કહ્યું છે: “આ જે જડ સૃષ્ટિ દેખાય છે તેને આપણે જીવ ધારણ કરીએ છીએ.” આપણી સૃષ્ટિ આપણા હાથમાં છે. આપણે ચેતન છીએ. આપણે એને મન-કાવતો ધાટ આપી શકીએ છીએ. આપણે માટીમાંથી ઘડો બનાવવો હોય તો એ ગુપચુપ બનાવવા દે છે. એ ફરિયાદ નથી કરતી કે મારો ફલાણો ફલાણો ધાટ ઘડો. તમને કાવે તેવો ધાટ ઘડી શકો છો. તેવી જ રીતે યુગને પણ તમે કાવતો ઘડી શકો છો. યુગ તો તમારા હાથમાં માટીના લોદા બરાબર છે.

લોકો મને કહે છે કે તમારો ચરણો આ મંત્ર-યુગમાં, આ જંતરમંતરના યુગમાં નહીં ચાલે. છતાં મેં દિલ્હીમાં ધંટી ફેરવી ને એમાંથી આટો નીકળ્યો. દિલ્હી હતી અને યુગ મંત્રયુગ હતો છતાં ! માટે, યુગ તમારા હાથમાં છે.

સતયુગ આવે છે

આજે જેટલો ઉન્નત સમય આવ્યો છે એટલો આ અમારો ક્યારેય નહોતો. ઇતિહાસમાં કોઈ કાળે આઝાદીની લડત અદિસાથી લડાઈ હતી ખરી ! પણ આ યુગમાં એમ બન્યું અને એ અમલકાર આપણે સમી આંખે બાળ્યો. આવી જખરદસ્ત સત્તનત, જેમાં સુખનારાયણ કદી આથમતો નહીં, જેને જર્મની પણ ટાળી ન શક્યું એને આપણે ટાળ્યો. અને માંધીજીએ આપણને શું સાધન આપ્યું ! ચરણો આપ્યો, અને પ્રેમ તથા અદિસાનો નિઃશસ્ત્ર કાર્યક્રમ આપ્યો. આ બધું આપણી સગી આંખે બાળ્યું. પણ લોકો કહે છે કે આપણા ધુરવાયથી સ્વરાજ્ય નથી મળ્યું, એમાં મોટો ફાળો તો દુનિયાની પરિસ્થિતિનો છે. મારો એવો તો કોઈ દાવો નથી કે અહીં જ બાળ્યું-તટ્યું અદિશાનું અદિશન થયું તેટલાથી જ આપણને સ્વરાજ્ય મળ્યું. ગીતા પ્રમાણે આપણે તો માનીએ છીએ કે કોઈ પણ કામ એક જ કારણસર બંનતું નથી. છતાં ઇતિહાસના લખનારા લખીને કે દિલ્હીસ્તાનની સ્વતંત્રતા માટે અદિસક અદિશનનો પણ ધણો મોટો ફાળો હતો.

તમે એ પણ જોયું કે લડાઈ પછી ને કડવાશ રહી જાય છે તે પણ અહીં નથી રહી. આને હિંદુસ્તાન અને ઇંગ્લેંડ વચ્ચે મૈત્રીની કાવના છે. આ કાઈ જોવો તેવો ચમત્કાર નથી. આ બધું આપણી આંખો સામે બન્યું છે. માટે ક્ષમમાં ન રહેશો કે, આ કલિયુગ છે. આ તો સતયુગ આવી રહ્યો છે. આપણી આંખોની સામે આવી રહ્યો છે, અત્યંત તેજ ગતિથી આવી રહ્યો છે. વિજ્ઞાનને લીધે એની પ્રતિ આજે વધી ગઈ છે.

મહાયુદ્ધોને આવકાર

કેટલાક કહે છે કે સતયુગ તો નહીં તે મહાયુદ્ધ આવે છે. હું કહું છું જેટલા મહાયુદ્ધોને આવવું હોય એટલા લોકો આવતા. કારણ, મહાયુદ્ધ માનવને પાંક થી ખવાડે છે કે યુદ્ધથી એકેય સવાલ શકલતો નથી. તેથી હું મહાયુદ્ધોને આવકારું છું. એના પરિણામે દુનિયા આખી સીધી મારી સામે આવી જોળા પાથરીને કહેશે કે અમે હાર્યા, હવે અહિંસાનો માર્ગ ખતાવો. તેથી હું કહું છું કે તમારે વિજ્ઞાનને શકવું હોય તો મહાયુદ્ધ આદરો. જૂના જમાનામાં બીમ અને જરા સંધની કુસ્તી થતી તેમ આજે હિંદુસ્તાનને રોલીનની કુસ્તી થાય તો આપણને વધી નથી. કારણ, એમાં હિંસાની એક મર્યાદા હોય છે. એ હિંસા દુનિયાને અડતી નથી. પણ વિજ્ઞાનને લીધે આજે હિંસાનું સ્વરૂપ એવું થઈ ગયું છે કે તમારે વિજ્ઞાનનો વિકાસ કરવો, હશે તો હિંસા છોડવી જ પડશે. મારે વિજ્ઞાનનો વિકાસ કરવો છે તેથી કહું છું કે એની સાથે હિંસા લગીર નહીં ચાલે. હિંસા આવી તો એનો અર્થ એ થશે કે મનુષ્ય પોતાના નાશની તૈયારી કરી મેલી છે.

વિજ્ઞાન અને અહિંસાનો યોગ

આ યુગ વિજ્ઞાનનો છે અને અહિંસાને સાદ દે છે. તેથી હું કહું છું કે વિજ્ઞાનને આગળ વધારો, જોયો આગળ વધારો. લોકો કહે છે વિનાશ વિજ્ઞાનની વિરુદ્ધ છે. પણ હું વિજ્ઞાનની વિરુદ્ધ નથી, ચંત્રની વિરુદ્ધ છું. લોકોને એટલું પણ નથી સમજાતું કે વિજ્ઞાન એ ચંત્રથી જુદી વસ્તુ છે. સાબના માનને વિજ્ઞાન કહે છે. મારે એ વધારવું છે. હું વિજ્ઞાનનો પ્રેમી છું.

ગિજ્ઞાન આપણું દાસ છે. આપણે 'મચ્છીશુ' તે પ્રમાણે એ કરશે. આપણે 'મચ્છીશુ' તો એ આપણા સારુ એટલે જોગ બતાવી આપશે, અને 'મચ્છીશુ' તો એ આપણે માટે પરમાણુ-શક્તિ પેદા કરી આપશે.

માનવ-જીવનને ઉન્નત, વ્યાપક અને વિશાળ બનાવવા માટે વિજ્ઞાનને 'પૂર્વ વધારણું' જોઈએ પણ એની સાથે અદિસા જોડી આપવી જોઈએ. જો એ એના મેળ યથા શક્યો તો આપણે પુરાણોમાં સ્વર્ગની વાતો વાંચીએ છીએ તેવું સ્વર્ગ પૃથ્વી પર ઉતારી શકીશું. દુનિયામાં આજે અદિસાની વૃત્તિ જોટલી છે તેટલી આ પહેલાં ક્યારેય નહોતી. ઠેક પ્રાચીનકાળથી આજ સુધીના ઇતિહાસ પર નજર નાખો. આજે એવો સમય છે કે નાનાં છોકરાં પણ હિંસા-અદિસાની ચર્ચા કરે છે. જીવનના તમામ પ્રશ્નો અદિસા મારફતે જીકલી શકે કે નહીં એની આજે ચર્ચા યથારી છે. આ પહેલાં આવી ચર્ચા ક્યારેય નહોતી યદ્યપિ એ લોકોએ તો માની લીધું હતું કે હિંસાનું જીવનમાં કંઈ ને કંઈ સ્થાન તો છે જ. પણ, આજે એવો સમય આવ્યો છે કે હવે વિજ્ઞાન અને અદિસાનો મેળ પડી શકે તેમ છે.

જમીનની કીમત ન અંકાય

હું માટી લેતા આવ્યો છું, પણ આપું છું એથીયે કીમતી ચીજ, લોકો કરે છે અહીંની જમીન મોંઘી છે, ચારપાંચ દળર રૂપિયે એકે એકર છે. પણ તમારા એ પાંચ દળર રૂપિયાનો એક બાજુ ઢગલો કરા અને એના પર ચાર મહિના સુધી પાણી પડવા દો. પછી જુઓ કે એમાંથી કેટલો પાક ઊતરે છે. જમીનની કીમત પૈસામાં નથી. જમીન તો અમૂલ્ય છે, પણ આ બગર-વાળાઓએ એની કીમત પાડી છે. માતાનો કોઈ દહાડો લાવતાલય તો હશે ખરો ? મા, બાળકો, લાંછનિહેન વગેરેની કીમત અંકાય ખરી ? તો જમીન તો આપણી માતા છે. હવાની કદી કીમત અંકાય ખરી ? એ તો પરમેશ્વરની રીધેલી અમૂલ્ય વસ્તુ છે. એને પૈસાથી શું તોલવા બેઠા છો ? તેથી જમીન સસ્તી તો ક્યાંય નથી, બધે જ ઠેકાણે એ મોંઘી છે. જમીન વેચવાની નથી હોતી, એ તો પ્રેમથી આપવા લેવાની હોય છે. પાણી કદી-વેચાય ખરું ? તમારે આજણે કોઈ તરસ્યો આવ્યો તો એને પાણી પાણું એ તમારો ધર્મ.

છે. ન પાવ તો તમારે નીચું જોવું પડે. એ જ રીતે જે મહેનત કરે તેને જમીન આપવી એ પણ તમારો ધર્મ છે. પૈસાની માયાવી જાળમાં ફસાઈને જમીનની કોમંત ન આંકો અને દિલ ખોલીને જમીનનાં દાન દો તો ફરી એકવાર તમા પાસેથી દુનિયાને પ્રેરણાં મળે.

જે આ કામ કરે છે તેની આખર વધે છે. ખીજાની આખર વધે તેમાં કોઈના પેટમાં આ સારું દુઃખ? મારે તો સૌની આખર વધારવી છે. તેથી મારું સૌને તેડું છે. કોઈની આખર ઘટે તો મને દુઃખ થાય છે. કોઈની આખર ગઈ એવું જ્યારે સાંભળું છું ત્યારે ધરતી ફાટે ને એમાં સમાઈ જઈ એવું થાય છે. માટે મારું નમ્ર નિવેદન છે કે તમે સૌ આ કામમાં લાગી જાવ. ઔરંગાબાદ, ગયા. ૧૦-૧૧-૧૯૫૨

સરકાર મીડું અને જનતા એકઠો છે

: ૧૦ :

વૈદ્યાનિકો કહે છે કે આ દુનિયામાં આઠ-દસ લાખ વર્ષથી માનવ-જીવન આલ્યું આવે છે. એ પહેલાં માનવનું પૂર્વ-સ્વરૂપ શું હતું તે તો આપણે નથી જાણતા. પણ વૈદ્યાનિકોનું માનવું છે કે આજે માનવનું જે સ્વરૂપ છે તે સ્વરૂપમાં એ આઠ-દસ લાખ વર્ષથી જીવતો આવ્યો છે. શરીરના નિભાવ માટે ખાણ પીણ વગેરે જાનવરને કરવું પડે છે, તેમ માનવ-દેહને પણ એની જરૂર પડે છે. એ માટે માણસને પણ પ્રયત્ન કરવો પડે છે. માણસ પોતપોતાની રીત પ્રમાણે એ પ્રયત્ન તમામ દેશોમાં કરે પણ છે. પણ મનુષ્યનું સમાધાન કેવળ ખાવાપીવાથી થતું નથી. એને કોઈ ને કોઈ વિચારની જૂખ પણ હોય છે.

ભગવાન બુદ્ધનું વિચાર-પ્રવર્તન

આજ સુધીમાં જેટલા વિચાર-પ્રવાહો આવ્યા, વિચારોમાં સુધારા આવ્યા અને વિચારોમાં પ્રવર્તન થયાં એ બધાએ મનુષ્યને પ્રેરણા આપી છે. એને કોઈ ને કોઈ મૌલિક વિચાર સક્રતા રહ્યા છે. ભગવાન બુદ્ધે પશુહિંસા સામે અવાજ ઉઠાવ્યો. એમણે લોકોને સમજાવ્યું કે પશુઓ પાસેથી આપણે જે કંઈ મદદ લઈ શકીએ તે લેવી અને એમને આપણાથી જનતા મદદ દેવી

જોઈએ. પણ એમની દિસા કરવી એ મનુષ્યને શોભા દેતું નથી. પણ આ કોષ બહારની વસ્તુ નથી. પથુ-દિસા તો નિમિત્ત હતું, એની પાછળ તો કરુણાનો વિચાર હતો. મનુષ્યે આસપાસની સંઘિત સાથે કરુણાપૂર્વક વહેવાર કરવો જોઈએ એ વિચાર એમને ફેલાવવો હતો. પથુ-દિસાનો વિરોધ એ તો નિમિત્ત-માત્ર હતું. એનાથી સમાજમાં એક ક્રાંતિકારી પરિવર્તન આવ્યું. હિંદુસ્તાન પર એની અસર એક હજાર વર્ષ સુધી થઈ. આજે પણ આપણે એ વિચારની કદર કરીએ છીએ. આજે સમાજે એ વિચાર સ્વીકારી લીધો છે. પથુ-દિસા એ કે પૂરેપૂરી બંધ નથી થઈ તો પણ સમાજે એ વિચાર સ્વીકારી લીધો છે.

આ જાતનું ક્રાંતિકારી પરિવર્તન થયા બાદ સમ્રાટ અશોક જોમની ચક્રચિહ્નને આપણે ઉપયોગ કર્યો છે એમણે એ વિચારનો પ્રચાર કર્યો. હિંદુસ્તાનના જીવનમાં એ વિચાર સ્વીકાર્યો બાદ રાજ્યકર્તાઓએ એ વિચાર સ્વીકાર્યો ત્યાર પછી એ વિચાર હિંદુસ્તાન બહાર જીમ દેશોમાં પણ ફેલાયો અને એણે જીમ દેશોને દ્વિભત આપી. આજે પણ બૌદ્ધધર્મના અનુયાયી ચીન, જાપાન, મલાયા, ભારતેશ, બંકા વગેરે દેશોમાં છે. આ રીતે જે વિચાર મિદાસમાં પ્રગટ થયો તે આખા એશિયામાં ફેલાયો.

વિચાર માનવજીવનનો પાયો

આમ વિચારની પ્રેરણા મનુષ્યને આગળ વધવાની સૂતિ આપતી રહે છે. મનુષ્યનું શારીરિક જીવન તો છે જ, પણ એની જે ઉન્નતિ થાય છે તેની પાછળ એક વિચાર રહેલો હોય છે. વિચારને લીધે અદોલન થાય છે, એક જુસ્સો પેદા થાય છે અને એમાંથી નવું જીવન ધકાંચ છે. અને ત્યારે સમાજ-રચના ફેરવાય છે અને જીવનનું માળખું બદલાય છે. ક્રાંતિમાં જે રાજ્યક્રાંતિ થઈ તેની પાછળ પણ એક વિચાર જ હતો. માર્કસ આવ્યો અને એના વિચારના આધારે રશિયામાં એક ક્રાંતિ નિર્માણ થઈ. આવી રીતે આપણે વિચારની શક્તિ અનુભવીએ છીએ. મનુષ્યને વિચાર જ તાકાત આપે છે. એ ખાશે પીશે, પણ એ બધાની સાથે સાથે, એ બધાની પાછળ, એ બધાની પૂર્તિમાં અને એના પાયાપે એક વિચાર હોય છે.

એને જ આપણે 'ધર્મ' અથવા નીતિ કહીએ છીએ. વિચારના પાયા પર જીવનની ધમારત ખડી થાય છે.

નિરાકારના પ્રકાશનું સાધન સાકાર

દમણાં હું જે કામ ચલાવી રહ્યો છું તેનું બહારનું સ્વરૂપ જમીનનો સવાલ ઉઠાવવાનું દેખાય છે. પરંતુ એની પાછળ એક વિચાર છે, એ વિચાર ફેલાવવા માટે મેં આ બહારનું કામ ઉપાડ્યું છે. બહારનું કામ જોડાયેલું ન હોય તો વિચાર નિયંત્રિત અને નિરાકાર રહે છે. વિચાર-પ્રચાર અને વિચાર-પ્રકાશન માટે બાહ્ય કામ જોડવું જરૂરી છે. એ જ કારણસર મેં 'હિંદુસ્તાનનો જે જરૂરી સવાલ હતો તે ઉપાડી લીધો અને વિચાર-પ્રચાર કરવા નીકળી પડ્યો છું. મેં ટેટલીયે વાર કહ્યું છે કે ભગવાન શુદ્ધ જેમ ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તન ક્યું હતું તેવું એમનાં જ પમસે હું પણ કરી રહ્યો છું. એ વિચારનું નામ છે 'સર્વોદય'.

હિતોમાં વિરોધ નથી

સર્વોદય એટલે એકના બક્ષામાં સૌનું ભલું. એકના હિતની વિરુદ્ધ બીજાનું હિત ન હોઈ શકે. કોઈ એક કામ, વર્ગ અથવા દેશના હિતની વિરુદ્ધ બીજા કામ, વર્ગ કે દેશનું હિત ન હોઈ શકે. હિતોમાં વિરોધ હોય છે એ વિચાર જ ખોટો છે. એકના હિતમાં બીજાનું હિત હોય છે. હિતમાં વિરોધ નથી હોતો, પણ આપણે અહિતને જ હિત માની બેસીએ અને અકલ્યાણમાં જ કલ્યાણ ભાળીએ તો હિત-વિરોધ હોઈ શકે. હું શુદ્ધિશાળી હોઉં, અથવા તો મારી તખ્તીયત સુધરતી હોય તો એમાં તમારું ભલું જ છે. મને તરસ લાગી અને પીવા પાણી મળ્યું તો તેમાં તમારું પણ ભલું છે તે માંડું પણ ભલું છે. પણ જો હિત-વિરોધની કલ્પના કરીએ તો હિતની કલ્પના મિથ્યા થઈ જશે.

આપણે પાંડોલીને ડુંખી કરીને સુખી નહીં રાઈ શકીએ. એમાં હજાર જાતની હાનિ થવાની. બીજાને લૂંટીને કે ત્રસ આપીને સુખી બનવા તાકે તે સુખનો રોટલો ખાઈ નહીં શકે. એના શરીરમાં રોગો થશે અને ડાકટરનું ચરણું શોધવું પડશે ધરમાં પૈસા આવ્યા કે એની સાથે અર્થાતિ

પણ આવી. એને ખાધેલું નહોતું પણ એને રાત્રે એને સતાવશે. લૂંટીને ધરમાં પૈસો ધાલનાર સુખી યવા ફૂંકા મારે છે પણ એ કદી સુખી થતો નથી. એવી રીતે ધરમાં આવેલો પૈસો ધરને લાયક નથી.

લોક કહે છે હું ગરીબોનો મિત્ર છું. એની હા હું એટલા માટે પાકું છું કે હું પોતે ગરીબ છું. કેટલાક વળી એવો આરોપ મૂકે છે કે હું તો ધનવાનોને બચાવનારો છું. હા જી, મને તે રીતે નહોતું પણ સાચી રીતે હું એમનો બચાવનારો છું. હું જે ધર્મનું શિક્ષણ આપું છું તેમાં એક વિચાર એ છે કે આપણા ધરમાં આપણે દેખાઈ એ છીએ એટલા જ નથી, પણ એક વધારાનો જણ પણ છે. એનું નામ છે દરિદ્રનારાયણ.

કુરાનમાં એક વાત છે. એક વખત પેગંબર પોતાના બે સાથીઓ સાથે ક્યાંક જતા હતા. પાછળ દુશ્મનોની મોટી ફાજ પડી હતી. એમના સાથીમાંથી એકે કહ્યું, “ફાજ તો ધણી મોટી છે ને આપણે ત્રણ જ જણ છીએ. શું કરશું?” પેગંબરે કહ્યું, “આપણે ત્રણ જ નથી, ચાર છીએ અને જે ચોથો છે તે દેખાતો નથી પણ એ છે ને એ જ અરસંત છે.” એની જેમ હું પણ પેલા ન દેખાતા બાઈનો ભાગ માંડું છું.

મારે ધનવાનોને અભિમાની કે ગરીબોને આપડાં નથી બનાવવાં. મારે તો એક ધર્મ-વિચાર સમજાવવો છે. હું ઇચ્છું છું કે દેનારો અને લેનારો બન્ને આ વિચાર સમજે. દેનારો સમજે કે લેનારાએ મારા પર ઉપકાર કર્યો છે, અને મોહમાંથી છૂટા થવાનો મોકો આપ્યો છે. હું આમ સમજીને જ કોઈ આપે તેની બંધીન લઉં છું. જે એવી રીતે ન આપે તેનું દાન હું પાછું વાળું છું. તેથી મેં દાન-પત્રોની સાથે ત્યાગ-પત્રો પણ લીધાં છે. હું શાસ્ત્રોના શબ્દોનો અર્થ-શબ્દકારો પાસેથી જ શીખું છું. પણ દુનિયાની એ દેવ છે કે સારા સારા શબ્દોને પણ બગાડી મૂકે છે. સં-યાસ, દાન, વૈરાગ્ય વગેરે સારા સારા શબ્દો દુનિયાએ બગાડી મેલ્યા છે. તેથી મેં ‘દાન’ શબ્દની સંસ્કરણાર્થે કરેલી વ્યાખ્યા ચાલુ કરી છે. નિરભિમાની થઈને અને કર્તવ્યની ભાવનાપૂર્વક દાન દેવું જોઈએ.

ક્રાંતિનો પાયો : વિચાર-પ્રવર્તન

લોક મને પૂછે છે કે આ કામ સરકાર દ્વારા થઈ શકે તેમ છે તો તેમ કેમ નથી કરાવતા ? હું કહું છું કે સરકાર તમારી જ ચૂંટેલી છે, અને મેં કંઈ સરકાર આડો હાથ દીધો નથી. સરકારે પોતાની ફરજ બજાવવાની છે જ, પણ ક્રાંતિકારી વિચાર ફેલાવવાનું કામ સરકાર ન કરી શકે. વિચાર જ્યારે લોકમાન્ય થઈ જશે ત્યારે સરકાર એનો અમલ કરશે, એને અમલ કરવા પડશે નહીં કરે તો બિયલી જશે. જ્યાં લોકસત્તા ચાલે છે ત્યાં સરકાર નોકર છે. તમારે કોઈ વાત સમજાવવાની હોય તો નોકરને સમજાવવા જશો કે માલિકને ? માલિકને મળે વાત બિતરી ગઈ તો એ મુનિમને ફરમાવશે કે દાનપત્ર તૈયાર કરો ! તેથી હું માલિકને એટલે કે તમને સમજાવું છું. તમે લોકો માંજિક છો. એ નોકર કામ નહીં કરે તો એને છૂટો કરીશું અને એની જગ્યાએ બીજો નોકર આવશે. આવી જાતની બિયલપાયલ તો થવાની જ.

લોકસત્તામાં સરકાર મીઠું ગણાય છે. મીઠાંની પોતાની આમવી કશી કીમત નથી હોતી. પણ જો એ એકડાની પાછળ ગોઠવાઈ ગયું તો દસ, બમડાની પાછળ ગોઠવાઈ ગયું તો વીસ, અને ત્રણડાની પાછળ ગોઠવાઈ ગયું તો ત્રીસ થઈ જશે. તમે એ મીઠાના દસ યા વીસ કરી શકો. પણ સ્વતંત્ર રીતે એની કશી કીમત નથી. તો જે લોકો સરકાર મારફતે કામ પતાવવા પારે છે, તેમને ખબર જ નથી કે વિચાર-પ્રવર્તન કેવી રીતે ચાલે છે. બુદ્ધ ભગવાન રાજ્યને લાત મારીને ચાલતા ચલા, અને જ્ઞાન-પ્રાપ્તિ પછી એમણે પ્રેરેલી શિક્ષા રાજ્યને-એમના પોતાના, પિતાજીને આપી ત્યાર બાદ સમ્રાટ બન્યા. આખા ત્યારે એક રાજ્યક્રાંતિ થઈ. જે રાજ્યોએ એ વિચાર ન સ્વીકાર્યો તે બધા ભોંય ભેગા થઈ ગયા.

પોતાને ડોમ્યુનિસ્ટ કહેવાવનારાઓને હું પૂછું છું કે માઈસના હાથમાં એવી તે કંઈ રાજસત્તા હતી જેથી વિચારમાં ક્રાંતિ થઈ શકે ? વિચાર-બીજ જ્યારે લોકહૃદયમાં બેઠો બિતરી થઈ છે ત્યારે સરકાર એનો અમલ કરે છે. અને જો સરકાર અમલ નથી કરતી તો બિયલે છે. માટે વિચાર-પ્રવર્તનનું મહત્ત્વ બરા સમજો.

આજકાલ સૌને ફળ જોઈએ છે. પણ એટલું નથી જાણતા કે એ માટે તો પહેલાં બી વાવવું પડે. બી વાળ્યા વગર ફળ શી રીતે મળવાનું હશે? ફાનસમાં રાજ્યકાંતિ થઈ તેની પાછળ રૂસો અને વોલ્ટરના વિચારો હતા. માર્કસે એક વિચારનો પ્રચાર કર્યો અને એ વિચારના આધારે લેનિને કાંતિ કરી. વિચાર-પ્રચાર પછી જ કાંતિ થાય છે. અને તો બરાસો છે કે લોકો અમુક વિચાર પસંદ કરતાં હશે અને છતાં એના પર અમલ ન કરવા જોઈતી સરકાર કમઅકસલ નથી. અને અમલ નહીં કરે તો નહીં ટકે.

હું મરીખ, થીમંત સહુનો મિત્ર છું. મારું કામ પણ સૌના હિતમાં છે. ભૂમિતો પ્રશ્ન ઉકેલ્યા સિવાય હિંદુસ્તાનનું ધર્મીર સમાધાન નથી થવાનું એનો મારા મનમાં બરાબ વસવસો નથી. છતાં કોઈને શંકા હોય તો મારે નમ્રતાપૂર્વક કહેવું પડશે કે એને પરિચયિતનું જ્ઞાન નથી. હું ત્રીસ વર્ષથી મામડામાં વસું છું. તેથી ગામડાંની સ્થિતિ હું સારી રીતે સમજું છું.

દુનિયાને ઘડો નહીં તો દુનિયાના ઘાટે ઘડાઓ

મેં દુનિયાના ઇતિહાસનું અધ્યયન કર્યું છે. તેથી હું જાણું છું કે દેશ દેશની વચ્ચે સ્વાલ નથી નડતી. વિચારો તો આ દેશમાંથી તે દેશમાં આવતા જતા રહે છે. અહીં સારો વિચાર નહીં ચાલતો હોય તો અહીંનાં સ્વાલ ઉકેલવા માટે બહારથી ખરાબ વિચારો આવવાના જ. અને જો આપણે અહીંના સ્વાલ આપણી રીતે ઉકેલ્યા તો અહીંનો વિચાર પણ અહીં ચોડો જ પુરાઈ રહેવાનો છે? એ બહાર જવાનો જ ને દુનિયાં એને સ્વીકારવાની પણ ખરી. વિજ્ઞાન કદાચ એવું કરી શકે કે અહીંનો વાયરો ત્યાં જતો અટકાવી શકાય, પણ વિચારને તો કેમ રોકી ના શકે. માટે, કાં તો આપણે દુનિયાને ઘડશું, યા તો દુનિયાના ટપલા ખાઈને ઘડાઈશું. તમારી સામે આ છે જ માર્ગ છે, ત્રીજો નથી. ક્યાં તો દુનિયાને ઘડવાની હાઈમ બીડો નેં ક્યાં તો દુનિયાના ટપલા ખાઈને તમે ઘડાઓ. પછી દુનિયા જેમ ઘડે તેમ કળલ રાખવું પડશે. માટે આપણે એક નવો વિચાર પેદા કરીએ કે જે દુનિયાને નવો આકાર આપે, નહીં તો પછી દુનિયા આપણને ઘડશે.

જમીન આપવી એ આજનો ધર્મ છે

લોક મને પૂછે છે કે જમીનનો માલિક કોણ છે? હું કહું છું જમીનનો માલિક નથી કોઈ વ્યક્તિ કે નથી કોઈ સરકાર, દેવળ એક લગવાન છે. આને જમીનનો ભૂખ છે તે મટાડવી પડશે. જમીન આપવી એ આજનો ધર્મ છે. ડાહટનગંગ (પલામું), ૧૬-૧૧-૧૯૫૨

સૈ બૂમિ ગોપાલકી

: ૧૧ :

દુનિયાભરમાં ઠેક પ્રાચીન કાળથી માનવની હેરફેર થતી આવી છે. આજ પછી એ હેરફેર ચાલુ છે ને આગળ ઉપર પછી થતી રહેશે. કારણ, વસ્તી વધી ગઈ છે અને એવા કેટલાયે પ્રદેશો પડ્યા છે ન્યાં વસ્તી થોડી છે ને થોડા માણસો ઝાંઝી જમીન પર કબજો જમાવીને બેઠા છે. તેથી આગળ ઉપર લાખો માણસો અહીંથી ત્યાં ને ત્યાંથી અહીં હેરફેર થશે.

એક દુનિયા

એક જમાનામાં એશિયાના બીજા પ્રદેશોમાંથી લોકો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા અને એક જમાનામાં અહીંથી બહાર પણ ગયા. હવે વળી એવો પછી જમાનો આવશે જ્યારે મોટી વસ્તીવાળાં પ્રદેશોમાંથી પાંખી વસ્તીવાળાં પ્રદેશમાં લોકો જશે. પછી, આખી દુનિયાને પોતાની માનીશું, આખી દુનિયા એક છે, માનવ સર્વ એક છે એમ માનીશું ત્યારે આ બનશે. આજે તો 'અમે ફલાણી જાતના ને ફલાણા કુળના એવું' માનીએ છીએ. ન્યાં સુધી આ માન્યતા હશે ત્યાં સુધી માણસ માણસ વચ્ચે આતરો રહેવાનો અને દરેક દેશને પોતપોતાના સવાલો પોતપોતે ઉકેલવાના રહેશે. પણ માનવ જ્યારે સમજશે કે આપણે સૌ એક જ આત્માના અંશ છીએ, એવું જોઈને જ્યારે જ્ઞાન થશે ત્યારે બધા આતરા આપોઆપ ચીરાઈ જશે અને 'સૈ બૂમિ ગોપાલકી' બનશે.

શસ્ત્ર-અસ્ત્ર દુર્ગદિવીને મુખારક

આ બધું ક્યારે થશે તે નથી જાણતો. પણ વિદ્યાનની સાથે અધિકારને

જોડી શકીએ તો એ દિવસ વહેલો જાએ ખરો. આજકાલ વિજ્ઞાન આગળ વધતું જાય છે. હું એથી ખુશ છું. હું ધન્ય છું કે વિજ્ઞાન ખૂબ જ નધે. પણ એ કઈ રીતે વધે તે આપણે ઠરાવીશું. વિજ્ઞાનથી એટલું જોઈ ન બનાવાય એમ આપણે ઠરાવીશું. કારભાસુરે શિવ પાસેથી વરદાન માંગ્યું હતું, અને છેવટે પોતાનો હાથ પોતાના જ માથા પર મૂકીને બળીને ભસ્મ થઈ ગયો. તેવી જ રીતે આપણે એટલું જોઈ બનાવશું તો એ જ વિજ્ઞાનથી આપણે ભસ્માસુરની જેમ બળીને ભસ્મ થઈ જઈશું, પણ વિજ્ઞાનને અહિંસા, પ્રેમ અને માનવતાની દિશામાં લઈ જઈશું તો પૃથ્વી પર સ્વર્ગ ઉતારી શકીશું. તેથી જ હું અહિંસાની વાત કરું છું.

લોક મારા પર આક્ષેપ કરે છે કે આ તો જૂનવાણી વિચારનો છે, એને વિજ્ઞાન નથી ગમતું. પણ મને જોઈશું વિજ્ઞાન તમે છે તેટલું ધમતું હોય એવો બીજો એક મને હજી સુધી મળ્યો નથી. હું એક એક ક્ષેત્રમાં વિજ્ઞાનને આવશ્યકું છું. આપણે રોગોનો નાશ કરવો છે, શાક વધારવો છે. આ માટે વિજ્ઞાનનો ખપ પડશે. આજે માણસને પોતાના શરીરનું પણ પૂરતું જ્ઞાન નથી. એ માટે વિજ્ઞાનનો ખપ પડશે. પણ વિજ્ઞાન અને યંત્ર એક નથી એ જ્ઞાન રાખવું જોઈએ. આત્મા એ અંદરની વસ્તુ છે, એના જ્ઞાનને આત્મજ્ઞાન કહે છે, તેમ બહારની સૃષ્ટિના જ્ઞાનને વિજ્ઞાન કહે છે. મનુષ્ય માટે બન્ને જરૂરી છે. બન્ને મળીને મનુષ્યનું જીવન સુખકારક થઈ શકે. પરંતુ આપણે વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કેવી રીતનો કરીએ હીએ એના પર માનવતા સુખદુઃખ આધાર રાખે છે. આપણે એનો ઉપયોગ જનતાનું સુખ વધારવા માટે, એકતા વધારવા માટે, જનતાને સમૃદ્ધ કરવા માટે કરીએ હીએ કે જનતામાં ફાટફૂટ પડાવવા અને ગણમાત્રીશા સોડોના હાથમાં સત્તા બળવી રાખવા સારું કરીએ હીએ એ આપણી સમીતે સલાહ છે.

આપણે બધાં સત્તાઓ પુનર્દિવોને સોંપ્યા છે. કેનો અર્થ એ કે જાગવાનને રક્ષા-અર્થ સોંપ્યા એટલે કેનો શરૂ કરીએ એ દરેકે. પણ નો એ હવિયાર આપણે આપણા હાથમાં રાખીશું તો એનાથી તો આપણું મનુષ્ય માણસ ને શું તો પડેથીનું. માટે સત્તા તો જાગવાનને સોંપવા એ જ

માણસ માટે ઠીક છે. આજે વિજ્ઞાન ઠેકાના હાથમાં સોંપવું એ આપણે માટે સવાલ છે. આજ તો એ થોડા જણાના હાથમાં રહે એવું કેટલાક ઈચ્છે છે. પણ હું સચવું છું કે વિજ્ઞાનની પણ વહેંચણી કરો. ભૂમિની વહેંચણીનું કામ તો હાથ ધરું છે, એની સાથે સાથે બીજી પણ કેટલીય વસ્તુઓની વહેંચણી કરવાની છે. આપણે શિક્ષણની વહેંચણી કરવી છે. નહીં તો આજની જેમ થોડાને શિક્ષણ મળશે અને બાકી બધા અમણ રહી જાય છે તેવું થશે, અને તેથી મધ્યાગાધ્યાઓનું બાકીનાઓ પર રાજ ચાલશે એમાંથી એક નવી જાતની ગુલામી ઊભી થશે. તેથી આ ભૂમિની વહેંચણીની જે વાત સમી છે તે તો એક ઇશારો માત્ર છે. એના આધાર પર આપણે બીજી ચીજોની પણ વહેંચણી કરવી છે.

ભૌતિક સત્તા ગામમાં, નૈતિક સત્તા કેન્દ્રમાં

આપણે ગામેગામ સ્વરાજ લાવવું છે. બધી સત્તા ગામની પાસે રહે. પ્રાંતિક સરકારનું કામ ગામ પર હકુમત ચલાવવાનું નહીં હોય. ઊલટું, એક ગામનો બીજા સાથેનો સંબંધ જળવાઈ રહે એ જોવાનું હશે. તેવી રીતે દિલ્હીની સરકારનું કામ પ્રાંતો પર હકુમત ચલાવવાનું નહીં હોય, પણ પ્રાંત પ્રાંત વચ્ચે સંબંધ જળવાઈ રહે તે જોવાનું હશે. જેમ સરકાર જાંચી તેમ એનું કામ બ્યાપક એટલે કે જોડી આપવાનું કામ. પણ સત્તા એની પાસે થોડી સત્તા તો ગામોમાં રહેશે. તમામ ભૌતિક સત્તા ગામમાં રહેશે; અને કેન્દ્રમાં જે નીતિમાન અને ચારિત્ર્યશીલ લોકો જશે તેમની નૈતિક આણ રહેશે.

પણ આજે મનાય છે એવું કે ભૌતિક સત્તા ન્યુયોર્ક કે દિલ્હીમાં હોય. એક દુનિયા કરવાનું જેમનું સમણું છે તે કહે છે કે તમામ ભૌતિક સત્તા યુનોમાં (વિશ્વ-સંસ્થામાં) અથવા એવી કોઈ સરકાર પાસે રહે. પણ હું તો ઈચ્છું કે ભૌતિક સત્તા ગામમાં જ રહેવી જોઈએ. ગાંધી ને શુદ્ધની સત્તા બાકી કારણ કે એ સત્તા ચલાવવાને લાયક હતા. નૈતિક સત્તા આધ્યાત્મિક નથી મળતી. એ તો આપોઆપ આવી મળે છે. તેથી જેઓ નીતિમાન યુગ્મ હશે તે આપોઆપ જ ઉપલી સરકારમાં જવા લાયક બનશે. જન્મલમાં

સિંહની સત્તા ચાલે છે તેમ એમની સત્તા પણ આપોઆપ ચાલશે. સિંહની કંઈ ચૂંટણી નથી થતી. એ પ્રમાણે સિંહ જેવા કેટલાક ચૂંટી કાઢેલા નીતિમાન પુરુષો દિલ્હીની સરકારમાં રહેશે અને લોક એમની સત્તા પ્રેમપૂર્વક માનશે. પરંતુ ખરી સત્તા તો ગામડામાં જ રહેશે.

અહિંસાની પદ્ધતિ

આને હું જીજી ભાગ માંશું છું. લોક પૂછે છે એવી શું વળશે? જીજી ભાગ લો છો ને ખાઈના પાંચ ભાગ દોને સોંપવાના છો? પણ એમને મારું કહેવું છે કે એ પાંચ ભાગ પણ હું છોડવાનો નથી. આને તો હું કાયર માસ્વાનું કામ જાહેરું છું. કાયર જરાક તીરાડમાં પેસશે, પછી એના માથા પર હથોડા ફટકારીને પેલી વસ્તુનાં એ કાડિયાં કરી નાંખશું. હું તો જાણે છું ભાગ, પૂર્ણ છું. પણ મારી પદ્ધતિ જરા સમજી લો. કાંઈ ઈજનેર આપણને પાંચ હજાર ફૂટ ઉંચે ચઢાવવા મંજિતો હોય તો એક સીધી દિવાલ ઊભી નથી કરતો. એ તો ધીરે ધીરે એવી રીતે ઉપર ચઢાવી દેશે કે ખખરે નહીં પડે કે આપણે ઉપર પહોંચી ગયા હીએ. મારું કામ પણ એવું જ છે. સીધી દિવાલ ઉભારવી એ તો મૂર્ખાઓ અને હિંસકોનું કામ છે. અહિંસકોનું કામ તો ધીમે ધીમે ઉપર ચઢાવવાનું છે.

મેં જીજી ભાગનો જે મંત્ર શરૂ કર્યો છે તે પુરેપૂરી ભૂમિ વહેંચાઈ ન જાય ત્યાં સુધી હું ચાલુ રાખવાનો છું. એક વાર જીજી ભાગ માંજ્યા પછી ફરીથી જીજી ભાગ માંજીશ. આમ મંજિતો જ ચાલ્યો જાય. મેં આને ખાધું છે તેથી કાલ નથી ખાવાનો એવું ચોડું જ છે! કાલે પણ ભૂખ લાગશે, કાલે પણ ખાઈશ, પરમ દહાડે પણ ભૂખ લાગશે અને પરમ દહાડે પણ ખાઈશ. પણ કાલ ને પરમ ભૂખ લાગવાની કે તેથી આને જ દસ દહાડાનું ઝાપટી નાંખવું એવું ચોડું જ છે! જીજી ભાગ લીધા પછી પણ ભૂખ રહે છે તો ફરી માંજીશ; અને એટલાથી ભૂખ મટી જાય છે તો કોઈ સવાલ જ નથી. પણ જો ભૂખ રહી તો ફરી માંજિવાનો જ. આપણું શાઓમાં કનું છે: પર્ણાશ્રમુખ્યાં દિવ રથિતાયાઃ। જીજી ભાગ ખાલતે બધું જ આલી રીધું. અને જે સર્વસ્વ આપે છે તે જ સમ્રાટ છે. એ કશું નહીં ખોશે, જળને હાથે પામશે.

આના ઠેટલાયે દાખલા ઇતિહાસમાંથી મળી આવે છે. ધીમે ધીમે સમાજને આપવાનો અભ્યાસ થઈ જશે. બાળકને ચાલતાં ધીરે ધીરે ક્રીપ વીએ છીએ; દસ માઈલ ચાલવું સારું છે માટે એકદમ દસ માઈલની મજબૂત કર એમ નથી કહેતા. આજે તો લોકોને સેવાની ને સંસ્કરવાની ટેવ પડી ગઈ છે. એ ફેરવીને આપવાનો અભ્યાસ પાડવો હોય તો ધીમે ધીમે પાડવો જોઈએ. બાળકને 'શાખાશ' કહીને ચાખડીએ તો એને પાનો ચડે છે ? વધારે કામ કરે છે. તેમ, આજે તો દેનારાએને 'શાખાશ' કહીને એમણે હું મોરવ વધારીશ. પછીથી આપવાની પ્રેરણા એમને પોતાની મેં અંદરથી જ થશે અને અંતે આપવાનો અભ્યાસ પડી જશે. એ એક સ્વાભાવિક વસ્તુ થઈ જશે. આખી વગર રહેવાશે જ નહીં. રોજ આપણે છીએ તો રોજ દાન પણ કરવું જ જોઈએ એ એક ધર્મ જની જશે. આ અદિસાની પદ્ધતિ છે. એનાથી મારે એકલા બિહારનો જ નહીં, આખી દુનિયાનો સવાલ ઉઠેલવો છે. હું છું છું કે દુનિયાની તમામ ભૂમિ તમામ લોકોમાં વહેંચાઈ જાય. આ મારી આકાંક્ષા છે અને એ થઈને જ રહેશે; કારણ, આજે આખી દુનિયા આ વિચારની ભૂખી છે.

જીવનનો માર્ગ કે મૃત્યુનો ?

દુનિયામાં આજે ચાર બાજુ લંટકાટ ને મારામારી ચાલે છે. અમેરિકા આંટલું બધું સમૃદ્ધ છે છતાં રશિયાથી બીજે છે અને રશિયા પણ કંઈ કંઈ સમૃદ્ધ નથી, છતાં એ અમેરિકાથી બીજે છે. હિન્દુસ્તાન પાકિસ્તાનથી અને પાકિસ્તાન હિન્દુસ્તાનથી ડરે છે. આમ મોટાંઓ પણ બીજે છે ને નાનાંઓ પણ બીજે છે. હિંદ વાધથી ને વાધ સિંધથી ડરે છે. બિલાડી કૂતરાથી ને કૂતરો બિલાડીથી ડરે છે. ઉંદર બિલાડીથી અને બિલાડી ઉંદરથી ડરે છે. જળવાન પણ બીજે છે ને કમજોર પણ બીજે છે. આ ડરમાંથી મુક્ત થવાની ચાવી કોઈ બાજુતું નથી. જ્યારે અંદરથી ચાવી જડશે ત્યારે જ બહારથી મુક્ત થવાશે. મને એ ચાવી જડી છે.

ઠેટલાક કહે છે કે તમારો માર્ગ બાંધો છે. અમને તો ચપટી વચાડતામાં પહેંચાડે એવો માર્ગ જોઈએ. હું હું મુઠે એવો જ માર્ગ જોઈએ. હોય તો માર્ગમાં જઈને દુખી મરો. ઉતાવળા માર્ગો ઝપાટાબંધ મૃત્યુ તરફ લઈ જાય છે. તો બોલો,

તમારે અપાટાખંધ યમલોક તરફ જવું છે કે ધીમે ધીમે જીવન જીવવું છે ? તમારે ઉતાવળ ખપે કે જીવન ! મારો માર્ગ ધીમે ધીમે જીવન તરફ લઈ જનારો છે. એમનો માર્ગ અપાટાખંધ મરણ તરફ લઈ જનારો છે, પણ એનાથી બધા કામ પતી જશે; સવાલ પતી જશે અને એનો છાડવનારો પણ બેગો !

લોક કહે છે કે ઉતાવળ છે. અમારે તો ઝડપ નોંધએ, તેથી તો મોટર ને વિમાનમાં બેસીએ છીએ. પછી ભગવાન કહેશે તારે ઉતાવળ છે તો મારે પણ ઉતાવળ છે. તને સો વર્ષ પૂરા નહીં કરવા હિં. ચાલીસ વર્ષમાં જ ઉપાડી લઈએ. એ કહેશે કે તમારે જૂનવાણી નથી રહેવું તો હું શું કામ રહું ? તો કહો, તમે શું છો છો—ભગવાન સો વર્ષ જીવવા દે કે અપાટાખંધ ઉપાડી જાય તે ? ગમે તેટલી મોટરો દોડાવો ને વિમાનો ઉડાડો પણ પમની પ્રતિજ્ઞા ધટવાની નથી. આરોગ્ય માટે પગે ચાલવું જરૂરી છે. જે રિથર મુદ્દય છે તેને ટકાવી રાખવું નોંધએ. જે માર્ગ જીવનદાયી હોય તે ધીમે હોય તો પણ એ જ પકડવો નોંધએ. માટે ધીમે કે ઉતાવળો રસ્તો છે એ રીતે ન વિચારવું. એ જીવન તરફ કે મૃત્યુ તરફ લઈ જાય છે એ રીતે વિચારવું નોંધએ અને તેમ જતાં તમારે સવાલ મોડો ઉઠેલવો હશે તો રાજના દસ એકર જમીન આપશે તો મારે પાંચસો વર્ષ જીવવું પડશે, પણ જે રાજના હમ્મર એકર આપશે તો સવાલ એક સાલમાં જ ઉકલી જશે. માટે સવાલ વહેલો પતાવવો કે મોડો એ પણ તમારા હાથની જ વાત છે.

આદિવાસીએનો સવાલ જ નકામો છે

હું માણસ માણસ વચ્ચે કરી બેઠે જોતો નથી. 'આદિવાસી' સબ અને પસંદ નથી. કોણ આદિવાસી ને કોણ અતિવાસી ? પહેલાં કોણ જન્મ્યું ને પછી કોણ જન્મ્યું એ કાને ખમર છે ! મા પોતાનાં બાળકોમાં એવો બેદ પાડ્યો કે આ પહેલો અને આ છેલ્લો ? હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા ને ગ્રેમપૂર્વક વસી ગયાં એ અહોના નિવાસી. આખરે તો આખી દુનિયા એક દેશી છે. માટે કામ કરશે તો આદિવાસીનો સવાલ તો એની મેળે જીકલી જશે. આ લોકોમાં એટલી હિંમત છે કે જરા નેટલી રાહત મળે તો હિંદુસ્તાન માટે બીજા કોઈએ ન ક્યું હોય તેટલું કામ કરી શકે તેમ છે.

સોહરદગા (સાંચી), ૨૪-૧૧-૧૯૫૨

માનવધર્મની પ્રસ્થાપના

: ૧૨ :

આને આ દેશમાં બુદ્ધાનયત્ન મારફતે માનવધર્મની સંસ્થાપના થઈ રહી છે. આ ધર્મવિચાર સમાજમાં સ્થાપવો છે. નાનાં નાનાં મામડાંઓમાં પણ લોક અત્યંત પ્રેમ, હિતસાહ, ઉત્સુકતા અને આશાથી આ સંસ્થા સાંભળે છે. કારણ, મનુષ્યને પોતાની ઉત્તતિ માટે એક નવો વિચાર મળે છે ત્યારે એનામાં સ્ફૂર્તિ આવે છે. મનુષ્યનું શારીરિક, ભૌતિક જીવન છે જ, પણ એથી પણ વધારે અગત્યની જે વસ્તુ છે તે એને મળવી જોઈએ. બુદ્ધાનયત્ન ગરીબોની ભૌતિક જરૂરિયાતો તો પૂરી પડશે જ, એટલે કે એમને ટેકા કરવાનું કામ તો થવાનું જ છે, પણ આમાં માત્ર ભૌતિક જરૂરિયાત પૂરી કરવાની વાત નથી. એની પાછળ તો એક પાયાનો વિચાર પડ્યો છે એક ભાવના છે. મનુષ્યનું સમાધાન માત્ર ભૌતિક જીવનથી નથી થતું, એની સાથે સાથે એને વિચારની પણ જરૂરત રહે છે.

સ્વરાજ્યનો મંત્ર

દાદાભાઈ નવરોજીએ ખૂબ ચિંતન અને મંથન પછી હિંદુસ્તાનને 'સ્વરાજ્ય' શબ્દ આપ્યો હતો. એ શબ્દથી લોકોને પ્રેરણા મળી અને સ્વરાજ્ય આવી મળ્યું. સ્વરાજ્ય મેળવવા લોકોએ કેટલાં કષ્ટ ઉઠાવ્યાં, કેટલી મુશ્કેલીઓ ઉઠાવી અને તપ કર્યાં, પણ એમનો તો હિતસાહ વધતો જ ગયો. લોકોને મનમાં આનંદ જ થતો હતો. લોક જેલોમાં ગયું, કેટલાયે કષ્ટ વેઠ્યાં, બહાર પણ કેટલી મુશ્કેલીઓ ઉઠાવી, અરે એટલે સુધી કે ફરિસીએ લટકવામાં પણ આનંદ આવતો હતો. કારણ એમને એક શબ્દ મળ્યો હતો જે મહાન વિચારનો સૂચક હતો. એ શબ્દ લોકોને જમાડ્યા ત્યાં માટે પ્રેર્યા અને ત્યાંમાં જ આનંદ માણવાની પ્રેરણા આપી.

સર્વોદયનો મંત્ર

હવે સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી લોકોને એવા ગુરુસાહાર શબ્દ નહીં મળે તો એમનામાં ગુસ્સો નહીં પ્રગટે. પણ એવો એક શબ્દ મળી જાય તો આપો હતો અને તે આપણને મળ્યો છે. એ છે 'સર્વોદય'. એનાથી લોકોના મનમાં

એક વ્યાસા બંધાણી છે, એમને લાગે છે કે એમને એક મંત્ર મળ્યો છે. એ મંત્રના વ્યાપક પ્રચાર માટે, એને જીવનમાં મૂર્તિમંત-સાકાર કરવા માટે, એના સાક્ષાત્ દર્શન કરવા માટે કોઈ કાર્યક્રમ જોઈએ. કારણ, કાર્ય-યોજના વગર મંત્ર અવ્યક્ત-અદૃશ્ય જ રહેવાનો. અવ્યક્ત મંત્રમાંથી સ્ફૂર્તિ મેળવવાના અભ્યાસી એના યોગને જર્તા કરીએ તો બાકીના લોકોને તો મંત્ર પ્રત્યક્ષ ન થાય ત્યાં સુધી એમાંથી પ્રેરણા નથી મળતી. આ એક રીતે તો મૂર્તિ-પૂજા જ છે. ફાલે તો એને મામૂલી લેખો યા તો ઓછી મૂલ્યવાન લેખો પણ દેહધારી મનુષ્યને માટે કોઈક એવી વસ્તુ તો જોઈએ જ, જે એ પોતે આખોથી બાળી શકે અને હાથથી ઝડી શકે. માનવ-જીવનમાં આવી મૂર્તિની જરૂરત હોય છે. આખા સમાજ સારું કોઈ વિચાર-પ્રેરક મંત્ર આપવો હોય ત્યારે માત્ર પત્થરની મૂર્તિ કે એકાદ ગ્રંથથી નહીં ચાલે. એને માટે જીવનમાં પરિવર્તન કરનારી ક્રિયા જોઈએ, ત્યારે એ મંત્રનો આકાર ભીડે છે. હું આવું જ કોઈ કામ યોજાતો હતો; તેલંગણામાં એ મારે હાથે ચક્રું. ત્યારથી મેં એ વાત પકડી છે. એમાં મારો વિચાર એકલી જુમિનો સવાલ ઉઠેલવાનો નથી, એ તો એક વિચારને સાકાર કરવા માટે હાથમાં આવેલી મૂર્તિ છે. મેં એને ઊઠાવી લીધી અને એનો પ્રચાર શરૂ કર્યો છે. એ એક ધર્મ-વિચાર છે.

સનાતન ધર્મ-વિચાર

આજકાલ દુનિયામાં હિંદુ, મુસલમાન વગેરે ધર્મો ચાલે છે. એટલા માત્રથી લોકોના મનનું સમાધાન નથી થતું તેથી મેં બીજા કોઈ ધર્મ કાઢ્યો છે એવું નથી. હિંદુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી એ અર્થમાં આ ધર્મ નથી, આ તો સનાતન ધર્મ છે. 'સનાતન' શબ્દ વપરાય છે તો ખૂબ, પણ લોકોને એના અર્થનું બાન નથી. ધર્મ એ પ્રકારનો હોય છે, એક તો એ જે બદલાવો નથી, કાયમ જેનો તે રહે છે. જેમ કે સત્યનું પાલન એ નૂતન જમાનામાં એક ધર્મ મનાતો અને આજે પણ મનાય છે. એનું પાલન એ ભારત-ભૂમિમાં ધર્મરૂપ છે તેમ જ બીજા દેશોમાં પણ છે. સત્યના પાલનને સ્થળ અને કાળનો ભેદ નહોતો નથી. એ તો નિત્ય, કાયમ અને સનાતન ધર્મ છે. તેવી જ રીતે પ્રેમ, શાન, દયા,

વાત્સલ્ય આ બધા જ સનાતન ધર્મ છે. એના અમલ સારુ જે તે જમાનામાં જે જે પદ્ધતિઓ અખત્યાર કરાતી તે વખતોવખત કાળ, પ્રસંગ અને દેશ પ્રમાણે બદલાતી જાય છે. કોઈ જિભા જિભા ભગવાનની પ્રાર્થના કરે છે તો કોઈ ઘૂંટણિયે પડીને પ્રાર્થના કરે છે. ઉપાસના માટે કોઈ કુરાનનાં, તો કોઈ પુરાણનાં, તો કોઈ બાઈબલનાં ને કોઈ ગ્રંથોનાં વચનોનો ઉપયોગ કરે છે. પરંતુ પરમેશ્વરની ભાકત, પરમેશ્વર પર સર્વસ્વ વારી જવાની વૃત્તિ જેને આપણે ભક્તિ કહીએ છીએ તેમાં કશો ફરક પડવાનો નથી પ્રાર્થનાના પ્રકારો જેમ કે મંદિરમાં જવું, યા મસ્જિદમાં જવું એમાં ફરક પડશે. પણ તમામ ધર્મોમાં ભક્તિ એ સનાતન તત્ત્વ છે. એ તમામ માટે સમાન છે; ધર્મની એ જ ખાસિયત છે; આત્મા છે, તત્ત્વ છે એને પંદરી રાખવું, વળગી રહેવું, નિરંતર એનું ધ્યાન રાખવું, આંખ આડે થવા ન દેવું એ જ આપણું કર્તવ્ય છે. એ પૂરું પાડવા સારુ જ દેશ અને કાળ અનુસાર ફેરવે ને રિવાજો ધડાય છે. ધર્મનો એ લાંબો ભાગ છે પણ એ મામૂલી છે. ધર્મનો જે સાર છે તે જ આ બૂદ્ધાન મારફતે પ્રગટ થઈ રહ્યો છે. એ સનાતન, ન બદલાનારો અને ત્રણે કાળને લાગુ પડનારો સાર છે તે સર્વત્ર સમતા અને એકતા સ્થાપિત કરવાનો છે.

નિત્ય અને પરિવર્તનશીલ ધર્મ

માનવના ઉપર ઉપરના જીવનમાં વિવિધતા અને વિભિન્નતા રહેશે અને છતાં સમેત સ્થાપવી એ મારું ધ્યેય છે. કુટુંબમાં બાળકો નાનાં હોય ત્યારે બધાને સરખી રીતે ચક્રવર્તી એમને ઠેળવવાં એ માખાપનો ધર્મ છે. પણ પછી એ વધીને મોટાં થાય, એમનામાં અકલ આવે, એમનામાં સ્વતંત્ર વિચાર અને સ્મૃતિ પ્રગટતાં હોય ત્યારે માખાપનો એમને કાળમાં રાખવાનો ધર્મ રહેતો નથી. પછી તો એમનો ધર્મ બાળકોને સ્વતંત્રતા આપવાનો જ રહે છે એમની સાથે મિત્રભાવે વર્તે અને એમને ધટતી સલાહ આપે. એ સલાહ માને તો સારી વાત છે, ન માને તો ખોટું ન લાગવું જોઈએ. આપણને તો એનો જ આનંદ થાય કે બાળકો આપણને પૂછે છે, છતાં એમને જેની મઝ એસે તે જ વિચાર મદણ કરે છે. તેથી નાનાં બાળકોવાળાં

માખાપનો ધર્મ જુદો હોય છે અને યુવાનોના માખાપનો ધર્મ જુદો હોય છે. પણ બન્ને અવસ્થામાં માખાપનો એક સમાન ધર્મ હોય છે તે બાળકો પર પ્રેમ કરવાનો, એમની સેવા કરવાનો. પ્યાર કરવાનો આ ધર્મ અમિટ છે, પણ જે બીજો ધર્મ કાળ રાખવાનો છે તે બદલાતો જાય છે અને માખાપ ધરડા થઈ જાય ત્યારે તો એમનો ધર્મ બાળકોના કાજુમાં રહેવાનો બની જાય છે. ઘડપણમાં માખાપની એક જ ઇચ્છા હોવી જોઈએ કે બાળકો અમારા કરતાં વધારે બુદ્ધિશાળી અને તેજસ્વી પાડે. અને જે માખાપે બાળકોને સરખું શિક્ષણ આપ્યું હશે તો બાળકો એવાં નીવડશે પણ ખરાં. તેવે વખતે બાળકોને અનુકૂળ રીતે વર્તણું જે માખાપને ધર્મ બની જાય છે. આમ બાળક નાનાં હોય ત્યારે એમના પર કાળ રાખવો, યુવાન બને ત્યારે સ્વતંત્રતા અને સલાહ આપવી, અને ઘડપણમાં એમના કાજુમાં પોતે રહેવું આ ત્રણ સ્થિતિઓમાં ત્રણ પ્રકારના ધર્મ છે. પણ ત્રણે સ્થિતિમાં ન બદલાનારો ધર્મ છે બાળકો પર પ્રેમ કરવાનો.

‘રાજા કાલસ્ય કારણમ્’

તેવી જ રીતે સમાજની હાલત ફેરવાય તેની સાથે ધર્મમાં પણ પરિવર્તન થાય છે. એક સમયે સમાજમાં રાજાઓની જરૂરત હતી. રાજાઓએ પોતાની સત્તા લોકો પર ઠોકી બેસાડી નહોતી, પણ એ સમયે સમાજમાં એટલી બધી અવ્યવસ્થા હતી કે લોકોને જ રાજાની જરૂરત લાગી. પુરાણમાં એક વાત આવે છે. લોકો મનુ મહારાજ પાસે ગયા. જે વખતે મનુ મહારાજ એકાંતમાં ધ્યાન ધરતા હતા. લોકોએ કહ્યું કે તમે રાગદોષ-રહિત છો, નિરંકારી છો માટે અમારા રાજ બનો. અમે તમારી આજ્ઞા પાળીશું. મનુએ કહ્યું કે રાજ ચલાવવાની જવાબદારી તમે મારા પર નાખો છો, મને એનાથી મુક્ત રાખ્યો હોત તો સારું યાત. પણ હવે તમે સેપિા જ છો તો રાજ્ય ચલાવતાં જે દોષ કે પાપ થશે તેની જવાબદારી તમારી રહેશે, મારી નહીં. લોકે એમની વાત સ્વીકારી ત્યારે મનુ મહારાજ લોકોની ઇચ્છા પ્રમાણે રાજ બન્યા. આ છે તો પુરાણ-કથા, તોયે એમાં એક સાર છે. એક જમાનો એવો હતો જ્યારે લોકોને રાજાની જરૂરત વરતાતી હતી. તે સમયે

રાજાઓના કાળુમા રહેવું, એની આદાઓનું પાલન કરવું વગેરેને પ્રગલ્લે પોતાનો ધર્મ માન્યો હતો. પણ આજે તમે જુઓ છો કે સમાજ હવે એ આદ્યાવસ્થામાં નથી રહ્યો.

પ્રજા કાલસ્ય કારણમ્

હવે છાકરા મોટા થઈ ગયા છે. જૂના જમાનામાં જે યાન મોટા મોટાઓને પણ નહોતું તે વિજ્ઞાનને કારણે આજે મામૂલી માણસોને હોય છે. આજે એક નિશાળિયાને હોય છે એટલું જ્ઞાણનું યાન નાના ફક્તવીસને પણ નહોતું. અકબર બાદશાહને પણ ખબર નહોતી કે રશિયા ને અમેરિકા ક્યાં આવ્યાં, અને મોસ્કો એ શી વસ્તુ છે ? પણ આજે તો નિશાળિયા પણ એ વાત જાણે છે. પહેલાં પ્રગલ્લમ્ એ હતો કે રાજાની આદાનું પાલન કરે, પણ હવે રાજાઓની જરૂરત નથી રહી. હવે લોકો પોતાના પ્રતિનિધ ચૂટે છે અને એ લોકો પ્રજાની સ્વતંત્રતા પ્રમાણે કામકાજ કરે છે. તેથી હવે આખા સમાજની રચના એ તત્ત્વ પર કરવાની છે. પહેલાં રાજા કાલસ્ય કારણમ્ કહેવાતો, પણ હવે પ્રજા કાલસ્ય કારણમ્ થઈ ગઈ છે. છતાં મૂળ તત્ત્વ કાયમ જ છે. એ મૂળ તત્ત્વ તે એ કે આખો સમાજ એકરસ થવો જોઈએ અને એને તેટલી સમતા સ્થાપવી જોઈએ. આ વાત જાનને કાળમાં લાગુ થાય એવી છે. આજે જધાને શિક્ષણ આપીને બધાનો મત લેવો જરૂરી છે.

સમતાનો યુગધર્મ

આમ ઉપરચોટિયું પરિવર્તન થાય છે, પણ મૂળ તો કાયમ જ હોય છે. મારે જે ધર્મ-વિચાર પ્રવર્તિત કરવો છે તે સમતાનો વિચાર છે. ભૂમિની વહેંચણી થઈ જાય એ એને માટે જરૂરી છે. જૂના જમાનામાં અબલખ જમીન પડી હતી એટલે વહેંચણીની જરૂરત નહોતી લાસી. સૌને માટે પૂરતી જમીન હતી. કોઈની પાસે વધારે તો કોઈ પાસે થોડી હતી એ ખરું, પણ જેની પાસે થોડી હતી તે પણ તેને માટે પૂરતી તો હતી જ. વાનપ્રસ્થીઓ જંગલમાં જઈને ફળ-મૂળ ખાઈને રહેતાં. આમ જેને જેટલી જમીન જોઈએ તેટલી તે લઈ શકે તેમ હતું. પણ આજે હવે જમીન મર્યાદિત થઈ ગઈ છે, કારણ કે વસ્તી વધતી જ ગઈ. તો સમતા માટે પ્રથમ જરૂરત એ છે કે જમીનની વહેંચણી થઈ જાય.

સમતાનો અર્થ એ નથી કે દરેકને પાંચ એકર જમીન, અમુક કાપડ ને એક જ જાતનું ઘર આપાય. પણ સમતા માટે તો જે વસ્તુ અત્યંત જરૂરી મનાતો હોય તે બધાને મળે, જેમ કે હવા અને પાણી. આજે શહેરોમાં તો વધારે હવા માટે પણ વધારે બાકું ખર્ચવું પડે છે. ત્યાં હવાની વહેંચણી પણ સમાન નથી હોતી. જેની પાસે વધારે પૈસા તેને વધારે હવા મળે છે. પણ એમ હોવા છતાં આપણે એમ કહી શકીએ કે આખા દેશમાં હવા પર કોઈનો કબજો નથી. જેને જેટલી જોઈએ તેટલી હવા લઈ શકે છે. પાણીની પણ એ જ સ્થિતિ છે. તેવી જ રીતે આજે વરતી વધી પડી છે અને જમીન મર્યાદિત થઈ ગઈ છે ત્યારે જમીન સૌને મળવી જોઈએ. એનો અર્થ એ નથી થતો કે બધાને સરખી જ જમીન મળે, પણ આજે જેમ દરેકને અપ જોગી હવા મળે છે તેમ દરેકને જોહામાં જોહી જેટલી જમીન જરૂરી હોય તેટલી તો મળવી જ જોઈએ. દરેકને જોહામાં જોહી અપતી જમીન મળી ગયા પછી કોઈની પાસે વધારે જમીન રહી ગઈ તો તેમાં કોઈને અદેખાઈ કરવાનું કારણ નથી. બધાને જોઈતું મકાન મળી નાચ પછી કોઈને આલીશાન બંગલો હોય તો તેની અદેખાઈ ન કરાય. પણ આજે તો એક જ ઓરડીમાં સુવું, બેસવું, ખાવું, પૂજા, અભ્યાસ, મદિતો ખાટલો વગેરે બધું જ કરવું પડે છે. આવી સ્થિતિ ન હોવી જોઈએ. સૌને પૂરતી જમીન મળવી જોઈએ.

શ્રી-પુરુષ સમાનતા

સમતાનો સિદ્ધાંત તો દરેક યુગને લાગુ પડે છે. પણ પહેલાં જેમ દરેકને મતાધિકારની જરૂર નહોતી પણ આજે છે, તેવી રીતે પહેલાં સમતા સારુ થઈને જમીનની વહેંચણીની જરૂર નહોતી કિંતુ થઈ તે આજ કિંતુ થઈ છે. આજે બધાને મતાધિકાર મળવો જોઈએ એવી ભાવના અને જાગૃતિ પેદા થઈ છે. હિંદુસ્તાનમાં શ્રી-પુરુષને આપણે સમાન લેખ્યાં છે. એમનામાં કોઈ જાતનો ભેદ માનતા નથી. તેથી શ્રીઓને મતાધિકાર મળ્યો. પણ આજે પણ પશ્ચિમના કેટલાયે દેશોમાં શ્રીઓને મતાધિકાર નથી, અને ત્યાંની શ્રીઓને એની જગ્યા પણ નથી. એ કહે છે કે એ તો પુરુષોનું કામ છે, એ જ

ભલે કરે. પણ આપણા દેશમાં એવી સ્થિતિ નથી. કારણ, અહીં પ્રાચીન કાળથી કમ-સે-કમ વિચારમાં તો સ્ત્રી-પુરુષ સમાનતા સ્વીકારવામાં આવી છે. જો કે આચારમાં એ નથી આવી અને એમાં સુધારો થવાની જરૂર પણ છે.

આપણા શાસ્ત્ર કહે છે કે સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેને મોક્ષનો સમાન અધિકાર છે. બન્નેની આધ્યાત્મિક યોગ્યતા સમાન છે. આપણે ખાલી 'રામ'નું નામ નથી લેતા, 'સીતા-રામ' અને 'રાધા-કૃષ્ણ' કહીએ છીએ. બ્રહ્મ-વિદ્યામાં આપણે આગળ વધ્યા છીએ એટલું દુનિયામાં ઠાઈ આગળ ગયું નથી. ઇશ્વર એક જ છે એ મૂળ તત્ત્વ જાણતાં છતાં સ્ત્રી-પુરુષ સમાનતા સૂચવવા ખાતર આપણે 'સીતારામ' કહીએ છીએ. તેથી હિંદુસ્તાનમાં મતાધિકાર પ્રાપ્ત કરવા માટે સ્ત્રીઓને આદેશન કરવું નથી મળ્યું. ઇંગ્લેંડમાં તો પચાસ વર્ષ સુધી સ્ત્રીઓને એવું આદેશન ચલાવવું પડ્યું હતું. અને જેમ મરીબ વિરુદ્ધ અમીરોનો સવાલ હોય છે તેમ ર્ચા પુરુષ વિરુદ્ધ સ્ત્રીનો સવાલ ખડો કરવો પડ્યો હતો. અહીંની સ્ત્રીઓ માટે એવો સવાલ જોમો ન થયો કારણ કે પ્રાચીનકાળથી એમની આધ્યાત્મિક અને માનસિક સમતાનો સ્વીકાર અહીંના વાતાવરણમાં છે. આમ સમતાનો વિચાર હિંદુસ્તાનમાં પ્રાચીનકાળથી ચાલ્યો આવે છે, છતાં જમીનની વહેંચણીનો સવાલ તે કાળે નહોતો તે આજે જોમો થયો છે. આ રીતે આજના યુગધર્મનું પ્રવર્તન થઈ રહ્યું છે તેથી લોકોના દિલમાં ઉત્સાહ જીભરાય છે નહીં તો મારા જેવા નાના માણસને આટલો બધો પ્રેમ ક્યાંથી મળત ? આ વિચાર સૌના હૃદયને સ્પર્શે છે અને સૌને લાગે છે કે આ ક્રાંતિ થવી જોઈએ. આ ક્રાંતિથી સમાજમાં એક ચિરંજીવ રૂપનું કાર્ય થશે અને એનાથી સમાજ મજબૂત બનશે.

વિવેકયુક્ત સંમતા

સમતાની પ્રવૃત્તિની સાથે સાથે વિવેકે બુદ્ધિ પણ રહેવી જોઈએ. હિંદુસ્તાનની બહાર લોકો સમતાની વાત કરે છે, પણ ત્યાં અવિવેકથી કામ લેવાય છે. એમણે ક્ષત્રલ અને હિંસાથી સમતા સ્થાપવાની વાત કરી છે, પણ

એ વિવેક-શૂન્ય વાત છે. એ કંઈ સમતા નથી. એ તો સમતાને નામે બધાને એક જ બીબામાં ઢાળવા માંડે છે. આ રીતે સૌને એક જ બીબામાં ઢાળવાનું આપણને પસંદ નથી, આપણે આંતરિક સમાનતા સ્વીકારીએ છીએ. અને શરીરને માટે જરૂર હોય તેટલી જ સમતા છુટ્ટીએ છીએ. મા બાળકને ખવડાવે છે ત્યારે નાના બાળકને દૂધ આપે છે, એથી મોટાને જરા થોડું દૂધ આપે છે અને સૌથી મોટાને માત્ર રોટલો જ આપે છે. એ અદ્વિત ગણીને બધાને સરખી રોટલી ને સરખું દૂધ નથી આપતી. આપણી સમતા પણ આવી જ વિવેક-યુક્ત છે. જેમ ધર્મમાં તેમ સમાજમાં જેને જેટલી ભૂખ હશે અને પચાવવાની તાકાત હશે તે પ્રમાણે ખાવાનું આપીશું. દૂધની જરૂર હશે એને દૂધ આપીશું અને રોટલાની જરૂર હશે એને રોટલો આપીશું. આવા વિવેક વગરની સમતા લાવીશું તો એ નકામી નીવડવાની છે. તેથી હિંસા મારફતે લવાયેલી સમતા વિવેક-શૂન્ય બની જાય છે. આપણે તો આત્માત્મિક સમતા જોઈએ છે, એ જ સનાતન ધર્મ-વિચાર છે.

સંપત્તિદાનયજ્ઞ એક ધર્મવિચાર

: ૧૩ :

અસ્તેય^૧ અને અપરિગ્રહ^૨ એ જે મળી અર્થશુચિત્વ^૩ પૂર્ણ બને છે. એના વિના વ્યક્તિ અને સમાજના જીવનમાં ધર્મની પ્રતિષ્ઠા યથા ચક્રતી નથી. સત્ય અને અદિંસા એ તો મૂળ છે, પણ આર્થિક ક્ષેત્રમાં અસ્તેય અને અપરિગ્રહથી જ એ જે પ્રગટી શકે છે.

યઃ અર્થશુચિઃ સઃ શુચિઃ

આર્થિક ક્ષેત્ર એ જીવનનું એક બહુ મોટું અંગ છે. તેથી ધર્મશાસ્ત્ર એની અવગણના ન કરી શકે, ઊલટું એનું નિયમન અને નિયોજન કરવાની જવાબદારી ધર્મ-વિચાર પર આવે છે. તેથી મનુએ સાફસાફ કહ્યું કે યઃ અર્થશુચિઃ સઃ શુચિઃ એટલે કે જેના જીવનમાં આર્થિક શુચિતા-પવિત્રતા છે તેનું જીવન પવિત્ર છે.

૧ ચોરી ન કરવી ૨ સંધોર ન કરવો ૩ પૈસાના વહેવારમાં પવિત્રતા.

અર્થપ્રાપ્તિની પદ્ધતિ પર અસ્તેય કાળ રાખે છે અને એનું પ્રમાણ અપરિમિત હરાવે છે. અસ્તેય કહે છે કે શરીરનો નિર્જાદ મોટે ભાગે શરીર-શ્રમથી એટલે કે ઉત્પાદક પરિશ્રમથી કરવો જોઈએ. શરીર-શ્રમ ટાળવાની વૃત્તિ જોખમ ઊભું કરે છે. કાષ્ઠકની ઇચ્છા શરીર-શ્રમ કરવાની હોય છતાં એ કરી ન શકે તો હોય તો એણે બીજી રીતે ખુબ જ કઠોર પરિશ્રમ કરવો પડશે; ત્યારે જ એ જોખમ ટળશે એ પરિશ્રમ એટલે કઠોર હશે, એટલે કે એમાં એટલું તપ કરવું પડતું હશે કે શરીર-શ્રમ એની સામે સહેલો હશે. દુઃખમાં સર્વા સાધારણ જનતા અસ્તેયનું પાલન ત્યારે જ કરી શકે જ્યારે શારીરિક શૂંખવાળો શારીરિક શ્રમ કરશે. આજે દુનિયાની મોટા ભાગની વિષમતા, ધર્ણાખર્ચા દુઃખ અને ધર્ણાખર્ચા પાપ શરીર-શ્રમ ટાળવાની દાનતમાંથી જ પેદા થયાં છે. એવી દાનતવાળો છાનાછપના કે ખુદ્ધાંખુદ્ધા ચોરી કરે છે. તેથી અસ્તેય ત્રી શરીર-પરિશ્રમ મારફતે સંપત્તિ પેદા કરવા પર ભાર મૂકે છે.

દાન એટલે કરજ દેડવું તે

આપણે એવો નિયમ સ્વીકારીએ કે શરીર-શ્રમથી જે પેદા કર્યું તે જ ભોગવીશું તો અપરિમિત તો ધણો ખર્ચ સધાઈ જ જાય છે. કારણ, શરીર-શ્રમથી એટલું ધણું વધારે પાકી જ ન શકે કે જેથી મનુષ્ય સંધરો કરી શકે. આમ છતાં અસ્તેયની સાથે સાથે અપરિમિતના નિયમનની જરૂર તો રહે જ છે. શરીર-પરિશ્રમથી 'અતિ-અધિક' ન પાકે, પણ 'અધિક' તો જરૂર પાકે. એટલે પાકું એ 'અધિક'નો ઉપભોગ બીજાને આપ્યા વગર પડે જ કરવામાં આવે તો જોખમ પૂરેપૂરું ટળતું નથી. બચપણથી આપણા પર અનેકાનો ઉપકાર ચડેલો હોય છે. એ ઉપકારનો બદલો વાળવા માટે પણ આપણે જે કંઈ શરીર-શ્રમથી પેદા કરીએ તેનો એક ભાગ સમાજને આપવો જરૂરી છે. એમાં સમ્યક્-વિમાજનનો ઉદ્દેશ છે. તેથી એ દાનનું સ્વરૂપ છે, એ કે છે તો એ કરજ દેડવાની એક રીત જ.

ધર્મ એક મુલ છે

સંપત્તિદાનવ્યથા મારફતે આપણે સંપત્તિવાનો પાસેથી સંપત્તિનો ભાગ

માંગીએ છીએ. શું તેથી એમણે જે રીતે આ સંપત્તિ ભેગી કરી દશે તેને આપણે ટેકા આપીએ છીએ? આ સવાલ દાદાનીક ટિપ્પણીનો વિષય છે. એતું સમાધાન એમણે ખૂબ જ સૂક્ષ્મ ચિંતનથી કર્યું છે. સંપત્તિદાનમાં મળતી સંપત્તિનો ઉપયોગ દાતાએ આપણી સુચના પ્રમાણે કરવાના છે. આખીયે યોજનાનો આ સંરક્ષક અંકુશ છે, એ વસ્તુ એ પાત્રી તથા અને એ રીતે એમણે આ યોજનાનો બચાવ કર્યો છે.

પણ આ યોજના વિશે ખીજી ધણી રીતે વિચારી શકાય, અને વિચારવું પણ બેઠકે. સરીર અને આત્મા વચ્ચે, અથવા તો આજે જે પ્રાપ્ત પરિસ્થિતિ છે અને જે પ્રાપ્ત કરવાની છે તે બેની વચ્ચે ધર્મ એક પુલનું કામ બજાવે છે. પુલ નદીના એક જ કિનારા પરથી બીજો હોતો નથી, બન્ને પર ટેકલો હોય છે. ભોગ આ કિનારે છે, તો મોક્ષ પેલે કિનારે છે, અને ધર્મ બન્ને કિનારે છે. સમાજને આજની હાલતમાંથી આદર્શ તરફ લઈ જનાર વિચાર ધર્મ-વિચાર હશે. પરિશુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાનમાં સહજ લઈ જનારું એ એતું વાદન છે. માર્ગ અને મુક્તિ વચ્ચે જે ફેર છે તે જ ફેર ધર્મ અને મોક્ષ વચ્ચે છે.

સંપત્તિદાનયજ્ઞ એ મોક્ષ-વિચાર નથી, ધર્મ-વિચાર છે. એટલે કે એ નિરપેક્ષ વિચાર નથી, સાપેક્ષ વિચાર છે. નિરપેક્ષ વિચારમાં તો ન રહેશે સંપત્તિ કે ન રહેશે દાન. એમાં તો કદાચ યજ્ઞ પણ નહીં રહે અને યાજ્ઞિક પણ નહીં રહે. કારણ, યજ્ઞ અને યાજ્ઞિકને અલગ માનવામાં આવ્યા છે. જ્યાં આટલો પણ ભેદભાવ નહીં રહે ત્યાં યજ્ઞ નીકળી જશે અને મનુષ્યનું સાદું જીવન પોતે જ એક યજ્ઞરૂપ બની જશે.

ધર્મ-વિચારનો દીક્ષા

હું જોઉં ભાગ માંયું છું તે શું બાકીના પંચ ભાગનો સંપત્તિ અને રાખું છું? આમાં માતા માનવા ન માનવાનો સવાલ જ નથી. પેલો જઈ મોલસ છે એ જ ભાગનો સંપત્તિ માન્ય કરી બેઠો છે. એની પસંદગીને ભાગ માંત્રીને આપણે એની માન્યતાને આંધો આપીએ છીએ. એટલે

કરવા દેદોળાએ છે. ભક્તોએ કથું છે : ' જોણે એક વાર ભગવાનનું નામ લીધું તેણે મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે કમર કસી લીધી. ' જોણે જીવન-નિષ્ઠા તરીકે જીવે ભાગ્ય નિરંતર સમાજને અર્પણ કરવાનો નિયમ કબૂલ રાખ્યો તેણે પોતાની તમામ સંપત્તિ, પોતાનું સમગ્ર જીવન, અરે, પોતાનો શરીર-નિર્વાહ પણ સમાજને સમર્પણ કરવા કમર કસી. સંપત્તિદાનયજ્ઞ તરફ જોવાની આ દીર્ઘ-દૃષ્ટિ છે.

ટહેલ

જે મિત્રોને આ વાત હૃદયને સ્પર્શતી લાગે તેમની પાસેથી હું આશા રાખીશ કે એ મરીબ હોય અમીર, ભોળી સંસારી હોય અથવા કાર્યક્ષમતા, સંપત્તિદાનયજ્ઞની એ જાતે દીક્ષા લે અને પ્રત્યક્ષ કાર્યદ્વારા એ વિચારનું અધિક સંશોધન કરે. મારે એમાં જોડા બીતરવું છે. એના ઉતાવળા વ્યાપક-પ્રચારની મારી કલ્પના નથી. કટલાક લોકો આ વિચારની દીક્ષા લેશે ત્યાર બાદ એનો વ્યાપક પ્રચાર એની મેજે થશે અને આપણે એ પ્રયત્નપૂર્વક પણ કરીશું.

કુરૂ (રાંચી), ૨૫-૧૧-૧૯૫૨.

માનવ-પંખીની બે પાંખો : આત્મજ્ઞાન અને વિજ્ઞાન : ૧૪

તમે આટલા બધા ઉત્સુકતાપૂર્વક મારી વાતો સાંભળવા અહીં આવ્યા છો. હું કંઈક કહું એવી તમારી ઇચ્છા છે તેમ મારી પણ છે. પણ તમે સાંભળનારા ઢોળ છો અને હું કહેનારા ઢોળ છું તે જરા વિચારવાની વાત છે. તમે કાને સાંભળશો અને હું જીભે બોલીશ, પણ માત્ર જ્ઞાન સાંભળતા નથી, માંદાંથી મોક વસ્તુ છે અને એ જ સાંભળવાવાળો છે. જ્ઞાનથી સંભળાય છે, પણ જ્ઞાન પોને સાંભળતા નથી, સાંભળવાવાળું અંદર તો ઢોળક જુદું જ છે. તેરી જ રીતે બોલનારા જીભથી બૂદો છે એ બોલવા ચારુ જીભનો ઉપયોગ કરી લે છે. પણ જ્ઞાન ન હોય તો સાંભળનારા પણ સાંભળ્યા ન શકે; અને સાચે સાચે સાંભળવાવાળો ન હોય તો જ્ઞાન પણ

ન સાંભળી શકત. એ જ રીતે બોલવાવાળો ન હોત તો જીભ બોલી ન શકત, અને જીભ ન હોત તો બોલવાવાળો બોલી ન શકત. આ એક સંધાન છે, કાંઈ વસ્તુ એકલો હોતી નથી. આપણામાં એ ભાગ હોય છે. એક તો એ જેને આપણે સાધન તરીકે વાપરીએ છીએ તે દેહ. અને બીજો આપણે-આત્મા. બંને આપણા અંગો છે. બંને મળીને એક થાય છે.

આખી સૃષ્ટિના એ વસાણાં

અક્ષિત અને સૃષ્ટિ બંનેમાં એ જાતના વસાણાં છે. બોલવાની સમર્થતા ખાતર એકને નામ આપ્યું છે 'દેહ' અને બીજો છે 'આત્મા'. નામ મમે તે હો એનું સ્વરૂપ શબ્દોમાં વર્ણવવું અધરું છે. છતાં દરેકને બંનેનો અનુભવ થાય છે. દેહ અને આત્માના દૃઢ સંબંધો છે. બંનેનું પોષણ ક્યાં સિવાય કે બંનેને એમનો તો ખોરાક આપ્યા સિવાય મનુષ્યને સમાધાન નથી થતું કે નથી આનંદ મળતો. એક માણસને ભરપેટ કે એથી પણ વધુ ખાવા મળતું હોય તો પણ એને સમાધાન નથી વળતું. પેટ ભરાનાથી આત્માને સંતોષ થયો એવો ઠાંઈને અનુભવ નથી થયો. જે લોકો થોડું પણ વિચારી શકે છે તેમને આ અનુભવ થાય છે. એથી ઊલટું, શરીરને કશું જ ન મળે તો પણ સંતોષ નથી થતો. માટે બંનેને-શરીર અને આત્માને કંઈને કંઈ ખોરાક આપવો પડે છે.

પોતપોતાના વિદ્યાસમાં કાંઈ શરીર તરફ વધારે ધ્યાન આપે છે તો કાંઈ આત્મા તરફ. જે શરીર તરફ વધારે ઝૂકે છે તેને 'સુખાર્થી' કહે છે અને જે આત્મા તરફ વધારે ઝૂકે છે 'આત્મનિષ્ઠ' કહેવાય છે. સુખાર્થી સુખ ખંખે છે અને આત્મનિષ્ઠ શ્રેય અથવા કલ્યાણ. પણ શ્રેય અને સુખ એ બંનેની ઈચ્છા દરેકના દિલમાં હોય છે જ; પ્રમાણ એનું વધતું ઓછું ભલે હોય, પણ દરેક પોતપોતાના વિચાર પ્રમાણે આમ કે તેમ ઝૂકતો હોય છે. બંનેનું સમાધાન કરે ત્યારે જ એને સમાધાન થાય છે. ત્યારે જ એને સંતોષ થાય છે. અને લાગે છે કે હું સારી રીતે જીવું છું.

વિજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનમાં નિરંતર પ્રગતિ

આ બંનેના વિદ્યાસ માટે મનુષ્ય દેહ પ્રાચીન કાળથી મક્કતો આવ્યો છે

અને આજે પણ મથી રહ્યો છે. એને શરીર માટે વિજ્ઞાનની અને આત્મ-
કલ્યાણ માટે આત્મ-જ્ઞાનની મદદ મળતી રહી છે. દરેક સમાજમાં માનવે
જનને વિદ્યાઓનો વિકાસ કર્યો છે, હિંદુસ્તાનની અંદર તેમ જ બહાર પણ.
પ્રાચીનકાળથી આજ સુધી વિજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનની શોધ થતી આવી છે.
વિજ્ઞાનને કારણે સુખનાં જાતજાતનાં સાધનો માનવને મળ્યાં છે. સુખ
સાધવોનો વિસ્તાર થયો છે. એની શોધ નિરંતર આગળ વધી રહી છે. આજે
જૂના જમાનાના લોકો કરતાં આપણી પાસે ઉપભોગનાં સાધનો અધિક માત્રામાં
છે. જે ભોગ્ય વસ્તુઓનો એમને ખ્યાલ સુધા નહોતો તે આપણે રાજ-ખ-રાજ
ભોજવીએ છીએ. એમને કદી સૂઝ્યું પણ નહીં હોય કે આપણે દૂર દેશાવરના
સમાચારો સાંભળી શકીશું. જ્યારે રાજ અહીં બેઠે બેઠે દિલ્હીના સમાચાર
સાંભળવા એ તો આપણો દૈનિક કાર્યક્રમ થઈ ગયો છે.

માનવ-વિકાસનું એક આ અંગ ખૂબ જ વિકસ્યું. ખીમ્ અંગનો પણ
એણે વિકાસ તો સાધ્યો છે. એણે આત્મજ્ઞાન મેળવ્યું, એમાં ડૂબકીઓ મારી.
માનવનો આત્મા સત્યનિષ્ઠા, સમત્વ-બુદ્ધિ, ન્યાય-વૃત્તિ, દયા, પ્રેમ,
વાત્સલ્ય વગેરે અનેક ગુણોથી પરિપૂર્ણ હોય છે. આકાશમાં જેમ અનંત
તારા હોય છે તેમ આત્મા પણ અનંત ગુણોથી પરિપૂર્ણ હોય છે. એમાંથી
કેટલાક ગુણોનું જ્ઞાન મનુષ્યને થયું છે : પણ જેનું એને જ્ઞાન થયું છે તેનું
પૂરું જ્ઞાન તો એને નથી જ થયું. મનુષ્યને સત્ય અને પ્રેમનું જ્ઞાન
થયું છે પણ તે પણ પૂરું નથી થયું. પ્રેમના વિકાસ માટે એણે
કુટુંબની રચના કરી, સમાજ બનાવ્યો, રાજ્ય બનાવ્યું, જાતજાતનાં
નિયમન અને મર્યાદાઓ બાંધ્યાં. તેમ છતાં હજી એનો પૂરો વિકાસ નથી થયો,
હજી પણ વિકાસ થવો બાકી છે. આત્માના એવા અનેક ગુણો છે જેનું હજી
જ્ઞાન પણ થવું બાકી છે. જેનું જ્ઞાન થયું છે તેનું પણ પૂરું જ્ઞાન નથી
થયું. મનુષ્યરૂપી પંખીની બે પાંખ છે : (૧) આત્મજ્ઞાન અને (૨) વિજ્ઞાન.
આ બે પાંખે ચડી પંખી વિહાર કરે છે. એમાંથી એક પણ પાંખ તૂટે તો
એનું ઊડવાનું બંધ. તેથી જનને પાંખની મદદથી મનુષ્યનો વિહાર ચાલે છે.
એને જનનેની જરૂર છે.

બન્ને અંગોનો વિકાસ—જરૂરી

આ બન્ને અંગો વચ્ચે સમત્વ જાળવીને વિકાસ કરવાથી જ સમાધાન થાય છે. પણ જો તે ગમે તે એક તરફ ઝૂકે છે તો એને અસમાધાનનો અનુભવ થાય છે. ઢેલકાક લોઠો વધારે પડતા આ-મ-પરાયણ હોય છે. એ લોઠો વૈરાગ્યપૂર્વક જીવન વિતાવે છે અને ધણું સમાધાન અનુભવે છે, પણ, દેહની ઉપેક્ષા કરીને આત્મામાંથી જ સમાધાન પામવું જો તે ગળ્યા ગઈવાને જ ફાવે. જે લોઠો શરીરના સુખો તરફ ઢળે છે એમના જીવનમાં કાંઈને કાંઈ એવી પળો આવે છે ન્યારે એને બદારની વસ્તુઓથી સંતોષ નથી થતો. મારે મરીમ અને અમીર બન્ને પ્રકારના મિત્રો છે. અમીરો પાસે તમામ સુખનાં સાધનો છે, પણ એ લોઠો અંદરથી દુઃખી છે. બદારથી એ લોઠો સુખનો આલાસ ખડો કરવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ અંદરખાનેથી દિલમાં એમને જોડું અસમાધાન છે. એ લોઠો ખાંધ-પીએ છે પણ એમને કરાર નથી. સાચા અર્થમાં જી. સુખી નથી. અને અને મરીમ તો દુઃખી છે જ.

આજે દુનિયામાં અસમાધાન વરતાય છે કારણ કે બન્ને પાંખોનો વિકાસ કર્યા વગર જીવનની સમતુલા જાળવાતી નથી. જેમનું જીવન તદ્દન પણ જેવું જ છે એમના જીવનમાં પણ ક્યારેક એવો પળો આવતી હોય છે ન્યારે એમને અંતઃસમાધાનની ભૂખ વરતાય છે. અને જેમને અંતઃસમાધાન મળતું હોય છે તેના જીવનમાં પણ એવી પળો આવે છે ન્યારે એમને કશાકની પ્યાસ લાગે છે. એ વખતે એમનો તરસ છીપાવે એવું પાણી મળી જાય તો પૂર્ણતાનો અનુભવ થાય છે અને નથી મળતું તો દંધક ખાલી ખાલી લાગે છે. અત્યંત વિરક્ત મનુષ્યને પણ આવો અનુભવ થાય છે,

ભારતમાં આત્મજ્ઞાન અને યુરોપમાં વિજ્ઞાનનો વિકાસ સામાજિક રીતે જોડેલો તો પણ બન્ને ભાત્રો સમતોલ રાખવાથી જ સમાજમાં સમાધાન સ્થાપિત થઈ શકે છે. આપણાં સાઓમાં કયું છે કે ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ એ બધાનું સમાધાન થતું જોઈએ. કાંઈકનો એક

આ તરફ તો કોઈકનો પેલી તરફ ચલો હોય છે. નૂના જમાનામાં ભારતમાં વિજ્ઞાન હતું, પણ આધ્યાત્મિક જિજ્ઞાસા વધારે હતી. એ લોકોએ આત્માના શુદ્ધિની શોધ કરી; અને દેહદમન કરીને ખૂબ તપસ્યા કરી, આને આપણે એનું ગૌરવ લઈએ છીએ. આપણને એ વારસામાં મળી છે. ખીજે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન નહોતું એમ નથી, પણ અહીં એ વધારે હતું. અહીં જિજ્ઞાસા પણ વધારે હતી, એટલે શોધ વધારે થઈ શકી. ખીજા દેશોમાં, ખાસ કરીને પશ્ચિમના દેશોમાં પાછલા ત્રણસો વર્ષ દરમિયાન વિજ્ઞાનનો ભાર વિકાસ થયો. તેથી આજે મનુષ્ય સામે બંને વાતો આવીને ઊભી છે. વિજ્ઞાને એટલો બધો સુખનો પથારો કર્યો છે એટલો આગળ કદી પણ નહોતો થયો. આજે માણસ એની પાછળ દોડી રહ્યો છે છતાં સુખ અને સમાધાન ક્યાં છે એમ કહેવાય તેમ નથી.

આજના સમાજનો એકાંગી વિકાસ

આજે લગભગ છે તેવી લગાઈઓ પહેલાં કદી નહોતી લગાઈ. પ્રાચીન લોકોને આવી લગાઈની કલ્પના પણ નહીં હોય, એક આખો ને આખો દેશ ખીજા આખા દેશની સામે ઊભો થઈ જશે એની એમને કલ્પના પણ નહીં આવી હોય. આજે એટલો પણ વિચાર નથી થતો કે સામાવાળા દેશમાં સનજનો પણ છે, ત્યાં સ્ત્રીઓ અને બાળકો હશે, વૃદ્ધો હશે, પ્રાણીઓ હશે, આ બધાએ આપણું કશું બગાડ્યું નથી; ઉપરથી બોંબ વરસાવે છે ને બધું નાશ પામે છે. જે પુસ્તકો અત્યંત પ્રેમપૂર્વક સંધરવામાં આવે છે તેનો પણ બોંબથી એક ફણમાં નાશ થાય છે. એ વાત સમજમાં નથી જતરતી કે જે લોકો સાહિત્યના આટલા પ્રેમી છે, વર્ષોની જહેમતથી પુસ્તકાલયો બનાવે છે એ લોકો પણ વગર વિચારે શી રીતે બોંબ વરસાવી શકતા હશે ?

માણસે સુખનો પથારો તો કર્યો છે પણ અતઃસમાધાન મેળવવાની દૃષ્ટિ અને કુરસદ આજે એને નથી. તેથી એનો વિકાસ આજે એકાંગી બની રહ્યો છે. મારો એક હાથ જડો થઈ જાય તો એમ ન કહેવાય કે હું સુખી છું. જલદું એમ કહેવું પડે કે મારો વિકૃત વિકાસ થયો છે, અને

તેથી હું દુઃખી છું. હું ડોક્ટર પાસે જઈને દર્દીશ કે મારા આ રોગનો ઉધાજ કરો. સાર એ કે વિકૃત વિકાસ થાય ત્યાં સુખ નથી હોતું, ત્યાં લડાઈઓ જ થવાની. આજે માણસ સુખ માટે કેટલાં વલખાં મારે છે અને છતાં એ સુખી નથી, દુઃખી જ છે. એ મથે છે તો સુખ પામવા, પણ પામે છે, દુઃખ. જતું છે કલકતા! પણ પગલાં પડે છે મુંઝવે ભણી; પછી કલકતા શી રીતે પહેંચાશે? એનો અર્થ એ કે કંઈક ગાંડપણ છે જેથી સુખ માટે મથવા છતાં પણ દુઃખી થવાય છે.

વિજ્ઞાનનો સાથો અને જોટો ઉપયોગ

આત્મ દારણ એ જ છે કે આપણે આત્મા તરફ ઓછું ધ્યાન આપીએ છીએ, અને શરીર તરફ વધારે પડતું ધ્યાન દેવાયું છે. આત્માના અનંત ગુણોનો વિકાસ નથી થતો. સુખના સાધનોનો વિકાસ યથાર્થો છે, પણ તેથી મનુષ્યના ગુણોનો વિકાસ થતો નથી અને તેથી મનુષ્ય દુઃખી છે. આ જ એ રોગનું નિદાન છે. પહેલાંના જમાનામાં માણસ પર સસ્ત્ર-ક્રિયા કરવી પડતી ત્યારે એને પણ દોરની જેમ બાંધતા અને પછી જ હાથ કે પગ ચીરતા. પેટનું આપરેશન તો શક્ય જ નહોતું. પણ આજે ક્લોરો-ફોર્મ આપવાથી સસ્ત્ર-ક્રિયા એટલી સહેલી થઈ ગઈ છે કે ખજરે ની પડતી અને બીમારીનો ઇલાજ થઈ જાય છે. આમ હોવા છતાં રોગો વધ્યે જ જાય છે. વૈદક-શાસ્ત્રનું જ્ઞાન જેમ જેમ વધતું જાય છે તેમ તેમ જનતાનું આરોગ્ય સુધરતું જાય છે તેમ નથી; જીવતું પહેલાં તો લોકો સો વર્ષ જીવતું, આજે પચાસે જ મરી જાય છે.

એક ભાઈએ મને કહ્યું હતું કે આજના જમાનામાં તમે પગે ચાલો છો તે તમારી મતિ બહુ થોડી છે. બધા જ કામમાં એ લોકો મતિ વધારે છે, અને પરમેશ્વર પગ કહે છે કે હું પણ તમારા જેવા જ તેજ-વેગવાન બનીશ અને તમને ચાલીસ વર્ષમાં જ ઉપાડી લઈશ. તમને એટલી ઉતાવળ આવી છે ને જરાયે ધીરજ નથી, તો મને પણ નથી. તમે લોકો વેગવાન મતિથી આમની તેમ જીવ છો પણ જતી વખતે જરા આજમાણતી સંસ્કૃત સંદેશ જોવાની કુશલ પણ તમને નથી. તેથી જગવાન

કહે છે કે તો પછી હું પણ આ માટે શાંત બેસું ? હું તમને વહેલા જ ઉપાડી લઈશ.

આજે સુખના સાધનો વધી ગયા છે, પણ એનું નિયંત્રણ કરવાની અક્ષમ તો આત્માના ગુણોમાં હોય છે. અને એની તરફ તો ધ્યાન અપાતું નથી. તેથી આપણે દુઃખી છીએ. આપણા પૂર્વજો પાસે અગ્નિ નહોતો, આજે છે. અગ્નિથી સોઈ પણ ચર્ષ શકે અને ધર પણ બળી શકે. વિજ્ઞાન શું કહેશે ? એને પૂછશો તો એ તો કહેશે અગ્નિથી રોટલાયે થાય ને ધરની ખાખ પણ થાય. એ તો બે ઉપયોગ બતાવીને છેડું રચું; હવે એમાંથી કયો ઉપયોગ કરવો ન કયો નહીં તે વિજ્ઞાન નક્કી નથી કરતું. એ તો આત્મજ્ઞાન નક્કી કરે છે. જેનું આત્મજ્ઞાન દોષિત હશે તે વિજ્ઞાનનો દુરુપયોગ કરશે. આજે વિજ્ઞાનનાં સુખ-સાધનોની ખોટી વહેંચણી ને ખોટો ઉપયોગ ચર્ચિત્વાં છે. એના પર ઠાંછની રોકટોક નથી.

કઈ ચીજોનું ધોરણ જાંચું લઈએ ?

અર્થશાસ્ત્ર કહે છે કે જીવન-ધોરણ જાંચું લો. પણ શેનું ધોરણ વધારશો ? વધારે ફળ ખાશો, વધારે કપડાં પહેરશો, વધારે સીગરેટ ને શરાબ પીશો કે વધારે મધ ખાશો ? દૂધ, દવા, શરાબ ગમે તે વધારો તો ધોરણ તો જાંચું ગયું, પણ કઈ ચીજમાં વધારણું ને કઈ ચીજમાં ઘટાડણું એ ઠાણું ઠરાવશે ? કઈ ચીજોનું ધોરણ વધારણું અને કઈનું ઘટાડણું એ આપણે ઠરાવીશું. આપણે કપડાંનું ધોરણ વધારીશું, પણ શું એની સાથે સાથે દવાનું ધોરણ ઘટાડીશું ? આજકાલ લોકોનાં બાળકોને પણ કપડાં પહેરાવે છે. એથી એમની ચામડીને સૂકાનાં ફિરજોનો સ્પર્શ થતો નથી, એમનાં હાડ પાકાં બંધાતાં નથી અને એ કમજોર રહી જાય છે. પછી કપડાંનું ધોરણ વધારું અને સૂકા-ફિરજોનું ઘટાડણું તો શું કાલે ?

ખીજું, સારી વસ્તુનું ધોરણ પણ કેટલું વધારણું એ વિચારવાની વાત છે. દૂધ સારી વસ્તુ છે, પણ એ પણ વધારે પીઓ તો નુકસાન કરે છે. એટલે ખરાબ વસ્તુઓનું ધોરણ ન વધારણું, અને સારી વસ્તુઓનું ધોરણ પણ વધારે પડતું ન વધારતાં એક મર્યાદા અઢિયી. આ બધું નક્કી કરવાની કલિત

વિજ્ઞાનમાં નથી, એ તો આત્મજ્ઞાનમાં છે. વિજ્ઞાન કહી નહીં શકે કે કંઈ વસ્તુ ખાલી. જીવ એ નહીં કહી શકે કે કંઈ ચીજ ખાલી સારી છે અને કેટલી ખાલી જોઈએ. એ તો માત્ર રુચિ બતાવશે. સારું-ખરાબ તો આત્મા નક્કી કરશે.

વિજ્ઞાન પર આત્મજ્ઞાનનો અંકુશ હોવો જોઈએ

આમ આત્મજ્ઞાનનો અંકુશ હોય તો જ વિજ્ઞાનનો ઠીક ઉપયોગ થઈ શકે. કેટલાક કહે છે કે વિનોબાને વિજ્ઞાન પસંદ નથી. વાત એમ નથી. હું વિજ્ઞાનને ખૂબ ચાહું છું. સૃષ્ટિની શક્તિઓનું આપણને જ્ઞાન હોય, એનું જ્ઞાન હોય, એ આપણા કાબૂમાં હોય એ સારી વાત છે. પણ એનો ઉપયોગ, વહેંચણી, નિયોજન અને નિયંત્રણ કેવી રીતે થવા જોઈએ તે આજે માનવ જાણતો નથી. અથવા જાણે છે તો ખોટું જાણે છે. ન જાણવું અને ખોટું જાણવું એ બંને કારણોસર એ દુઃખી છે. હું કહું છું કે પરમેશ્વરે આપણને જે દેણગીઓ દોધી છે તે બધીનો આત્માનો આધાર લઇને ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

અત્યારે હું કોઈ બહેનને પૂછું કે તમારે કેટલા દીકરા ? તો કહેશે 'ચાર' કે 'પાંચ.' પણ શું તમારા એટલા જ દીકરા છે ? ચાર કે પાંચ દીકરા તો તમારી કુખેથી પાડયા, પણ જરા આત્માથી ખ્યાલ કરો તો કહેશે કે ગામના બધા જ બાળકો અમારા છે. આત્મા અંદર છે, તમે દેહ માત્ર નથી. આત્માથી ખ્યાલ કરશો તો સાચી વાત સમજાશે.

અંદરથી અવાજ તો આવે છે કે બધા મારા છે, પણ મોહ અને અજ્ઞાનને કારણે એ દબાઈ જાય છે. બાળક રોવું હોય અને મા કાગડો બતાવે ત્યારે બાળક ચૂપ થઈ જાય છે, કારણ કે એને કાગડામાં આત્મ-ચેતન્યનું દર્શન થાય છે. એને યાદ છે કોઈક આત્મા પછે ઝાડ પર બેઠો બેઠો લીલા કરે છે. કાગડામાં એ આત્માનું દર્શન કરે છે ને તેથી જ ખુશ થઈ જાય છે. બાળક પોતે એ કહી શકતું નથી, પણ અનુભવે છે. પ્રગટ કરવા માટે તો કોઈ બુદ્ધ, ઇસુ કે મોક્ષી જોઈએ. બાહ્ય અનુભવ કરવા માટે તો બાળક

પાસે હાથ પડ્યું છે. તેથી આત્માના અંદુશ હેઠળ દુનિયા બંધીના વહેવાર હોવા જોઈએ, પછી તમારે કાલે તેટલું વિજ્ઞાન વધારો.

અહિંસા આત્માનો ગુણ

તેથી જ એ વાત પરભાર મૂક્યો કે વિજ્ઞાનની સાથે અહિંસા જોડવી જોઈએ. આત્મા વિષે કહેવાયું છે 'નાયં દાન્તિ ન દન્યતે' એટલે કે આત્મા ઠાઈતો નાશ કરતો નથી કે નથી પોતે કદી નાશ પામતો. અહિંસા આત્માનો મૂળ ગુણ છે. તેથી વિજ્ઞાન અને અહિંસા બેગા કરશો તો પૃથ્વી પર સ્વર્ગ બનરશે. પણ જો હિંસા સ્વીકારશો એટલે કે આત્માના ગુણનો અસ્વીકાર કરશો તો આ જ વિજ્ઞાન માનવના નાશનું કારણ બની જશે.

દુનિયાના નેતા પ્રવાહમાં તણાય છે

આજે જુદા જુદા દેશના નેતાઓ સામે જોઈું છું તો યાચ છે કે કેવા બાળક જેવા છે? પોતાના દેશના તમામ નાગરિકો પર પોતાનો કાબૂ હોવાનો એમને દાવો છે, પણ એમને પોતાનાં મન અને ઈશ્વરો પર જ કાબૂ નથી. મનમાં કામ ક્રોધ બધું જ બધું છે. મનના ધોડાને લગામ નથી એવા માણસો આખા દેશને દારે છે ને યૌજનાઓ ઘડે છે; પછી યૌજના જ એમની વસિ લાગે છે. આ બધા પ્રવાહમાં ધસડાનારા છે. લોક કહે છે જે વિશ્વયુદ્ધ ચઈ ત્યાં ને હવે ત્રીજું ચલાવું છે. હું કહું છું કે ચઈ જવા દો! World war-વિશ્વયુદ્ધ તો Divine-દેવી હોય છે. માણસ વિશ્વયુદ્ધ કરે નથી, એ તો એમાં ધસડાય માત્ર છે. દુનિયાના તમામ દેશોના નેતા એમાં ધસડાઈ રહ્યા છે. ચર્ચિલને ટેટલીયે વાર પૂછવામાં આવ્યું હતું કે આ વિશ્વયુદ્ધનો હેતુ શો છે? કયાંય સુધી એણે એનો જવાબ ન વાળ્યો. એણે કદી નાખ્યું કે વિશ્વયુદ્ધનો કશો ઉદ્દેશ હોતો નથી, એક જ ઉદ્દેશ તે હતો મેળવવાનો છે. એનો અર્થ એ થયો કે આ લડાઈઓ યાચ છે તેનો કશો હેતુ હોતો નથી. દેશ લાચારીથી લડાઈમાં જતરે છે, મંત્રવત્ લડે છે, એક પ્રવાહમાં ધસડાઈને લડે છે. એ પ્રવાહમાંથી કી રીતે જીવવું તે એમને આવડતું નથી.

અહિંસાને રસ્તે જ દુનિયાનો ઊગારો

આપણી ભૌતિક શક્તિ બહુ જ થોડી છે છતાં આજે હિંદુસ્તાનનો અવાજ દુનિયાભરમાં પહોંચે છે. એનું કારણ એ છે કે હિંદુસ્તાન પાસે બીજી શક્તિ છે. અહીં એક એવા નેતા પાડ્યો જેણે રાજકીય આઝાદી મેળવવા એક અજબ સૂત્ર આપ્યું. હિંદુસ્તાનની આઝાદીની લડત દુનિયામાં નિરાળી ક્ષેપાણી. દુનિયા પર એની અસર પણ પડી રહી છે. ઉપરાંત, હિંદુસ્તાનની સમ્યક્તા અને સંસ્કૃતિ એવી છે જેણે માનવતાને આવાદન આપ્યું હતું. તેથી હિંદુસ્તાન પર દુનિયાએ આશાની મીટ માંડી છે. પણ હજુ આપણે અવાજ કમતાકાત છે, એનો જોષએ તેવો પ્રભાવ દુનિયા પર નથી પડતો. કારણ, આપણા બાકીના સવાલ જેમના તેમ પડ્યા છે. આપણે એને કઈ રીતે ઉઠાવીએ છીએ તેના પર બધો આધાર છે. તમે એ હિંસાથી ઉઠાવશો તો દુનિયા સમજશે કે આપણે પણ એમની જેમ જ પ્રવાહમાં તણાનારા છીએ. પણ જો આપણે એ આત્મા અને અહિંસાની પદ્ધતિથી ઉઠાવીશું તો હિંદુસ્તાન પડે તો તરશે જ, ઉપરથી દુનિયાને તારનારું નીવડશે.

આજે ભૂમિનો સવાલ છે તે જીતશે જ છૂટો છે. બીજા દેશોમાં એને 'ઉઠાવવામાં બીજી પદ્ધતિઓ અજમાવાઈ. અહીં આપણે પણ એ જ પદ્ધતિ અજમાવીએ તો આપણી દાર્ઢ વિશેષતા નહીં ગણાય, અને આપણે સુખી નહીં થઈએ. પણ જો અહીંનો સવાલ આપણે આપણી રીતે ઉઠાવીશું તો દુનિયામાં આપણે જયી જઈશું. મારો તમામ પ્રયત્ન એ છે કે આપણા તમામ સવાલો આત્માની પદ્ધતિથી ઉઠાવાય. તમે આ વાત સમજશો તો હિંદુસ્તાનના બધા સવાલો આત્માની પદ્ધતિથી જીતી શકશે. તેથી એક વાર ઠરાવી લો કે કઈ પદ્ધતિ અપનાવવી છે. ભૂમિનો સવાલ જીત્યા વગર રહેવાનો નથી, એ તો જીતશે જ છૂટો. તમારી સામે સવાલ માત્ર એટલો છે કે આત્માની પદ્ધતિથી એ ઉઠાવો ને દુનિયાના નેતા બનો. આજે દુનિયા તમારું નેતૃત્વ સ્વીકારવા તત્પર છે. અને એમ ન જ કરવું હોય તો અમેરિકા ને રશિયાનું યુરુપનું સ્વીકારી, એની કંડી બાંધી એના પગે પગે આણવું પડશે એમ કરવું હોય તો કરી શકો છો. પણ પહેલો જ રસ્તો છે તે

ભારતનો, આત્માનો ને ગાંધીનો રસ્તો છે. તમારે એ રસ્તે જવું હોય તો બંધ શકો છો. હું હિંદુસ્તાનનો સાદ, ભારતીય સંસ્કૃતિનો સાદ તમારે કાને નાંખી રહ્યો છું. મને આશા છે કે તમને સંભળાશે. અને તેથી મારા દિલમાં જે અગ્નિ છે તે તમારા દિલમાં પ્રગટ્યા વિના નથી રહેવાનો.

રાંચી, તા. ૨૯-૧૧-૧૯૫૨

આપણો સ્વતંત્ર અને અક્ષીણ વિચાર : ૧૫ :

સમુદ્રમાં નદી-નાળાં બહુ જ આવી મળે છે. નદી કહેવાય છે તે પણ શરૂ શરૂમાં તો નાળું જ હોય છે; પણ કેટલાંક નાળાં એવાં હોય છે જે દેઠ સુધી નાળાં જ રહે છે, અને કેટલાંક પાછગથી નદી બની જતાં હોય છે. નદીનું મૂળ જોવા જઈએ તો ક્યારેક મન હેરાન થઈ જાય છે. કથું દેખાતું નથી, ચોક્કસ ક્યાંયો ફૂટે છે તે સમજ પણ પડતી નથી. પછી એમાં બીજાં નાળાં આવી મળે છે ત્યારે એ નદી બની જાય છે.

ક્ષીણ વિચાર અને અક્ષીણ વિચાર

પણ એને નાળું કેમ કહેવું એ સવાલ ઊભો થાય છે. ગંગામાં જમના બળી કે જમનામાં ગંગા? આવો સવાલ થઈ શકે છે. પણ કેટલાંક નાળાં એવાં હોય છે જેનું પોતાનું ઝરણું હોય છે. એમાં બીજાં બળે કે ન બળે, એ પોતે તો સફાવું જ નથી. એ વધીને મોટું બલે ન યાય, પણ એ ક્ષીણ નથી થઈ જતું, અક્ષીણ જ રહે છે. જ્યારે કેટલાંક તો શરૂમાં ખાસાં મોટાં બની જાય છે પણ પાછગથી સફાઈ જાય છે-ક્ષીણ થઈ જાય છે. આ જ વાત વિચાર-પ્રવાહને પણ લાગુ પડે છે. કેટલાક વિચારો ઊગ્યા ને આયમી ગયા. પણ કેટલાક વિચાર શરૂ થયા ને વહેવા ચાલુ જ રહ્યા. એવું જ આદિલનોત્રું પણ હોય છે. અક્ષીણ વિચાર પર ઊભેલું આદિલન શરૂ થાય છે, પછી નિરંતર વધતું જાય છે ને નિત નવું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. અને જે આદિલનો આવા અક્ષીણ વિચાર પર ઊભા નથી હોતા તે થોડા વખત પછી સમી જાય છે.

આપણો સ્વતંત્ર અને અક્ષીણ વિચાર

સામ્રાજ્યવાદ-ટૂંકા આયખાવાળો વિચાર

સામ્રાજ્યવાદ એક એવો જ વિચાર હતો. એની પાછળ કંઈ ઓછી તાકાત નહોતી. અંગ્રેજો દળરો માઇલ છેલ્લી અહીં આવ્યા, અહીં ફેટ્સો ત્યાં કર્યો, ફેટ્સો ટુપ્ટો વેઠ્યા અને કટકું પરાક્રમ કયું? પરાક્રમ અને ત્યાગને કારણે વિચારનો વિસ્તાર પણ થયો. પણ એ અક્ષીણ વિચાર નહોતો. એમાં આખી માનવ-જાતના નિરંતર કલ્યાણનો અમરતંત્ર નહોતો તેથી જ ફેટ્સો વર્ષે એ સામ્રાજ્યવાદનો વિચાર ક્ષીણ થઈ ગયો. હજી એ લોકો તે એ વિચાર હાકલે રાખવા મથે છે; એમને પોતાનો દમદમો ચાલુ રાખવો છે. પણ સમજુ તો સમજી ગયા છે કે આ વિચાર ટકરાવાળો નથી. કારણ, એમાં સતત ટ્રેરણા આપનારો કોઈ વિચાર નથી.

માર્કસવાદ પણ ઘસાવા પર

એ જ રીતે માર્કસવાદે પણ સો વર્ષ સુધી ટ્રેરણા આપી. પણ આજથી સો વર્ષ પર હતી એટલી બોલાબોલા આજે એની નથી. કારણ, એના વિચારમાં અમર અંશ થોડો હતો અને અસ્થાયી વધારો હતો. સામ્રાજ્યવાદનાં દૂષણો અને ખામીઓના વિરોધમાં કોઈ કોઈ વિચાર પેદા થાય છે. આવા પ્રતિક્રિયા સ્વરૂપે પ્રગટેલા વિચારો જે તે વખતે ખૂબ પરિણામ લાવનારા હોય છે, એ જમાનામાં એમનો ખૂબ પ્રભાવ પડે છે, પણ જેના વિરોધમાં એ પેદા થયા હતા તે મૂળ ખતમ થાય તેની સાથે એ વિચારો પણ ખતમ થાય છે. સામ્રાજ્યવાદ જેમ જેમ ખતમ થતો જાય છે તેમ તેમ એની પ્રતિક્રિયામાં જે વિચારો પેદા થયા તે પણ ખતમ થતા જાય છે. લાકડું સળગાવ્યું, એ અગ્નિએ લાકડાને ખાખ કરી નાખ્યું પણ અગ્નિ લાકડામાંથી જ પ્રગટ્યો હતો એટલે લાકડા ભેગો ભેગો એ પણ જળી પરવાર્યો. સૂઈનાં કિરણો કોષ્ટને બાળતાં નથી કારણ કે એ અક્ષીણ હતો. ફેટ્સો જરમાદો એનાથી થઈ હતી. પણ અતે એ આગ પણ ન હતી. તેથી જ રીતે માર્કસના વિચારોમાં જે ખામીઓ છે તે તરફ અ.જે

સોડાનું ધ્યાન ખૂબ જોરથી ખેંચાયું છે, હિંદુસ્તાનમાં માઈસના વિચારોને હવે પરિપૂર્ણ ઉત્તર મળવાનો છે કારણ કે અહીં એક અક્ષીણ વિચાર છે.

બુદ્ધનો અમર વિચાર

ભગવાન બુદ્ધની જ્યંતિ આજ અઢીઢગર વર્ષે શરૂ થઈ છે. જેની જ્યંતિ જ અઢીઢગર વર્ષે શરૂ થાય તેની મન્યતી યશે ખરી? બાદરવાના ખીંડાની જેમ જે છાંડ કપાટાખંધ જોગે છે એ કપાટાખંધ ખતમ પણ થઈ જાય છે. પણ જે ધીરે ધીરે જોગે છે તે એટલો જલદી ખતમ નથી થતો. બુદ્ધના વિચારની જ્યંતિ આપણે આજે ઉઝવીએ છીએ કારણ કે એમાં નિર્વૈરતાની એક અમર કલ્પના છે. જેના આધારે માનવ આગળ વધી શકે તેમ છે. દુનિયામાં વેરઝેર વધતા જશે તેમ તેમ આનું ભાન થવાનું છે. વિદ્યાન ખૂબ પ્રતિધી આગળ વધી રહ્યું છે ને આપણને પાક આપે છે કે વેર કરવું હોય તો પોટે ભરીને દરો ને નહીં તો બિલકુલ છોડી દો. હવે નાનાં નાનાં યુદ્ધો નહીં થાય. એનો જમાનો ગયો. હવે તો મહાયુદ્ધ કરો, નહીં તો લડવાનું જ છોડી દો. વિદ્યાને આ ખેમાંથી એક પસંદ કરવાનું આપણા માથે નાખ્યું છે. એ આપણને અદિસા અને નિર્વૈરતા અથવા વિશ્વવ્યાપી વર એમાંથી ગમે તે એક પસંદ કરવા ફરમાવે છે. વિશ્વવ્યાપી વરથી માણસ મતે જ ખતમ થાય છે, એટલે એ તો સ્વીકારી શકે તેમ નથી. વિદ્યાન જેમ જેમ વધતું જશે તેમ તેમ દુનિયામાં ગીતા અને ધર્મ-પદ વધારે વંચાતા જશે કારણ કે એમાં અમર મૂલ્યો, અમર તંત્રો છે.

મારો વિચાર સ્વતંત્ર છે, કોઈનો જવાબ નથી

કોઈ કહે છે કે મારું આદિલન કોમ્યુનિસ્ટોને જવાબ છે. પણ આ તો એક સ્વતંત્ર વિચાર છે, કોઈના વિરોધમાં પેદા થયેલો નથી. તેલંગણાથી એની શરૂઆત થઈ એ ખરું, પણ હું કોઈને જવાબ દેવા નથી જોડો. સરજના કિરણને પૂછ્યો કે ‘તું અધિકારનો ઉત્તર છે?’ તો એ કહેશે કે ‘ક્યાં છે અધિકાર? જરા ખતાવો તો!’ કારણ, એની સામે અંધારું રહી ચકતું જ નથી. એ આવતાં પહેલાં અંધારું વાગી જાય છે. મારું આદિલન

આપણે સ્વતંત્ર અને અક્ષીણ વિચાર

એક નિત્ય જીવન-વિચાર લઇને પેદા થયું છે. નહીં તો ફક્ત દોઢ વર્ષમાં એ આટલું વ્યાપક સ્ત્રી રીતે થયું હોત ?

મેં એને સારુ શું એટલું તે કરી નાખ્યું છે ? ઠાઈ મોટાં પોર્થાં નથી લખ્યાં. હું તો કામ કરવા નીકળ્યો ને કરતો ચાલ્યો ગયો. આ કામ આટલું દેવાયું એનું કારણ બીજું કશું નથી, એમાં એક જીવન-વિચાર રહેલો છે એ જ છે. મારામાં એવી કશી શક્તિ નથી કે મોટા મોટા નેતાઓ આવીને મને કહે કે 'અમે આ વિચાર માનીએ છીએ અને એને દેશાવલ-મંગીએ છીએ.' હું ઠાઈ મોટો નેપોલીયન નથી, કે મારામાં ઠાઈ ચમત્કાર નથી કે હું ચમત્કાર કરી શકું. જેણે ત્રીસ સાલ સુધી એકાંતમાં બંગીકામ, વણાટકામ જેવાં કામો જ કર્યાં છે એવો માણસ નીકળી પડે છે અને લોહા એના વિચારને ખૂબ ઉત્સુકતાથી અદણ કરે છે એ કેવી વાત છે ? આ વિચાર કશાનો જવાબ નથી તેમ જ ઠાઈ ચાલુ મૂલસરસક વિચારનું ખંડન પણ નથી.

માર્ક્સવાદની ખામીઓ દેખાઈ રહી છે

માર્ક્સવાદ તો સામ્રાજ્યવાદ અને મૂડીવાદનો જવાબ હતો. એ જન્મે જન્મ મળતા ગયા તેમ માર્ક્સવાદ પણ મળતો ગયો. માર્ક્સવાદ એ એનું જ સંતાન છે તેથી એના પર જ જીવે છે. એ ખૂબ દેશાણે કારણ કે આ બે પણ ખૂબ દેશાણે દત્તા. તેથી એ વખતે માર્ક્સનું પુસ્તક પણ ખૂબ ચાલ્યું. એ એક એવો અધરો ચાલીય મંથ છે કે માર્ક્સવાદના માનનારાઓમાંથી સેંકડો એકારો એ વાંચતો હતો, અને સેંકડો વાંચનારા-માંથી એકારો એ પાર પાડતો હતો, એને પાર પાડનારામાંથી એકારો એ સમજતો હતો. આટલો અધરો હોવા છતાં પણ એ ચાલ્યો કારણ કે એ વખતે એની ખૂબ જરૂર હતી. એ વખતના દેશોમાંથી શી રીતે છુટા પડેનું જીવિત ને વ્યાપક તત્ત્વજ્ઞાન એમાંથી મળે છે. પણ આને લોહાને દેખાય છે કે માર્ક્સે આજેનું કેટલુંક તો ખોટું પડ્યું. એ કહેવાતો દત્તો વૈજ્ઞાનિક અને વૈજ્ઞાનિક જેવાં બંધન એ ભાખતો. પણ મુદ્દિદખું આજેનું તો ખોટું ન પડ્યું, તો પછી એ વૈજ્ઞાનિક હશે તે

શી રીતે ખોટું પડ્યું ? એટલા જ સારુ કે એના જ્ઞાનને મર્યાદા હતી. કોઈ મનુષ્ય સર્વજ્ઞ નથી હોતો. માણસ જે સ્થિતિમાં મોટો થાય તેની અસર એના પર થયા વગર રહેતો નથી. એ એક ઋષિ હતો, એણે કૃપનાથી ધણી વાતો કળવા પ્રયત્ન કર્યો, એટલે સુધી કે હિંદુસ્તાન વિષે પણ એણે કંઈક લખી નાખ્યું, આમ છતાં જે હાથપરની સ્થૂળ હકીકતો હોય છે તે આસપાસની પરિસ્થિતિમાંથી બને છે, અને એના આધારે યોજના ધડાય છે. અને તેથી એમાં ખોડખાપણ રહી જાય છે.

મારા વિચારનાં મૂળિયાં જોડાં છે

આ અદિલનથી હિંદુસ્તાનની આજની જરૂરત પૂરી પડે છે એ દૃષ્ટિથી એનાં તરફ ન જોશો. હું માનું છું કે આ જમાનાની માંગ છે અને તેથી આ વિચાર ફેલાઈ રહ્યો છે. પણ એટલાથી પણ જો એને માપશો તો એનું પૂરું મહત્ત્વ નહીં સમજાય.

લોક મને પૂછે છે કે “તમે આ ‘બુ-દાન-યત’ ‘સંપત્તિ-દાન-યત’ આ શું ચલાવ્યું છે ? આ ‘દાન’ ને ‘યત’ના ડબલ એંજન શા સારુ જોડ્યા છે ? ‘ફંડ’-ફાળો પણ કહી શકાય !” પણ, ગાડીને પદ્મ પર લઈ જવી હોય તો ડબલ એંજન વગર શી રીતે ચાલશે ? મારો વિચાર આ ભૂમિમાં પેદા થયેલા બીજા વિચારો સાથે બંધાયેલો છે, એ આજની જરૂરત પૂરી કરે છે તે સાથે સાથે વેદના મંત્રો સાથે પણ એનો મેળ છે. આ વિચારના સમર્થનમાં હું વેદ અને ઉપનિષદમાંથી કેટલયે વચન ટાંકી શકું. અને તેથી તો એ બધાનાં મનને ખેંચે છે. મેં એક એવો વિચાર પેદા કર્યો છે કે જેનાં મૂળ આ ભારત-ભૂમિમાં જોડાં પેદાં છે. આ એક અમર અને અક્ષીણ વિચાર છે.

ઝંટ પહોંચાડે તેવો સીધો માર્ગ

લોક કહે છે, “અમે કોઈને દબાવી તો શકીએ નહીં, પછી બુદ્ધાન શી રીતે મળે ?” પણ હું સામું પૂછું છું કે આપણે કોઈને દબાવી શકતા નથી તેથી બુદ્ધાન ન મળે એમ શી રીતે બને ? કારણ, આપણે જ્યાં કોઈને દબાવતા નથી, જિતટા રીઝવીએ છીએ ત્યારે પછી દાન કેમ નહીં મળે ! કોઈ નાટકવાળાને જઈને પૂછો કે રીઝવે એવા નાટકમાં લોક વધારે આવે છે

અને સંઘર્ષ થઈ રહ્યો છે, તે તરફ ધ્યાન આપી એના ઉપર સતત નજર રાખીને જ નાનું સરખું જે કંઈ પગલું આપણે ભરવું હોય તે ભરીએ. સમુચિત દષ્ટિ વિના ટેવળ ક્રમ આપણું થઈ જાય છે. માટે દુનિયાની હાલત ખ્યાલમાં રાખવી પડશે. આજે આપણે જોઈએ છીએ કે દુનિયાની હાલત બહુ ચંચળ છે, એટલું જ નહિ, ઠીક ઠીક સ્ટ્રોટક પણ છે. એટલે કે એમાં કેટલીયે જાતનાં જોખમોની શક્યતા ભરી પડી છે. ક્યે વખતે એમાંથી ધમધમનો જ્વાળામુખી ફાટી નીકળશે એ કહી શકાય તેમ નથી. આ કોઈ નાદકનું બચકર ચિત્ર હું ખડું નથી કરતો. એનાથી મારે પણ બચીત નથી થવું કે તમને પણ નથી કરવાં. મારે તો જે હાલત છે તે તરફ ધ્યાન ખેંચવું છે. દુનિયામાં ક્યારે શું થશે તે કોણ કહી શકે? આવી અગ્નિર પેરિસ્થિતિ અને મનઃસ્થિતિ આજે દુનિયામાં પ્રવતે છે.

હુકય અને યુદ્ધિનું દંદ

એક બે મહિના પહેલાંની વાત છે. દિલ્હીમાં કેટલાક રાનીઓ અને વિદ્વાનોએ મેળા થઈને અહિંસાના તત્ત્વજ્ઞાન વિષે કંઈક ચિંતન, મનન અને વિચાર-વિનિમય કર્યા હતાં. એ બધું છાપામાં રોજ આવતું અને હું તે વાંચતો. એમાં આપણા પૂ. રાજેન્દ્રભાણુએ કશું હતું કે આજે કોઈ પણ દેશ લશ્કર વશર ચલાવી લેવાની દિંમત નથી કરતો. ગાંધીજીની શિખા-મણ એમને પોતાને શ્રીમુખે આપણે કાનોકાન સાંભળી છે અને એમની સાથે થોડુંક કામ પણ કર્યું છે, છતાં દિંદુસ્તાન પણ આવી દિંમત નથી દાખવી શકતું એ વિશે તેઓએ ખેદ પણ જાહેર કર્યો હતો. આપણા મહાન નેતા પં. નહેરુ કેટલીય વાર કહી ચૂક્યા છે કે દુનિયાનો કોઈ કાયડો શસ્ત્રખળથી ઉકેલી શકાય તેમ નથી. આ આપણા બાઇઓ જેઓ દેશને દોરવણી આપી રહ્યા છે, જેમની ઉપર આ જવાબદારી છે, તેઓ અહિંસાને દિલથી માને છે, એમને હિંસામાં વિશ્વાસ નથી, પણ તોયે એવી હાલતમાં કે જે લશ્કર જીતું કરવાની, વધારવાની અને એને મજબૂત કરવાની જવાબદારી એમને સ્વીકારવી પડે છે. આવી વિચિત્ર પરિસ્થિતિમાં આપણે આજે છીએ.

શ્રદ્ધા એક વસ્તુ પર છે એવો આભાસ થાય છે અને ક્રિયા બીજી જ
 કરવી પડે છે. ઇસ્લામીએ તો એમ છીએ કે દુનિયામાં અને હિન્દુસ્તાનમાં
 અહિંસા ચાલે, આપણે એકબીજાથી ડરીએ નહિ, બલકે એકબીજાને
 પ્યાર થી જીતીએ. પ્રેમ જ સફળ થઈ શકે, અને જીતી શકે એવો વિશ્વાસ
 હૃદયમાં બસેલો છે. છતાં એક બીજી ચીજ આપણામાં છે જેને બુદ્ધિ કહે-
 વામાં આવે છે. એમ તો એ પણ હૃદયનો જ એક દિસ્સો છે, અને હૃદય
 પણ એનો જ એક દિસ્સો છે. એ બંને એકબીજામાં મળેલાં છે. છતાં
 હૃદય કહે છે કે દિસાથી કાઈ કાંઈયે ઊઠી શકે નહિ. એમાં સંધાતો હોય એમ
 દેખાશે ત્યાં તો બીજા તર તૂટીને જીવા રહેશે. પણ બુદ્ધિ, જે પણ ગુણો-
 વાળી છે, જેમાં કાંઈક વિચારવાની શક્તિ છે, જેના પર થોડાં ધણાં આવરણ
 ચડેલાં છે, થોડું કે દર્શન છે, થોડું અં-દર્શન છે, એવી આપણી સંમિશ્ર
 બુદ્ધિ કહે છે કે આપણે લશ્કરને નાખૂદ કરી ચકીયું નહિ. જે જનતાના
 આંખણે પ્રતિનિધિ છીએ તે જનતા એટલી મજબૂત નથી, તેની એટલી
 યોગ્યતા નથી. એટલે એના પ્રતિનિધિ તરીકે લશ્કર ખડું કરવાની,
 વધારવાની અને મજબૂત કરવાની જવાબદારી આપણી ઉપર આવી છે.
 આવી હાલત છે. લાગે છે તો એમ કે રચનાત્મક કામ કરીએ, પણ તે તો
 દિલની ઇચ્છા થઈ. બુદ્ધિ કહે છે કે સેના જીતી કરવી પડશે. સેના-યંત્ર
 જેના વડે મજબૂત થઈ શકે તેવાં યંત્રોને રચાવ આપવું પડશે. જેમને રેડિયા
 પર એાછો શ્રદ્ધા છે તેમની વાત હું છોડી દઈ છું. પણ જેમને શ્રદ્ધા છે
 એમને એ સલાહ પૂછવામાં આવે છે કે તમે શું રેડિયા અને પ્રોજેક્ટોની
 મારફત બુદ્ધયંત્ર જીતું કરી શકશો કે એને મજબૂત બનાવી શકશો? ત્યારે
 એમની બુદ્ધિ-અને મારી બુદ્ધિ પણ ખરી, કારણ હું પણ એમાં સામેલ છું-
 કહે છે કે ના, આ નાના નાના ઉદ્યોગોની મારફત આપણે-બુદ્ધયંત્ર સંભળ
 નહિ કરી શકીએ. કોમ્યુનિટિ પ્રોજેક્ટ વિશે સરકારને ઇચ્છા તો થાય છે કે
 તે ખર્ચ બાખ ખાખમાં ચલાવીએ. હમણાં તો થોડાંક ગામમાં શરૂઆત
 કરી છે, પણ ઇચ્છા છે કે એ વ્યાપક અને અને એની મારફતે રાષ્ટ્ર સમૃદ્ધ
 થાય, પૈસાદાર થાય, મરીબી ટોળે, વગેરે વગેરે. પણ જે કાલે દુનિયામાં
 મહાબુદ્ધ ફાટી નીકળે તો એક પણ કોમ્યુનિટિ પ્રોજેક્ટ આંધુ રહી શકશે

કેમ એ સવાલ છે. એ યોજના શરૂ કરનારા પણ એમ નથી કહી શકતા કે ચાલુ રહેશે. તરત જ બુદ્ધિ ભેર કરશે અને હૃદય સંતાઈ જશે. હૃદય પર બુદ્ધિ ચઢી એસશે, અને કહેશે કે હવે તો રાષ્ટ્રનું રક્ષણ એ જ મુખ્ય વસ્તુ છે.

નદુર્ઘ પુરસ્કી

આ હું આત્મનિરીક્ષણ તરીકે જ બોલું છું. જે લોકો આને ત્યાં જવાબદારીવાળી જગ્યા પર બેઠા છે, તેમની જગ્યાએ આપણે બેઠા હોત તો આપણે પણ તેઓ કરે છે તેથી કંઈ સાવ જુદું કરી નાખત એવું નથી કહી શકાતું. એ જગ્યા જ એવી છે. એ તો નદુર્ઘ પુરસ્કી છે. એના પર જે એસશે તેને માથે એક અંગાઢી આંકી રાખેલા અને અસ્વાધીન કુંડાળામાં રહીને વિચારવાની જવાબદારી આવી પડશે. આ જે કુંડાળાને મેં અસ્વાધીન એવું નામ આપ્યું તેમાં પડેલાને લાચારીમાં જે દિશામાં દુનિયાનું વહેણ જતું જણાય તે જ દિશામાં વિચારવાની જવાબદારી વહેવી પડે છે. મોટા મોટા દેશો-અમેરિકા જેવા, રશિયા જેવા-પણ ડરે છે. એ દેશો એકમેકથી ડરે છે. અને એાજી તાકાતવાળા પાકિસ્તાન અને હિન્દુસ્તાન જેવા દેશો પણ એવી જ બીક સેવે છે આમ એકમેકથી ડરીને શસ્ત્રબળથી, સૈન્યબળથી એકે સવાલ ઊઠેલી શકતા નથી એવી ખાતરી હોવા છતાં આપણે શસ્ત્રબળ અને સૈન્યબળ ઉપર આધાર રાખીએ છીએ એનો આધાર ઊભી શકતા નથી. આવી વિચિત્ર પરિસ્થિતિમાં આપણે છીએ.

દંભ નહિ, દયાજનક સ્થિતિ

પણ તેથી આપણને કોઈ દંભી કે ટોંગી કહે તો એવું કહેવું ખરું નથી. જતાં, એમ કહેવાનો એનો દરકાર સામિત થશે. આપણા દિલમાં જ ને બીજાં હોય અને આપણે ક્ષમાવતાં હોઈએ તો જાણીએ છીએ ટોંગી બન્યાં કહેવાઈએ. પણ, જ્યાં દિલ એ વાતને કબૂલ કરે છે પરંતુ પરિસ્થિતિમાંથી ઉજળેલી બુદ્ધિ બીજી વાત કહે તેથી લાચાર થઈને કંઈક કરવું પડે છે, ત્યાં એ દંભીપણું નહિ પણ દયાજનક સ્થિતિ કહેવાય.

આવી દયાજનક સ્થિતિમાં આપણે પડ્યા છીએ. હમણાં રાજેન્દ્રબાણે જણાવ્યું કે “ સર્વોદય સમાજની આ જવાબદારી છે, કારણ કે એ સમાજ પોતાના મૂળ વિચારને વળગી રહીને તેને અમલમાં લાવવા માટે વાતાવરણ તૈયાર કરે એવી એ સમાજ પાસેથી લોડો આશા રાખે છે. ” જો સર્વોદય સમાજ આમ કરશે તો આજની સરકાર જે આપણી રાષ્ટ્રીય સરકાર છે એને હિતમાં હિતમ મદદ મળશે. માત્ર કે આપણામાંથી કોઈ મંત્રી (પ્રધાન) થઈ જાય અને કોઈક મંત્ર કરવા માટે તો એના એ મંત્ર અને તંત્રથી આજની સરકારને એટલી મદદ નહિ મળે જેટલી સમાજ સૈન્યબળ વગરના કંઈ રીતે બની શકે તે દિશામાં એના કામ કરવાથી મળી શકે.

બળદ એટલે ધુરંધર

કોઈકોઈ વાર લોડો મને પૂછે છે કે તમે સરકારની બહાર કેમ રહો છો, રેશની જવાબદારી કેમ ઉપાડી નથી લેતા ? હું કહું છું કે જો બળદ બ્યારે ગાડે ભેતરાઈ ચૂક્યા હોય ત્યારે હું ત્રીજો બળદ બનું તો એમને કંઈ મોટી મદદ મળી જવાની ? પણ હું જો ગાડું પાધરી દિશામાં જઈ શકે તે માટે રસ્તો જરા ઠીકઠાક કરી નાખું, તો એ ગાડાને આગળ વધવામાં વધુમાં વધુ મદદપ થઈ પડું. એક વાત ખરી કે જો હું સ્વભાવે ખરેખર બળદ જ હોઉં તો મારે બળદનું જ કામ કરવું જોઈએ. હું એક વિશેષ લાપામાં આ બોલું છું. આશા રાખું છું કે તમે આ લાપાનો અર્થ સહન કરશો. આપણી સંસ્કૃતિમાં બળદને માટે જેટલો આદર છે તેટલો મનુષ્યને માટે પણ નથી, અને એ જ અર્થમાં હું બોલું છું. જે રાજ્યની ધુરા વહે છે તેને આપણે ધુરંધર કહીએ છીએ. ધુરંધર એટલે જ બળદ. એવા ધુરંધર આપણે બનવું પડે છે. પણ કેટલાંક જણ ધુરંધર બની ચૂક્યા છે. એ લોડો કહે છે કે અમે પડ્યા છીએ તેના તે કામમાં પાછા તમે પણ ન પડશો. એને બદલે અમને જે જે વાતની કમી પડે છે તેના પૂર્તિ કરવાનું કામ તમે કરી શકતા હો તો કરો. એવી આશાથી એ લોડો આપણા તરફ જોઈ રહ્યા છે. આ વાત આપણે ખરાખર સમજવી જોઈએ, અને આમ હું જેને સ્વતંત્ર લોકશક્તિ કહું છું, તે બેનાથી નિર્ભાલ થાય તેવા કામમાં જ

આપણે લાગી પડ્યું નેમણે, ત્યારે જ આપણે આજની સરકારને ખરી મદદ કરીશું અને આપણા દેશની યોગ્ય સેવા કરીશું.

દંડશક્તિ (કાયદા) થી ભિન્ન લોકશક્તિ

મેં કહ્યું કે આપણે સ્વતંત્ર લોકશક્તિ નિર્માણ કરવી નેમણે. મારા કહેવાનો અર્થ એ છે કે આપણે હિંસાશક્તિથી વિરોધી અને દંડશક્તિથી શિત્ત એવી લોકશક્તિ પ્રગટ કરવી નેમણે. આજની આપણી જે સરકાર છે એના હાથમાં આપણે દંડશક્તિ સોંપી દીધી છે. એ દંડશક્તિમાં હિંસાનો અમુક અંશ જરૂર હોય છે, તેમ છતાં આપણે એને હિંસા કહેવી નથી. હિંસાથી એને એક અલગ વર્ગમાં મૂકવા માગીએ છીએ. આપણે એને હિંસાશક્તિથી ભિન્ન દંડશક્તિ કહીશું, કારણ કે એ શક્તિ એમના હાથમાં આપ્યા જનસમુદાયે સોંપી છે. તેથી એ નકરી હિંસાશક્તિ નહિ, પણ દંડશક્તિ છે. એ દંડશક્તિનો પણ ઉપયોગ કરવાનો મોકો ન આવે એવી પરિસ્થિતિ દેશમાં નિર્માણ કરવી તે આપણું કામ છે. આપણે એ કરીએ તો આપણે આપણે સ્વયં જોગખ્યો અને તેના પર અમલ કરી જાણ્યો કહેવાય. જો તેમ નહીં કરીએ અને દંડશક્તિના ઉપયોગથી જ થઈ શકે તેવી જનસેવા કરવાનો લોભ રાખીશું, તો જે ખાસ કામની આપણી પાસે આજના રાખવામાં આવે છે તે કામ, અને તે આજ આપણે પૂર્ણ નહિ પાડી શકીએ. બીજો એવો સંભવ છે કે આપણે જોગખ્ય પણ સાચિત્ત થઈ એ.

દયાના રાજ્યની સ્થાપના

હું થોડુંક સ્પષ્ટીકરણ કરી નાખું, મેં કહ્યું કે દંડશક્તિને આપણે સેવાકાર્ય થઈ શકે છે અને તેમ કરવા માટે જ આપણે રાજ્યશાસન ઇચ્છીએ છીએ અને હાથમાં લીધું છે. સમાજને તેની જરૂર છે, ત્યાં સુધી એ શાસનની જવાબદારી આપણે ઊઠવા માગતાં નથી. એનાથી સેવા જરૂર થશે, પણ દંડશક્તિનો ઉપયોગ જ ન કરવો પડે એવી પરિસ્થિતિ પેદા થાય તે જાતની સેવા એ રીતે નહિ થાય. હું હાખલો આપું. લગાઈ ચાલો રહી છે. સિપાહીએ બવાઈ રહ્યા છે. એ સિપાહીઓની સેવામાં જે લોકો લાગેલા છે તેઓ મૂતદાયકી

દંડશક્તિથી ભિન્ન હિંસાની વિરોધી જનશક્તિ

બીજો સ્પષ્ટ દાખલો આપું. મને બધા પૂછે છે કે તમારું વજન સરકાર પર પણ પડતું હોય તેમ લાગે છે, તો સરકાર કાયદો બનાવીને વળતર આપ્યા વગર જમીનની વહેંચણીનો રસ્તો ઉઘાડો કરી આપે, એ વાત પર કેમ ભાર નથી મૂકતા ? હું એમને કહું છું કે ભાર્ષિકાનૂનનો રસ્તો હું રોકતો નથી. પણ તમારી દિશામાં એથી વધારે એક પગલું હું આગળ વધું એમ ઇચ્છતા હો તો તેનો મારો જવાબ એ છે કે મેં જે રસ્તો અપનાવ્યો છે તેમાં મને સોળેસોળ આની સફળતા ન મળે તોયે કાનૂનને માટે થોડીક સરળતા તો થશે જ ને! એક તો કાનૂનને હું બાધા પહેંચાડતો નથી. બીજું હું કાનૂન માટે સરળતા કરી આપું છું, અનુકૂળ વાતાવરણ એને માટે પેદા કરી રહ્યો છું કે જેથી કાનૂન આસાનીથી બનાવી શકાય. આથી પણ એક વધુ પગલું તમારી દિશામાં ભરી હું રટણ કરવા લાગું કે કાનૂન વગર કામ નહિ થાય, કાનૂન બંનવા ભેદભે, તો હું સ્વધર્મદીન સાબિત થઈશ. મારો એ ધર્મ નથી, મારો ધર્મ તો એમ માનવાનો છે કે કાનૂનની મદદ વગર જનતાના હિતમાં એવી ભાવના ઉત્પન્ન કરીએ કે કાનૂન ગમે તે હોય તોયે લોકો જમીનની વહેંચણી કરે. શું માતાઓ કોઈ કાનૂનને કારણે બાળકને ધવરાવે છે ?

મનુષ્યના હિતમાં એવી એક શક્તિ છે જેનાથી મનુષ્યનું જીવન સમૃદ્ધ થયું છે. મનુષ્યને પ્રેમ પર ભરોસો છે. એ પ્રેમમાંથી પેદા થયો છે, પ્રેમથી એનું પાલન થાય છે અને આખરે જ્યારે દુનિયા છોડીને જાય છે ત્યારે પણ પ્રેમભરી આંખે જ જરા આજુબાજુ નજર નાંખે છે, અને ત્યારે જો પ્રેમીજનો એની નજરે ચડે છે તો મુખેથી દેહને અને દુનિયાને છોડી જાય છે. તો આમ પ્રેમની શક્તિનો અનુભવ હોવા છતાં પણ એને વધુ સામાજિક સ્વરૂપમાં વિકસિત કરવાની દામ બીડવાને બદલે હું જો 'કાનૂન કાનૂન' રચ્યા કરું, તો કાનૂન બનાવીને સરકાર જે મદદની આપણી પાસે આપ્યા રાખે છે તે મેં એને પૂરી પડી ન મણાય. એટલા માટે દંડશક્તિથી ભિન્ન જનશક્તિ હું નિર્માણ કરવા માગું છું, અને આપણે તે જ પેદા કરવી ભેદભે. આ જે જનશક્તિ આપણે પેદા કરવા માગીએ છીએ, તે દંડશક્તિની વિરોધી છે

એમ હું નથી કહેતો, તે દિસાની વિગત છે. હું તો એટલું જ કહું છું કે તે દંડક્રિતથી ભિન્ન છે.

આપણું અસલ કામ

હું એક ત્રીજો દાખલો આપું. હમણાં ખાદી બોર્ડ બને છે. સરકાર ખાદીને મદદ આપવા માગે છે. પં. નહેરુએ કહ્યું કે મને આશ્ચર્ય થાય છે કે જે કામ ચાર વર્ષ પહેલાં થવું જોઈતું હતું તે આટલું મોટું કેમ થઈ રહ્યું છે? તેઓ મદાન છે, એમનું દિલ મદાન છે. તેઓ આત્મનિરીક્ષણ કરે છે અને આ જાતની ભાષા બોલે છે. હવે આપણું અને ચરખાસંધનું એ કામ છે કે સરકાર ન્યારે ખાદી બોર્ડ બનાવી ખાદીનું ઉત્પાદન વધારવા માગે છે, ત્યારે એને થોડી મદદ કરીએ. કારણ, ચરખાસંધને આ કામનો અનુભવ છે અને અનુભવીઓની મદદ આવી કામને માટે જરૂર છે. પણ તે છતાં હું વિચારું છું કે એક નાગરિક તરીકે, એક જાણકાર તરીકે સરકારને જે મદદ આપવી ઘટે તે ભલે આપીએ. પણ એમાં જ જો આપણે ખતમ થઈએ, સમાપ્ત થઈ જઈએ, તો ખાદીની જે સેવાની આપણી પાસેથી અપેક્ષા છે, તે સેવા આપણે ન કરી ગણાય. આપણે તો ખાદીની આપણી દષ્ટિ સ્પષ્ટ-શુદ્ધ રાખવી જોઈએ અને એ દિશામાં કામ કરતાં કરતાં સરકારને ખાદી ઉત્પાદન કરવામાં જે મદદ આપવી ઘટે તે આપવી જોઈએ. શુદ્ધ આપવાના રસ્તા આપણે શોધવા જોઈએ અને તેમ છતાં શુદ્ધ ચાલે તો ધાયલોની સેવા માટે પણ મોડો આવ્યે જવું પડે તો જવું જોઈએ. આ તો શુદ્ધ જ અંગ છે એમ કહીને એમાં ના કહેવી એવું નથી. પણ એ ધ્યાનમાં રાખીશું કે એ આપણું અસલ કામ નથી. આપણું ખાદીનું કામ તો આમરાજ્યની સ્થાપના માટે હોઈ શકે.

ખાદીકાર્ય અને સરકાર

આ વખતે પં. નહેરુ મળવા આવ્યા અને ઘણા પ્રેમથી વાત કરી. મેં નમ્રતાથી એમનું ધણુંખરું સાંભળી લીધું. અને પછી ન્યારે એમણે જરા ચર્ચા-મસલનની વૃત્તિ બતાવી એટલે મેં થોડામાં મારા વિચાર બહાર આવ્યા. ફરક નામરિકને નામરિકતાના અનિવાર્ય અંશ તરીકે વાંચતાં લખતાં

આવડતું જ જોઈએ એવું આપણે માનીએ છીએ. આપણા રાજ્યને અને સરકારને સૌને વાંચતાં લખતાં શીખરાની પોતાની જવાબદારી લાગે છે, એનો તેઓ સ્વીકાર કરે છે. અને પરિસ્થિતિવશ તેનો પૂરો અમલ બને ન થઈ શકે, શોડાધણો અમલ થાય, તેમ છતાં બધાં લોક વાંચતાં લખતાં શીખી ન જાય ત્યાં સુધી આપણું કામ અધૂરું છે એવો ખટો દિલમાં રહ્યા કરે છે, તેવી જ રીતે આપણું રાજ્ય, આપણી સરકાર એ વિચાર કબૂલ કરી લે કે હિન્દુસ્તાનના દરેક ગ્રામીણને, દરેક નાગરિકને, કાંતતાં શીખવવું જોઈએ. જે ગ્રામીણ કે જે નાગરિકને કાંતતાં ન આવડતું હોય તે અશિક્ષિત છે, એટલું તેઓ માન્ય કરે અને ખાદીનું બધું કામ જનતા કરે. ખાદી અને ગ્રામોલોમ માટે સરકાર પાસેથી હું કેટલું ઇચ્છતો હોઈ તો તે આ છે. અમે સરકાર પાસે પૈસાની મદદ નહીં માગીએ. પણ સરકાર આ પરચારનું માન્ય રાખે તો અમને મોટામાં મોટી મદદ મળે તેમ છે.

એમણે એ સાંભળી લીધું. હું માનું છું કે એમના હૃદયને તો એ ઠીક પણ લાગ્યું હશે. પણ સહેજે વિનોદમાં એમણે પૂછ્યું કે સ્વતંત્ર કાંતતાં બધાને શીખવી દઈએ તો પછી એના ઉપયોગનો સવાલ આવશે. ત્યારે મેં જવાબ આપ્યો કે વાંચતાં લખતાં શીખવીને પણ એના ઉપયોગનો સવાલ તો ઉત્પન્ન થાય જ છે. એવા કેટલાયે કાષ્ઠઓને જોયા છે જેઓ એયાર વર્ષ થોડુંકણું ભણ્યા અને એમનું ભણતર નિંદ્રામાં કાષ્ઠ કામમાં ન આવ્યું. એમના માટે “કાળો અક્ષર ભેંસ બરાબર” હોય છે. યોગની સાથે હોમ જોડાયેલું છે. આ જાતની ફિકર તો કરવી જ પડે છે. પણ તમે જોશો કે મેં ખાદીને માટે માત્ર એટલી જ માગણી કરી. જ્યારે સરકાર જનતાની છે અને જનતા તરફથી આવી માગણી થશે ત્યારે સરકારને એટલું કરવું જ પડશે. પણ એથી આગળ વધીને લોકો પર ખાદી લાદવાની વાતો જો કાયદાથી થાય તો-એટલે કે હું એવી માગણી કરું તો-મારે કહેવું પડે કે હું મારું કામ સમજ્યો નથી, અને દંડશક્તિથી બિન્ન લોકશક્તિ આપણે નિર્માણ કરવી છે એ સ્વ હું ભૂલી ગયા ગણાઉં.

દિન અને પદ્ધતિ

આ જે દાખલા મેં સદજ આપ્યા-એક ખાદીનો અને એક બુમિદાનનો.

બૂમિનો સવાલ ઉઠેલવાની આપણી એક રીત હશે અને લોકશાહી સરકારની બીજી. સરકાર બૂમિનો સવાલ ઉઠેલવા જશે તો દંડશક્તિનો ઉપયોગ કરશે અને તેમ કરશે તો 'તેમાં' એને ઠાઇ દોષ નહિ દે. પણ એ રસ્તો બીજો થયો. એમાંથી લક્ષ્મી બસે નિર્માણ થાય, જનશક્તિ નિર્માણ નહિ થાય. આપણો હેતુ માત્ર લક્ષ્મી નિર્માણ કરવી એટલો જ ન હોય, પણ જનશક્તિ નિર્માણ કરવી એ પણ દોય. આપણા કામની પાછળ આવી પૂર્ણ દૃષ્ટિ મટેલી છે.

આ ક્ષેત્રે વિસ્તાર સહિન એ કહી દીધું. કચ્છનો હતો તો સંક્ષેપ પણ આટલો વિસ્તાર થઈ ગયો. હવે આ દૃષ્ટિ આપણી રચ્ય થઈ ગય તો પછી આપણી કાર્યપદ્ધતિ કઈ હશે તેનું વિશેષ વર્ણન કરવાની જરૂર નહિ રહે. પણ દરેક જણ વિચારશે કે દરેક રચનાત્મક કાર્યમાં કામ કરવાની આપણી એક વિશેષ પદ્ધતિ હશે અને એમાં છેવટે લોકોમાં દંડનિરપેક્ષતા નિર્માણ થાય એવા પરિણામની અપેક્ષા રહેશે.

આ દૃષ્ટિએ વિચારતાં સહેજે પ્લાનમાં આવશે કે આપણી કાર્યપદ્ધતિના એ ભાગ રહેશે. એક ભાગ હશે વિચારશાસન અને બીજો ભાગ હશે કર્તૃત્વવિભાજન. મને જરા શાસ્ત્રીય શબ્દો બનાવવાની ટેવ છે, અને આપામાં સંસ્કૃત જ સૌથી વધારે ગણું છું તેથી સંસ્કૃત શબ્દો આવી ગય છે, તે માટે ક્ષમા કરજો.

વિચારશાસન

વિચારશાસન એટલે વિચાર સમજાવવો, વિચાર સમજાવો અને વિચાર સમજાવો વગર ઠાઇ પણ વાત કબૂલ કરવી નહીં તે. વિચાર સમજાવો વગર ઠાઇ આપણી વાત કબૂલ કરતો હોય તો દુઃખી થવું, પોતાની કચ્છ બીજા પર ન લાદવી બદલે કેવળ વિચાર સમજાવીને જ સંતુષ્ટ રહેવું. આપણા સર્વોદય સમાજની યોજનામાં જે રચના કરી છે તેને કેટલાક 'મઝ' 'ઝોરઝેનિઝેયન' એટલે કે સિયલ રચના કહે છે. રચનાને આપણે સિયલ 'કરીએ' તો એક કામ નહિ સર. માટે રચના સિયલ ન હોવી જોઈએ. પરંતુ, આ સિયલ રચના નથી પણ અ-રચના છે. અર્થાત્ કેવળ

વિચારના આધાર પર આપણે ઊભા રહેવા માગીએ છીએ. આપણે ઠાઠને અદેશ નથી આપતા કે જેનો તેણે વગર જોયે—સમજે અમલ કરવો પડે. સાથે સાથે આપણે ઠાઠના આદેશ માથે ચડાવતા નથી, કે જેનો વગર વિચારે આપણે અમલ કરતા રહીએ. આપણે તો અંદરોઅંદર મસલત કરીએ છીએ. ‘કુરાનમાં બકતોનું લક્ષણ ગાયું છે કે તેમનું “અત્ર” કહેતા કામ પરસ્પરની સલાહથી ચાલે છે, તો આપણે પરસ્પર સલાહની આપ-લે કરીશું અને આપણી વાત સાંભળનારને મળે ન ઊતરી અને એણે તે મુશ્કેલી ક્યું નહિ, તો તેથી આપણે ધર્મારાજી થઈશું. એનો અમલ ન કરવાથી આપણને ખુશી જીવજશે અને વગર જાણે—સમજાયે નો અમલ કરશે તો આપણને ખૂબ દુઃખ થશે. આ જે રચના છે એમાં હું જેટલી તાકાત જોઉં છું તેટલી ખીજ એકે કુશળ રચનામાં, સ્પષ્ટ રચનામાં અને શિસ્તબદ્ધ રચનામાં નથી જોતો. શિસ્તબદ્ધ દંડયુક્ત રચનામાં શક્તિ એવું નથી, પણ તે શિવશક્તિ નથી હોતી. આપણે જે પેદા કરવી છે તે ખીજ શક્તિ છે. આપણી નજરે પેદા શક્તિ તો શક્તિ જ નથી. માટે આપણે વિચાર-સાસનને માનવું છે. આ જો ધ્યાનમાં બેસી જશે તો વિચારનો નિરંતર પ્રચાર કરવો, એ આપણો એક કાર્યક્રમ થઈ જશે. દમણા—આપણે તેમ કરતા નથી, પણ કરવું જોઈએ.

ન્યારે હું આ દૃષ્ટિએ વિચારું છું ત્યારે બુદ્ધ ભગવાને બિહુસંધ શા માટે રચ્યો હતો અને શ્વંકરાચાર્યે યતિસંધ કેમ રચ્યો હતો એનો ભેદ જાણી જાય છે. તેમ છતાં એ સંધોના જે અનુભવ થયા છે તેના ગુણદોષોની ટુલના કરોને મેં મારા મનમાં નિર્ણય કર્યો છે કે આપણે આવા સંધોમાં નહિ પડીએ. કારણ એમાં ગુણ કરતાં દોષ વધુ હોય છે એવો અનુભવ છે એટલા માટે આપણે સંધ તો નહિ બનાવીએ, પણ એમને સંધો કેમ બનાવવા પડ્યા તેનો ખ્યાલ આમ આવી જાય છે. નિરંતર અર્થદંડ વહેતાં ઝરણાંની જેમ સતત ફરવાવાળા અને લોઠાની પાસે સતત વિચાર પહોંચાડવાવાળા લોકો હોવા જોઈએ. એ વગર “સર્વોદય સમાજ” કામ નહિ કરી શકે. લોકો પાસે પહોંચવાના મળે તેટલા મોકા મેળવવા જોઈએ.

લોકો એકવાર કહેવાથી નથી સાંભળતા, તો બીજવાર કહેવાનો મોઢો મળ્યો એમ માની રાજી થવું જોઈએ.

પત્રકનું સંતાન પત્રક

વિચારપ્રધારનો આટલો ઉત્સાહ અને વિચાર પર આટલી શ્રદ્ધા—વિચારનિષ્ઠા આપણામાં હોવી જોઈએ. પણ આપણું થકું છે એવું કે આપણામાંથી ધણાં જણ જુદી જુદી સંસ્થાઓમાં ગિરફતાર થઈ ગયા છે. અને વિષે થોડું પાછળથી કહીશ. હમણાં તો ઉદ્દેશ્ય માત્ર ક્યો. અલગત એ સંસ્થાઓ મદત્તની છે. છતાં પણ આપણને સંસ્થાનો આસક્તિ ન હોય, શક્તિ રહે. એનું કામ ચાલુ રાખીએ, પણ સંસ્થામાં કેટલાંક જણ એવાં હોય કે જે ફરતા રહે. આવી ગતની રચના અને આવો કાર્યક્રમ આપણે નહીં બનાવીએ તો આપણા વિચારો ક્ષીણ થશે અને વિચારશાસન નહીં ચાલે. અને આપણે બીજું શાસન ચલાવવા માગતા નથી.

જુઓને, બિહારના લોકો કાંઈક અભિમાનથી કહે છે અને તેમને અભિમાનથી કહેવાનો હક પણ છે, કે બૃહાનચરાતું કામ બિહારની કોશિસે પહેલું ઉપાડ્યું અને તે પછી હૈદરાબાદમાં અખિલ ભારત કોશિસે એનો કાંઈક સ્વીકાર કર્યો. નહીં તો થાય છે શું ? કે હારથી એક “સરક્યુલર” —પત્રક આવે છે : “બૃહાનમાં મદદ આપવી એ કોશિસીઓનું કર્તવ્ય છે.” ગંગા દિમાલયથી પડે છે અને હરદ્વાર આવે છે, તેમ ત્યાંથી નીકળેલું પત્રક પ્રાંતિક સમિતિમાં આવે છે. અને ગંગા દિમાલયથી હરદ્વાર આવીને આગળ ચાલતાં ગદમુકતેશ્વર જાય છે, તેમ પેલું પત્રક ત્યાંથી બિસ્લા ઓફીસમાં આવે છે. ગંગા ગમે ત્યાં જાય પણ પાણીનું પાણી રહે છે, તેમ પત્રકમાંથી પત્રક જ પેદા થાય છે. મેં વિનોદ તરીકે એકવાર કહ્યું હતું કે દરેક જાતિ પોતાની જાતિને જ જન્મ આપે છે, તેમ પત્રક પત્રકને જ જન્મ આપી શકે છે.

ત્યારે છેવટે કામ કરે કાણ ? કામ તો કરવું પડશે ગામડાંના લોકોએ. પણ ગામડાંના લોકો સુધી એ પત્રક પહોંચે છે જ ક્યાં ! એ તો એક-

ઓદિસમાંથી ખીજ ઓદિસમાં જાય છે. ત્યાંથી વળી ત્રીજી ઓદિસમાં જાય છે; એટલું જ થાય છે.

આપણું કામ 'વિચાર-પ્રચાર'

તો આ ભૂદાનયત જેવા જે આજણ કાર્યક્રમે છે, તેનો વિચાર લઈને આપણે ઘેરઘેર નહીં પરોઁચીએ ત્યાં સુધી એ સફળ નહીં થઈ શકે. પાંચ લાખ ગ્રામગામમાંથી પચીસ લાખ એકર જમીન આપણે મેળવવી છે. કામ દેખાય છે તો સહેલું. ગામદીક પાંચ એકર એ કંઈ મોટી વાત નથી. પણ એટલાં ગામે સુધી જઈ પહોંચે કેણ? તેને માટે આપણી પાસે મુખ્ય સાધન તો વિચાર-પ્રચારનું જ હોઈ શકે. એની યોજના આપણે ધડવી નોંધીએ એ થયો આપણો કાર્યક્રમ. જે ત્યાં આપણી દિશ્વત ન ચાલે, આટલાં ગામોમાં આપણે કેવી રીતે પહોંચીશું, કેવી રીતે ફરીશું. એવું બધું લાગતું હોય અને જેને "ટૂંકા રસ્તો" કહે છે, અંગ્રેજીમાં "શોર્ટ કટ" કહે છે, તેની લાલચમાં આપણે ધન્યતાએ કે કાનૂન ચાય, ફલાણું દોષણ ચાય, તો એ બધું કરવું અને એવી કામના રાખવી એ આપણું કામ નથી. કાયદો બને જને, જલદી બને, સારો બને, પણ એ કામમાં આપણે પડીશું તો આપણે પરધર્મનું આચરણ કરીશું, સ્વધર્મનું નહીં. આપણો સ્વધર્મ તો એ હશે કે ગામગામ ફરવાનું શરૂ કરીએ અને વિચાર પર વિશ્વાસ રાખીએ. એમ ન કહીએ કે અરે! વિચાર કહેવા સાંભળવાથી કયારે કામ થઈ રહેશે? વિચારથી જ કામ થશે, કારણ આપણું કામ વિચારથી જ ચાલે તેવું છે. તો આ વિચારની સત્તા, વિચારશાસન એ આપણું એક ઓગર છે.

કર્તૃત્વ-વિભાજન

ખીજું ઓગર છે કર્તૃત્વ-વિભાજન. એટલે કે બધું કર્તૃત્વ માને બધી કર્મશક્તિ એક કેન્દ્રમાં કેન્દ્રિત ન હોવી જોઈએ. બદલે ગામગામમાં કર્મશક્તિ — કર્મસત્તા વિભાજી થવી જોઈએ. માટે આપણે ધન્યતાએ જોઈએ કે દરેક ગામને પોતાને ત્યાં કઈ વસ્તુ આવે અને કઈ વસ્તુ ન આવે તેનો નિર્ણય કરવાનો હક હોવો જોઈએ. જે કોઈ ગામ એમ કમ્પેક્ષે કે ત્યાં ધાણી આવે

સ્વાયત્ત-લોકસત્ત.

અને મિલનું તેલ ન આવે, તો મિલનું તેલ આવતું રાકવાનો એમને હક મેલો જોઈએ. જ્યારે આપણે આ વાત કરીએ છીએ ત્યારે અધિકારીએ કહે છે કે આ રીતે એક મોટા રાજ્યની અંદર એક નાનું રાજ્ય થયું ગણાય એ ન ચલાવી લઈ શકાય. તો હું કહું છું કે સત્તાનું વિભાજન આપણે જો નહિ કરીએ, કર્તૃત્વવિભાજન નહિ કરીએ, તો સૈન્યબળ અનિવાર્ય છે એમ સમજી લેવું. તો પછી સેના વગર આજે તો નહિ ચાલે તે નહિ જ ચાલે, પણ કદીયે નહીં ચાલે. એમ હોય તો પછી કાયમતે માટે એમ નક્કી કરી લો કે સૈન્યબળ વડે જ કામ લેવું છે, અને સેના મુસળજી રાખવી છે. પછી એમ ન જોઈએ કે આજે નહીં તો કાલે અમે સેનાથી છૂટવા માગીએ છીએ. જો કાલે તે કાલે દહાડો સેનાથી છૂટવું જ હોય તો પરમેશ્વરે કયું તેવું જ કરવું પડશે. પરમેશ્વરે અકલનું વિભાજન કરી નાખ્યું. દરેકને અકલ આપી દીધી. વીંછીને પણ આપી અને સાપને પણ આપી. વાધનેય આપી અને માણસને પણ આપી. જોછીવત્તી લસે હોય પણ દરેકને અકલ આપી અને કયું કે પોતપોતાની અકલ પ્રમાણે જીવનનું મારું ગમડાવી લો. અને ત્યારે આખી દુનિયા એટલી સરસ રીતે ચાલવા લાગી કે એ નિરાંતે પોલી ચકે છે, અને તે એટલે મુઠી કે લોટાને ચંકા પણ પડે છે કે પરમેશ્વર છે કે નહિ? આપણે રાજ્ય એવું જ ચલાવવું પડશે કે ઠાઈ રાજ્યસત્તા છે કે નથી એની પણ ચંકા થાય, ધણે ભાગે હિન્દુસ્તાનમાં રાજ્યસત્તા તયો એવું ચ લોટા કહેતા થાય, ત્યારે આપણું રાજ્યશાસન અહિંસક થયું ગણાય.

એટલે જ આપણે ગ્રામરાજનું સત્ત્વ જિજ્ઞાસીએ છીએ. અને તેથી આપણે ઇચ્છીએ છીએ કે ગામને અંકુશ મૂકવાની સત્તા હોય, એટલે કે ગામવાળા અંકુશ મૂકવાની સત્તા પોતાના હાથમાં લે. ગામવાળા જાતે જીભા થઈ નક્કી કરે કે ફલાણી ચીજ પેદા કરવી છે, એ પછી જનસંકિતનું એક રૂપ છે. તેઓ સરકાર પાસે માગણી કરે કે ફલાણો માલ અહીં ન આવેલો જોઈએ, એને રોકો. એ લોકો જો ન રોકી શકે, તો એના એટલે કે રોકવા માટે, ખર્ચા ધારી લો કે ન રોકી શકે, તો એના વિરોધમાં જીભા ચલાવી ક્રિંમત કરવી પડશે. અને એમ કરવાથી સરકારને વચ્ચે જ મદદ મળશે. કારણ એનાથી જ સૈન્યબળનો ઉદ્ભવ એનક

જીવના સૈન્યજનો કહી છેદ નહીં જોડે. એવું કહી ન બને કે દિલ્હીમાં કોઈ એવી અકસ્મત પેદા થઈ જાય-ભલેને પછી એ ચાર માથાવાળા અને ચારે દિશામાં ભેઈ શકે તેવા બલદેવતી જ અકસ્મત હોય-ગમે તેટલી મોટી અકસ્મત હોય, તો પણ એમ કહી ન થઈ શકે કે ફરેક ગામના સમગ્ર કારભારનું નિયંત્રણ અને નિયોજન દિલ્હીથી થાય, અને તે પાછું બધું જ બધાના ફાયદામાં હોય. એટલે રાષ્ટ્રીય નિયોજનને બદલે આમનિયોજન થવું જોઈએ. મેં 'તે બદલે' કહી દીધું. વધુ સારું તો એમ કહેવું થશે કે રાષ્ટ્રીય નિયોજનનો અર્થ જ 'આમનિયોજન' એવો હોય અને એ આમનિયોજનની મદદ માટે ખીજું જે કંઈ કરવું પડે તેટલું જ દિલ્હીમાં કરવામાં આવે.

આ છે આપણા કાર્યક્રમનો ખીજો ભાગ. એક તો પહેલાં કહ્યું તે મુજબ વિચારશાસન અને હવે આ ખીજો બતાવ્યો તે કર્તૃત્વ-વિભાજન. તો આપણે જે કંઈ કરીએ છીએ, તે બધું કર્તૃત્વવિભાજનની દિશામાં કરવા આગીએ છીએ. એટલા માટે આપણે ગામોમાં જમીનનો વહેંચણી કરવા આગીએ છીએ.

વહેંચાયેલા ખજાનો

જમીનની બાબતમાં જ્યારે જ્યારે સવાલ પેદા થાય છે, ત્યારે ત્યારે એમ જ કહેવાય છે કે "સીલિંગ" (મથાણું) નક્કી કરો; વધુમાં વધુ જમીન જેટલી રાખવામાં આવે તે વિશે વિચારો : આજકાલ લોકો આમ બોલવા લાગ્યા છે. એક બાજુ જ્યારે આ ભૂદાનચરણું અસિલન જોર પકડતું જાય છે અને જનતામાં એક બાવના પેદા થઈ રહી છે, ત્યારે બીજી વાત બોલાઈ રહી છે ! પણ કું કું કું છું કે પહેલાં તો જમીન સાતે આપવી છે એટલું તો જોખમાં જોખું નક્કી કરો ! હું આમ સાચી કું છું ? એટલા માટે કું છું કે કું કર્તૃત્વવિભાજન ઇચ્છું છું. જેટલા મનુષ્ય છે તે બધા આજે ખીજાના હાથ નીચે કામ કરે છે એ લોકો કામ તો કરે છે, પણ એમનામાં કર્તૃત્વ નથી. ચામે છે તો ગાદી જ. પણ ગાદીને આપણે કર્તા નથી કહેતાં; કારણ કે એ ચેતનવિરોધી છે. તો આ મનુષ્યો જેઓ ખેતરોમાં કામ કરે છે,

પાર પડે; જોઈ એ તો બાર આના કે આઠ આના ફેરે મળે અને કાચદાની પૂરવણીથી કામ થઈ જાય. હું અવિધ્ય બાબતોમાં મગતો નથી, જે રીતે કામ થવાનું હોય તે રીતે યાય, પણ મુખ્યત્વે જનશક્તિથી થવું જોઈએ. પૂરેપૂરું જનશક્તિથી થઈ જાય તો હું નાચી જીડીશ. જે ૧૯૫૭ પહેલાં આપણે આટલું કરી લઈએ, તો આગળ જે ચૂંટણી થશે તે પક્ષો વચ્ચે નહીં ચાલે. પક્ષોમાં તો ધણી સજ્જનો પડ્યા છે. આજે હાલત એ છે કે આ પક્ષમાં પણ સજ્જનો છે અને તે પક્ષમાં પણ સજ્જનો છે. પરિણામે બીજા અને અન્યુન વચ્ચે લડાઈ ચાલી રહી છે. આપણે તો રામ-રાવણની વચ્ચે લડાઈ જોઈએ. બીજાનું નુકસાન આપણને નથી અપતું. જે જે પક્ષોમાં સજ્જનો હોય તો તેઓ એક કેમ નથી થઈ શકતાં? જે એવો કોઈ કાર્યક્રમ જડે, જેમાં બંને એકાદ થઈ જાય તો આજે એમની વચ્ચે બીજા જે મંત્રમેદા છે, તે તત્કાલ સમી જશે. ભૂદાનનો આ કાર્યક્રમ પાયાનો છે. આજે રામાજવાદીઓ મને કહે છે કે આ કાર્યક્રમ તો અમારો જ તમે ઉપાડ્યો છે. હું કહું છું એ વાત મારે કમજ છે, માટે એમાં મને તમારી મદદ આપો. અને કોંગ્રેસવાળાઓ કહે છે કે આ તો બહુ સારો કાર્યક્રમ છે, અમારે એ કામ કરવાનું જ હતું. તો મારે એ કમજ છે. એમની હું મદદ છું છું. જનસંઘવાળા કહે છે કે તમારો કાર્યક્રમ ભારતીય સંસ્કૃતિને અનુકૂળ છે અને તેથી સારો છે. ત્યારે હું કહું છું કે આમ જુદા જુદા વિચારવાળા લોકોને પણ આ કાર્યક્રમ મમે છે, તો આપણે સૌ જો આ કામમાં મગી પડીએ, તો કદાચ એમ અને કે આવતી ચૂંટણી વખતે મોટા ભાગનો મતમેદ તો રહે જ નહીં અને સારામાં સારા જે માણસો હોય તે ચૂંટાઈ આવે. આમ થશે તો દેવે પછીની જે સરકાર રચાશે તે ખૂબ શક્તિશાળી હશે. આ કાર્યક્રમ પર આ એક આદા મેં બાંધી છે.

સંપત્તિદાનયજ્ઞ

આનો સાથે મેં એક બીજો કાર્યક્રમ શરૂ કરી દીધો છે. એને સંપત્તિદાનયજ્ઞ એવું નામ આપ્યું છે. એના વિના ભૂમિદાનયજ્ઞ ફળશે નહીં અને એના વિના આર્થિક આઝાદીનો અને આર્થિક સમાનતાનો આપણો કાર્યક્રમ પણ પૂરો નહીં ચાલે. પહેલીથી જ હું આ જાણતો હતો.

પરંતુ 'એક સાથે સર્વ સધે.' એક સાથે સૌ સધાય, એ વાત એક સાથે ન થઈ શકે. વળી ભૂમિતો પ્રશ્ન જેટલો મૂળભૂત હતો, તેટલો સંપત્તિનો નહોતો. તે કારણે, અને વધુમાં તેલંગણમાં પરમેશ્વરે આગળા ચોધી, એટલે તે ઈશારા મુજબ કામ કરવાનું મને ઠીક લાગ્યું તેથી, શરૂઆતમાં એટલું જ ઉપાડ્યું. પણ પછીથી જ્યારે બિહારનો આખો સવાલ ઉઠેલી નાખવાની વાત આવી, ત્યારે મેં જોયું કે ભૂમિદાનની સાથે સાથે સંપત્તિદાનયત્ર પણ ચાલે તો જ તે થઈ શકે. એમાં આપણે સંપત્તિ આપણા હાથમાં લેવાની નથી, પરંતુ એમાં પણ હું કટુત્વવિભાજન ધર્યું છું. એટલે કે જે સંપત્તિ આપે તે મારી સુચના મુજબ એનો ઉપયોગ કરે એવી મારી થોમના છે. પણ સંપત્તિદાનયત્રનો વ્યાપક પ્રચાર, ભૂમિદાનયત્રની જેમ વ્યાખ્યાન મારફતે ગામેગામે જઈને સામુદાયિક રીતે કરવાનો નથી. વ્યક્તિગત રીતે પ્રેમથી જેમની સાથે વાત થઈ શકે, તેમના હૃદયમાં અને તેમના કુટુંબમાં, એમના વિચારોમાં પ્રવેશ કરીને આ કામ કરવાનું છે. આજ સુધી જેમણે જેમણે સંપત્તિદાન આપ્યું છે, તેમણે તો દર વર્ષે એટલે કે આંખી જિંદગી સુધી તે આપવાનું છે, એવી વાત છે. એમને મેં ખૂબ પરખ્યા છે અને પરખીને જ કબૂલ કર્યું છે. અર્થાત્ ઉત્તેજન આપવાને બદલે મેં થોડા પછો અંકુશ જ મૂક્યો છે. હમણાં લગભગ ચાળીસ-પિસ્તાળીસ જણનાં નામ મારી પાસે છે. આની વધુ વિગતો અહીં વિસ્તારવા નથી માનતો, પણ આટલું કહું છું કે તમારામાંથી જેમની પાસે કાંઈ ગંકડીઓ હોય, તેણે તાંકિ ખોલવી જોઈએ, અને આ કામમાં સામેલ થવું જોઈએ, અને પોતાનાં મિત્રોમાં પ્રેમથી આનો પ્રચાર કરવો જોઈએ. એટલું જ કહું છું કે આ બે કામો પરસ્પરનાં પૂરક છે. હમણાં પચ્ચીસ લાખ એકરનો આપણે સંકલ્પ કર્યો છે, તેના પર જ બાર મૂકવો છે.*

સૂતાંજલિની શક્યતાઓ

આ બે કામો ઉપરાંત એક ત્રીજી વસ્તુ જે આપણે કરીએ છીએ તે સૂતાંજલિ કહેવાય છે. એ એક બારે શકિતશાળી વસ્તુ છે. એ શકિતને

* વાચક ધ્યાનમાં રાખે કે સંપત્તિદાનયત્રને પણ વ્યાપક અહોલન તરીકે ઉપાડવાનો આદેશ હવે વિનોબાએ આપી દીધો છે : આ ઉદ્દેશો જૂના છે.

આપણે જાણખી નથી શક્યા. આપુની સ્મૃતિમાં, અને શરીરશ્રમની પ્રતિષ્ઠાના સ્વીકારણે, તેમ જ દેશમાં લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ કરવાની જવાબદારી માનીને સુનાંજલિ અર્પણ કરોએ. એને મેં સર્વોદયનો 'વોટ' માન્યો છે. તો આ એક જખરી વાત થઈ એમાં રુકાવટ માત્ર એટલી છે કે મામડે મામડે જવું પડશે. પણ હું એને રુકાવટ નથી કહેનો. જિવડું, આપણા કામને માટે એ એક ઉત્સાહવર્ધક વસ્તુ છે. એટલે એ નિમિત્તે ઘેરઘેર જવાનો મોઢો મળશે. તો આ કામને વધારવું જોઈએ. અને જો થઈ શકે તો જેમ આપણે પચ્ચીસ લાખ એકરની વાત કરીએ છીએ, તેમ લાખો આડી આપણે મેળવવી જોઈએ. શ્રમની પ્રતિષ્ઠા વધારવામાં એનો ઘણો ઉપયોગ થશે. તે સિવાય એમાં भारी બીજ એક ઇચ્છા પણ છે. આજ સુધી આપણે જે સંસ્થાઓ ચલાવી તે પૈસાને આધારે ચલાવી. અર્થાત્ પૈસાદાર લોકોમાંથી જે આપણા ગિર દતા, ગ્રેમી દતા, સહાનુભૂતિ ધરાવનારા દતા, શુદ્ધ હૃદયના દતા, તેવા લોકો આપણને મદદ આપતા અને આપણે તે લેતા. એમાં આપણે કાંઈ બૂલ કરતાં એવું નથી; પણ હવે જમાનો બદલાયો છે અને શ્રમનો યુગ ખેડો છે. એની પ્રતિષ્ઠા આપણે વધારવી જોઈશે. તેથી આપણે દરેક પ્રતિભા એકાદ સંસ્થા પણ શરૂઆત તરીકે એવી બનાવીએ કે જે શ્રમદાનને આધારે જ ચાલે અને દાન લેવું પડે તો શ્રમદાન જ લે. એટલે આ જે સુનાંજલિ છે તે જો ફેલાય તો આપણે આવી સંસ્થાઓ ચલાવી શકીએ, અને એમાંથી તેજસ્વી કાર્ય-કર્તાઓ નિર્માણ થઈ શકે. તેઓ પ્રચાર અને બીજાં કામો પણ કરી શકે. આવી भारी એક યોજના છે.

ત્રીજી શક્તિ

મારા ભાઈઓ, મેં વિચારનાં જેટલા અંગ દર્શાવ્યાં, તે થોડામાં તમારી સામે રજૂ કર્યાં. સર્વોદય સમાજની સભામાં આપણે આવીએ છીએ, ત્યારે જીવનની બીજી કેટલીયે વાતોનો વિચાર, ચર્ચા-વહેર કરીએ છીએ. આપણે તેમ કરતાં રહીએ. પણ આ મુખ્ય મુખ્ય વાતો જે મેં કહી તેના પર તમે વિચાર કરો, ચિંતન-મનન કરો, અને તે દિશામાં આગલું વર્ષ આપણે ગાળીએ એમ હું ઇચ્છું છું.

છેવટે હું જે શબ્દ કહેવા માગું છું. આપણું આ કામ કોઈ એક સંપ્રદાયનું કામ નહીં. 'સર્વોદયવાળા' એવો શબ્દ કાને ન પડવો જોઈએ. એ શબ્દ જ ખોટો છે. આપણે તો કેવળ મનુષ્ય માત્ર છીએ. માનવથી બિન્ન આપણે કશું નથી. નહીં તો સર્વોદય સમાજમાં કોઈ શિસ્ત આપણે નથી સંખી છતાં, આપણે જોતજોતામાં પાંચિક બની જઈએ, સંપ્રદાયિક બની જઈએ, એમ બને. તેથી જેમ ફક્ત સમાજવાદી છે, ફક્ત કોંગ્રેસવાદી છે એવું બોલાય છે તેમ ફક્ત સર્વોદયવાદી છે એવું બોલાવું જ ન જોઈએ. પેલાં જે બીજાં નામો છે તે ચાલવાનાં, કારણ એ લોકો તે તે કામ કરવા માગે છે અને તેની ઉપયોગિતા પણ તેઓ માને છે. પણ આપણે કોઈ પક્ષ નથી. જે "ત્રીજી શક્તિ" કહેવાય છે તે આપણે છીએ. ત્રીજી શક્તિનો અર્થ આજે દુનિયાની પરિભાષામાં એવો થાય છે, કે જે શક્તિ ન અમેરિકાના જૂથમાં ભળતી હોય કે ન રશિયાના જૂથમાં. પણ ત્રીજી શક્તિની મારી વ્યાખ્યા એવી છે કે જે શક્તિ દિસાની શક્તિની વિરોધી છે અર્થાત્ જે દિસાની શક્તિ નથી, અને જે દંડશક્તિથી બિન્ન છે, એટલે કે દંડશક્તિ પણ નથી. તો એક દિસા શક્તિ, બીજી દંડશક્તિ અને ત્રીજી શક્તિ તે આપણે. એ શક્તિને વ્યાપક બનાવવા હું ઇચ્છું છું. એનો કોઈ અલગ વાડો ન બાંધવો જોઈએ. પણ આપણે સાધારણ લોકોમાં ભળી જવું જોઈએ, અને કેવળ મનુષ્ય માત્ર રહેવું જોઈએ.

માનવસેવા-આજનો યુગધર્મ

: ૧૭ :

આ મજૂરોની નગરી છે. મારે જ્યારે મજૂરો સમક્ષ બોલવાનું થાય છે ત્યારે મને કારે આનંદ થાય છે.

મજૂર-દુનિયાનો આધાર

એમ જોઈએ તો તો આખી દુનિયા જ મજૂરોની છે. દુનિયામાં જે દંધ કામો થાય છે તે મજૂરો જ કરે છે, પછી તે ખેતરનાં હોય, આણનાં હોય કે કારખાનાંનાં હોય. મજૂરોના આધાર પર જ આપણાં સૌનાં જીવન

નમે છે. કહેવાય છે કે દુનિયા પરમેશ્વરના આધારે ચાલે છે. પરમેશ્વર આપણને દેખાતો તો નથી પણ આપણે માનીએ છીએ કે દુનિયા બધીને ભાર એ વડી રહ્યા છે, પણ મનુરોને તો આપણે સાક્ષાત આપણી આંખોથી જાણીએ છીએ. અને એ પણ જાણીએ છીએ કે એ દુનિયાનો ભાર વડી રહ્યા છે. ફક્ત એટલું જ કળાતું બાકી છે કે પરમેશ્વર જ મનુરોને રૂપે આપણી સામે જોતો છે. આટલી જો એ જાણ બાણ પડી જાય તો દુનિયા બધીના ઝંઝડા પતી જાય અને પ્રેમ-ભાવ પેદા થાય, વરતી બધી મનુરોની સેવામાં લાગે ને એમની સેવા કરતે કરતે જાતે પણ મનુર જની જાય.

ભક્તિમાર્ગ એ જ શીખવે છે. પહેલાં આપણે ભગવાનની ભાક્ત કરીએ છીએ. મન વચન ને કર્મથી ભગવાનની સેવામાં લાગીએ છીએ. જતે જતે એ દાસત આંવીને જીલી રહે છે કે ભક્ત જ ભગવાન જેવા બની જાય છે. ભગવાનની સેવા અને એનું ચિંતન કરતાં કરતાં ભક્તને એનું જ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે. 'જે પરમેશ્વર આખી દુનિયામાં અબ્યક્ત સ્વરૂપે વ્યાપેલો છે તે આપણી સામે શરીર ધરીને મનુરના રૂપે જોતો છે' એમ સમજીને આપણે મનુરોની સેવામાં લાગીશું તો સેવા કરતાં કરતાં આપણે જાતે પણ મનુર બની જઈશું.

ભગવાન ભક્તના પૂજારી

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું ચરિત્ર સંતોને મુખે અને ભાગવતમાં ગવાયું છે. એ ભગવાન ગોવાળનાં છાકરાઓ અને ગોવાળો સાથે ગોવાળિયા બનીને રહેતાં હતાં. એ ધોડાનો ચાકરી કરતા, માથેની સેવા કરતા, જાણ વાસીદું કરતા, ધૂળમાં કામ કરતા અને પોતાને બધાની ચરણ-રજ સમજતા. રાજસ્ય યજ્ઞમાં ધર્મરાજે અર્જુન, બીમ વગેરે તમામને કામ વહેંચી આપ્યાં. ભગવાન ત્યાં પહેાંચ્યા ત્યારે એમણે ધર્મરાજ પાસે કામ માગ્યું. ધર્મરાજે કહ્યું તમારા જેવું તો કામ મારી પાસે નથી. પણ ભગવાન કહે કે મારે કામ તો જોઈએ, મારે પણ યજ્ઞમાં ભાગ લેવો છે. ત્યારે ધર્મરાજે કહ્યું કે તમારે કાવતું કામ શોધી લો. ભગવાને એકાં પતરાગાં ઉપાડવાનું કામ લીધું. કવિએ આ કથા ગાય છે. એ જ આપણી સામે આદર્શ છે. એનું ચિત્ર આપણે આપણી

નજર સામે રાખીશું તો તરફા કરતાં પણ વધારે નમ્ર બનીશું અને પોતાને સૌની ચરણરજ માનીશું. પછી માલિક-મનૂરનો ભેદ જ ઊડી જશે. માલિકે સેવકનો સેવક બની જશે.

ભગવાનની જ કથા છે. એક વાર ઓધવણ ભગવાનને મળવા ગયા હતા. ડાઘએ કહ્યું કે ભગવાન પૂજામાં બેઠા છે. એટલે એ બહાર જાણીઆ રહી ગયા. પૂજા પછી ભગવાન બહાર આવ્યા ત્યારે ઓધવણએ પૂછ્યું કે તમે અમારા ભગવાન હો, પછી તમે વળી કયા ભગવાનની પૂજા કરો છો ? ભગવાને કહ્યું, “ઓધવ, તંતે નહીં સમજાય.” પણ પછી ઓધવે જક પકડી ત્યારે ભગવાને કહ્યું કે ‘હું’ તારી પૂજા કરું છું.’ આમ જે માલિક છે તે મનૂરોના સેવક બને, રાજા પ્રજાના સેવક બને અને પિતા પુત્રના સેવક બને. જેમને જવાબદારીનું કામ મળ્યું છે તે સેવક થઈને કામ કરશે તો દુનિયાના તમામ ઝવડા મટી જશે. દુનિયામાં આજે જે ક્ષત્રી છે તેવું કારણ એ જ છે કે આપણે પરસેવો પાડ્યા વગર વધારેમાં વધારે પામવાનો વિચાર કરીએ છીએ. આને જ ‘ચોરી’ કહે છે. રાતે છાંતીમાના ડાઘની ચીજ વસ્તુ ચોરી જનારા તો નાના ચોર હોય છે. પણ મોટા ચોર તો આપણે છીએ કે આજુ કામ કરીને બીજાની મહેનતનો વધારે લાભ ઉઠાવી જવા છીએ કે આજુ કામ કરીને સમજાય તો દુનિયાની શિકલ બદલાઈ જાય.

ભારતના તપસ્વી મનૂરો

જે કામ સારુ હું અહીં આણ્યો છું તે ગરીબોનું, દલિતોનું, દુઃખીઓનું ને મનૂરોનું છે. શહેરી મનૂરોની વાત તો દુનિયામાં કંઈક સંજગાત પણ છે. એમના વતીથી બોલનારા, એમની વહીલાત કરનારા ડાઘકે તો છે. પણ મામડાના મનૂરોની દાલત તો એવી છે કે એ માત્ર જેમની જ નથી, બેજાન પણ છે. એમની પાસે જમીન નથી, સંપત્તિ નથી, મિલકત નથી, કંઈ કહેતે કંઈ નથી. એ પોતાના શરીર સિવાય બીજા કશાંના માલિકે નથી. એમનો પોતાનો અવાજ નથી, એ બોલી શકતા નથી. એમના વતીથી હું દુનિયાને એમની વાત સંજગાતું છું, એ તેથી હું પગપાળો ફરું છું.

મારી યાત્રા દરમિયાન વચ્ચે વચ્ચે નાનાં ગામડાંઓમાં પણ જઈ છું અને ત્યાં ગરીબોનાં દર્શન કરું છું. એમનાં દર્શનથી મારી આંખો ઠરે છે, એમને જોવા માત્રથી મારું હૃદય ઠરે છે. એ મને મારા કર્તવ્યનું જ્ઞાન કરાવે છે. મને એમની આંખોમાં પ્રેમ દેખાય છે. એ લોકો દુઃખી છે. એમને ઓટલો, રોટલો, કપડાં કે શિક્ષણ કશું જ નથી મળતું. માદગીમાં એમને સારું કશી જ સોઈ નથી. આમ બધી રીતે એ પડેલાં છે. છતાં મેં એમને રક્તી સૂરત ક્યારેય નથી જોયાં, એ સદા હસતાં હોય છે.

તો એમના જીવનમાં આ શેનો આનંદ છે ? તમે ગામડે જઈને જોશો તો તમારાથી ગરીબ માણસ મળશે જે કહેશે કે એને ખાવા નથી મળતું. પણ તેય એ હસતાં હસતાં કહેશે. આ જ હિંદુસ્તાનની બાદશાહી છે. હિંદુસ્તાન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ અને ઋષિઓનો દેશ છે. અહીં અનેક સતોએ જીવનના તત્ત્વનું દર્શન ક્યું છે અને લોકોને સમજાવી મયા છે કે “ભાઈઓ, આ ચાર દિવસનો મેળો છે. માટે આનંદ કરો, દુઃખી ના થાવ !” એમના જ શિક્ષણનો દુનિયા પર આટલો જીડો પ્રભાવ છે. નહીં તો આટલી કોફી હાલતમાં લાખો લોકોને હસતાં ન ભાળત. આ તત્ત્વજ્ઞાન આપણા લોકોમાં છેક બળી ગયું છે. એ લોકો આવી રીતે સદન કરે છે એ પણ એમનું તપ જ છે, અને એ જ મને આ રીતે ફેરવે છે. હું કરું છું તેની પાછળ મારી તાકાત નથી. આ તો પેલાં કારખાનાંઓમાં, ખેતરોમાં ને ખાણોમાં કામ કરતા તપસ્વીઓની તાકાત છે. પેટ પાટા બાંધીને એ કામ કરે છે ને છતાં મસ્ત રહે છે. કોઈને પણ તકલીફ નથી આપતા, જાતે વેઠયે જાય છે. એમની આ તપસ્યા મને ઢંઢોળતી રહે છે.

મારી સભાઓમાં મારી વાત સાંભળવા આટલા બધા મનુદો આવે છે. કારણ, એ સમજી ગયા છે કે આ માણસ અમારી વતીથી દુનિયાને અને દુનિયાની વિવેક-શુદ્ધિને જમાડી રહ્યો છે. શહેર અને ગામડાંનાં મનુદો આ જ આશા બાંધીને મારી પાસે આવે છે, અને એમને એ આશા રાખવાનો અધિકાર છે. એક જમાનો હતો જ્યારે બાહ્યોએ અસામાન્ય તપસ્યાઓ કરી હતી એ લોકો જંગલોમાં રહેતા, ધનચિંતન, ઉપવાસ, જપ,

તપ વગેરે કરતા. પણ આજે એમનું તપ-ક્ષીણ થઈ ગયું છે. સેંકડો નિર્ધી સુધી અહીં એમનું માન જળવાયું. પણ હવે આ મંજૂરોનું બહુમાન થવાનું છે કારણ કે એ લોકો તપસ્યા કરે છે. આવતી પેઢી ને આવતો ઇતિહાસ એમની ભક્તિના ગીતો ગાશે. આવતો જમાનો સેવકોનો, મંજૂરોનો છે.

શક્તિ, લક્ષ્મી અને સરસ્વતી ત્રણે સેવામાં લાગે

આજ સુધી ત્રણ દેવતાઓ પુજાયા છે. એક, શક્તિ દેવી. ડેટલાક એવા હતા જે શસ્ત્રાત્રથી દુનિયા પર સત્તા જમાવતા. બીજા-લક્ષ્મી દેવી, ડેટલાક એવા હતા જે ધનસંપત્તિ ભેગા કરી દુનિયા પર પોતાની સત્તા જમાવતા. ત્રીજા સરસ્વતી દેવી. ડેટલાક વિદ્યા, કળા અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને દુનિયા પર પોતાની સત્તા જમાવતા. આ ત્રણેયે દુનિયામાં ખાસી સત્તા ભોજવી. હવે સમો આવ્યો છે જ્યારે એમણે સેવામાં લાગવું જોઈએ. જેમની પાસે શક્તિ છે તે પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ દુનિયાની સેવા અને અશક્તોના પાલનમાં કરે. જેમની પાસે ધનસંપત્તિ છે તે એનો ઉપયોગ ગરીબોને આપવામાં કરે. જેમની પાસે વિદ્યા અથવા કળા છે તે એનો ઉપયોગ સમાજમાં નિયાર-નગૃતિ લાવવામાં કરે. શક્તિ, સંપત્તિ અને વિદ્યા એમાંથી જોને જે મન્યું હોય તે એનો ઉપયોગ દુનિયા સારુ કરે, બધાની વતી દુઃખ જાતે વહોરે. આજ સુધી આ ત્રણે દેવીઓ સત્તા જમાવતી રહી છે, હવે એમણે સેવા કરવી પડશે, ત્યારે જ એમનું જીવન સારું થશે. એમણે આજ સુધી લોકોનો જે ભક્તિભાવ મેળવ્યો છે, તે હવે લોકોના સેવામાં લાગશે તો જ ટકવાનો છે. આજે પણ સત્તા જમાવવામાં જ લાગેલી રહેશે તો એ ભક્તિ-ભાવ નહીં રહે. એટલે હવે એણે ડેટનો કટિ વાળવો જ પડવાનો છે.

જમાનો ઝડપથી ફેરવાઈ રહ્યો છે. માનવનો વિકાસ થઈ રહ્યો છે. એક જમાનો હતો જ્યારે બાલજોની બાલજાલા હતી. લોક એમનું, કંઈ સંભળતા. પછી એક જમાનો આવ્યો ત્યારે કૃત્રિયોની સત્તા ચાલી. ત્યાર પછીના જમાનામાં વૈશ્યોની સત્તા ચાલી અને અમુક અંશે એ આજે પણ ચાલે છે. આમ આજ સુધી આ ત્રણેની સત્તા ચાલી. પણ આજે એ બધું પરચારી મ્યું છે. હવે આમજનતાનો જમાનો આવ્યો છે. બાલજા,

ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર આંચારે વર્ણ કેવળ ભારતમાં જ નહીં, દુનિયા-ભરમાં હતા. આખી દુનિયામાં એ જ પ્રમાણે વહેવાર ચાલતો. પણ અહીં માત્ર વર્ગીકરણ થયું છે.

ભૂખ્યા ભગવાનની ભૂખ ભાંગવી એ જ સાચી ભક્તિ

થોડા મોટા મોટાં ટેકરા ને પહાડ ને બાકીના બધા ખાડા જ ખાડા, એમ નહીં ચાલે. આપણે આખી-દુનિયાનું ધોરણ જાણ્યું આણવું છે. આ હિમાલય, પણ વિંધ્યાચળ અને બાકી બધા ખાડા એ નહીં નએ હવે તો ટેકરાઓ ખોદીને ખાડા પૂરવા પડશે; તો જ ખેતીલાયક સરખી જમીન ખનશે અને સારો પાક ઊતરશે. આ વાત કદાચ આવી પડી નથી, એ તો રક્તે રક્તે આવી છે. પહેલાં દુનિયામાં એવો ખ્યાલ હતો કે જંગલમાં જન્મને એકાંતમાં ધ્યાન-ચિંતન કરવાથી ભગવાન મળશે; પછી વળી એવો ખ્યાલ આવ્યો કે મોટાં મોટાં કામો કરવાથી ભગવાન મળે. પણ હવે લાગે છે કે ધ્યાન કરવાથી કે મોટાં પરાક્રમો કરવાથી નથી મળતો, પણ સૌની સેવા કરવાથી મળે છે. પહેલાં લાગતું હતું કે પત્થર પૂજવાથી પરમેશ્વર મળશે પણ હવે પરમેશ્વર વધારે સ્પષ્ટ સ્વરૂપે આપણી સામે આવ્યો છે. આમ તો પહેલેથી જ સ્પષ્ટ સ્વરૂપમાં હતો; પણ આપણે એને ઓળખ્યો નહોતો. પરમેશ્વર તો ઘટઘટમાં વસી રહ્યો છે, પણ આપણી સામે પણ બોલતો ને ખાતો પરમેશ્વર ઊભો છે.

નામદેવની વાત છે. એક દહાડો નામદેવે ભગવાન સામે દૂધ ધણું, પણ ભગવાને ન પીધું. એને થયું કે આજ સુધી રોજ પિતાજી પૂજા કરતા ત્યારે ભગવાન દૂધ પીતા જ હશે ને! આજ મારું જ કેમ નથી પીતા? એ તો જીદ કરી બેઠા ને છેવટે ભગવાનને દૂધ પીવું જ પડ્યું. પણ આજે હાલતે એ છે કે ભૂખ્યા ભગવાન સામે ખડા છે. એ જમાનામાં ભગવાન ખાતા પીતા નહોતા એટલે નામદેવે હડકરીને દૂધ પાડ્યું. પણ આજના ભગવાન જાતે દૂધ માટે પોકાર પાડી રહ્યા છે. એ એવા ભગવાન છે કે જાતે દૂધ દોહે છે પણ પીવા પામતા નથી. એ ફોનાની વાડીઓમાં કામ કરે છે પણ ફળ આપના પામતા નથી. એ ધજાનાં ખેતરોમાં મહેનત કરે છે પણ

રોટલો ખાવા પામતા નથી. આમ બૂખ્યા, તરસ્યા ને ધર વગરના ભગવાન આપણી સામે ખડા છે. એ કહે છે મને ખાવા આપો, કપડ આપો, હું ટાંકે ઠરું છું.

આ બધું કાળજીથી જાણીને આપણે પથરાની મૂર્તિને ઢંઢોળશું, એને સારુ ધર બનાવીશું. આ બધું નાટક આપણે કર્યા સુધી ચલાવશું ? ઠંડીમાં થયરતા ભગવાન સામે જીભા છે ત્યારે પથરાના ભગવાનને ચીર ચલાવવાનું કર્યા સુધી ચાલશે ? આજે ભક્તિની ભાવના બદલાઈ છે. માનવ-સેવા એ આજનો ધર્મ છે. દુનિયા ધીરે ધીરે એ પારખી રહી છે અગાઉ જ્ઞાનનો મહિમા હતો. પછી જ્ઞાનમાંથી ધ્યાનમાં આવ્યા. પછી ધ્યાનમાંથી કર્મમાં આવ્યા. પછી કર્મમાંથી ભક્તિમાં આવ્યા અને ભક્તિમાંથી સેવામાં. આમ ધીરે ધીરે વિકાસ થતો રહ્યો છે.

માનવહૃદય શુદ્ધ છે

આપણું જીવન ભલે ખરાબ હો, હૃદય ખરાબ નથી. મનુષ્યનું સર્વસ્વ એવું હૃદય છે. એમાં પ્રેમ, ન્યાય, ભક્તિ, નિષ્ઠા, સત્ય વગેરે ગુણો રહ્યા છે. આકાશમાં અનંત તારા હોય છે તેમ આપણા હૃદયમાં પણ અનંત ગુણ ગુણો રહેલા છે. પણ એના પર એક પડો પડેલો છે તેથી આપણે એ જોઈ શકતા નથી. એ પડો-આવરણ ચીરી નાંખો તો તમારા માંસિકી મદત્તા પ્રગટ થશે. હું અત્યંત શ્રદ્ધા લઈને જનતા પાસે જાઉં છું તેથી મને એવું જ દેખ મળે છે. હું જમીન માંડું છું તો ઢાઈના નથી પાડતું. જમીન આપવી એ ક્ષત્રવ્ય છે એમ સૌને લાગે છે. આ થવાનું કારણ એ કે જેની પાસે હું જાઉં છું તેને હું શુદ્ધ મૂર્તિ માનું છું. એના હૃદયમાં પરમ શુદ્ધ, સ્વચ્છ નિર્મળ ભાવ છે એમ હું માનું છું. ઉપરનું પડ ન જોવું. ઉત્તમમાં ઉત્તમ દેખ પણ કેમ ખરાબ તેની ગીત જાણવી જોઈએ. એ રીત ન આવડતી હોય ને ઉપલી જાણ જ આપા માંડીએ તો દેખતો અસલ સ્વાદ થી રીને પરખાશે ? એ તો જાણ ઉતારીને ખાઈએ તો જ સ્વાદ પરખાય. તેવી જ રીતે મનુષ્યના હૃદય પર જે હોઈ વળ્યા છે તે ઉતારીને અંદરના માનવને મદદ કરીશું તો એમ જ સમજશે કે દિંદુ-સ્તાનમાં પરમ શુદ્ધ માનવ વસે છે.

તું બ્રહ્મ છે -

કેટલાક કહે છે કે માનવ-હૃદય શુદ્ધ છે એ વિનોબાનો ભ્રમ છે. હું કહું છું કે મારે તો એવા ભ્રમના પડ્યા રહેવું છે. હું માનું છું કે મનુષ્ય હૃદય પરમ શુદ્ધ પવિત્ર છે. આવું માનવાથી આજ સુધીમાં નથી તો મારું કશું બગડ્યું કે નથી તો ક્યારેય બગડવાનું. અને એવું માનવાથી દુનિયાનું પણ નથી કદી બગડ્યું કે નથી કદી બગડવાનું. આપણા ઉપનિષદોમાં કહ્યું છે કે 'તું બ્રહ્મ છે।' એવું ક્યારેય નથી કહ્યું કે 'તું ઈન્દ્રિય છે, તું શરીર છે, તું ખૂરો છે.' આપણે કહીએ કે 'તું શુદ્ધ છે, તું પવિત્ર છે, તું મંગળ છે, તું જ્ઞાનમય છે' તો એ તરત એવો બને છે. આપણે જોને મંગળ કહીએ છીએ તે અરેખર મંગળ બને છે.

રામાયણની વાત છે. સીતાની શોધમાં કોને મોકલવો એની ચર્ચા ચાલતી હતી. કોઈની જવા છાતી ચાલતી નહોતી. હનુમાન ચૂપ બેઠો હતો. ત્યારે જાણવાને કહ્યું, 'હનુમાન, તું કેમ નથી જતો? તું તો જઈ શકે ને પાછો આવી શકે તેમ પણ છે.' ત્યારે હનુમાને કહ્યું કે તમારા બંધાનો આશીર્વાદ છે અને તમને લાગે છે કે હું જઈને આવી શકું તેમ છું તો જરૂર જઈ આવીશ. છેવટે એ ગયા અને સફળ થઈને પાછો પણ આવ્યા. હનુમાનની આ શક્તિ જાણવાનનો સંપદોમાં છે.

ઋષિ કહે છે કે તું બ્રહ્મ છે ત્યારે હું કહું છું, 'હા, હું બ્રહ્મ છું.' છોકરાને આપણે મંદો કહીએ તો એને ખોટું લાગશે, કારણ કે ખરી રીતે એ મંદો હોતો નથી. પણ જો એને કહીએ કે, 'તું પવિત્ર, શુદ્ધ અને નિર્મળ છે, પણ તારી આંખમાં જરા ચીપડા છે તે ધોઈ આવ,' તો એ તરત જ ધોઈ આવશે. પણ આંખના મેલને કારણે આપણે એને મેલો માની બેસીએ, ઉપરનાં છોડાને લઈને અંદરના ક્ષણે ખરાબ કદી બેસીએ તો કેટલું ખોટું થાય? નારિયેળ, કેરી કે સંતરું એના ઉપરનાં છોડાં આપણે થોડાં જ ખાઈએ છીએ? ખાવાની વસ્તુ તો અંદર હોય છે. તેવી જ રીતે માનવ-હૃદયનું ઉપરનું પડ ઉખાડી અંદર ડોકિયું કરો. મનુષ્યના હૃદયના ગુણ એ દરવાજા છે અને દોષ એ દીવાલ છે. કોઈ 'ધરમાં દાખલ થવું' હોય તો

દરવાજેથી દાખલ થવાય, નહીં તો ક્યાંક દીવાલ સાથે માથું લટકીય. દુનિયામાં કોઈ ધર એવું નથી જોને દરવાજો ન હોય. અમીરના મહેલને કુઠીયાં દરવાજા હશે તો ગરીબની ખૂંપડીને એક તો હશે જ. માટે માનવ-હૃદયમાં એના યુગ મારફતે પ્રવેશ કરવો જોઈએ.

શક્તિનો ઝરો દિલ્હીમાં નથી, આપણા હૃદયમાં છે

સ્વરાજ્ય મળ્યાને બધું મળીને પાંચ વર્ષ થયાં. છતાં લોક કહે છે કે સરકારે ફાણું ન કપું ને ઢોંઢું ન કપું. હું એમને પૂછું છું કે તમે સ્વતંત્ર છો કે ગુલામ? સ્વતંત્ર છો તો શું તમારા ગામના શિક્ષણની જોગવાઈ સરકાર કરે, તમારા ગામની સફાઈ સરકાર કરે એવું ઇચ્છો છો? તમારા ગામના બધા કામ સરકાર કરે? આખરે સરકાર છે શું? ભગવાન જે નથી કરી શકતો તે સરકાર કરી શકવાની હતી? પરમેશ્વર વરસાદ મોકલે, પણ ફક્ત વરસાદથી અનાજ ન પાકે, માત્ર ધાસ જોગે. એ તો કિસાન મહેનત કરે અને પરસેવો પાડે ત્યારે અનાજ પાકે. આમ પરમેશ્વર જ અનાજ નથી પકવી શકતો તો સરકાર તો શું પકવતીંતી?

સરકારના બંને આપણે બળવાન થઈશું એ વાત જ ખોટી. ખરી રીતે તો આપણે બંને જ સરકાર બળવાન થશે. શક્તિનો મૂળ ઝરો દિલ્હી કે પટણામાં નથી, એ તો આપણા હૃદયમાં છે. ત્યાંથી જોઈએ તે કામમાં શક્તિનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. લોક મને પૂછે છે કે તમારાથી આ સવાલ જીતવશે? હું કહું છું કે તમે ધારો તો તમે પણ જીતી શકો. તમને યાચ કે દોકરી સારુ યોગ્ય મુરતિયો શોધીને દોકરીને એને ઘેર પહોંચતી કરવી છે તો તમારા હાથ કોણ ઝાલવાનું છે? તેમ જ્યારે તમને યશે કે ધન અને ધરતી બીજાને પહોંચાડવામાં જ આપણું કલ્યાણ છે ત્યારે તમને આડો હાથ કોણ દેવા આવવાનું છે? આ બધું સમજવા જેવું છે.

સમાજ એકરસ કરવો છે, નીરસ નહીં

કેટલાક મને પૂછે છે કે મનુ-માલિક, ગરીબ-અમીર એવા ભેદ રહેશે કે નહીં? હું કહું છું કે આ ભેદ તો આખ-કાન જેવા છે. આપણા

શરીરમાં કેવો ચમત્કાર છે તે જુઓ. બધાની બાજુથી એ વાત છે કે જ્ઞાનમાં ફોલ્લો થાય છે તો આખમાંથી આસુ નીકળવા માડે છે. આખને તો કંથું દુઃખ નથી, પણ એ જ્ઞાનના દુઃખની મારી રહે છે. આ આખ-જ્ઞાનનો જે પ્રેમ સંબંધ છે તે આખા સમાજમાં સ્થપાય એમ હું ઇચ્છું છું. પછી ભલેને મનૂર મનૂર રહે તે માલિક માલિક ! મનૂરના દુઃખે માલિક પણ રોશે. બગવાને સૌને જુદી જુદી શક્તિઓ આપી છે તેથી આ દુનિયા અનંત શક્તિથી ભરેલી છે. એણે જે બધાને એક જ જાતની શક્તિ આપી હોત તો દુનિયામાં આનંદ જેવું કંથું રહેત જ નહીં. સાત સ્વર છે તેથી સંગીત બને છે. પણ જે એક જ સ્વર ચાલે 'સા સા સા' તો સંગીત નહીં બને. સંગીત તો ત્યારે બને જ્યારે જુદા જુદા સ્વર હોય અને છતાં એમાં એકતા પણ હોય. મારે સમાજને પણ આવો જ એકરસ બનાવવો છે, નીરસ નહીં.

પોતાની વસ્તુ બીજાને અર્પવામાં જ કલ્યાણ

હું ઇચ્છું છું કે ભૂમિદાન અને સંપત્તિદાન યજ્ઞમાં તમે લોકો સહુ બળો. જેમની પાસે બંને નથી તે શ્રમદાન આપે. જેની પાસે બુદ્ધિ છે તે બુદ્ધિ આપે. તમારી પાસે જે કંઈ વસ્તુ છે તે બીજાને આપવા માટે છે, લોકસેવા માટે છે એ વાત સમજ લો. થાળીમાં પડેલા લાડવાને હાથ ઉપાડીને ત્યાં ત્યાં જ ધરી રાખે તો પરિણામ શું આવે ? પણ ના, હાથ ઉઠાર બીજાને લાડુ ઉપાડીને મોઢામાં મૂકે છે, મોઢું પણ એને પકડી રાખતું નથી, ચાવી ચાવીને પેટમાં રવાના કરે છે. અને પેટ પણ જે એને ધરી રાખે તો પેટ જ ચીરવું પડે. પણ પેટ એવું રસાયણ બનાવીને આખા શરીરમાં મોકલી આપે છે. દરેક પોતાની પાસે ન રાખતાં બીજા પાસે રવાના કરે છે. તેથી જ એ લાડવાનો ફાયદો મારા શરીરને મળે છે. તેથી જ રીતે ધન સંપત્તિ જે કંઈ આપણી પાસે હોય તે તરત જ બીજા તરફ રવાના કરવું જોઈએ. એટલું જ જોવાનું કે બીજો માણસ એનો સારો ઉપયોગ કરે છે કે નહીં.

પગદડા (ફૂટબોલ) ની રમતમાં દડો આવ્યો એટલે એને પકડીને ખેંસી જઈએ તો ખેલ ખતમ ! પણ એમાં તો જેવો દડો આપણી પાસે આવ્યો કે તરત જ એને બીજા તરફ લાત મારીને ફોગોળીએ છીએ. તેથી જ રીતે

સંપત્તિ પાસે આવે કે તરત એને લાત મારીને બીજાને પહોંચાડશે, તો તમારું કલ્યાણ થશે, પાસે રાખી બેસશે તો નહીં થાય. હું આ જ તમને સમજાવવા આવ્યો છું. એ સહેલાઈથી સમજાય તેવી વાત છે.

જે દહાડે એવું બનશે કે માણસ ગામમાં નીકળશે અને બૂમિદીનને શોધીને જમીન આપશે. પછી વિનોબા કે કાયદો, કદાની ગરજ નહીં રહે. મારે વચ્ચે દલાલ નથી બનવું. મને આજ સુધીમાં આઠ લાખ એકર જમીન મળી છે. એ વહેંચવા પણ હું જ બેસું તો પાર નહીં આવે. એટલે આ બંધુ લોકોનું કામ છે, હું તો પુરોહિત માત્ર છું. મારે તો નિમિત્ત માત્ર બનવું છે. મારે નિમિત્તે તમારા ધર્મમાં એક સારા કામની પ્રેરણા થશે અને તમે પોતાની બૂમિ-સંપત્તિ વહેંચી નાંખશો.

મેં બૂમિદાનયત્રની જેમ સંપત્તિદાનયત્ર પણ આદર્યો છે. એમાં દાંતા જ હિસાબ રાખે છે, હું એમાંથી છોટો રહું છું. તમે સંસારી છો. માટે તમે જ આ કામની જવાબદારી ઉઠાવો. તમે રજો છો ને બાળ-મચ્છાને ખવરાવો છો. તેવી જ રીતે ગરીબોને પણ ખવડાવવું એ એક ધર્મ ગણાયો છે.

કોમ્યુનિસ્ટોનો આક્ષેપ છે કે વિનોબાને નથી તો જમીન જોઈતી કે નથી તો સંપત્તિ જોઈતી. એને તો કાગળ જોઈએ છે. એમની ટીકા સાચી છે. આટલી બધી જમીન લઈને હું શું કરીશ? ગામની જમીન અને સંપત્તિ ગામમાં જ રહેશે અને લાંબ વપરાશે. હું તો તમને માત્ર પ્રેરણા આપનારો છું, ભગવાનનું મોક્ષ્ય એક નિમિત્ત છું. હું છત્તું છું કે તમારામાંના દરેક પોતાની સંપત્તિ અને બૂમિનેા છોટો ભાગ બદલ આપવાનું વ્રત લે. દરેક એકલા કુટુંબને પાળવાથી આપણને સમાધાન નહીં થાય. આવો સમાજ આપણે રચવો છે. આવી રીતે છોટો ભાગ આપનારા ધણા મળી આવશે તો પ્રાચીન કાળમાં ભારત જેટલો વૈભવશાળી દેશ તેથી પણ વધારે વૈભવશાળી બનશે.

પક્ષ-લેદ છાંદીને કામ કરીએ

મારા આ કામમાં કાંઈ પણ પ્રકારનો પક્ષભેદ આવવો ન જોઈએ.

ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે કે નિષ્કામ અને નિરહંકાર ભાવે સેવા કરશો તો જ પ્રભુને પામશો. એટલે જો તમે પાટીના ખ્યાલ સાથે બૃહાનનું કામ કરશો તો કું, ઇન્ધુ, છું તેવો ફાયદો નહીં થાય. તેથી નિષ્કામ અને નિરહંકાર ભાવે આ કામ કરજો. આ કામ કરવાથી પોતાના પક્ષની ઈજ્જત વધે છે એ ભાવના નકામી છે. એ છોકરાઓની વાત જેવી વાત થઈ. મારે તો સેવાનો સ્વાદ ચાખવો છે. કું જે કામ કરું છું તેનું ફળ હું પરમેશ્વર પાસે માંગીશ, લોકો પાસેથી નહીં. તેથી પક્ષ-ભાવના અને અહંકાર છોડીને કામ કરશો તો એક વર્ષમાં હિંદુસ્તાનની શિક્ષણ પલટાઈ જશે.

બેરમો, હંજારીબાગ, ૨૯-૩-૧૯૫૩

મોટા ઉદ્યોગોનું રાષ્ટ્રીકરણ થાય

: ૧૮ :

દુનિયાને અનુભવને અંતે સમગ્રયુગ છે કે કોઈ એક ગમે તેટલા શુદ્ધિમાન રાજાના હાથમાં તમામ સત્તાઓ સોંપવી જોખમકારક છે. તેથી જ રાજસંસ્થા ગઈ અને લોકસંસ્થા શરૂ થઈ. રાજસત્તામાં જનતાનો વિકાસ થતો નહોતો. જે રાજ્ય-વ્યવસ્થામાં બન્યું તે જ વેપારના ક્ષેત્રમાં પણ બનવાનું છે. હમણાં અહીં માંગણી કરવામાં આવી કે અખરખનો ધંધો આજે મણચાગાંડિયા માણસોના હાથમાં છે તે રાષ્ટ્રના હાથમાં હોવો જોઈએ. આ કંઈ નવો વિચાર નથી. આગળ ઉપર દુનિયામાં આમ જ બનવાનું છે.

સર્વોદય-વિચારમાં જે પાયાની વાતો મનાઈ છે : (૧) રાજના વખ-રાશની ચીજો જેવી કે ખોરાક, કાપડ વગેરે ગામમાં જ પેદા થાય. નાના નાના ઉદ્યોગો વડે લોક સ્વાવલંબી બને. ધરમાં થઈ શકે તેવાં કામો જેવાં કે રસોઈ, કાંતણ વગેરે ધરમાં થાય, અને ગામમાં થઈ શકે તેવાં કામો જેવાં કે તેલ પીલવું, ભેડા બનાવવા વગેરે ગામમાં થાય. (૨) લોહું, કાલસો, અખરખ જેવા મોટા ધંધાઓ જેનો સંબંધ કેવળ દેશ સાથે જ નહોતો પણ આખી દુનિયા સાથે છે તે કોઈ વ્યક્તિની ખાનગી માલિકીના ન હોય. એના પર આખા સમાજની માલિકી હોય. એ વગર સર્વોદય થાય તેમ નથી.

આ અત્યંત અધર્મ-વિચાર છે

આવા મોટાં મોટા ધંધા જેમાં લાખો મનુષ્યો કામ કરે છે તે એ પાંચ માણસોનાં હાથમાં હોય એ જોખમકારક છે. આની સામે ડેટલાકનું એમ કહેવું છે કે 'ખાનગી માલિકી નહીં હોય તો લોક એમાં પૂરી અકલ નહીં ચલાવે. આંજી સ્વાયંતે લીધે એમાં પૂરી અકલ ચલાવે છે તેથી ધંધા કરકસરપૂર્વક ચાલે છે. પણ એ ધંધા સરકારી માલિકીના થશે ત્યારે એ કરકસરપૂર્વક નહીં ચલાવે. આમ એમની અકલતનો દેશને લાભ નહીં મળે.' આ વાત જો ખરી હોય તો કહેવું પડશે કે આપણે ધર્મ-દીન ખની મયા છીએ. તમામ ધર્મો કહે છે કે જે કામ સમાજ માટે કરવાનાં હોય તે પૂરી નિષ્ઠાથી કરવા જોઈએ. ખાનગી માલિકી હોય તો જ માલિકને પ્રેરણા મળે એ સાવ હિંદીએ અધર્મ-વિચાર છે. દુઃખની વાત છે કે દુનિયામાં આજે આ જ વિચારની જોલજોલા છે કારણ કે દુનિયામાં અધર્મ ચાલે છે.

વેપાર એ પણ વૈશ્યોનો ધર્મ જ છે

આપણે ત્યાં ચાર વર્ગો કર્યા, અને દરેકને પોતપોતાનો એકેક ધર્મ બતાવ્યો. બ્રાહ્મણનો ધર્મ જ્ઞાન આપવાનો હતો. એ સ્વાયં કે પૈસા સારું જ્ઞાન નહોતો આપતો, એ કેવળ ધર્મદ્રષ્ટી જ જ્ઞાન આપતો. શૂદ્ર-યોનો ધર્મ દેશ માટે ફના થવાનો અને વૈશ્યનો ધર્મ હતો વેપાર. એ એમનું કર્તવ્ય અને સેવાનું સાધન હતો. અને સેવામાંથી જ એને ગુજરાન જોગું પેટિયું મળી રહેતું. આમ આપણે વેપારને પણ ધર્મ ઠરાવ્યો હતો.

સંપત્તિ સમાજની હોય એ ધર્મ-વિચાર

જમીનની વહેંચણી થાય અને મોટા મોટા ધંધાઓની માલિકી દેશની હોય એને જ હું ધર્મ વ્યવસ્થા માનું છું. મેં શાઓનું અધ્યયન કર્યું છે. એના પરથી મને લાગે છે કે આજે ચાલે છે તે અધર્મ છે. મોટા કહે છે : કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન । ધર્મનું આચરણ કરતાં કરતાં જો ફળ મળે તે ભગવાનને ચડાવવાનું હોય છે. પણ જો આપણે ફળ-ત્યાગ છોડીએ

તો એનો અર્થ થયો કે આપણે ધર્મ હોડ્યો. કખીરજીએ અર્થશાસ્ત્રનો એક મોટો સિદ્ધાંત તદ્દન સરળ ભાષામાં સમજાવ્યો છે : પાની વાદો નાવમેં, ધરમેં વાદો વામ । દોનો હાય ગુલીચિયે, 'યહી સંયાનો કામ ॥' હોડીમાં પાણી વધી જાય તો હોડી ડુબી જાય. પાણીની જરૂર છે, પણ તે હોડીની અંદર નહીં, હોડીની નીચે. તેવી જ રીતે ધરમાં સંપત્તિ પણ વધી તો જોખમ છે. સંપત્તિ ખૂબ જોઈએ, પણ ધરમાં નહીં, સમાજમાં. જે ધરમાં સંપત્તિ સંધરે છે તે ધર્મ-હીન છે. તેથી બધાએ હાથે સંપત્તિ છુટાવવી એમાં અકલ છે.

આને રાષ્ટ્રીકરણનો વિચાર જ સ્વીકારી લો.

આપણે એ સમજી લેવું જોઈએ કે આપણું જીવન એ આપણું પોતાનું નથી. એ સમાજની સેવા સારું મળ્યું છે અને સમાજની સેવા કરતાં કરતાં મુક્તિ પામવાનું છે. આપણી સામે જે કંઈ ચરાચર રૂપ છે તે બધા આપણાં સ્વામી છે અને આપણે ભક્ત હોઈએ. આ ભાવના જ્યારે વ્યાપક થશે ત્યારે જ આપણે કુખી થઈશું. 'આપણી પાસે જે કંઈ છે તે સમાજને માટે છે' એવી દૃષ્ટિ રાખીને કામ કરીશું તો રાષ્ટ્રીકરણ થશે તોયે બધાની અકલનો લાભ દેશે તે મળશે. કેટલાક કહે છે કે લોક એ માટે આને તૈયાર નથી. આજ નહીં તો કાલે થશે. પણ આને આ વિચાર તો સ્વીકારો. વિચાર સ્વીકારશો તો આચાર તો પાછળથી પણ આવવાનો જ છે.

હામચાંચ, ૧-૪-૧૯૫૩.

ભગવાન અહિંસક ક્રાંતિ ઈચ્છે છે

: ૧૯ :

આજના યુગને સમત્વની ભૂખ લાગી છે

આને હિંદુસ્તાનમાં જ નહીં, બધે આખી દુનિયામાં સારી જોવી અસમાનતા છે. પણ આ જમાનાં છે સમતાનો. જમાના જમાનાની ભૂખ હોય છે અને તે તે પ્રમાણે અમુક યુગને મદદર પ્રાપ્ત થવું દોર્યું છે. ઠાઈ યુગમાં સ્વતંત્રતાને મદદર મળ્યું, ઠાઈ યુગમાં વિવેક-સુદ્ધિને મળ્યું, ઠાઈ

યુગમાં સેવાભાવને મળ્યું તો કોઈ યુગમાં આત્મ-સંશોધનને મળ્યું. આમ એક એક યુગની એક એક માંગણી હોય છે અને તે પ્રમાણે અમુક ગુણ તરફ આપો સમાજ ખેંચાય છે. આને સમત્વની ભૂખ છે. તેથી વધુમાં વધુ વહેવાર સમતાના પાયા પર ચાલે એવી આપણને ઇચ્છા થાય છે. સમતાનો આ વિચાર કોઈ નવો વિચાર નથી. પ્રાચીન કાળથી આપણે એને મહત્વ આપતા આવ્યા છીએ. ગીતાએ સમત્વનો મહિમા વારંવાર ગાયો છે. ભક્ત અને શાનીનાં લક્ષણોમાં સમતાનો વહેવાર ગૂંથી લીધો છે. આમ એનું મહત્વ પ્રાચીન કાળથી છે. પણ એ જમાનામાં એની વહેવારે જરૂર નહોતી વરતાતી. આને એ વરતાય છે. જમાનાની જરૂરત પ્રમાણે અમુક ગુણ રાજ્ય બને છે. આને સમત્વ રાજ્ય છે. સમત્વની આ ભૂખ એકાએક નથી જાંઘડી પડી. દુનિયામાં ને દેશમાં પણ એ માટે લડાઈ ઝડપા ને સંઘર્ષ ચાલે છે. હિંસામાં દોષ છે, છતાં જમાનાને સમત્વની ભૂખ એટલી બધી હતી કે વિષમતા મટાડવા માટે દુનિયા ખોટે રસ્તે જવા પણ તૈયાર થઈ ગઈ.

બાળકોનો સરખો ઉછેર થવો જોઈએ

સમત્વ એકદમ નહીં આવે, ધીરે ધીરે આવશે. આપણો પ્રયત્ન પ્રાથમે ત્યારે આવશે આને સમત્વ આવવાને થોડી વાર હોય તો બંલે, પણ બાળકોને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી સમતા જરૂર હોવી જોઈએ. બાળક સહેલું હોય ત્યાં ગામડાનું, શરીરનું હોય ત્યાં અમીરનું, ગમે તે ગણિતનું હોય પણ એ બાળક છે. એમની કાળજી સરખી લેવાવી જોઈએ. આપણે એટલું જ કરીશું તોયે આપણને સમતાનો સીધો રસ્તો મળશે. આપણે વિષમતામાં જીંઘ્યા છીએ તેથી વિષમતા સહેવાની આપણને આદત પડી ગઈ છે. પણ આપણાં બાળકોને સમાન શિક્ષણ અને સમાન પોષણ મળે તો સમતાનો સારો આરંભ થઈ જશે. આ વિચાર મારા મગજમાં સતત આવતો હોય છે. હું કોઈ પણ ગામમાં જઈ છું ને બીજાને પૂછું કે તમારે કેટલાં બાળક છે તો એ જવાબ આપે છે 'ચાર' કે 'પાંચ' ! એટલે મળી હું દુઃખું કે તમારે ચાર કે પાંચ જ બાળક નથી ગામ આખાનાં બાળકો તમારા જ છે. આપું દુઃખું છું ત્યારે એ અમળ જાહેનો તરત જ મારી વાત સ્વીકારે

છે: 'તમે કહો છો તે ખરું છે. અમે તો રિવાજને કારણે ચાર કે પાંચ કલાક, બાકી ખરી રીતે તો આ બધા અમારા જ બાળકો છે.' આ વિચારને આપણું હૃદય કબૂલ કરતું હોય તો ૧૫ થી ૨૦-સે-૨૫ બાળકોને સમાન પોષણ અને સમાન શિક્ષણ મળવા જોઈએ. આને એમ નથી થતું એ દુઃખની વાત છે.

સરકાર ડોલ, જનતા કૂવો

સ્વરાજ્ય પછી કરવાનું મોટું કામ એ છે કે બાળકોનો સમાન ઉછેર થાય. એવી ચોખ્ખા રાજ્ય, વિદ્વાનો અને ગ્રામજનતા તરફથી યાંચ. પણ આને એમ નથી થતું કારણ કે ઉત્પાદનના સાધનો ભૂમિહીન ખેડૂનો પાસે નથી. તેથી જ મેં બૃહાનગર આદર્યો છે એનો સૌથી મોટો લાભ એ છે કે તમામ બાળકોને સમાન શિક્ષણ અને પોષણ મળી શકે તેમ જ આપણે ગામના બધા બાળકોને એક સરખો ખોરાક આપી શકીએ. બધાને સરખું શિક્ષણ આપી શકીએ. જમીનના આધારે આપણે આ બધું કરી શકીએ પણ આને આ કરવાની શક્તિ આપણામાં નથી. આને જે કોડો રાજ સંભાળે છે તે મુદ્દીગતમાં છે તેથી એમની પાસે શક્તિ નથી એમ કહીને આપણે દોષ જોડીને બિલા રહીશું તો તે બરોબર નહીં થાય. કાનૂનમાં પણ શક્તિ હોય છે. એની મારફતે પણ સુધારાના કામો થઈ શકે. પણ એની એક મર્યાદા હોય છે. કૂવામાં પાણી ન હોય અને ઉપરથી ડોલ ફાંસો તો પાણી ક્યાંથી આવવાનું હતું ! જનશક્તિ એ કૂવો છે તે સરકાર ડોલ. તેથી જ મેં જનશક્તિની વાત કરી. જનશક્તિ વધારવી, એમાં તેજ પૂરવું એ જ મુખ્ય કામ છે. અને મને આશા છે કે બૃહાનગર મારફતે આપણે જનશક્તિ જગાડી શકીશું. આનું જ્ઞાન હવે સૌને થવા લાગ્યું છે.

વિચાર લાલે જુદા હો, કાર્યક્રમ એક હો

બધા માનવા લાગ્યા છે કે જનશક્તિ નિર્માણ કરવાનું આ એક સાધન છે. જનશક્તિ નિર્માણ કરવા તમામ પક્ષોના મોઢ ટાળવા જોઈએ. હિંદુસ્તાન જેવા વિશાળ દેશમાં એક તો હોવાના જ, એનાથી લાભ પણ છે. કાલે લીડેને બધાના મન એક સરખા ચાલવા લાગે તો મારે કહેવું પડશે કે

દેશને માથે આક્રમણ છે અને પ્રજાની તૈયારીઓ ચાલતી લાગે છે ! તેથી મતભેદ છે અને લોક વિચાર કરે છે એ સારું જ છે. પણ ભેદ છે તો એકતા પણ છે. જુદા જુદા વિચારોમાં જે સમાન અંશ હોય તેનો કાર્યક્રમ ધડાવો જોઈએ. દેશમાં ખૂબ વિચાર-મંથન થવું જોઈએ. પોતપોતાની વિચાર-ધારાનું અધ્યયન થવું જોઈએ. વિચારોનો સંઘર્ષ પણ થવો જોઈએ. પણ આચરણનો સવાલ છે ત્યાં તો જુદા જુદા વિચારોમાંના સમાન અંશને પકડીને, તેનો કાર્યક્રમ ધડીને તેના પ્રભાવે આચરણ થવું જોઈએ. અને જે એવો એક પણ અંશ સમાન નહીં હોય તોયે મારે કહેવું પડશે કે દેશ પર આક્રમણ છે. વિચારોમાં એકેય સમાન અંશ ન હોવો, અને તમામનાં મનજ એક સરખાં થઈ જવાં આ બંનેમાં જોખમ છે. ખુશીની વાત છે કે આપણા દેશ પર એવું કાઈ જોખમ નથી. અહીં જુદા જુદા વિચારોમાં કૃત્તેજ સમાન અંશ છે. તેથી એનો જ કાર્યક્રમ ધડીને આપણે આપણી તમામ શક્તિ એમાં જોતરવી જોઈએ. કાર્યક્રમ સમાન અંશનો જ હોવો જોઈએ. વિચારોમાં જ્યાં વિરોધ હશે તેના પર ચર્ચા ચાલતી રહેશે.

હિંદુસ્તાન જેવા આવડા મોટા દેશને બળવાન બનવું સહેલું છે. અહીંનાં વસ્તી, વિસ્તાર અને ઉત્પાદન-શક્તિ એટલાં વિશાળ છે, અને અહીંની સંસ્કૃતિ એવી છે કે આ દેશને નબળા બનવું અઘરું છે, સખળા બનવું જ સહેલું છે. છતાં હિંદુસ્તાન નબળું પડ્યું અને આજે નબળું છે. એનું કારણ એ કે અહીં અલગ અલગ શક્તિઓ ટકરાય છે. તેથી જ શક્તિઓનો ધટાડો થાય છે, વધતી નથી. એકની પાસે દસ રતલ અને બીજા પાસે આઠ રતલ તાકાત હોય તો દસ અને આઠ મળીને અઢાર રતલ તાકાતનો લાભ દેશને થવાને બદલે આજે તો દસમાંથી આઠ બાદ જતાં બે રતલ શક્તિનો જ લાભ દેશને મળે છે. આજે પણ દેશમાં શક્તિનો તોડો નથી, પહેલાં પણ નહોતો. પણ શક્તિઓ સામસામી અથડાય છે, અને તેથી જ અહીં મુસલમાનો આઘ્યા ને અંગ્રેજો પણ આઘ્યા. અહીં અનેક પંથો હતા, એ પંથ તો રહ્યા, પણ એક સરખું આચરણ કરવાની શક્તિ આપણે ખોઈ બેઠા હતા. આપણે પરસ્પર વિરોધી આચરણ કરતા હતા. આજે પણ એવા જ પડખેડો ચાલવાના હશે તો આઘ્યાને માથે આક્રમણ છે.

આજની દુનિયામાં તે જ દેશ ટકશે જેની જનતા એક-રિલ અને એકરસ હશે. વિદ્યાનનો આ જમાનામાં આપણે દુનિયાથી અંજાતા તો રહી શકવાના નથી. આપણે આપણા દેશમાં કાવે તેમ વર્તી ન શકીએ. દેશ-દેશ વચ્ચે દિવાલ થોડી જ ઉભારાય છે? વિચારો તો અહીંથી ત્યાં આવવા જવાનાં. બહારના સારા અને નરસા બંને પ્રકારના વિચારો અહીં આપણોનાં અને અહીંનાં સારા અને નરસા બંને પ્રકારના વિચારો બહાર જવાનાં. કારણ, આ વિદ્યાનનો જમાનો છે. આપણો દેશ વિશાળ છે. આપણે જ્યારે સમાન 'કાર્યક્રમ ઉપાડીશું' ત્યારે જ આપણે જળવાન બનીશું. આપણી સામે એક એવો કાર્યક્રમ આવ્યો છે જેનાથી જનતામાં શક્તિ પેદા થઈ શકે તેમ છે. આનું જ્ઞાન આજે બધાને થઈ રહ્યું છે. તેથી તમે તમારો આદર્શ વાંદ તમારો ખીસ્સામાં રાખો. એનો નાશ કરો એમ મારું કહેવું નથી. પણ બધા એમ મળીને કામ કરો. તમારી સામે એક સર્વોત્તમ, સર્વોચ્છ ક્રાંતિ આવી રહી છે. એમાં સાધન અને સાધ્ય બંનેની દૃષ્ટિએ ક્રાંતિ થશે.

ભગવાન આ જ ઇચ્છે છે

આજે સવારે એક બાપએ મને પૂછ્યું કે તમારી ક્રાંતિ સફળ ન થઈ તો શું કરશો? હું આવો વિચાર કરતો નથી. હું ભગવાન બરોસે કામ કરું છું. હું માનું છું કે આ એવું જ કામ છે. ભૂદાનયજ્ઞ એટલું વિશાળ અને અધરું કામ છે કે પોતાની શક્તિ પર એ ઉપાડવાની મારી તો દિંમત જ ન ચાલે. જે દિવસે આ કામના શ્રીગણેશ થયા, દરિજનોએ મારી પાસે જમીન માંગી અને એમને એ મળી એ રાતે મને વિચાર આવ્યો કે આ રીતે હું ગરીબોને જમીન આપી શકીશ? મારી છાતી નહોતી ચાલતી, કારણ છતિહાસમાં આવું કષ્ટરિય જન્યું નહોતું. આજ સુધી મંદિર અને મરિજદ માટે જમીનો મંગાતી અને એ મળતી. પણ ગરીબો સારું જમીન માંગવી એ જરા વિચિત્ર વાત હતી. મારું એ ગળું નહોતું. છતાં મને અંદરથી શક્તિ મળી. પરંપરે કહેવું, “ગલરાક્ષ નહો. જમીન મળા.” મને ત્યારે થયું કે એ મને મોગવાની પ્રેરણા આપે છે તો એ બીજાઓને આપવાની પણ પ્રેરણા

આપશે જ. પરમેશ્વર આધ્યા કામો નથી કરતો. આજકાલે જન્મ આપે છે તેની સાથે માનાં યાનમાં દૂધ પણ પેદા કરે છે. આવી શ્રદ્ધાનું ભાવુ બાધીને મેં કામ આદ્યું હતું. મને વીસ હજાર એકર જ જમીન મળી હતી ત્યારે મેં જાહેર ક્યું કે મારી મંગણી પાંચ કરોડ એકરની છે. મેં મારી શક્તિ પર આ કામ આદ્યું નહોતું પણ પરમેશ્વરની શક્તિ પર આદ્યું હતું. એટલે આ કામ નિષ્ફળ જશે એવો વિચાર જ નથી કરતો. તો શું કરવું ?

પેલા કાષ્ઠએ પૂછી જ પાડ્યું તો મારે કહેવું પડ્યું કે આ કાંતિ નિષ્ફળ ગઈ તો દ્વિસક કાંતિ યશે. અને ભગવાનની જો મરજી હશે તો હું તમને એ ધરપત નથી બધાવી શકતો કે એ દિવસે મારા હાથમાં પણ તલવાર નહીં હોય. યાદવ કુળનો સંહાર થઈ રહ્યો હતો ત્યારે ખુદ ભગવાને તલવાર ઉઠાવી હતી. તેથી બધું જ ભગવાનની ઇચ્છા પર છે. પણ ભગવાન મને આમ ફેરવી રહ્યો છે એનો અર્થ એ જ કે એનો મનમાં છે કે દ્વિસક કાંતિ નહીં યાય, અદ્વિસક કાંતિ યશે. બાકી ભગવાનને જ આખી સૃષ્ટિનો સંહાર કરવો હશે તો તે વખતે ઠાની અક્કલ ઠેકાણે રહેશે ? તો પછી એની ઇચ્છા વિરુદ્ધ મારી અક્કલ પણ શી રીતે ઠેકાણે રહેશે ? તેથી એ ઇચ્છશે તે જ થવાનું છે. પણ આજે ભગવાનની ઇચ્છા સ્પષ્ટ અને પ્રગટ છે. સૂર્ય જગ્યા પછી પણ કહેવાનું બાકી રહે ખરું કે સૂર્ય જગ્યા ? આજે દેશમાં નાનું છોકરું પણ ભૂદાનનાં ગીતા ગાય છે, અને હજારોની સંખ્યામાં જરીંગો પણ દાન આપવા મંડ્યા છે એનો અર્થ પરમેશ્વરની એવી ઇચ્છા છે કે દુનિયામાં અદ્વિસક આર્થિક કાંતિ ગાય. અહીં અદ્વિસક રાજગીય કાંતિ યઈ. ભારત જે રીતે પોતાની સ્વતંત્રતાની લડત લાડ્યું એ એક અદ્ભુત પદ્ધતિ હતી. દુનિયામાં આઝાદી માટે અનેક લડાઈઓ થઈ, પણ ઇતિહાસને પાને તો લખાશે કે હિંદુસ્તાનની લડાઈ એ બધા કરતાં જુદી જ જાતની હતી. તેવી જ રીતે આ વિધિના લેખ છે કે આપણે આર્થિક સમતા પણ અદ્વિસક પદ્ધતિથી જ સ્થાપીએ. ભગવાનની આ જ ઇચ્છા છે.

ગિહારની વિશેષતા

આનો આરંભ ગિદાસ્ત્રી યાય એમ વ. . . નની ઇચ્છા છે. ભુદ

ભગવાનની વાણી દુનિયાભરમાં સંભળાય છે, પણ એનો આરંભ જિહારમાં થયો હતો. માધીજીના સત્યાગ્રહનો આરંભ પણ જિહારમાં જ થયો હતો. અહીંની જનતાની મનોરચનામાં એક એવી શ્રદ્ધા છે કે જેને કારણે આમ બન્યું. મને પણ અહીં આવતાં જ પ્રેરણા થઈ કે અહીંનો સવાલ ઉઠેલું. અહીં એક વિશેષ પ્રકારની સંસ્કૃતિ છે એવી મારી શ્રદ્ધા છે, અને મને રોજે રોજ એવો અનુભવ પણ થઈ રહ્યો છે. તેથી આ થત સફળ નહીં થાય તો શું થશે એવી શંકા મનમાં કરશે જ નહીં. એમ કહો કે અમે આ થત સફળ કરીશું જ. “આત્મા સત્યકામઃ સત્યસંકલ્પઃ”—આત્મામાં જે સત્ય ઇચ્છા પેદા થાય છે તેને સિદ્ધ કરવાની શક્તિ એનામાં હોય છે જ. એટલે જો આપણે આવો સંકલ્પ કરીશું તો એ સફળ કરીને જ જીશું.

ગિરિહીહ (હનરીબાગ), ૪-૪-૧૯૫૩.

પુણ્યમય સાધનોથી સામાજિક ક્રાંતિ : ૨૦ :

ભારત ધર્મ-ભૂમિ છે. અતિ પ્રાચીન કાળથી આજ સુધી અહીં ધર્મ-ભાવના કામ કરતી રહી છે. વચ્ચે વચ્ચે ક્યારેક કાળો વાદળો ઘેરાતાં તો ક્યારેક આકાશ ઊઘડી જતું. દિવસ પછી રાત આવે તેમ દેશના જીવનમાં ક્યારેક ધર્મ-ભાવનાનો આશો ઉપર ચઢે છે તો ક્યારેક હેઠો આવે છે. ધર્મ-ભાવના મંદ પડે છે ત્યારે ત્યારે એને અતિ આપવા ભગવાને સમાજને એક નવો વિચાર આપે છે—એક નવો શબ્દ આપે છે. એ શબ્દ અને એ વિચારનો રોકા પામીને ધર્મ ફરી ઉપર ચઢે છે.

આ યુગનો ધર્મ—મંત્ર

આજે આપણને આવો જ એક શબ્દ સર્વોદય મળ્યો છે. એનો અર્થ છે ‘સૌનું બધું.’ પશ્ચિમના લોકો કહે છે કે વધુમાં વધુ સંખ્યા—બહુમતીનું બધું થાવ. બહુમતીના બધા ખાતર લઘુમતીનો ભોગ અપાર્થ જાય તો વધી નથી એવું એમનું માનવું છે. પણ સર્વોદયમાં સૌ ભાઈ-ભાઈ છે, સૌ સરખા છે, કોઈ ઊંચ—નીચ નથી. સૌની સરખી શાળા લેવાશે, સૌને

આગળ વધવા તક મળશે, સૌને સમાન શિક્ષણ મળશે જેથી એ લોકો આગળ ઉપર દુનિયાની સેવા કરી શકે. આતું નામ સર્વોદય છે. સર્વોદય એવું નથી માનતો કે એકના ભણા સારુ બીજાતું ખરું ભલે થતું. લોક કહે છે કે એકને ધનનો સંધરો કરવામાં જ પોતાનું ભણું દેખાતું હોય, અને તે માટે એ બીજાઓને પીડીને પણ ધન ભેળું કરવામાં પોતાનું ભણું માનતો હોય તો એના અને સમાજના દિલની વચ્ચે વિરોધ થયો. પણ, મારું કહેવું એ છે કે સાચું દિલ હોય છે તેને કશાનો વિરોધ નથી હોતો. મારું શરીર સુધરે તો તેમાં તમારું કશું બગડતું નથી, જિલ્લો કંઈક લાભ જ છે. તેવી જ રીતે તમારું આરોગ્ય સુધરે તો મારું પણ કશું બગડતું નથી, જિલ્લો લાભ જ છે. તમે પુણ્યવાન હો તેથી મારું કશું બગડતું નથી, જિલ્લું તમારા પુણ્યનો મને સ્પર્શ થાય છે. હું પુણ્યવાન હોઉં તો તેથી તમારું કશું બગડવાનું નથી, જિલ્લું એથી તમારો શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ થવાની છે. તેથી કોઈનું પણ દિલ બીજાના દિલનું વિરોધી હોતું નથી.

પણ અજ્ઞાનને લીધે લોક માની લે છે કે સત્તા અથવા સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવામાં જ પોતાનું ભણું છે. તેથી લોકોને સમજાવવું પડશે કે એમાં તમારું ભણું નથી. કોઈને જાણે મેદ ધર્મ થયો હોય તો એનું શરીર ઉતારવામાં જ એનું ભણું છે. તેવી જ રીતે ગમે તેમ કરીને ધન ભેળું કરવામાં જ પોતાનું ભણું જમજનાર અજ્ઞાની છે. એને એ પણ સમજાવવું પડશે કે તમારું ભણું સંપત્તિ વહેંચવામાં છે. આપણે બીજાની સેવા સદાનુભૂતિપૂર્વક અને પ્રેમથી કરીશું તો બીજાઓ પણ આપણને સદાનુભૂતિ અને પ્રેમ આપશે; આ દુનિયાનો અનુભવ છે. ધિક્કાર આપશો તો ધિક્કાર પામશો. ઠેરીનો મોટલો વાવશો તો ઠેરી પામશો અને બાવળ વાવશો તો બાવળ પામશો. બાવળ વાવો ને ઠેરી પામે એવું તો નહીં થાય. આ સૌનો અનુભવ છે. સાધુ જીવોનો પણ આ જ અનુભવ છે. આપણે દુનિયાનો પ્રેમ સંપાદન કરીશું તો એમાં આપણું ભણું છે એ વાત જમજની અધરી નથી. તેથી સર્વોદયમાં એકનું દિલ બીજાના દિલનું વિરોધી નથી.

લલાઈનો ચેપ

જૂરાઈ કરતાં લલાઈનો ચેપ જ વહેલો. ફેલાય છે કારણ કે માણસમાં જૂરાઈ છે જ નહીં. જૂરાઈમાં ફેલાઈને ટાઈ જૂરું કરે તોયે એને પાછળથી પરતાવો જ થાય છે. પાછળથી એને લાગે છે કે બૂલ યઈ ગઈ. એટલે કે જૂરાઈનો પણ ચેપ લાગે છે, પણ તે ઊંડો ઊતરી શકતો નથી, આત્મા સુધી એ પહોંચતો નથી. પણ લેલાઈનો ચેપ ઊંડો ઊતરે છે કારણ કે આત્મા સત્ય-સ્વરૂપ છે, મંગળ છે, પ્રેમમય છે, જ્ઞાનમય છે અને પરમ શુદ્ધ છે. આત્માને લેલાઈ એકદમ ફાળી જાય છે.

ગરીબોનાં દાનનો પ્રભાવ

સત્યાગ્રહના તત્ત્વમાં માનનારાને શ્રદ્ધા હોય છે કે આપણે મત્યનો આશ્રદ્ધ રાખીશું અને સત્યે ચાલીશું તો એની અસર પડ્યા વગર રહેવાની નથી. આજ સુધી સત્યાગ્રહનો પ્રયોગ અન્યાયનો સામનો કરતામાં થતો હતો પણ સત્યાગ્રહની પ્રક્રિયા કેવળ વિરોધાત્મક નથી આપણા જીવનમાં આપણે સત્ય પર શ્રદ્ધા રાખીએ, પરમેશ્વર પર ભરોસો રાખીએ અને અંતે સત્યને જ જાય છે એવી શ્રદ્ધાથી કામ કરીએ તો એનું જ નામ સત્યાગ્રહ. બૃહાનમાં જે હજારો ગરીબોએ દાન લીધા છે તેમણે સત્યાગ્રહ જ કર્યો છે. એની અસર શ્રીમતો પર પડી. એમનામાં આજે જે કંજૂસ લાગે છે એ આવતી કાલે આપણું કામ કરવાના છે. વેદમાં ઋષિ પ્રાર્થના કરે છે, “કંજૂસતું મન સમૃદ્ધ કર, એના મનમાં દાનની પ્રેરણા કર.” ઋષિની આ પ્રાર્થના નકામી નથી, કામની છે, સફળ છે. આજે એ પ્રાર્થના ફળી રહી છે. લોકોના હૃદયની ગંઠિ છૂટી રહી છે પરિસ્થિતિ એમને પ્રેરી રહી છે. પરિસ્થિતિ એટલે ગરીબો એ એમને પ્રેરણા આપી રહ્યા છે. એ ગરીબોનાં દાનોનું પુણ્ય અસર પાડ્યા વગર નહીં રહે તેથી મને ટાઈ સંજોગાવે છે કે શ્રીમતો તો આપતા નથી, અને એમ કહીને એ લોકો ખીજાય પણ છે, ત્યારે હું એમને કહું છું કે ખીજરો નહીં, શ્રદ્ધા રાખો કે જે આજે નથી આપતો તે કાલ આપવાનો છે કાસાત્મા આ કાગને અનુકૂળ બની રહ્યા છે. દિંદુરતાનમાં એક પુણ્યની-ધર્મની

લાવના ફેલાઈ રહી છે. - પુણ્યનો અર્થ એ નથી કે સારાં કામોનાં ફળ બીજા ઠાઈ દુનિયામાં કે સ્વર્ગમાં મળશે. હું પુણ્ય કહું છું ત્યારે સ્વર્ગે લઈ જનારું પુણ્ય નથી કહેતો, આ જ દુનિયામાં સ્વર્ગ ઉતારનારા પુણ્યની વાત કરું છું.

મારી છલે ચડી ગરીબ બોલી રહ્યો છે

આજે હિંદુસ્તાનમાં એક ધર્મ-વિચાર ફેલાઈ રહ્યો છે. તેલંગણામાં અઢી વર્ષ પહેલાં જ્યારે આ કામ શરૂ થયું ત્યારે આ વિષે કોને ખબર હતી ? પણ આજે આ આદાલત વિષે દેશભરમાં એક આશા બંધાઈ છે. ગરીબો કહે છે 'ભૂખી જનતા અમ ન સહેગી, ધન ઔર ધરતી ખટ કે રહેગી !' 'અમ ન સહેગી' નો અર્થ એમ નથી કે હાથમાં તલવાર લઈને દાંપોદાંપી કરવા નીકળશે. એનો અર્થ એટલો જ કે ભૂખી જનતા હવે પહેલાંના જેવી ખિયારી બાપડી જની રહેવાની નથી. એ બોલશે અને પ્રેમપૂર્વક કહેશે કે અમને પણ તમારી જેમ ખાવાનો અધિકાર છે. અમારે પરસેવો પાડીને ખાવું છે. તૈયાર માલ ખાવાની દાનત નથી. અમને બોય આપો. અમે બોયનો કીમત સમજીએ છીએ. આવો પોદાર એ પાડશે, અત્યંત શ્રીતિથી, પ્રેમથી, મનમાં કોમના તરફ પણ દેવ-ભાવ રાખ્યા વગર એ પોદાર પાડશે. એમનો પોદાર મારી વાણી દ્વારા પ્રગટ થઈ રહ્યો છે. એ લોકો મારી છંમેથી બોલી રહ્યા છે.

લોક પૂછે છે કે એ જાતે કેમ નથી બોલતા ? હું કહું છું કે હું બોલું છું તેથી એ નથી બોલતા. હું એમના વતીથી બીજા નહીં, બલકે હક મારું છું. મેં જે વર્ષ પહેલાં જ કહ્યું હતું કે હું બિડ્ડા મંગિયા નહીં, દીડા દેવા આવ્યો છું. એવી જ દીડા મયા બિડલામાં ભગવાન બુદ્ધ પ્રથમ આપી હતી. અઢીથી જ એમણે ધર્મચક્ર-પ્રવર્તન શરૂ કર્યું. એનાથી એમનો ધર્મ દુનિયા આખીમાં ફેલાઈ ગયો. બુદ્ધ ભગવાને અઢીની ભૂમિમાં જે ખી વાળ્યું હતું તે આજ સુધી માટીથી ઢંઢાયેલું પડ્યું હતું. કાળની માટી એના પર પડી જ રહી પણ હતી. પણ આજે હવે એને અંકુર ફૂટે છે. લોક મને પૂછે છે કે તમે પ્રમપાળા શા સારુ ફરો છો ? હું એમને સામે પૂછું છું કે તું ભગવાન બુદ્ધ મોટરે ચડીને કે વિમાને ચડીને ફર્યા હતા ? જાતે એમનો

અવાજ ત્રિભુવનમાં ફેલાઈ ગયો. ભુદ્ ભગવાન ચીન કે જાપાન થોડા જ મયા દતા ? વિચારતો પ્રચાર તો આત્માથી થાય છે, મોટર કે વિમાનથી નહીં. આત્મા જગી જોડે છે ત્યારે એનો પ્રચાર દુનિયા આખીમાં થાય છે. મારા તમારામાં એટલી શુદ્ધિ આવી જાય તો આપણે બેઠાં બેઠાં દુનિયાને જગાડી શકીએ. પણ આજે એટલી શુદ્ધિ નથી આવી તેથી પગપાળા ફરી ફરીને લોકોના હૃદય સુધી પહોંચવા મથું છું.

આપોઆપ સંગઠન

લોક પૂછે છે કે તમે ઠાણ સંસ્થા કે સંગઠન કેમ કરતા નથી ? પણ આ કામ સંગઠનથી થશે ખરું ? ધર્મ-ભાવના છે તે ગઠિા વાળા વાળાને થોડી જ ફેલાય છે ? એ તો દીવાની જેમ જીવન દીવાને પેટાવતી ચાલી જાય છે. મને સત્યનો જાત કરવામાં એટલી શ્રદ્ધા છે. તેટલી સંગઠનમાં નથી. સંગઠનની જરૂર જ નહીં પડે એમ નથી, પણ મનુષ્ય સારો વિચાર જપ્તો ને રટતો જ ચાલ્યો જાય તો એનાથી એની મેળે જ જોઈતું પેદા થઈ જાય છે. આ કામ માટે સંગઠનની જરૂર હશે તો પેદા થશે, અને નહીં હોય તો નહીં થાય. હું સંગઠન કરત તો મારી એક કોંગ્રેસ કમિટી રચાત અને એનો હું પ્રમુખ બનત. એટલે કે હું સંકુચિત બની જાત. પરંતુ મારું ઠાણ સંગઠન નથી તેથી તો હું વ્યાપક છું. હું દુનિયાનો એક અંશ છું, અને દુનિયા તથા મારી વચ્ચે કશો ભેદ નથી માનતો. જે લોકો પોતાના અલગ અલગ વાડા ને ધર જાંધી બેઠા છે તેમને કહું છું કે જરા તમારા ધરમાં મારી હવાને પ્રવેશવા દો તો તમારું ધર શુદ્ધ થશે.

ધર્મ-કાર્યનું મુહૂર્ત

આજે આપણા દેશમાં ધર્મ-કાર્ય કરવાનો અવસર આવ્યો છે. નિંદગીમાં લેવાના કેટલાયે મોઢા આવે છે પણ આપવાનો મોઢો ભાગ્યે જ આવે છે. આપણે ભેથું કરીએ હીએ, પણ આજે સારે નસીએ આપવાનો મોઢો આવ્યો છે. ભગવાને મનુષ્યને હાય દીધા છે, જનવરને નથી દીધા. હાય દિયે કર દાન રે । હાયથી સારા કામો પણ થાય ને ખોટા પણ. ઠાણક જન્મારે આપણેય ચોપમાં જનવર હયું. પણ ભગવાને આ જન્મારે

આપણને જે હાથ તે જે પગ દીધા જેથી આપણે હાથથી સારાં કામો કરીએ, અને પગ પર જીલા ધરીને માથું આસમાનમાં જોડું રાખી ચિંતન કરી શકીએ. વ્યક્તિના જીવનમાં આપવાનો મોટો આવડો હોય છે પણ આ તો દેશ આખાના જીવનમાં આપવાનો મોટો આવડો છે. આ આપણું મોટું ભાગ્ય છે. આ એક એવા પુણ્યનો અવસર છે જે વારે વારે નહીં આવે.

આવા એક મહાન ધર્મ-કાર્યમાં જેમને ભળવું હોય તેણે ચિત્ત શુદ્ધ કરીને ભળવું જોઈએ. આમાં ટાઇ પણ જાતના પક્ષભેદને સ્થાન નથી. આમાં બધા પક્ષોનો સહકાર પ્રાપ્ત થયેલો છે. આ કાર્યમાં ટાઇ જાતનો વાદવિવાદ નથી. ધર્મ-કાર્ય નિર્વિવાદ જ હોય. શાસ્ત્રકારો કહી મયા છે કે ધર્મ-કાર્ય 'સર્વેષામ્ અવિરોધેન' સૌના અવિરોધપૂર્વક થવું જોઈએ. ધર્મ-કાર્યને ટાઇનો વિરોધ હોતો નથી. હા, એને અધર્મનો વિરોધ હોય છે, ધોર વિરોધ હોય છે, અને એ ટાળ્યો ટળે એવો નથી હોતો. જેમકે રામ-રાવણ યુદ્ધ. રામરાવણયો: યુદ્ધમ્ કેવું થયું? આવો સવાલ થયો તો કહ્યું રામરાવણયોરિ-રામ-રાવણ યુદ્ધના જેવું. એટલે કે એના જોડાનું બીજું જડે તેમ નથી. એમાં પછી થોડું આમ કે તેમ એવા ફરકને શું જાણ નથી. અધર્મનો ધુમને ધોર વિરોધ છે.

ખુદ્શા દિલે દાન અપાય છે ત્યારે આપનારાના ચિત્તની ઉત્થતિ થાય છે અને સમાજની પણ ઉન્નતિ થાય છે. જૂદાનયત આખા સમાજ સારું મંડાયો છે. મને આશા છે કે આનાથી આખો સમાજ એકરસ થશે. આપણે જેને સહયોગી સમાજ કહીએ છીએ, જેમાં સૌને સેવા કરવાની પૂરી તક મળે છે, જેમાં સૌને વિકાસની સરખી તક મળે છે એવો સર્વોદય સમાજ, અદ્વિસક સમાજ, પરસ્પર-સહયોગી સમાજ અને એકરસ સમાજ આપણે રચવો છે. જૂદાનયત એનો પાયો છે. ગામ લોક એટલું સમજે કે જમિ બધાની છે, ટાઇ પોતાને જમિનો માલિક ન સમજે તો સર્વોદયનો પાયો પાકે થશે. ત્યાર પછી ખાદી, નષ્ઠ તાલીમ વગેરે બધું ચાલી શકશે.

ક્રાંતિ અદ્વિસક જ હોઈ શકે

ક્રાંતિ પહેલાં દિલમાં થાય છે, પછી સમાજમાં. જ્યાં દિલમાં ક્રાંતિ નથી

યતી, ઉપરથી લઘાય છે. અને દિસાથી કાંતિ થાય છે ત્યાં ખરી રીતે કાંતિ થતી જ નથી. કેટલાક મને પૂછે છે અદિસાથી કાંતિ થઈ શકે? આ તો એવો સવાલ છે કે શું પાણીથી તરસ છીપે? જેમ પાણીથી જ તરસ છીપે, ખીજા દશાથી નહીં, તેમ અદિસાથી જ કાંતિ થઈ શકે, ખીજા કાંઈ રીતે નહીં. છતાં સમાજમાં એવી વાત હાથી નીકળી છે કે સમાજનું મૂળમાંથી પરિવર્તન દિસાથી જ થાય છે. ખાસ કરીને પશ્ચિમવાળાઓનો એવો ખ્યાલ છે. પરંતુ દિસાથી કદી પણ કાંતિ થતી નથી. એનાથી તો જિલ્લમાંથી ચૂલમાં પડવા જેવી જ સ્થિતિ થાય. સાધનોમાં કાંતિ થાય ત્યાં જ સાચી કાંતિ થાય છે. જ્યાં જૂનાં, જંગલી, પશુશક્તિનાં સાધનો વપરાય ત્યાં કાંતિ થી રીતે થવાની હતી? ખોટાં સાધનોથી સાચી દિમત થી રીતે આવે? અસત્યથી સત્ય શી રીતે મળે? પણ ઇતિહાસમાં લોકોએ દિસાના પ્રયોગો કર્યા છે. એકવાર દિસા કરી લઈએ, પછી શાંતિ સ્થપાશે એવું લોકો ધારે છે. પણ શાંતિથી જ શાંતિ સ્થાપી શકાય, દિસાથી નહીં. એકવાર દિસા કરી લઈએ. પછી શાંતિ અને પ્રેમની સ્થાપના થશે એવો જેણે વિચાર કર્યો તેને માટે એમ જ કહેવાય કે એમણે અગ્નિથી ઠંડક કરવા વિચાર કર્યો છે.

સામાજિક કાંતિ થશે જ થશે

ગીતાએ વારંવાર કહ્યું છે કે સમાજશુદ્ધિનું કામ કરવું હશે તો યજ્ઞ-દાન-તપથી જ કરવું પડશે. તેથી બુદ્ધાનનો આરંભ આજે નહીં પણ પ્રાચીન કાળથી જ થયો છે. મને પૂરી શ્રદ્ધા છે. કે આ બૂમિ યજ્ઞ, દાન અને તપની બૂમિ બનશે. આજે હવે લોકોનાં દિલ પીગળવા માંડ્યાં છે, હું પહેલેથી જ કહેતો આવ્યો છું કે ભગવાન સૌના હૃદયમાં વસે છે. આપણે ફક્ત એનાં ભક્તિ અને આવાહન થી રીતે થાય તે શીખીએ તો ભગવાન પ્રસન્ન થવા બંધાયેલો છે. આ મારી શ્રદ્ધા છે. તેથી જ હું કદી નિરાશ નથી થયો. મારી તપસ્યા દરતાં મને આશ્ચર્ય ફળ મળે છે એવું મને કદી નયો લાગ્યું. જિલ્લું મને તો એમ લાગ્યું છે કે નંધારે જ ફળ મળે છે. ગરીબો તો પહેલેથી દાન દેતા જ હતા. પણ હવે ગરીબોનું તપ ગરીબો સુધી જ નથી રહ્યું.

એની ભાવના શ્રીમંતોને પણ અડવા લાગી છે. વિશ્વ સમગ્ર એક-હૃદય છે એવી શ્રદ્ધાપૂર્વક મેં કામ શરૂ કર્યું હતું. હૃદય જુદાં જુદાં નથી હોતાં. એક જ હૃદયમાં ધડીમાં ઉત્સાહ તો ધડીમાં નિરાશા યાય છે. ધડીમાં ઉદારતા તો ધડીમાં ચિંચુસાઈ, ધડીમાં ક્રાંતિ તો ધડીમાં ક્રોધ આવી જાય છે. આમ પણ પણ હૃદયના ભાવો પલટાતા રહે છે. છતાં પણ માનવ-હૃદય એક છે એનો અનુભવ થશે. દિંદુસ્તાનમાં જે રીતે પુણ્ય-સાધનાથી સ્વતંત્રતા પ્રાપ્તિ થઈ તે જ રીતે સામાજિક ક્રાંતિ પણ પુણ્ય-સાધનાથી જ થશે.

અકબરપુર, (મિહાર) ૧૫-૪-૧૯૫૩

પહેલાં દિલ સંધાવા દો, પછી જમીન સંધાશે : ૨૧ :

દુનિયાની તમામ સંપત્તિ ભગવાનની છે એ વાત સમજવા જેવી છે. એમાંથી ટેટલીક ભગવાનની બનાવેલી નથી, માણસોએ બનાવેલી છે. એમ કહી શકાય. પણ માણસની બુદ્ધિ પણ છેવટે તો ભગવાનની જ આપેલી છે. એ અર્થમાં કહી શકાય કે બધી સંપત્તિ ભગવાને પેદા કરી છે. છતાં આપણે માનીએ કે બુદ્ધિ આપણી છે. અને તેથી આપણે એમ કહીએ છીએ કે ટેટલીક સંપત્તિ ભગવાને ધડેલી છે ને ટેટલીક માણસે; અને આ રીતે સંપત્તિનો વિચાર કરવા બેસીએ ત્યારે એક મૂળભૂત વિચાર સમજાવેલો જોઈએ કે જે પાયાની વસ્તુઓ ભગવાને સર્જી છે તે સૌને સારું છે. એના પર સૌનો અધિકાર છે. આ વિચાર અહીંના લોકોને ગળે જતારે છે. એ સમજાવવા માટેનું તત્ત્વજ્ઞાન નથી તો આપણે રશિયાઈ લાગ્યા કે નથી તો ચીનથી લાગ્યા.

આપણે જમીનના માલિક ન થઈ શકીએ

હવા ભગવાનની દીધેલી છે. એના પર એ પાંચ માણસોનો અધિકાર હોય એ ન બને. તેથી જ રીતે પાણી પણ સૌને સારું છે અને જમીન પણ એ જ દ્રાવિની વસ્તુ છે. માણસ જમીન પર મહેનત બને કરતો હોય. પણ એ એમ દાવો ન કરી શકે કે જમીન મારી બનાવેલી છે. મનુષ્ય એક ચપટી

પણ પેદા કરી શકે તેમ નથી. આપણે તો બધા જમીન છોડીને ચાલતા થનારા છીએ. કંઈક આવે છે તે જાય છે, પણ જમીન તો જ્યાંની ત્યાં રહે છે. આપણે માટીમાંથી પાક્યા અને માટીમાં જ મળી જવાના. છતાં કહેવું કે હું જમીનનો માલિક છું એ વિચાર બંધબેસતો નથી. જૂના જમાનામાં જમીન પુષ્કળ હતી ત્યારે એ ટાંની પાસે છે તેની કશી ગણતરી નહોતી. પણ આજે જમીન થોડી છે તે વસ્તી વધી છે એટલે જે જાતે ખેડતા નથી એવા જે પાંચ માણસોના હાથમાં જમીન હોય, અને જે જાતે ખેડતા હોય, એવા જમીન વગરના હોય, આવી દૃક ને ના-દૃકની વાતો થાય અને મનાય એ પણ ખોટું છે. હવા અને પાણી મુક્ત છે તેમ જમીન પણ મુક્ત છે. આપણે જમીનના માલિક કદી ન થઈ શકીએ.

આપણે ભૂમિપતિ ન થઈ શકીએ, ભૂમિપુત્ર જ થઈ શકીએ. વેદોમાં કહ્યું છે : માતા ભૂમિઃ પુત્રોઽહં પૃથિવ્યાઃ. આપણે ભૂમિના પુત્ર હોવાનો દૃક કરી શકીએ, અને તેવી જ રીતે બીજા અસંખ્ય લોકો પણ કરી શકે. જે ખેતી કરવા માંગતો હોય તે ભૂમિપુત્ર છે. આ એક પાયાની વાત સ્વીકારી લો કે ભૂમિ સૌની છે, સૌને સારુ છે અને સેવા સારુ છે. આજે આપણી પાસે જમીન છે તેના આપણે સેવા કરવા પૂરતા નામ માત્રના માલિક છીએ. એના પર અધિકાર હોય તો તે પરમેશ્વરનો જ છે. એ અધિકાર પરમેશ્વર તરફથી ગામને મળે છે અને જમીન ગામની થાય છે.

હું છઠ્ઠા ભાગની જ માગણી કરું છું. જેમની પાસે ધણી વધારે જમીન છે તે પોતાને સારુ થોડી રાખીને બાકીની બધી જ જમીન દાનમાં આપી દે. વચેલી શ્રેણીવાળા પાસેથી હું છઠ્ઠો ભાગ માગું છું. અને જે નિલકુલ ગરોબ છે તે તો જે કંઈ આપે તેને હું સુદામાના તાંદુલ સમજી માથે ચડાવીશ. એનાથી એમની સદાનુભૂતિ અને નૈતિક શક્તિ પ્રગટ થાય છે. કોમ્યુનિસ્ટો મોટે ભાગે વધિ લે છે કે મરીઓ પાસેથી કેમ લો છો ? હું કહું છું કે આ અદિંસાની પ્રક્રિયા છે. તમને જ્યાં સુધી અદિંસા નહીં સમજાય ત્યાં સુધી આ પણ મળે નહીં જાતરે. મારે તો શ્રીમંતો પાસેથી જ લેવું છે. પણ એમની પાસેથી સેવા સારુ નૈતિક દ્રાણ જોઈએ. આપણે બસે ને દિંસા ન કરીએ,

પણ અદિસક દેખાણમાં પણ નહીં માનીએ તો નિષ્ક્રિય બની જઈશું. એવી અદિસાથી કશું નહીં પાકે.

અ. ધાકધમકી નથી, કર્મવિપાક છે

આ એક ધાર્મિક કામ છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે 'શ્રદ્ધયા દેયમ્, અશ્રદ્ધયા દેયમ્, હિયા દેયમ્, મિયા દેયમ્.' કોઈ શરમતો માર્યો આપતો હોય તો મને વાંધો નથી. બાળક નાચું રખડે છે કારણ એને એમાં શરમ લાગતી નથી. પણ પછી જ્ઞાન આવતું જાય છે તેમ તેમ એને જ્ઞાન થાય છે અને શરમ લાગે છે. એટલે કોઈ શરમ કે લોકલાજથી જ્ઞાન આપશે તોયે કહેવું પડશે કે એ પણ વિચાર સમજ્યો છે માટે આપે છે. એ 'હિયા દેયમ્' થયું. એવી જ રીતે હું કહું છું કે બીકના માર્યા પણ આપી દો. એનો અર્થ એમ નથી કે નહીં આપો તો અમે કતલ કરીશું. આવા ભયથી અપાય એમ હું નથી ઇચ્છતો. પણ કોઈની પધારીમાં સાપ પડ્યો હોય અને હું એને એ ચીંધીને કહું કે તારી પધારીમાં સાપ છે તો જે સાચો ભય છે તે જ એને બતાવ્યો છે, સાચો જ ડર બતાવ્યો છે. માથુસે જે વસ્તુથી બીવું ધટે તેથી બીવું સારું. અને જેનાથી બીવું ન ધટે તેનાથી ન બીવું સારું. બીક એ પણ સારી વસ્તુ છે. કોઈ બીકનો માર્યો ખોટું કામ ન કરે તો સારું જ છે.

લોક પૂછે છે જૂઠું બોલશો તો નુકસાન થશે, દિસા કરશો તો નુકસાન થશે, દુનિયામાં વિનાશ થશે એવું શા માટે તમે કહો છો? પણ આ કોઈ ધમકી નથી, વિચાર છે. 'જરા કામતું ફળ જૂરું' મળે છે, માટે જૂરું કામ ન કરો 'આ વાત હું સમજતું છું' તો એમાં જે ભય છે તે પણ ધાર્મિક ભય છે, સમાજને એ સમજાવતું જ જોઈએ કે જમાનો ઓળખીને ઉદાર દિલે જ્ઞાન નહીં આપો તો જોખમ છે. એમાં હું બીવડાવતો નથી, એમાં વિચાર જ સમજતું છું. 'જગત્તું ફળ જૂરું' એમ કહેવું એ ભય નથી, એ તો કર્મ-વિપાક અથવા કર્મ-પરિણામ છે. ગરીબોએ તો મને બખ્ખે દેાથે આપ્યું છે. ભગવાન કેવાં નાટક કરે છે, ને દુનિયાને કેવાં દુઃખો દે છે? એમાં એને શી મજા આવતી હશે તે તો એ જ જાણે. એણે મોટાનાં દિલ નાનાં ધડમાં છે ને નાનાનાં દિલ મોટાં. એનાથી બન્નેને સુચીવત પડે છે. નાનાઓ

મોટા દિલથી વધારે દાન કરી દે છે તો તેનાથી એમને તકલીફ વેડવી પડે છે અને મોટાઓ નાના દિલને લીધે દેના નથી તો પણ એમને તકલીફ વેડવી પડે છે. એમાં ભગવાનને ન જાણે શી મજા આવતી હશે ?

પહેલાં દિલ સંધાવા દો, પછી જમીનના ટુકડા સાંધીશું.

ટેટલાંક વળી એમ પણ કહે છે કે તમે શુદ્ધા શુદ્ધા 'ભોયનું' દાન લો છો તે જમીનના ટુકડા ટુકડા પડી જશે. પણ આજે દિલોના જે ટુકડા પડી ગયા છે તે તમને મળે છે ? આજે લોકોનાં દિલ તૂટી રહ્યાં છે, દિલ સંધાઈ જાય તો જમીન તો ચપટી વગાડતામાં સંધાય. એક વાર ગરીબને જમીન આપ્યા પછી સદકાર કરવાનું સમજાવવું અધરું નથી. પણ પહેલેથી જ સદકારની શરત લાદશે તો એને એનો ભાર વરતાશે અને એક મેનેજરનો અપ પડશે. તેથી, જમીનનો માલિક ભગવાન છે એ વાત સમજાવીને આજે તો મારે એને જમીનનો પૂરો અધિકાર આપવો છે. પહેલાં શું જોડવું જોઈએ એ તો અકલની વાત છે. દિલ તૂટેલાં હોય ત્યાં જમીન શી રીતે જોડાવાની છે ? એક બાઈએ મને કહ્યું, “લોકો ‘સદકાર’ કરવા તૈયાર થશે તો જ હું તો જમીન આપીશ.” મેં કહ્યું, “તમે લોકોને ગળે ઉતારો !” પણ પછી એને અનુભવ થયો, ‘લોકોએ કદી દીધું’, ‘એ સદકાર બદકારમાં અમે નથી જોડાવાના.’ આજે આપણે સદકારનાં બીજાં કામો ન કરીએ અને એમના ઉપર જ સદકારની શરત લાદીએ તો આપણે એમના પર અંકુશ રાખવાની યોજના કરવી પડશે. એ લોકો આજે પણ બીધેલાં છે. એ બાઈને મારી વાત મળે બિતરી કે પહેલાં દિલ સંધાવા જોઈએ.

નાના ટુકડામાં વધારે પાકે કે મોટામાં એવો વાદવિવાદ શા સારુ કરો છો ? એ તો અર્થશાસ્ત્રની સામાન્ય બાબત છે. જેવા ટુકડામાં વધારે પાકશે તેવા ટુકડા પાડીશું. દલો જોડવાથી વધારે પાકે છે. નાના ટુકડાઓથી નહીં, મહેનત કરવાથી વધારે પાકે છે એ મારો પોતાનો અનુભવ છે. દુનિયાભરમાં ધણે ઠેકાણે નાના ટુકડામાં વધારે પાકતું હોવાનો અનુભવ થયો છે. મજૂરને આપણે માલિક બનાવી દઈએ તો પ્રેમથી ખેતી કરશે અને પાક વધવાનો જ. ધણું ખરું તો ખેતરમાં સારો મોલ બનેલો દેખાય ત્યાં પૂછીએ છીએ તો સાબળવા

મળે છે કે માલિક ગરીબ છે, ને ત્યાં નખલો મોલ હોય છે ત્યાં પૂછીએ છીએ તો સાંભળતા મળે છે કે માલિક પૈસાદાર છે, 'એક્સન્ટી લેન્ડ હોડ' ગેરદાબર જમીનદારની વાત સૌ જાણે છે. તેથી કહું છું કે અર્થશાસ્ત્રના આ નાના નાના સવાલો જિજ્ઞાસુ કરે. આપણું કામ તો પાયાની ક્રાંતિનું કામ છે. એનાથી સમાજનાં મૂલ્યો પૂરેપૂરાં પલટાઈ જશે.

એ બાબતનો આલેખ

દેવલાય કહે છે કે તમારું કામ જોખમકારક છે. એક વાર જમીન માટેની ભૂખ જીવડી તો હિંસાનો કોમ્યુનિસ્ટોનો રસ્તો ખુલ્લો થઈ જશે. પણ મને આત્મ જોખમોનો ભો નયો. 'ન સંશયમ્ અનારુહ્ય નરો મંદ્રાણિ પસ્યતિ । સંશયમ્ પુનરારુહ્ય યદિ જીવતિ પસ્યતિ ।' જોખમ ખેડીને સંકેશ થશે તો ધણું પામશે. એટલે જોખમ છે તેથી હું છોટો ભાગવાનો નથી. ઠાઈ કદી એવું કહે કે ચૂલો સળગાવવાથી ધરને આગ લાગવાનું જોખમ છે તેથી ચૂલો જ ન સળગાવવો? ચૂલા વગર રસોઇ થાય જ નહીં. એટલે ખાવા સારુ ચૂલો તો સળગાવવો જ પડશે. માત્ર એટલો ખ્યાલ રાખવો પડશે કે એનાથી ધર ન સળગે. મારા પર બીજો આરોપ એ છે કે હું મરવા બેઠા છું તેમને જીવાડી રહ્યો છું. અને સમાજનું જૂનું માળખું ટકાવી રાખવા તથા ક્રાંતિને રોકવાનું કામ કરું છું. આમ મારા પર બન્ને બાજુથી આરોપ છે. તેથી મને તો લાગે છે કે હું બેની વચ્ચે સલામત છું અને મારું કામ બરાબર થઈ રહ્યું છે.

નવાદા, ૧૧-૪-૧૯૫૩

માળા ને કલગીની સંસ્કૃતિ

: ૨૨ :

(ગામલોકોએ આપેલી ફૂલની માળા સામે દષ્ટિ રાખીને)

હિંદુસ્તાનની આ એક ખાસિયત છે કે જુદાં જુદાં ફૂલ છે એ બધાને એક માળામાં પરોવ્યા છે. દરેક ફૂલની પોતાની આગવી એવી એક ખાસિયત છે, પણ બધાને એક દોરે પરોવ્યા છે. બીજા દેશોમાં કલગી (ગુલદસ્તા) બનાવે છે એમાં ફૂલોની સ્વતંત્રતા નથી જળવાતી. એવી જ રીતે એ

સમાજમાં સંગઠનની જે પ્રક્રિયા ચાલી તેમાં વ્યક્તિની કોઈ કીમત નથી. પણ હિંદુસ્તાનની સંસ્કૃતિમાં વ્યક્તિત્વ મૂલ્ય છે, અને છતાં બધાંને એક દોરે પરાવ્યા છે. આપણને ગણિતની સમતા નથી ખપતી, આપણને તો આધ્યાત્મિક સમતા ખપે છે. સૌ સૌ પર સમાન પ્રેમ રાખે એવી આપણી ઇચ્છા છે. ભગવાને અનંત બેદો કર્યા છે. ‘સા રે ગ મ પ ધ ની’ આ સાત સ્વરો હોય છે ત્યારે સંગીત બને છે. ‘સ સ સ’ એક જ સ્વર ચાલે તો સંગીત નથી થતું. પણ સંગીતમાં સાતે સ્વર સંવાદી હોય છે, એક બીજાના વિરોધી નથી હોતા, અને ત્યારે જ સંગીત બને છે. આપણી ઇચ્છા એવી છે કે દરેક વ્યક્તિને પૂરી સ્વતંત્રતા રહે અને છતાં આખો સમાજ એક ધાગે પરાવાઈને સંગીત જેવો સુસંવાદી બને.

આજે તો કેટલાંક બાળકોને ખૂબ જ શિક્ષણ મળે છે અને કેટલાકને મન કાળા અક્ષર ભેંસ બરાબર રહી જાય છે. એમ પણ કહેવાય છે કે અમુક જાતિઓને શિક્ષણ જ ન મળતું જોઈએ. પણ એ બરાબર નથી. સૌને સરખી તક અને સરખું શિક્ષણ મળવું જોઈએ. પછી જેનામાં વધારે યોગ્યતા હશે તે આગળ વધશે. પણ આજે તો આપણે સરખી તક આપતા જ નથી અને છપ્પથી કઠીએ છીએ કે ફલાણી જાતિમાં ગુણ જ નથી. દરેકને ગુણ પ્રગટ કરવાની તક મળવી જોઈએ. ત્યારે જ સમાજને એની શક્તિનો લાભ મળશે. આજે એ લાભ નથી મળતો. એક માણસ બધાંને ઘેટાંની જેમ દાકે, એક માણસ બધાંની સારસંભાળ રાખે એ એક જોખમકારક વ્યવસ્થા છે. એવી વ્યવસ્થા દબે નહીં ચાલે.

આખો સમાજ આમળ ધપી રહ્યો હોય ત્યારે બધાંને ઘેટાં સમજીને એક જ વ્યક્તિને બધી વ્યવસ્થા સંભાળવા સોંપીએ તો એ સમાજ ટકી નહીં શકે. અંગ્રેજો અહીં આવ્યા ત્યારે મોટાં મોટાં વડાઓ નહોતા. આટલે દૂરથી એ લોકો નાનાં વડાઓમાં જેસીને આવ્યા હતા. પણ એ લોકોએ આખું હિંદુસ્તાન હાથે કારણ કે અહીંની પ્રજાની વ્યવસ્થા બે પાંચ માણસો કરતા હતા. આમજનતાને પોતાની વ્યવસ્થા કરતાં આવડતું જ નહોતું. એટલે એ બે પાંચ વહીવટદારોને અંગ્રેજોએ દરાવ્યા એટલે દેશ

આખો હારી ગયો. અંગ્રેજોએ અહીંની આમજનતા સાથે ક્યારેય લડ્યા નહોતા. એ લોકો ફક્ત રાજ-મહારાજો અને વેપારીઓ સાથે લડ્યા હતા. હવે આજે પણ આપણે આમજનતાને આગળ નહીં આવવા દઈશું તો આપણી સ્વતંત્રતા ટકશે એની કશી ખાતરી નથી. માટે દરેકને વિકાસની પૂરી તક મળવી જોઈએ.

સૌને ખાવા પીવા મળે એ વાતની મને એટલી નથી પડી જેટલી દરેકને વિકાસ કરવાની તક મળે એ વાતની પડી છે. પેટ ભરવા તો જોઈએ જ, પણ એથી વધારે મહત્ત્વ હું વિકાસને આપું છું. હું છ'છું છું કે દેશને મનુષ્યોની અક્ષયતા લાભ મળવો જોઈએ. ડેટલાકે ફલીલ કરે છે કે એમને જમીન આપવાથી ઉત્પન્ન થશે. આ ધોરી પેદાશ મારે મનુષ્ય છે કારણ કે એમાં એની અક્ષયતા ઉપયોગ થાય છે. મારે એટલા સારુ દરેકને જમીન આપવી છે કે જેથી એનો પૂરો વિકાસ થાય અને દેશને એની શક્તિનો લાભ મળે.

પકરી બરવાં, ૨૧-૪-૧૯૫૩

ધર્મનું સામાજિકરણ

: ૨૩ :

કોઈ દેશ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે એની રચનાત્મક કામની શરૂઆત થાય છે. સ્વતંત્રતા નથી હોતી ત્યાં સુધી દેશનો કોઈ ધર્મ જ હોતો નથી. ધર્મ સ્વતંત્ર માટે હોય છે. આપણા શાસ્ત્રકારો પણ 'આમ કરો અને આમ ન કરો' એવી આદ્ય, જે પાળવાને સ્વતંત્ર હોય તેવાને જ આપે છે. જે ગુલામ છે, જે પોતાની મરજી પ્રમાણે બધું યા ખૂરું નથી કરી શકતો એવાં પરાધીન મનુષ્ય માટે શાસ્ત્રકારો નથી તો કોઈ આદ્ય આપતા કે નથી તો કોઈ ધર્મ જતાવના. દેશ સ્વતંત્ર નહોતો ત્યાં સુધી ધર્મનું આચરણ થઈ શકતું નહોતું. તેથી પહેલું પગલું દેશને સ્વતંત્ર બનાવવાનું હતું. સ્વતંત્રતા નહોતી મળી ત્યાં સુધી એ મેજવણ સિવાય ખીચું કોઈ કામ થઈ શકતું નહોતું. પણ સ્વતંત્રતા મળી એટલે સમાજ-સેવાના ધર્મનો આરંભ થયો. ગરીબોની બુખ ભાગવાના ધર્મનો આરંભ થયો. હવે ગામની સેવા

કરવી છે, મામની સંપત્તિ વધારવી છે, ગામમાં બાધચારો, ન્યાય અને સમતા લાવવાં છે, ગામને સુખી ને સ્વસ્થ બનાવવું છે.

આ લોગનું દાણું નથી

પણ અહીં તો સ્વરાજ આવ્યું ત્યારથી ધણાખરા લોકો એમ જ સમજવા મંડ્યા છે કે હવે લોગવવાનો વારો આવ્યો છે. એક મોટો દલો દાર્ય આવ્યો છે તે બધામાં હવે હોડ બધાય છે કે કોણ કેટલું લોગવે છે, ને કોણ કેટલી સત્તા મેળવે છે. પણ કર્તવ્ય પૂર્ણ થઈ ગયા અને હવે લોગવવાનો વારો આવ્યો છે એ માન્યતા જ ખોટી છે. લોગની શરૂઆત એટલે શક્તિના ક્ષયની શરૂઆત. શક્તિના ક્ષયની શરૂઆત પણ કરવી જ હોય તો એક વાર સક્રિય સોજે આની ખીલવા દીધા બાદ કરો. પૂર્ણ ચંદ્ર થયા પછી એનો ક્ષય થાય તો એ શોભે પણ ખરો. પણ હજી તો માંડ અમાસ મઈ ત્યાં લાગલો ક્ષય કેવો ? અંકેએએ એક દેવાગિયા પેઢી આપણને સોંપી છે. એમણે આપણને છેક બિખારી કરી મેલ્યા છે. તલમાંથી તેલ નીકળવું અશક્ય હતું ત્યારે જ એમણે આપણને છોડ્યા છે.

આપણી પ્રાચીન ગ્રામ-રચના

અંકેએ આવ્યા પછી અહીંની જૂની સંસ્કૃતિ ભાંગી પડી. પહેલાં અહીં ગ્રામસભાઓ હતી, પંચાયતોનું રાજ ચાલતું. ગામની પેદાશ, મામનું શિક્ષણ, ગામનું રક્ષણ વગેરે મદદરતો કારભાર ગામની પંચાયત જ સંભાળતી. પંચાયત એટલે પ્રાચિ જાતવાળા ભેગા મળીને કામ કરતા. એ એક પ્રકારની સામુદાયિક ચોજના હતી. બધી જમીન પંચાયતની હતી. ખેડૂતને ખેડવા બદલ ભાગ અપાતો. તેવી જ રીતે ધોખી, વાળંદ વગેરેને પણ ભાગ અપાતો. ગ્રામ આખું ગ્રામ એક ધરની જેમ રહેતું અને પંચાયતનું રાજ ચાલતું. આને જ ખરું સ્વરાજ કહે છે. અંકેએ આવવાથી આ બ્યવસ્થા ભાંગી પડી ને. પૈસાનું રાજ જમ્યું. ભગવાનથીયે અદકી પૂજા પૈસાની થવા મંડી. પણ પૈસાની કચી દોમત નથી. પૈસો તો લફજો છે, એના દાર્યમાં આપણો બધા કારભાર સોંપી આપણે આપણું સત્યાનાશ વાળ્યું. ખરે, પૈસો તો નાસિકના છાપખાનામાં પાકે છે. એનું કાઈ સ્થિર

મુલ્ય નથી. તેથી સૌ કોઈ બને તેટલા વધારેમાં વધારે પૈસા ભેગા કરવી મથે છે જેથી છોકરા-ગમ્મનિ કામ લાગે. પૈસા પરંબરોસો મૂકી શકાતો નથી તેથી બને તેટલા પૈસા વધારે ભેગા કરવાની ઇચ્છા પેદા થઈ.

પણ જૂના જમાનામાં એવું નહોતું. એ વખતમાં કોઈને તેલની જરૂરત પડતી તો એ તલ લઈને ધાંચી પાસે જતો ને કહેતો મને તલ પીલી આપ ને તું ખોળ લઈ લે. ત્યારે પૈસાનો સવાલ જ નહોતો. એક કોડીનાથ દિસાબ નહોતો મંડાતો. બધા દરિયાવ દિલનાં દતા. વાળંદ, ધોખી વગેરે તમામ વર્ષાકર ખેડૂતના કામો કરતા. કોઈ દિસાબ નહોતો મંડાતો કે વર્ષમાં કોણે કેટલું કામ કયું. નકામું નકામું કામ તો કોઈ કરાવતું જ નહીં. અને બધાંએ સ્વીકારી લીધેલું કે પાકતો અમુક ભાગ એને મળશે જ. આંહું પાકતું તો આંહું ભાગે આવતું, એટલે કે દુઃખ વહેંચાઈ જતું. અને વધારે પાકતું તો સૌને ફાળે વધારે આવતું, એટલે કે સુખ વધી જતું. પણ આજે તો કોઈ દુઃખી છે તો એ એકલો એકલો દુઃખ ભોગવે છે. એનું દુઃખ એ સમાજનું દુઃખ નથી થતું. તેવી જ રીતે કોઈ સુખી થાય છે તો એકલો જ સુખ માણે છે, સમાજ એ સુખ નથી અનુભવતો. જે સમાજમાં વ્યક્તિના સુખદુઃખે સમાજ સુખી યા દુઃખી નથી થતો તે સમાજ-રચના જ નથી. ત્યાં સમાજ-રચના ભાંગી પડી છે એમ જ કહેવું પડશે. અંગ્રિને મયા ખાદ અદી એવું જ થયું.

મૂર્તિની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરીએ

આ પરથી જોશો કે આપણને કોઈ મોટો દસ્તો મળ્યો નથી, પણ કમર કસીને પુરુષાર્થ કરવાની તક મળી છે. હવે આપણે ફાલે તેવી રચના કરી શકીએ. સ્વરાજ્ય પહેલાં ફાલે તેવી રચના કરી શકીએ તેમ નહોતા કારણ કે પરદેશી સરકાર એમાં પથરા ફેંકતી હતી. હવે જ કામ કરવાનો મોકો મળ્યો છે, તેથી જ હું યુવાનોને કહું છું કે આગળ આવો. ધરડાનાં આયર્ષા તો અંગ્રિને કાઢવામાં પસાર્યા; હવે આજે તમારા હાથમાં નવી રચના કરવાનું આવ્યું છે. તમે તમને ફાલે તેવી મૂર્તિ ધડો. તમારી ટળા દેખાડવાની તક તમને મળી છે, જે ધરડાને નહોતી મળી. એ લોકોની

જધી જ શક્તિ દેશને માથે બાર હતો તે કાઢવામાં ખરચાઈ. પણ આજે તમને એવી સારી તક મળી છે કે તમે પોતાની ધન્ય પ્રમાણે સમાજને ધરી શકો છો. આજે તમે મૂર્તિ ધરીને એની પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠા કરી શકો. એ દિવસોમાં તો મંદિર જ આપણા હાથમાં નહોતું, આજે હવે એ હાથમાં આવ્યું છે. હવે એમાં મૂર્તિ સ્થાપવાની છે.

હજી આપણને પૂરી સ્વતંત્રતા નથી મળી, ફક્ત રાજકીય સત્તા જ હાથમાં આવી છે. ખરી રીતે હો ગામેમાં સ્વતંત્રતા પહોંચી નોંધે. આઝાદીની ખુમારી ને ગરમી ગામેમાંમાં જણાવી નોંધે. એવું તો નથી બનતું કે સૂર્યોદય થયો તે કેવળ દિલ્હી કે પટણામાં થયો અને ગામડાવાળાઓએ ખાલી સાંજબુજું જ કે ત્યાં સૂર્યોદય થયો છે. સરજીએ છે ત્યારે એકે, એક ગામે એનો પ્રકાશ ફેલાઈ જાય છે. તેવી જ રીતે સ્વરાજ્યનો પ્રકાશ ગામે-માં ફેલાવો ધટે. પણ એમ તો, ન બન્યું. ખાલી મંદિર એટલે કે ખાલી મકાન હાથમાં આવ્યું. એટલા માત્રથી શક્તિનો આરભ નથી થતો. એટલે જુવાનોને ભાગ કામ આવ્યું છે-મૂર્તિ ધડવાનું; પણ એની સ્થાપના કરે, એની પૂજા કરે, નૈવેદ્ય ચઢાવે અને ત્યારબાદ ભોગ ભોગવે, અને એ ભોગ પણ ભોગવવાની વાસનાથી ભોગવશે તો રાષ્ટ્રનો ક્ષય થશે. એને પરમેશ્વરનો પ્રસાદ સમજીને ભોગવશે તો પૂજા ચાલુ રહેશે; નહીં તો શક્તિ ક્ષીણ થઈ જશે પણ આજે તો ભોગનો સવાલ જ નથી. હજી તો મૂર્તિની સ્થાપના અને પૂજા કરવાની બાકી છે. જુવાનોને એક મોટી તક મળી છે. મેં ગયામાં જુમિનો સવાલ ઉઠેલવા માટે જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તેને પાર પાડ્યા વગર જ પીધું નહીં એવો સંકલ્પ કરનારા હજાર જુવાનો મારે નોંધે છે. હું એમને કહીશ કે આપણે મૂર્તિ કેવી ધડવી છે તે જાણને લોકોને સમજાવો. એ માટે પહેલાં જમીનની વહેંચણી કરવી પડશે. પછી નવેસરથી આગોઘોગ શરૂ કરવા પડશે. આ જમાનામાં ટકી શકે એવી રીતો અપનાવવી પડશે. નવા ધર્મની સ્થાપના કરવી પડશે, આભડઠવાળો નૂતનો ધર્મ નહીં ચાલે. ઝાકુળમાં ભગવાન ધરતું માખણ બધાને વહેંચીને બધા સાથે પ્રેમથી ખાતા અને હળામળીને રહેતા હતા તેવું હવે કરવું પડશે.

નારાયણધર્મની સ્થાપના

‘સમાજની સેવા કરીને પરમેશ્વરનો પ્રસાદ પામ્યો છું, એ ખામતે હું ફરી સમાજની સેવામાં લાગીશ કારણ કે શરીર સેવા મારે માટે છે’, આવી લાવનાથી સૌ મોગ કરે એમ હું ઇચ્છું છું. મશીનમાં તેલ પૂરવું જરૂરી છે, એ કંઈ શોખ નથી. એમ પણ નથી કે લાવ, આજે મશીનમાં તેલને ઠેકાણે અત્તર પૂરું. તેવી જ રીતે શરીરને પણ જે અને જેટલું જરૂરી હોય એટલું જ એને આપવું જોઈએ. એમાં એને ખવડાવવાનો શોખ ન થવો જોઈએ. મશીનને જેમ જેવું અને જેટલું તેલ જરૂરી હોય છે તેવું અને તેટલું જ તેલ આપીએ છીએ તેવું જ શરીર સાથે પણ કરવું જોઈએ. ઠાકને શોખ હોય તો તે સત્તર કાંતવાનો હોય, ચરખામાં તેલ પૂર પૂર કરવાનો નહીં. કાંતણની જેમ ધર્મ-કાર્યનો એટલે કે સેવાનો શોખ રાખવો, તેલ પૂરવાનો એટલે કે ખાવાનો શોખ ન રાખવો. આવી દૃષ્ટિથી કામ કરીશું તો, બધા બેઠા ખતમ થઈ જશે. શબરી બીલડીનાં એંઠાં ભાર ભગવાને ખાધાં કારણ કે એનો પ્રેમ હતો. પ્રેમ એક મહાન ધર્મ છે. આમાં બધા ધર્મો સમાય છે. સૂર્યનો પ્રકાશ ફેલાય છે કે તારાઓ ગુમ થઈ જાય છે. તેવી જ રીતે પ્રેમ-ધર્મની સામે બીજા ધર્મો ક્ષીણ થઈ જાય છે. આજે આપણે એ જ પ્રેમ-ધર્મ લાવવો છે. સમાજ કેવો છે અને વ્યક્તિએ એની પૂજા કરવાની છે. નારાયણની પૂજા કરવા સારુ આ નર-દેહ મળ્યો છે. નારાયણ એટલે નરોનો સમુદાય. નારાયણની સેવાને તમે બકિતમાર્ગ કહો કે ગમે તે કહો, હું તો એને નારાયણ-ધર્મ અથવા ભાગવત-ધર્મ જ કહીશ. મારે એ જ ધર્મ ફેલાવવો છે. મારું-તારું, મારી મિલકત-તારી મિલકત એ બેઠા મારે મિટાવવા છે.

બકિત-માર્ગ સહેલો શી રીતે ?

આજ સુધી બકતો કહેતા આવ્યા છે કે બેઠો છોડો. પણ આપણે એમ માન્યું કે એ તો પરમ બકતો માટે છે. પણ આ અબેદનો ધર્મ ફક્ત મહાત્માઓ પૂરનો જ છે એમ માનવું બૂલભરેલું છે, એ તો બધા સારુ જ છે. આપણે બધા આયાર મહાત્માઓને બજાવ્યો ત્યાં જ આપણે મારે આપ

ખાધી. સ્થિતપ્રજ્ઞનાં લક્ષણો રાજ રાગોડીએ હોએ, પણ કહીએ હોએ કે એ આદર્શ તો મહાત્માઓ માટે છે, આપણે માટે નયો. માન અપમાનને સરખાં ગણવાં એમ આપણે રાજ ગામએ હોએ તે મહાત્માઓ સારુ છે એમ માનવાનો અર્થ તો એવો થયો કે જે સારું તત્ત્વ છે, ધર્મનું જે રહસ્ય છે, ધર્મનું જે માખણ છે તે બધું આપણે ભકતોને ચઢાવી દીધું, અને માની લીધું કે એમનાં દર્શન માત્રથી આપણે મુક્ત થઈ જઈશું. સજ્જનોનાં દર્શનમાં એક શક્તિ છે, પણ જેને એ શક્તિનાં દર્શન થયાં તેનું જીવન પલટાવું જોઈએ. ત્યારે સાચું દર્શન થયું ગણાય.

એક છોકરાને એની મા જુએ અને બીજો કોઈ રસ્તાનો ચાલનાર જુએ, પણ માના જોવામાં સાચું દર્શન છે કારણ કે એને જોતાં જ માના મનમાં પ્રેમ ઊભરાય છે. માત્ર આ ડોળાથી દેખવું એને દર્શન નથી કહેતા, હૃદયથી થાય તે દર્શન કહેવાય. એવાં દર્શનથી આખાં આંસુ ઊભરાય છે, હૈયું પ્રેમથી ઊભરાય છે અને હૃદય-પરિવર્તન થાય છે એવી જ રીતે ભગવાનનું નામ જપવું એ સારું છે, પણ કેવળ જીભથી નામ રટવું સારું નથી. નામ તો હૃદયથી લેવાવું જોઈએ. હનુમાનના હૃદયમાંથી સતત રામનામનો હચ્ચાર થતો હતો અને અંજુનના હૃદયમાં કૃષ્ણ ભગવાનનો. એકવાર અંજુન બિંધેતો હતો ત્યારે વ્યાસ ભગવાન ત્યાં ગયા. એમને કાને ‘શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ’ સંભળાયું. એમને થયું કે અંજુન તો બિંધે છે ત્યારે આ જપ કેણુ કરવું હશે? અને ત્યારે એને ખખર પડી કે અંજુનના હૃદયમાંથી આવજો આવતો હતો. દર્શન અને નામસ્મરણ એવાં સાધન છે કે એનાથી જીવન પલટાઈ જાય છે.

ભક્તિ એક એવું સહેલું સાધન છે. એમાં જપ, તપ, કર્મ-કથું કરવાની જરૂર નથી રહેતી. તેથી જ ભક્તિમાર્ગ સહેલો મનાય છે. આવા ભક્તિમાર્ગે કામ કરવાની જરૂર છે, શરત એટલી કે હૃદયમાં ભક્તિ હોવી જોઈએ. એકાદ મામૂલી સંસ્થાનો સેક્રેટરી પણ એક વર્ષના કામનો હેવાલ પચાસ પાનાં ભરીને રજૂ કરતો હોય છે. પણ કોઈ માને પૂછીએ કે તે તારા બાળક સારુ આ એક વર્ષ દરમ્યાન શું શું કર્યું? તો કહેશે, “કથું નહીં.” કારણ, એના

હૈયામાં એ આનંદ પામતી હોય છે; એ અંદરખાનેથી સમાધાન પામીને કામ કરતી હોય છે એટલે એને એના હિસાબ રાખવો પડતો નથી. ટાઇને પૂઝીએ કે વર્ષ દરમ્યાન તેં કેટલું દૂધ પીધું ને કેટલી ખાંડ ખાધી તો હિસાબ નહીં આપો શકે. કારણ જ્યાં આનંદ છે ત્યાં સ્વાભાવિક જ પ્રેમ થાય છે, અને ત્યાં હિસાબ નથી રખાતો. રામનામનો જપ કરવો હોય તો તે પણ 'સાંઘ સાંઘ વે રામ કહો' એમ કરવો જોઈએ પણ હિસાબ રાખી રાખીને જપ કરશો તો નામાના કે ગણિતના ભક્ત બનશો, રામના નહીં. જપ, તપ, કર્મ વગેરે ભક્તિપૂર્વક થાય તો એનું ભાને નથી રહેતું, કારણ કે એમાં કશું જોર પડતું નથી. તેથી એ ખૂબ જ સહેલો માર્ગ છે. મારે સમાજમાં ભક્તિ-માર્ગ ચલાવવો છે.

સ્વરાજ્ય નહોતું મળ્યું ત્યાં સુધી આપણે અધર્મનું નહીં પણ નાના નાના ધર્મોનું પાલન કર્યું હતું. પણ હવે મારે લોકોમાં મહાન-ધર્મ ફેલાવવો છે. 'રામ હી કેવલ પ્રેમ-પિયારા, જાન લેહુ જો જાન નિહારા।' - તુલસીદાસજી કહે છે કે રામને કેવળ પ્રેમ વહાલો છે. પ્રેમ-ધર્મ ફેલાશે તો સતત કામ કરવા છતાં થાક નહીં જણાય. જમીનની વહેંચણી એ તો એક માગૂલી કામ છે. એ તો આરંભ માત્ર છે, આપણે તો એક નવા ધર્મની સ્થાપના કરવાની છે. નવો એટલે પ્રાચીન કાળના લોકોને સૂઝ્યો જ નહોતો એવો ધર્મ નહીં. એટલું જ કે બધા પાસે એ ધર્મનું આચરણ નહોતા કરાવી શક્યા. હું ઇચ્છું છું કે બધા એ ધર્મનું પાલન કરે.

હિંદુસ્તાનમાં કેટલાક માણસો વધી વધીને પહાડ જેટલા જગ્યા યઈ ગયા તો કેટલાક જોય સરસા નીચા જ રહ્યા. હું ઇચ્છું છું કે આ પહાડ ને મેદાન જેવો ભેદ ન રહે. જે ઉત્તમ ધર્મ હોય તે સમાજમાં ફેલાઈ જાય. એનું સામાજિકરણ થાય. પ્રેમ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય વગેરે એ પાંચ માણસોના ઇન્ગરો ન ગણાય, બધાને મળે. ભગવાન કૃષ્ણે ગોકુળમાં આનંદ વરસાવ્યો હતો તેમ હું ગામેગામ વરસાવવા માંડું છું. શ્રીકૃષ્ણે ગોકુળમાં સ્થાપી હતી તેવી એકતા મારે ગામેગામ સ્થાપવી છે. આજ સુધી તો આપણે માત્ર ગોકુળના આનંદના ગીત ગાતાં રહ્યા છીએ. આજ બપોમાં અને રાત્રીમાં કંઈક રક્તિ તો છે; આપણે એને આદર્શ તરીકે નજર સામે રાખીએ એ પણ સારી વાત

છે. પણ હવે એવો સમય આવ્યો છે કે જ્યારે આખા સમાજમાં મારે એ ધર્મ ફેલાવવો છે. મારે તમામને ધર્મનિષ્ઠ બનાવવા છે.

આજે હિંદુ કહેવડાવનારા કરોડો લોક છે તેમ મુસલમાન-ઈસ્લામ ધર્મી પણ કરોડો છે. પણ બધા કહેવડાવનારા-નામના છે, કામનું ડાંધ નથી. હું ધન્યું છું કે માત્ર નામના ન હોય, કામના હોય. આપણે જોલવામાં તો અદ્વૈતની ભાષા વાપરીએ છીએ. કેવળ માનવ નહીં, તમામ પશુ-સૃષ્ટિ અને વનરપતિ-સૃષ્ટિ પણ એક છે એવી વાતો માંડીશું, પણ વહેવારમાં ફક્ત સાંકડાં યર્ષ જશે અને હાંસ્યમાં નાના નાના વિભાગ પાડીશું. તો આચાર અને વિચારમાં અંતર ન હોવું જોઈએ. આપણે જેમ જમીન સૌની કરવી છે તેમ ધર્મ પણ સૌનો કરવો છે. ‘પરદુઃખેન દુઃખિતાઃ વિરલાઃ-પરદુઃખે દુઃખી યાય’ એવા વિરલા જ હોય છે એવું કહેવાયું છે, પણ એ બરાબર નથી. કહેવું તો એમ જોઈએ કે પરદુઃખે દુઃખી થવું એ માનવનું લક્ષણ છે; પારકે દુઃખે દુઃખી ન થાય એવો કંઈક કાળજીનો માણસ મળવો અઘરો છે. કવિઓ ગાય કે મનુષ્યો પ્રેમમય દિલના છે એમ હું ધન્ય છું.

ધર્મની વહેંચણી

મારે ધર્મને મઠ કે મંદિરોમાં પુરાયેલો રાખવો નથી, અને નથી તો એ સ્થિતપ્રજ્ઞને બળાવવો. મારે એ સમાજમાં લાવવો છે. સંપત્તિ વિષે પણ પહેલાં એવું હવું કે ટેટલાકે દનાં માળાપ ને ટેટલાકે હતાં બાળકો. માળાપને મન હવું કે બાળકોની દેખભાળ રાખવી ને હાંડરવાં એ આપણું કર્તવ્ય છે. પણ આજે એવું નથી રહ્યું. હવે બાળકો પોતાની સંભાળ લઈ શકે એવડાં યર્ષ થયાં છે. તેથી માળાપે બાળકોની પોતે સંભાળ લઈ શકે એવાં હોવાનો અદઃકાર ઓઢવો જોઈએ. મારે જમીનની વહેંચણી કરવી છે, સંપત્તિની વહેંચણી કરવી છે, અકલ તો ભગવાને વહેંચી રાખી જ છે, હવે મારે ધર્મની પણ વહેંચણી કરવી છે. આજ સુધી આપણે ધર્મ શું તે શાસ્ત્રકારોને પૂછવું પડ્યું ને પોથીઓમાં જોવું પડ્યું. પણ શું ઠાઈ મા ઠાઈ શાસ્ત્રકારને પૂછવા જાય છે યા મનુસ્મૃતિનાં પાનાં ઉઘલાવવા બેસે છે કે બાળકને ધવડાવવું એ મારો ધર્મ છે કે નહીં ? એ ધર્મની તો એને

તદ્વન સ્વાભાવિક રીતે ખચર પડે છે. પ્રેમ, દયા વગેરે ધર્મ એ જ રીતે સ્વાભાવિક જ સ્ફુરવા જોઈએ. કોઈ ગીતા કે મનુસ્મૃતિ એ માટે ઉપલાવવાની જરૂર ન પડવી જોઈએ.

રામરાજ્ય હોવામાં જાગશે

મારે રામરાજ્ય સ્થાપનું છે. પણ રામરાજ્યમાં હવે શું ? ત્યાં રાજા રામ હતા, પ્રજા રામ હતી, બધા જ રામ હતા, રામ છોડીને બીજું કશું હતું જ નહીં. હનુમાન લંકા જઈ આવ્યા ત્યારે એમને કોઈકે કહ્યું કે તમે મેં હું પરક્રમ કયું. તો એમણે કહ્યું કે 'પરક્રમ મારું નથી, રામનું છે.' રાવણને પણ એમણે કહ્યું હતું કે 'હું તો રામજનોનું પ્રત્યેક સેવક છું, મારા જેવા તો ત્યાં લાખો પડ્યા છે.' આમ રામરાજ્યમાં જે કંઈ થતું તે રામના નામે થતું. દરેકના દિલમાં સમ્યક્ષ, પ્રેમ અને સત્યનિષ્ઠા બધી હશે તો રામરાજ્ય આવશે.

કેટલાક કહે છે કે ગાંધીજી પછી અમે એમના ક્રિષ્ણાને સત્તા સોંપી છતાં રામરાજ્ય ન આવ્યું. પણ રામરાજ્ય તે શું ઉપરથી પડવાનું છે ? કે કોઈ દિલ્લીથી પારસલ મોકલવાનું છે ? રામરાજ્ય તો હૃદયમાં જાગશે. સ્વરાજ મળ્યા પછી તમે કેટલો દેશ છોડ્યો, કેટલા કામ કોષ છોડ્યા તે જરા હૃદયની અંદર ફેંકેલી જુઓ. ન છોડ્યા હોય તો તમે પહેલાંના જેવા પત્યરનાં પત્યર જ રહ્યા છો, પછી રામરાજ્ય થાનું આવે ? આંખે આપણને સૌને એક સરસ તક મળી છે. 'ગાંવ ગાંવ જલ હોઈ અનંદા।' ગામે ગામ આનંદ આનંદ બાળવો છે. મારે રાત્રી સરતનાં દર્શન નથી કરતાં. કોઈ કહેતાં કોઈ ન કહે કે હું દુઃખી છું. કોઈ મને આવીને કહેશે કે હું દુઃખી છું તો હું કહીશ તું નહીં, હું દુઃખી છું. આમ એનું દુઃખ ફેરવા લાગશે જ હું અંપલાવીશ તો દુઃખ જોવાયે નહીં મળે.

સમાજમાં ભક્તિ નથી રહેતી ત્યારે દુઃખના દર્શન યાવ છે. આખા સમાજમાં ઉત્પાદન ઘટે યા વધે, ભક્તિ હશે તો સુખ હશે. આપણે બીજાને દુઃખે દુઃખી થતાં હોઈશું તો ઉત્પાદન ઓછું હશે તોયે સુખી જ હોઈશું. કૂવામાંથી ડોલ - જરીને પાણી કાઢે તોયે કૂવામાં ખાડો નથી પડતો; કારણ,

જ્યાં ટીપાં એ ખાડો પૂરવા ધસી જાય છે. એ ટીપાંઓમાં એટલો સ્નેહ હોય છે કે આખી સપાટી નીચી જાય છે પણ ખાડો પડતો નથી. પણ ધર્મના દગલામાંથી શેર નેટલા ધર્મ કાઢી લેો તો ખાડો પડી જશે. એ ચાર ધર્મ-મહાત્મા ખાડો પૂરવા દૂંદો પડશે, પણ એટલાથી ખાડો નહીં પુરાય. આજના સમાજની એ જ હાલત છે સમાજના દુઃખનો ખાડો પૂરી દેવા એ ચાર મહાત્મા દૂંદો પડે તેથી ખાડો પુરાતો નથી. એ મહાત્માઓએ તો પોતાની ફરજ જાણવી, પણ ખાડો તો જેમનો તેમ જ રહ્યો. આ પરથી સાફ દેખાય છે કે એ ચાર મહાત્માઓથી ખાડો નથી પુરાતો પણ જ્યારે તમામ લોક પાણીનાં ટીપાંઓની જેમ ખાડો પૂરવા ધસી જશે ત્યારે ખખરે નહીં પડે કે ત્યાં કોઈ ફાડો ખાડો પડ્યો હતો કે નહીં. તેથી આપણે બીજાનાં દુઃખે દુઃખી થતા થીખીશું ત્યારે સમાજનું ઉત્પાદન વધારે હશે યા ઓછું તોયે કોઈ દુઃખી નહીં હોય. અમેરિકા કેટલો સમૃદ્ધ દેશ છે? છતાં ત્યાં દુઃખ નથી એમ નથી. કારણ, ત્યાં કોઈને એકબીજાની પડી નથી. માટે સુખ દુઃખ ઉત્પાદન પર આધાર રાખતાં નથી. એકના દુઃખમાં આખો સમાજ ભાગ પડાવવા દોડશે ત્યારે સમાજમાં દુઃખ રહેશે જ નહીં.

પ્રકરો બંરવાં, ૨૧-૪-૧૯૫૩

ગરીબો પાસેથી દાન શા સારુ ?

: ૨૪ :

આજે મને કેટલાક કોમ્યુનિસ્ટ ભાઈઓએ કેટલાક સવાલ પૂછ્યા છે એમના જવાબ આપીશ. અહીં કેટલાક કોમ્યુનિસ્ટ ભાઈઓ કામ કરે છે એથી મને આનંદ થાય છે. એ લોકોં સારી રીતે કામ કરે એમ હું ઇચ્છું છું. હું એમને એ વાતની ખાતરી આપવા માંચું છું કે ગરીબોની દાઝ એમને નેટલી છે તેટલો જ મને પણ છે. એમની જ જેમ હું પણ ગરીબોનું લાલું વાંછું છું અને મારી મયામણ પણ એ જ વિચારમાં છે. હું એમનો સહકાર ઇચ્છું છું. એમની અને મારી વચ્ચે થોડા વિચારભેદ છે. હિંદુસ્તાન જેવડા દેશમાં એ હોવા જરૂરી પણ છે. પણ ગરીબોને તો નગરો છે ત્યાં સુધી તો એમને ગરીબો પર નેટલો પ્રેમ છે તેટલો જ મને પણ છે. તેથી હું એમનો

સહકાર ઇચ્છું છું. એમને ગળે બિતરે કે ગરીબી નિવારવાનો આ સારો દિવાલ છે તો એમના સહકારની હું અપેક્ષા રાખીશ.

પ્રેમની એક નિશાની

હું સૌની પાસે જમીન માંગું છું. એનો અર્થ એમ નથી કે બધા પાસેથી સરખી જમીન માંગું છું. મધ્યમ શ્રેણીનાં ખેડૂતો પાસેથી જો કોઈ બાક માંગું છું. મોટા ખેડૂતો ને જમીનદારોને કહું છું કે તમારા જોશુ થોડું સરખું રાખીને બાકી બધું દાનમાં આપી દો. જે તદ્દન ગરીબ છે એમની પાસેથી પ્રસાદરૂપે જે કંઈ મળે તે લઉં છું. સુદામાના મૂંઝી તાંદુલથી ભરવાન પ્રસન્ન થઈ ગયા તેવી જ રીતે આ ગરીબો પણ થોડું ધણું આપે છે તો બારતમાતા પ્રસન્ન થાય છે, કારણ કે એ એમના પ્રેમની એકાણી છે. દેશના તમામ ભૂમિહીનોને ભૂમિ મળી નહોતે રહે ત્યાં સુધી હું માંગતો રહીશ.

માટે બાગે એવો સચાલ પુછાય છે કે ગરીબો પાસેથી દાન શા સારુ લો છો ? મને એનો જવાબ આપતાં આનંદ થાય છે કારણ કે એથી જ્ઞાન-પ્રચાર થાય છે. હું ગરીબો પાસેથી જમીન લઉં છું તેનાં ચાર કારણો છે :

સૌથી ગરીબોની વહારે

(૧) આજે સમાજમાં સૌથી દુઃખી ભૂમિહીનો છે. એમની સરખામણીમાં તો ગરીબ ખેડૂતો પણ સુખી છે. આપણે કાંઈને સુખી કે દુઃખી કહીએ છીએ તે કાંઈકની સરખામણીમાં જ કહીએ છીએ ને ? કાંઈ પોતાથી હેઠળવાળાને જોશે તો પોતાને સુખી માનશે અને ઉપરવાળાને જોશે તો દુઃખી માનશે. માટે સમાજમાં સૌથી દુઃખી છે તેને સારુ સૌએ થોડું થોડું ઠોડવું જોઈએ. સમુદ્ર સૌથી નીચી સપાટી પર છે તેથી દુનિયાભરતું પાણી ઠોડવું ઠોડવું એ તરફ જાય છે. પહાડ પરતું પાણી પણ એ તરફ જ વહે છે અને મેદાનનું પાણી પણ એ તરફ વહે છે. મેદાનના પાણીને કાંઈ કહે કે તું શાં માટે સમુદ્ર તરફ વહે છે, તું તો નીચાણ પર છે ? તો પાણી જવાબ વાળશે કે તોયે સમુદ્રથી તો જાંચાણ પર જ છું ને ! માટે ત્યાં જઈશ. એટલે શ્રીમાનોની ભૂમિહીન માટે આપણની ફરજ છે તેવી જ રીતે ગરીબોની પણ ફરજ છે કારણ કે મિલકતુલ ભૂમિહીનોની સરખામણીમાં એ કંઈક સુખી જ છે. તેથી

દરેકની જવાબદારી છે કે જરીબો મારે કંઈ ને કંઈ કરે. મારે આ વાત શીખવરી છે. નહીં તો જે થોડી જમીનવાળા છે એમની કશી ફજ્જ જ નથી એવું થશે. દરેકની કંઈ ને કંઈ ફરજ તો હોય જ છે. મારી પાસે મારા પેન્સિયોનરો રોકેલા નથી, છતાં કાંઈ જૂનો આવી ચડે તો પેટવરામાંથી પુણ્યવરો કરવાની-જે હોય તેમાંથી થોડું કાઢી આપવાની મારી ફરજ છે આ એક ધર્મ છે. મારે આ જ ધર્મ-ભાવના સમાજમાં આણેલી છે.

આસક્તિનું નિરાકરણ

(૨) મારે કેવટ જતે જતે એ શીખવવું છે કે જમીન પર કાંઈની માલિકી ન રહે. આને શ્રીમંત જેમ પોતાને પોતાની જમીનનો માલિક સમજે છે તેમ મરીમ પણ પોતાની વેંત ભોંયનો પોતાને માલિક સમજે છે. જન્મે પોતપોતાને માલિક માને છે. પણ મારે આ જન્મેની માલિકીની ભાવના છોડાવવી છે. તરસ્વાને પાણી પાવું એ આપણી ફરજ છે તેમ જમીન મળે તેને જમીન આપવી એ પણ આપણી ફરજ છે. કારણ, જમીન ભગવાનની છે, મારે લોકોને આ સમજાવવું છે. આને માલિકીની ભાવના શ્રીમંત અને મરીમ જન્મેમાં છે. એમ તો જંગલમાં રહેતા બાવાને પોતાની બે લંઝોટીની એટલી જ આસક્તિ હોય છે જેટલી શ્રીમંતને પોતાના પેટી ભરીને કપડાંની હોય છે. તેથી મારે બધાની માયા છોડાવવી છે.

નૈતિક પ્રભાવ

(૩) આપણે શ્રીમંતો પાસેથી જમીન તો માંગીએ પણ તે મારે એમના પર આપણી અસર પણ હોવી જોઈએ ને? એ અસર પડે શી રીતે? આપણી પાસે તાકાત થોડી જ છે? આપણી પાસે નથી પિસ્તોલ કે નથી તો પિસ્તોલની શક્તિમાં વિશ્વાસ. મને તો ખાનગરી છે કે પિસ્તોલથી કાંઈ કામ બનતું નથી, જીજટું બગડે જ છે. તેથી મારે નૈતિક શક્તિ નિર્માણ કરવી છે. દબરો મરીબો દાન આપશે તો નૈતિક શક્તિ પેદા થશે. અને એની અસર શ્રીમંતો પર પડશે અને એવું થઈ પણ રહ્યું છે. પહેલાં શ્રીમંતો મને ટાળતા, પણ હવે દબરોબાગમાં એ લોકોએ ખૂબ જમીન આપી છે. મરીબોએ જળે વર્ષ સુધી મારા પર દાન વરસાવ્યા તેથી હવે

એમણે પણ જમીન આપી. જેવે શરમ જેવું પણ કંઈ હોય છે ને ! એટલે ખેશરમને શરમ આવે તોયે સારું છે શાસ્ત્રોએ કહ્યું છે, “ હિયા દેદમ્ ! ” -શરમના માર્યાં આપે. નૈતિક શક્તિ પેદા કરવાની આ એક રીત છે. એક લાખ એકર જમીન દાન આપનારા રાજા સાહેબ મને મળવા આવ્યા હતા. મેં એમને કહ્યું કે તમે દાન આપ્યું એ તો સારું જ કયું, પણ એટલાથી નહીં આલે. તમારે તમારા વર્ગમાંના ખીજાઓ પાસેથી પણ દાન અપાવવાનું કામ કરવું જોઈએ. એમણે મારી વાત કળૂકી. અને મને આશા છે કે આ મોટા લોકો ધીરે ધીરે મારું કામ ઉપાડી લેશે. કારણ, ગરીબોએ જે દાન દીધાં છે તેનાથી એક નૈતિક શક્તિ નિર્માણ થઈ રહી છે.

સત્યાગ્રહી-સેનાની રચના

(૪) મેં કેટલીયે વાર કહ્યું છે કે હું તો મારું લશ્કર જીતું કરી રહ્યો છું. મારે જિંદગી-નીચના બેરો નિવારવા છે, તેથી મારે એવી સેના જીતી કરવી છે કે જેની મદદથી એ લડાઈ લડી શકાય. જેમણે દાન આપ્યું, અથવા તો ત્યાગ કર્યો અને મારા કામ તરફ સદ્દાનુશ્રુતિ બતાવી તે જ મારા સૈનિકો. મારો સેના દિવંસક નથી. દિવંસક સેનામાં તો બીજીસ ઇચ્છતો પહોળા છાતીવાળાને જ બરતી કરે છે. પણ મારી સેનામાં બરતી થવા ત્યાગની છાતી જોઈશે. આગળ જર્તા શ્રીમંતોનાં દિલના ફરવાળ નહીં જીપડે તો અમે એક ડમણું આગળ બરીયું. આને જે કંઈ કરું છું તેથી આગળ નહીં જાઉં એવા મેં કહ્યાં કાપી આપ્યાં નથી. કારણ, એમ બંધાઈ જવામાં મને શ્રદ્ધા નથી. આપણી પ્રેમની શક્તિ હોવી જોઈએ. મા બાળક સારું કેટલો ત્યાગ કરે છે ? છતાં જ્યારે છોકરાને આડે માત્રે જતો જુએ છે ત્યારે એની આંતરડી કંકળે છે ને એ શું કરે છે ? એ સત્યાગ્રહ જ કરે છે. ખાવાનું છોડી દે છે ને પેલાને સમજાવે છે. સામાને તકલીફ આપ્યા વગર જાતે સદન કર્યું અને સમજાવવું એનું જ નામ સત્યાગ્રહ.

સત્યાગ્રહની અમોઘ શક્તિ

સત્યાગ્રહનું નામ લઈને હું કોઈ મમકો નથી આપતો. હું જાણું છું કે સત્યાગ્રહનો દુરુપયોગ થઈ શકે, અને આજકાલ એ ઘણું મારું થઈ

છે. છતાં હું માનું છું કે સત્યનું આચરણ આમદ્વૈપ્લવ્યક થવું જોઈએ નથી. સામાવાળાનાં દિલ પીગલે. એ સારુ જરૂર પડ્યે ગમે તે બોલ આપવાની તૈયારી એનું જ નામ સત્યાગ્રહ. હું એ પણ માનું છું કે આખી દુનિયામાં એક પણ સાચો સત્યાગ્રહી હશે તો એની અસર દુનિયા આખી પર પડશે અને દુનિયાનું હૈયું પીગળશે. શરત એટલી કે એના દિલમાં દુનિયા સારુ પ્રેમ ભરેલો હોવો જોઈએ.

ખોટા અને ખરા ઉપવાસ

પણ આજે તો નાનાં નાનાં કામો માટે પણ, જેમ કે પ્રાતની રચના માટે પણ ઉપવાસ આદરે છે. આ બધું ખોટું છે. કારણ હું જોઉં છું કે એનાં વળતાર પરિણામો આવે છે તે મૂળ ઉદ્દેશથી સાવ જુદાં હોય છે. જે ઉપવાસથી સૌના દિલમાં પ્રેમ જાગે તે સાચો ઉપવાસ. પણ જે ઉપવાસથી દ્વેષ-ભાવ જાગે, ક્રોધ-ક્રોધ યાય, અને ઊલટાં પરિણામો આવે ત્યારે સમજવું કે ઉપવાસ ખોટા છે. જેની સામે ઉપવાસ આદરવાનાં હોય તેના માટે દિલમાં પૂરો પ્રેમભાવ હોય, અને ઉપવાસ પછી સાચો માણસ શરમાય એવા ઉપવાસ હોવા જોઈએ. એને એમ થવું જોઈએ કે મેં કુષ્ટતા કરી, મારી ભૂલ થઈ. જેની સામે હું ઉપવાસ કરતો હોઉં તેના દિલમાં આવી ભાવના ન જાગે તો જાણવું કે હું સત્યાગ્રહી કાચો. સામાવાળાને એમ યાગ કે આ વ્યક્તિના દિલમાં મારે માટે પ્રેમ છે ત્યારે જ હું સત્યાગ્રહી સાચો.

કેવળ વિરોધ સત્યાગ્રહ નથી

તેથી સત્યાગ્રહની વાત કરું તો તેથી ગભરાશો નહીં. આ હું વિચારની સ્પષ્ટતા ખાતર કહી રહ્યો છું. હું તો માનું છું કે બે વર્ષથી આ મારું જે કામ ચાલુ છે તે સત્યાગ્રહ જ છે. મેં પણ સત્યાગ્રહનું અધ્યયન કર્યું છે, એટલે હું એમાં કંઈક તો સમજ્યો છું જ. સત્યાગ્રહ એટલે કોઈક પ્રસંગે કોઈકની વિરુદ્ધ કર્યું કે કરવું એવું નથી. તેથી મારું આ કામ—પગપળા ભમવું, ગામેગામ જઈને લોકોને વિચાર સમજાવવો, જમીન મંત્રિની—આ બધું સત્યાગ્રહ જ છે.

કોઈ પણ માનવ-સમાજ શેતાન નથી

આ જાપાની મિત્રે કરી એવી શંકા આપણામાંથી ધણાનાં મનમાં હોય છે. જાપાની ભાષાને સોવિયેટવાળા શેતાન લાગે છે. સનાતની હિંદુને મુસલમાન શેતાન લાગે છે. સોવિયેટવાળાને જાપાની કે જર્મન શેતાન લાગે છે. પણ કોઈ પણ માનવ-સમાજ અરેબર શેતાન હોતો નથી. એથી જિલ્દું, તમામ દેશના સમાજોએ લોક અને ભયના માર્યા ખૂર્માં ખૂર્માં કામ આચર્યા છે. સનાતની પવિત્રતાવાદી હિંદુઓએ અધૂરો પર ઓછો અત્યાચાર નથી ગુનર્યા. અંગ્રેજોએ સત્તારની સાલમાં જલિયાનવાળા બાગમાં જે અત્યાચાર કર્યો તે નાઝી અને ફાસિસ્ટોના જુલમો સામે કંઈ નથી. સ્વરાજ્ય મળવાનું હતું તેની તરત જ પહેલાં અને પછી હિંદુ, મુસલમાન અને શીખોમાં દુર્જનતાની તો જાણે હોડ બકાઈ હતી. સમાજમાં વચ્ચે વચ્ચે આવા ઉઝાળા આવી જાય છે. છતાં એકંદરે સમાજનું આરોગ્ય ઠીક રહે છે. કોઈ પણ સમાજ સાવ અકલ વગરનો નંધો હોતો. આપણે પહેલાં મનમાં કેટલીક ગઠિા વાળી લાઇએ છીએ અને પછી એ જ નજરે જોઇએ છીએ, તેમ જ કાલ્પનિક ઇતિહાસ બનાવીને જેસી જમીએ છીએ. એથી ગેરસમજૂતીઓને વળ ચઢતા જાય છે, બમ પાકો થતો જાય છે અને માણસ માનસિક વિકારોનો શિકાર બની જાય છે. પછી વિચારોની સમતુલા રહેતી નથી.

અહિંસા ઉપર છલ્લી ફિયા નથી, હૃદયની નિષ્ઠા છે

વિચારોની સમતુલા જાળવી રાખવી અને શુદ્ધિ દોસાયમાન ન થવા દેવી એનું જ નામ અહિંસા છે. ક્રોધ કરીને સામાવાળાને મારી બેસવું એનું નામ હિંસા અને ક્રોધ કરીને ઉપવાસ પર જીતરવું એનું નામ અહિંસા એવું નથી. અહિંસા એ બદારથી થતી ફિયા નથી, એ તો હૃદયની નિષ્ઠા છે. આમરણ ઉપવાસની ધમકી અહિંસા કહેવાતી હોય તો તે કાચા કાળજીના માણસ સામે બલે ફાવી જતી, કાઠા કાળજીવાળા સામે કદી નહોં ફાવે. પછી અહિંસાનો એ ઢોંગ સફળ ન થાય તો તેથી અહિંસા દોષવાત્ર નથી બનતી.

ગીતાએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે: મનમાં ક્રોધથી સમસમતા હોવા છતાં

ઉપવાસ કરનારો જેમ હિંસક હોઈ શકે તેમ જ ચિંતની સમતા ખોવા વગર, શાંતવૃત્તિથી, ચોક્કસ સંજોગોમાં, શારીરિક હિંસા અનિવાર્ય લાગવાથી હિંસા આચરનારો પણ અહિંસક હોઈ શકે. આ ખૂબ વિચારવા જેવું છે. મને લાગે છે કે દુનિયાભરના ધર્મ-સાહિત્યમાં ગીતાની આ વિશેષતા છે. ગીતાના આ વિવેચનને કારણે અનેકની ગેરસમજ થઈ છે, અનેકનાં મન ગૂંચવાયાં છે અને અનેક દિશા બુદ્ધિમાં છે. ગીતાએ હિંસક સાધનોને મંજૂરીની મહોર મારી છે એવો સાર કાઢીને કેટલાક એના પર લટકે છે, તો કેટલાક ખડા છે. ગીતા હિંસાનો અચાવ કરવા માંગતી નથી. આજની વિજ્ઞાનની દુનિયામાં હિંસાથી કોઈ સવાલ, જીકલે તેમ નથી. એટલું જ નહીં, હિંસા માનવનું નામોનિશાન મિટાવી દેશે એ નિર્વિવાદ છે, પણ ગીતા તો એક સૂક્ષ્મ વિચાર સમગ્રવવા માંગે છે. ઉપર ઉપરથી અહિંસક સાધન વાપરનારાં કરતાં પણ શાંતવૃત્તિથી સ્થૂળ હિંસા કરનારો વધારે અહિંસક હોઈ શકે. આમ વિરોધાત્મક વિવેચન કરીને ગીતાએ અંતઃશુદ્ધિનું મહત્ત્વ ચિંત ઉપર આંકી આપ્યું છે.

શબ્દ કરતાં કૃતિ મહાન

વિરોધાભાસ મારફતે એક વિશિષ્ટ વિચાર જાડો આંકી આપવાની આ કુશળ યુરની પદ્ધતિ જ છે. બાઈબલની એક કથા છે. એક બાપત્ત જે દીકરા હતા. પિતાએ બન્નેને કંઈ કામ આપ્યું. પહેલા દીકરાએ કહ્યું, “ઠીક છે, કરીશ ” પણ એણે ક્યું બધું નહીં. બીજાએ કહ્યું, “હું નહીં કરું” પણ એણે કામ તો ક્યું જ. આ વાર્તા કહીને બાઈબલકાર પૂછે છે કે જેમાંથી કયો દીકરો આશ્ચર્યિત? જે ‘નહીં કરું’ એમ કહીને પણ બાપત્તની આજ્ઞાનું પાલન કરે છે તે જ આશ્ચર્યિત છે એવો બાઈબલનો અભિપ્રાય છે. પણ સવાલ તો એ છે કે એવો ત્રીજો દીકરો ન હોઈ શકે કે જે કહે કે ‘હું કરીશ’ અને કરી પણ બતાવે? એવો દીકરો હોઈ શકે અને એ સૌથી ચડિયાતો છે એ પણ સાદું વાત છે. પણ મોઢાનો ‘જી હા’ કરતાં પ્રત્યક્ષ કૃતિ-કાર્ય મહાન છે એ સમગ્રવવા માટે આ વિરોધાભાસાત્મક વાર્તા રચી છે. ગીતામાં પણ આ જ ખૂબી છે.

અહિંસાનો સાર : સ્થિતપ્રજ્ઞતા

ચિત્તને શાંત અને પ્રસન્ન રાખનારો અને બહારથી પણ અહિંસક સાધનો વાપરનારો મનુષ્ય ખચીત અહિંસક અને સ્થિતપ્રજ્ઞ છે. આવી સંપૂર્ણ અહિંસા સામે જમે તેવડી બળરહિત દુર્જનતા પણ ટકી નથી શકતી. પ્રજ્ઞાની સ્થિરતા એ અહિંસાનો સાર છે. અને જોતે એ મળી છે તે આજના યુગને અનુરૂપ એવાં સત્યાગ્રહ વગેરે અહિંસક સાધનોથી વિશ્વથી યથાશકે છે, પછી ભલેતે અને પનારો સોવિયેટવાળા સાથે પડ્યો હોય, સામ્રાજ્યવાદ સાથે પડ્યો હોય કે શેતાન સાથે પડ્યો હોય.

સત્ત્વ શીર્વિજયો ભૂતિર્ધ્રુવા નીતિર્મતિર્મમ ।

એપ્રિલ ૧૯૫૩

જમીનદારો ભૂદાનનું કામ ઉપાડી લે : ૨૬ :

મારી તમામ ઠાકણાં એટલા માટે છે કે માણસમાં પડેલ સર્વગુણને બહાર આવવા મોકો મળે. આમ તો મનુષ્યમાં સર્વ, રજ અને તમ, ત્રણે ગુણો હોય છે, પણ કેટલાકમાં એક ગુણ પર બીજાનો પ્રભાવ પડેલો હોય છે. સાધુ પુરુષ સાત્ત્વિક હોય છે. એમનામાં રજોગુણ અને તમોગુણ એ બંનેના અંશો તો હોય છે, પણ એ દબાયેલા રહે છે અને સર્વગુણ ઉપર આવે છે તેથી એમનાથી સારાં કામો જન છે. દરેકના દિલમાં ત્રણે ગુણ હોય છે પર કેટલાકમાં રજોગુણની વધારે અસર હોય છે, કેટલાકમાં તમોગુણની વધારે અસર હોય છે તો કેટલાકમાં સર્વ ગુણની.

આમજનતા તમોગુણી, શિક્ષિત જનતા રજોગુણી

આજે હિંદુસ્તાનની જનતા તમોગુણમાં દૂબેલી છે. એમનામાં અજ્ઞાન આજ્ઞા, અધર્મ વગેરે અનંત દુર્ગુણો પડેલા છે. આ બધી તમોગુણ પેદાશ છે. એ લોભો મરીમીમાં પડેલા છે. બારથી લદાયેલી મરીમી પાપ પેદાશ છે. એ લોભો મરીમીમાં પડેલા છે. ચહેતવાળા અને ગામના મોટા મણા લોભો પર રજોગુણની અસર હોય છે એટલે એ લોભો પોતાની ભુદિ બીજા

લૂંટવામાં વાપરે છે. એ એટલું નથી સમજતા કે ભગવાને એમને અક્ષલ સેવા કરવા આપી છે, લૂંટવા નથી આપી. બુદ્ધિ, લક્ષ્મી અને શક્તિ આ બધી દેવીઓ છે. લક્ષ્મી, સરસ્વતી અને શક્તિ એ ત્રણ પવિત્ર દેવીઓ છે. પણ લોકો એતો ઉપયોગ બીજાને દુઃખી કરવામાં કરે છે. એનાંથી એમને કશું નથી મળતું. પણ એ વાત એ સમજતા નથી અને ધનની પાછળ દોડે છે. પછી એ સાંકડા દિલના બને છે. આજુબાજુવાળા દુઃખી હોય તોયે એકલા સુખી થવા ફક્ત મારે છે. પણ ભગવાનની યોજના એવી છે કે આજુબાજુવાળા દુઃખી હોય તો આપણે સુખી થઈ શકતા નથી. પાડોશમાં મરણ થયું હોય તો આપણે લાડુ જમી નહીં શકીએ. આ જ માણસાઈ છે; નહીં તો આપણે જનવરમાં ખપીએ. એવી રીતે આજે સમાજમાં રજોગુણ ને તમોગુણની અથડામણ ચાલે છે. તમોગુણ વધારે તાકાતવાળો છે એટલે એ વધે છે. જેમની પાસે અક્ષલ, પૈસા કે શક્તિ છે તે બીજાઓને દબાવવા મથે છે કારણ કે એમનામાં રજોગુણ છે. હું ઇચ્છું છું કે આમ સમાજ અને શિક્ષિત વર્ગ, બન્ને સત્ત્વગુણી બને.

ભૂદાનયજ્ઞ: સત્ત્વગુણને બહાર લાવવાની કૌશલ્ય

ભૂદાનયજ્ઞ એ સત્ત્વગુણને બહાર લાવવાની કૌશલ્ય છે. સત્ત્વગુણ બહાર આણવાથી આનંદ થશે અને સમાજ આગળ વધશે. ગીતા કહે છે— જ્યાં સત્ત્વગુણ છે ત્યાં આરોગ્ય, સુખ અને ઉત્તમ ગતિ છે. સ્વરાજ્ય-પ્રાપ્તિ પછી આપણો સમાજ સુખી અને આરોગ્ય-સંપન્ન થાય એવી આપણી ઇચ્છા હોય તો સમાજમાં સત્ત્વગુણ ફેલાવવો જરૂરી છે. આજે પણ સત્ત્વગુણ છે, પણ એ દંદાયેલો પડેલો છે. એને બહાર આણવાની કૌશલ્ય કરવી એ ભૂદાનયજ્ઞનું કામ છે. તેથી એ કામ આજ સુધીમાં થોડું જ થયું હોય તોયે સૌને પ્રિય થયું છે. દલ કરોડો એકર જમીન પડી છે તે મેળવવી બાકી છે. દલ સુધીમાં લાખો એકર જમીન મળી છે, પણ એ બહુ થોડો છે. પણ એક સુખ આરંભ થયો છે. આજે સમાજ જે દિશામાં ધસડાઈ રહ્યો છે તેથી સાવ ઊલટી દિશામાં આ કામ ચાલી રહ્યું છે: આ ઊલટી ગંભીર વહેવારવા જેવું કામ છે એમ કેટલાક કહે છે. પણ આજે સમાજમાં

એક પ્રવાહ માલે છે. ઠાકને એમાં ધસડાવું ન હોય તોયે એને તણાયે જવું પડે છે. મારે એક નવો પ્રવાહ વહેવડાવવો છે. ધણા લોકો આ કામ પરત્વે સહાનુભૂતિ દર્શાવે છે. દિવસે દિવસે એની ગતિ વધી રહી છે. પણ એટલાથી એ કામ પતવું નથી.

ઠરેક પાસેથી દાન જોઈએ

મારી ઈચ્છા છે કે જેમના દિલને ખાતર હું આ કામ કરી રહ્યો છું તે લોકો આ વાત સમજે અને ચોતે થઈને એ કામ ઉપાડી લે. માત્ર જેયાર જણા નહીં, બધા જ આ કામ કરે. તેથી તો મારે નાના મોટા તમામ ખેડૂતો પાસેથી દાન લેવું છે. મને ધણું ખરું એક સવાલ પુછાય છે કે મરીબો પાસેથી શા સારું દાન લો છો? એમને તો દાન આપવું ધટે. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સુદામાને આપવાના જ હતા, પણ લીધા વગર ન આપ્યું. મનુષ્યનાં હૃદયમાં એક લાવના હોય છે, એ શુદ્ધ હોય તો દુનિયામાં ફેલાય છે. આજે મરીબોની ભાર તાણનારાં દુનિયામાં ધણા છે, હુલે છે. આ બધા માને છે કે મરીબો સત્ત્વગુણી હોય છે, પણ વાત એમ નથી. એમના સત્ત્વગુણ ઢંકાયેલો પડ્યો છે. તેથી મારો પ્રયાસ એ છે કે એમને સત્ત્વગુણની તાલીમ મળે. એવી જ રીતે મારે રજોગુણીને પણ સત્ત્વગુણની તાલીમ આપવી છે.

આપણે એક એક ઘેરે પહોંચવું જોઈએ અને એક એક પાસેથી દાનપત્ર લેવું જોઈએ. સો જણમાંથી એક પાસેથી પણ દાનપત્ર ના મળ્યું તો સમજવું કે આપણું કામ અધૂરું રહેલું છે. અને પરમેશ્વરનું આદ્યું અધૂરું નથી રહેતું. એ તો પાર પડે જ છે. મારે મારે સોએ સો ટકા દાનપત્ર જોઈએ છે. મરીબો વજ્રમ્-પુષ્પમ્-ફલમ્-સોયમ્ બધે આપે, પણ જેમના દિલનો પ્રેમભાવ પ્રગટ થવો જોઈએ. એનાથી એક મહાન નૈતિક શક્તિ પેદા થશે. એની અસર આખા દેશ પર પડશે. એકે એક દાતામાં સત્ત્વગુણ પેદા થશે.

મોટા લોકો આ કામ ઉપાડી લે

મરીબો પાસેથી દાન લેવામાં મને કંઈક સંકળતા મળી છે. પણ એટલી સંકળતા રજોગુણીને સત્ત્વગુણી બનાવવામાં નથી મળી. હું ઈચ્છું છું કે

મોટા લોઠા આ કામને વિનોખાનું ન માનતાં પોતાનું સમજીને ઉપાડી લે. એમનામાંથી ટેટલાકે તો ઉપાડ્યું છે પણ ધણા એવા છે જેમના દિલના આગળા હજી જીવડયા નથી. પણ ધીરે ધીરે જ્ઞાન ફેલાશે અને આગળા જીવડશે. તેથી હું ધીરજ ધરી રહ્યો છું. પણ સજુરીને એક હદ હોય છે. બિદારમાં દાખલ થયા પછી જમીનદાર-એસોસીએશનના મંત્રીએ મને કહ્યું કે સરકાર કાયદા મારફતે જમીન પડાવવા માંડી છે તેને અટકાવો. હું માનું છું કે કાયદાને ગમે તેટલો ન્યાયયુક્ત બનાવવા પ્રયત્ન કરો તોયે એ તો સરેરાશ થવાનો. એટલે એમાં સૌને પૂરો ન્યાય નહીં મળે. મેં કહ્યું કે તમારી વાત બરાબર છે, માટે મારું કામ તમે ઉપાડી લો. મોટા લોઠા છટ્ટો ભાગ સવેળા આપી દેશે તો કાયદો નહીં બને. હું તો પ્રેમપૂર્વક સમજાવીશ કે હવે કાયદો કરવાની જરૂર નથી. ઉતાવળે કામ કરવા ન જોઈએ, આગળ ઉપર જતાં સૌની સંમતિથી સારો કાયદો થશે. પણ એ તો તમે છટ્ટો ભાગ આપશો ત્યારે હું કહીશ. એ વખતે એમને એ વાત પોતાની શક્તિ બદારની લાગી. હું એમને દોષ નથી દેતો કારણ કે એ વખતે હું બિદારમાં હજી તો માંડ દાખલ જ થયો હતો. પણ હવે મને અહીં આવ્યે છ સાત મહિના થઈ ગયા. તેથી મારી મોટા લોઠાને વિનંતિ છે કે તમે આ કામને ઉપાડી લો. આ કામ તમારા કદયાણનું છે.

આજે મને જમીનદારો મળ્યા. મેં એમને કહ્યું કે થોડી જમીન આપો છો તેથી મને સંતોષ નહીં થાય. પણ તમે આ કામ માથે ઉપાડી લેશો અને “તમે ના ફરો, અમે ફરીશું. તમે ગરીબો પાસે જવું કારણ કે ત્યાં અમે નહીં પહોંચી શકીએ, પણ શ્રીમંતો પાસેથી જ્ઞાન લેવાનું કામ અમારું છે,” આમ કહેશે ત્યારે મને સંતોષ થશે.

છંદેડ પાસેથી ધડા લે।

હું મોટાઓને વિનંતિ કરીને કહું છું કે તમે આ કામ ઉપાડી લેશો તો એક ચમત્કાર થશે. તમારા હૃદયમાં સર્વશુભ ફેલાશે, તમને નેતૃત્વ મળશે અને દુનિયાની સેવા કરવાની તક મળશે. અમેજીએ જોયું

કે હિન્દુસ્તાન નહીં હોડીએ તોયે છૂટી જવાનું તો છે જ, અને અંતે કડવાસ બધને જવાનું છે એટલે એમણે એક તિથિ ઠરાવી અને ઠરાવેલે સમયે અહીંથી ચાલી નીકળ્યા. આ નાની-સૂતી વાત નથી. ઇતિહાસને પાને લખાશે કે ગાંધીજીએ લોકોને અહિંસક રીતે તૈયાર કર્યાં, તેવું જ એમ પણ લખાશે કે ઇંગ્લેંડનો એમાં બહુ મોટો ફાળો છે કારણ કે એમના ગયા બાદ પણ હિંદીઓ માહિંટોટનને બહુ પ્રેમથી રાખી રહ્યા. આ ઇંગ્લેંડનો નૈતિક વિજય લખાશે. સત્યાગ્રહમાં, અહિંસક લડાઈમાં બન્નેની જીત થાય છે, બ્યારે હિંસક લડાઈમાં એક હારે છે અને બીજો જીતે છે. આપણી લડાઈ અહિંસક હતી માટે એમાં હિન્દુસ્તાનની જીત અને ઇંગ્લેંડની પણ જીત થઈ. માટે હું જમીનદારોને કહું છું કે ઇંગ્લેંડ પાસેથી ધડો લો. આપણે ઇન્જન, પ્રેમ, સહાનુભૂતિ અને ભાઈચારો રાખવા હોય તો ટાણાસર ધટવું કામ કરવું પડશે. આખરે વાટ જોવાની, ધીરજની પણ એક હદ હોય છે. મરીઓ ક્યાં સુધી વાટ જોતાં જોસી રહેશે ?

વેળા છતાં દાન કરો

આજે મનૂરો જાગી રહ્યા છે. મેં સાંભળ્યું છે કે બિહારમાં જમીનના ભાવો ગમડીને અડધેથી હેઠા ગયા છે. કારણ, આ અંદોલનથી એવી વાત ફેલાઈ છે કે જમીન સૌની થઈ ચૂકી છે. હું બિહાર મારવા નથી આવ્યો, દીક્ષા દેવા આવ્યો છું. મરીજોનો હક તમને સમજાવ્યે એમ હું ઇચ્છું છું 'હવા' પાણી ને પ્રકાશની જેમ ભૂમિ પર પણ સૌનો હક છે.' આ સાંભળીને મરીજો જાગી ગયા છે. તેથી જમીનદારો લાગલા આચરણ કરશે તો એમની શાંતિ રહેશે. અને લાચારીથી દાન તો આપશે પણ એમાં એ આનંદ નથી રહેવાનો !

ગીતામાં તામસ દાનત્વ 'વર્ણન' કરતાં કહ્યું છે કે એમાં દાતા મોં વચકોડીને દાન દે છે. દુઃખી થઈને આપે છે. આનંદથી નથી આપતો. આનંદથી અપાય તો થોડું આપતાં છતાં મણું પમાય છે. નહીં તો 'દેશે કાલે વાત્રે' એટલે કે ટાણાસરતું દાન, દેવાથી જે પરિણામ મેળવી શકાય છે તે નોંરાઈથી કરેલા દાનથી નથી મળતું. તો હજી દાન દેવાનો સમય નથી

કરવાનું છે. એ માટે કાર્યકર્તાઓની એક મેટી ફેજ જોઈએ. કાંતિ કુરસદે ધડવાની વસ્તુ નથી, એને માટે જિંદગી સમર્પણ કરવી પડે છે. આ કામમાં આપણે પક્ષભેદો વિસારે પાડવા જોઈએ અને આપણા વ્યક્તિગત અહંકાર પણ છોડવો જોઈએ. નિરહંકારભુવિધી ગરીબોનું કામ કરનારા કાર્યકરોની આજે જરૂર છે.

હસુઆ, ૨૫-૪-૧૯૫૩.

સદ્વિચારની અમોઘ શક્તિ

: ૨૭ :

વિચારનો એક મહિમા અને એક શક્તિ છે. હું માનું છું કે વિચારની શક્તિની ખરોખરી કરે એવી એકેય શક્તિ દુનિયામાં નથી. એક સવાલ પૂછાયો હતો : અહીં તમે સદ્વિચારનો પ્રચાર કરતા ચાલ્યા જવો, અને પછે અણુબોમ્બની તૈયારીઓ ચાલે છે. એથી આગળ હવે હાઇડ્રોજન બોમ્બ બનાવનારો છે, તેવા સંજોગોમાં આ વિચાર અને એનો ઉપદેશ ક્યા સુધી ટકવાનો છે ?

વિચારનું બહારનું સ્વરૂપ : અણુબોમ્બ અથવા દાનપત્ર

અણુબોમ્બમાં જે શક્તિ આવી તે વિચારથી જ આવી છે. એ બંને સદ્વિચાર હોય તો ન હોય પણ વિચાર જરૂર છે. વિચારથી જ માણસ પ્રેરાયો અને દુનિયાને વશ કરવાં સારુ એણે સ્વચ્છાત્મના અંકાર ભર્યાં. પણ આ સ્વચ્છાત્મો છે તે પોતે જીતીને કોઈ કામ કરવા જવાના નથી. એમના બનાવનારાએ વિચારપૂર્વક બનાવ્યાં. આમ એના ધડનારાના મનમાં એક વિચાર આવ્યો હતો, અને એનો ઉપયોગ કરનારો પણ એક વિચારવાન મનુષ્ય જ હોય છે. આમ એના આદિ, મધ્ય અને અંતમાં વિચાર જ હોય છે. એનું બહારનું સ્વરૂપ અણુબોમ્બ હોઈ શકે અથવા દાનપત્ર પણ હોઈ શકે. બન્ને પાછળ વિચારની પ્રેરણા છે.

અણુબોમ્બની તાકાત મને તો વિચારની તાકાત થું હોઈ શકે તેના જ દર્શન કરાવે છે. જે સદ્વિચાર હોય છે તે ટકે છે અને અસદ્વિચાર

એક પણ માટે આવીને દેખાડો તો દર્શન થાય છે; પણ બીજી જ પણ એનો લોપ થાય છે. એક શાશ્વત-કાયમી વિચાર છે, બીજો અશાશ્વત. કયો શાશ્વત છે તે કયો અશાશ્વત ? આનો અને સત્ય-અસત્યનો ખરો નિર્ણય મનુષ્ય હંમેશા કરી શકતો નથી. તેથી એ કોઈ પણ વિચારને ઝટ લઈને વળગી પડે છે. પણ અસદ્વિચાર મહણ કરે છે ત્યારે એની પાછળ નાનાં મોટાં કામો કરે છે. અનેક જનના યંત્ર-તંત્ર-મંત્ર, અનેક યોજનાઓ અને કલ્પનાઓ ખડી કરે છે. પણ જ્યાં એને સમજાય છે કે આ વિચાર ખોટો છે ત્યાં તરત જ તંત્ર-મંત્ર અને યોજના-કલ્પના બધું એક પણમાં કંકડભૂસ થઈ જાય છે. પછી મનુષ્ય એને સહી શકતો નથી. એ આખી રચનાને એ તોડી નાખે છે. એ અસદ્વિચાર છે એમ સમજ્યા પછી એને છોડી દેતાં એને વાર નથી લાગતી. જ્યાં દર્શન સ્પષ્ટ નથી થતું ત્યાં સમ્યક્ જ્ઞાન નથી હોતું. પછી ત્યાં માનવ-સમાજ ખોટો રસ્તો ચઢી જવાનો સંભવ હોય છે.

વિચારની સત્તા

પણ હું એને પ્રયોગ કહું છું. વિજ્ઞાનમાં જેમ પ્રયોગો થાય છે તેમ સમાજ-શાસ્ત્રમાં પણ પ્રયોગો અનાદિકાળથી ચાલતા આવ્યા છે. સૃષ્ટિ પેદા થઈ ત્યારથી આ પ્રયોગો ચાલતા આવ્યા છે. એક વિચાર અસદ્વિચાર સાબીત થયો કે માણસે એને છોડ્યો છે અને બીજો મહણ કર્યો છે. સમાજ-શાસ્ત્ર, અધ્યાત્મ-શાસ્ત્ર, રાજ્ય-શાસ્ત્ર બધામાં એવું જ થતું આવ્યું છે. જીવનના અંગ-ઉપાંગમાં એમ જ બને છે. એક નવો વિચાર આવે છે, એ આગલા વિચારને તોડીને એનું સ્થાન લે છે. વળી ત્યારબાદ બીજો વિચાર આવે છે. વખત જતાં એમાં પણ હોષ દેખાય. એટલે એના સંશોધન માટે ત્રીજો વિચાર આવે છે. એ વળી તે વખતે અતિપરિશુદ્ધ હોય છે. એ જૂના વિચારને તોડે છે ને એનું રાજ જમાવે છે. આજ સુધી દુનિયામાં વિચારનાં જ રાજ ચાલ્યાં છે. એક વિચાર આવ્યો ને મર્યો, પણ સત્તા તો વિચારની જ ચાલી. માણસને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી એને વિચારની જ પ્રેરણા મળતી રહી છે, અને દુનિયામાં જે તંત્ર-મંત્ર થયાં ને ચાલ્યાં તે બધાં એને જ લીધે. દુનિયામાં રાજ્ય વિચારનું જ ચાલ્યું છે.

ऊर्ध्वमूलम् अधःशाखम् ।

ભગવાને ગીતામાં એક રૂપક કહ્યું છે. એ આડનું રૂપક છે. એક એવું આડ છે જેનાં મૂળિયા ઉપર છે અને ડાળીઓ નીચે ફેલાયેલી છે. મનુષ્યની આકૃતિનું આ આડ રૂપક છે. મનુષ્યનું માથું ઉપર છે. ત્યાંથી વિચારો જીમે છે. અને હાથ પગ વગેરે જે ડાળીઓ છે, જેનાથી બધાં કામો થાય છે તે નીચે છે. તેથી મનુષ્યનું વર્ણન 'ऊर्ध्वमूलम् अधःशाखम्' એવું કરવામાં આવ્યું છે. એ આડ અસ્વત્ય છે, એટલે કે ટકનારું છે. કેવું વિચિત્ર આડ છે! ટકે પણ છે અને નથી પણ ટકતું. એનાં મૂળિયા ઉપર છે. એટલે કે વિચારનું મૂળ ઉપર છે અને એ વિચાર પ્રમાણે ડાળીઓ પલ્લવિત અને પુષ્પિત થાય છે. આડ ટકવા ન ટકવાનો અર્થ એ કે માણસ એક વિચાર સારો લાભવાથી તે પ્રમાણે પોતાના જીવનનાં ઘડતરનો આરંભ કરે છે. એ વખતે જ્યાં જુઓ ત્યાં એ જ વિચારની બાલબોલા હોય છે. એના જ પ્રમાણે રાજ્યની રચના થાય છે અને મનુષ્યનું જીવન ઘડાય છે. મહાન, રસ્તા વગેરે તમામ સરંજામ એ વિચાર પ્રમાણે અને એ વિચારના પોષણ માટે માણસ કરે છે. એને જ સંસ્કૃતિ કહે છે. એ બધી વિચારની કરામત છે. પણ જ્યાં એને એ વિચારમાં અસહવિચારનો અંશ દેખાય છે કે તરત જ આપું માળખું ફેરવી નાંખે છે. આ અર્થમાં એ વૃક્ષ ટકતું નથી. એ વિચારમાં જ્યાં કસર દેખાઈ કે એ વિચાર ખતમ થાય છે અને બીજો આવે છે. પણ આ વૃક્ષ ટકી રહે છે એટલે કે મનુષ્યનાં તમામ કામો વિચાર પ્રમાણે ચાલે છે.

વિચારનાં જ રાજ

જે જમાનામાં જે વિચાર સાચો લાગે તે જમાનામાં તે પ્રમાણે તમામ જીવન વહેતાર ચાલે છે. વિચાર બદલાતો જાય છે પણ જીવન તો એ જ વિચાર પ્રમાણે મજાડે જાય છે. એટલે કે વિચાર સ્થિર બને ન થઈ શકે, એનાં ધર્મો નિત્ય-નિરંતર ચાલતા રહે છે. સમાજશાસ્ત્રમાં એને સંધર્મ કહે છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં એને વિચાર-મંચન, વિચાર-શોધન અથવા સંશોધન કહે છે. નામ એને આપવું હોય તે આપો, એવું મૂળ સ્વરૂપ તો

વિચારમાં જ હોય છે. તેથી વિચારનારા ચિંતનશીલ લોકો, જેમણે દુનિયાના મૂળને પારખ્યું છે, એના ઉત્તમને ગણ્યું છે, તે વિચારનો તંત્ર હાથમાંથી છોટકવા દેતા નથી. એ લોકો સતત વિચારનો પ્રચાર કરતા રહે છે. એકવાર સમગ્રગ્યાથી વિચાર મળે ન જીનરે તો ધીરજ રાખી બીજાવાર સમજાવે છે. એક યુક્તિથી વિચાર ન સમજાય તો બીજી યુક્તિએ પણ લડાવે છે. વિદ્યાર્થીને શીખવતી વખતે એક પદ્ધતિથી એને સમજ ન પડી તો બીજી રીતે શીખવવા મળ્યું એમ ધારીને શિક્ષકનો ઉત્સાહ જેમ વધે છે તેમ હું પણ નિરંતર વિચાર સમજાવતો કરું છું. વિચાર સમજાવત્યારે આખો સમાજ પોતાની મેળે માંગણું ફેરવી નાખશે. એટલે એકવાર વિચાર મળે જીતરી જરી તો જે હાથોએ આ શસ્ત્રો ધડ્યાં છે તે જ હાથો એનો નાશ પણ કરશે. જે હાથે આ બધી માયાનો સંસાર રચ્યો છે તે જ એને બાળી પણ નાખશે. માટે સત્તા તો વિચારની જ ચાલે છે.

હું અનંત શસ્ત્રધારી

જેમને વિચારમાં શ્રદ્ધા છે તે જાણે છે કે આ બધાં ઝાઝવાનાં જળ છે. સૂરજના પ્રકાશમાં ઝાઝવાનાં જળ લહેરા લે છે, પણ જ્યાં ચંદ્રમા ઊંચ્યો છે ખરર પડી જાય છે કે આ તો ઝાઝવાનાં જળ હતાં. મને મારી આખો સામે આ બધું સાફ સાફ દેખાય છે. લોક કહે છે કે નગરખાનામાં તમારી તંત્રીને અવાજ કેણુ સંજળવાનું છે ? એ લોકો કહે છે કે દુનિયામાં જ્યાં ત્યાં હથિયારોના મંજ ઊંચા ને ઊંચા ખડકો જવાનો હોડ લાગી છે; દરેક દેશ પોતાની આવકનો ધણો મોટો ભાગ રાષ્ટ્રના રક્ષણને નામે પશુ-શક્તિ વધારવા પાછળ ખર્ચી રહ્યો છે ત્યારે એ બધાની સામે તમારું શું ચાલવાનું છે ? એનો મારો જવાબ એ છે કે તમારી પાસે ગમે તેટલાં શસ્ત્રો હોય પણ હું તો અનંત શસ્ત્રધારી છું. તમારી પાસેનાં શસ્ત્રો ભણે ને ધણાં હોય તોયે લેખી શકાય એટલાં છે, જ્યારે મારી પાસે તો અનંત શસ્ત્રો છે. વિચારનાં પાસાં અનંત છે, મરવા મણાય એમ નથી. વિચાર-સૂધાં જ્યારે પોતાના અનંત પાસાંઓ, ફિરલો સાથે પ્રકાશી છે ત્યારે અધારું ટકી શકું નથી. તેથી હું તો એ વર્ષથી એ જ રામનામનો જપ કરતો ચાલ્યો જઈ છું.

વિચારનો પ્રચાર આકાશ મારફત થાય છે

મને શ્રદ્ધા હતી કે વિચાર-ખીજ વવાઈ રહ્યું છે અને એનું મજબૂત થયેલું છે. હું એ જોઈ રહ્યો હતો. મારી તમને પણ પ્રાર્થના છે કે તમારી વિચાર પરની શ્રદ્ધા ક્યારેય ઢીલી પડવા ના દેશો. એ હંમેશાં મજબૂત રહેવી જોઈએ. સદ્વિચાર પર ધૃતિ સ્થિર રાખવી એનું નામ 'શ્રદ્ધા.' એ શ્રદ્ધા જ મનુષ્યને બળ આપે છે, મનુષ્યના જીવનને ધકે છે અને અનેક પ્રકારે પ્રેરણા આપે છે. ઠાઈ એક એકલા માણસના મનમાં જે સદ્વિચાર જાગ્યો તે આખા વિશ્વમાં શી રીતે ફેલાશે એ લોકો જાણતા નથી. પણ જે લોક વિચાર કરે છે તેમને તો ખબર હોય છે કે વિચાર-પ્રચાર માટે આખું આકાશ ખુલ્લું પડ્યું છે. વિચારનો પ્રચાર એકલા રડિયોથી નથી થતો. રડિયોથી પણ વધારે શક્તિશાળી સાધન છે આકાશ. આકાશમાં જેમ પવનના પ્રવાહો ચાલે છે તેમ વિચાર પણ ચાલે છે. એને ઠાઈ રોકી શક્યું નથી. એ વિચારો મનુષ્યના હૃદયમાં સોસરવા પ્રવેશે છે. દુનિયાના ઠાઈ પણ ખૂણે, જંગલમાં કે ઠાઈ એકાન્ત ગુફામાં એક સદ્વિચાર પેદા થયો એટલે એણે દુનિયામાં ફેલાવા માટે બહાર પડ્યું જ પડે છે. પછી બસે એને ફેલાતાં વાર લાગે. આકાશમાં આપણે અનંત તારાઓ જોઈએ છીએ. એમના પ્રકાશને અહીં પહોંચતાં વર્ષો લાગી જાય છે. હવે આપણે આજે જોયા, એટલે કે આજથી ત્રીસ વર્ષ પર જે ધ્રુવ હતો તે આપણે આજે જોઈ રહ્યા છીએ. ત્રીસ વર્ષ પર ત્યાંથી જે પ્રકાશ નીકળ્યો હતો તે મને આજે દેખાય છે. વિચાર-પ્રચારની વાત પણ એવી જ છે

અધિકારનું પ્રકાશ પર આક્રમણ ન થઈ શકે

પ્રકાશના પ્રચારની જેમ જ વિચારનો પ્રચાર પણ આકાશ મારફતે જ થાય છે. એમ અને કે પ્રકાશના પ્રચારને કદાચ આકાશ રોકી શકે પણ વિચારના પ્રચારને તો એ પણ ન શકી શકે. તેથી વિચાર પર મારી શ્રદ્ધા છે અને હું નિર્ભયપણે કામ કરું છું. દુનિયામાં હું અનેક પ્રવાહ જોઉં છું. દમણી મથા સહેરમાં પહોંચ્યો ત્યારે મારી હાલત તો ઠાઈ રાની પડ્યું તે રાજમહેલમાં લઈ જાય ને એની સાથે તેવી થઈ. એને રાજમહેલ સુમસામ લાગે

છે કારણ કે જંગલની મઝા કંઈ ઓર જ હોય છે. શહેરમાં મારી દાહત પણ
જેવી જ થાય છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં ધમાલ જ ધમાલ ! જ્યાં જુઓ ત્યાં
હો હો ! જ્યાં જુઓ ત્યાં રેડિયોની રાડો ! આખો માયાળખર મંડાણો છે
ને લોકો છેતરાઈ રહ્યા છે. કાંઈ સ્થિર નથી. જીઠવા બરોબર કંઈ ને કંઈ
કરવા જ માંડે છે. આવો પથારી, આવો વિસ્તાર જોઈ છું ત્યારે જંગલી
જનવર જેવી મારી દહા થાય છે પણ મને તેથી કંદી પણ એમ નથી થતું કે
આ મારા પર ચડી બેસશે. કારણ કે એ તો અજ્ઞાન છે. અજ્ઞાનનું મારા
પર શું આક્રમણ થવાનું હતું ? આ સીનેમા મને રાત જગવા પ્રેરી થોડો
જ ચઢવાનો છે ? આ સીગરેટ બળજબરીથી થોડી જ મારા મોંમાં પેસી
શકે તેમ છે ? એ સીનેમા ને સીગરેટ થોડા જ મારા પર ચઢી બેસે તેમ છે ?
આ બધું અજ્ઞાન છે. દીવા સામે અંધારું ટકી ન શકે. દીવાને કહેશે કે
અરે, ત્યાં તો ગાઢ અંધકાર છે, ત્યાં તારું શું થશે ? તો દીવા કહેશે કે
જેટલો અંધકાર માઠો હશે તેટલું જ મને વધારે ફાવતું આવશે, કારણ કે
હું એનો તીવ્ર બેદ કરી શકું તેમ છું. તેથી ઘેરા અંધકાર હોય એ મારે
માટે તો ખુશ થવા જેવું છે. જીલટું એવો ગાઢ અંધકાર ન હોય તો જ
મુશ્કેલી પડે છે. તેથી જ રીતે હું જ્યારે આ બધી માયાળજી જોઈ છું તો
મને આખી સજિનું મિથ્યાત્વ બાસે છે. એ ટકનારું નથી, બા તો સ્વપ્ન-
નગરી છે. સ્વપ્ન જીડો ગયું કે સ્વપ્નનગરી ખતમ, તેમ વિચાર બદલાયો કે
આ બધું ખતમ થવાનું છે.

શહેરોનું ભવિષ્ય

ભગવાને ઈશ્વરું નામ 'પુરંદર' એટલે શહેરો ભાગનાર એવું રાખ્યું છે.
એ શબ્દ કૃષ્ણને રહેશે. આ બધાં મુંબઈ, કલકત્તા, તાતાનગર વગેરે ગોટા
ગોટા શહેરો દેખાય છે, લોકો કહે છે કે એ વધી રહ્યા છે. હું વિચારું છું કે
વધવા દો, મૃગજળને વધવા દો ! પણ જ્યારે વિચાર સમજાશે ત્યારે લોક
આ બધું જ ભાગીને ભુકો બોલાવવાના છે જ્યાં ખવાલ આવશે કે રાતે
સીનેમા ન જોવાય, એને બદલે રાતે નક્ષત્રો જોવાં જોઈએ, એનાથી
હંડકે મળે છે અને અનંત જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે સીનેમા

પડી જવાના. મનુષ્ય સૃષ્ટિને આકાર આપી શકે, પણ સૃષ્ટિ મનુષ્યને આકાર ન આપી શકે. એકે કહ્યું કે તમને તરસ લાગી છે તો પાણી તો પીવું જ પડશે. તે તમારું જીવન પાણી પર નિર્ભર નથી થું ? મેં કહ્યું મારે પાણી પીવું હશે ત્યારે પીશ, પણ પાણી પોતે યધને મારા મળામાં નહીં પેસી જઈ શકે. પાણી અલ વગેરે જડ સૃષ્ટિ છે; જ્યારે હું તો ચેતન છું.

વિચાર-ધારા સતત વહેતી રહે

તેથી હું આપણા કાર્યકરોને સમજાવું છું કે વિચાર પર શ્રદ્ધા રાખો. આપણા કામમાં સાતત્યની ખાતરી છે. તેથી માણસ આજસે છે ને થોડુંક કામ કરીને પાછો ચૂપ બેસે છે. સાચી શ્રદ્ધાપૂર્વક નિરંતર પ્રયત્ન કરતાં રહેવું જોઈએ, પણ આપણે એમ નથી કરતા. નહીં સતત વહેતી રહે છે, એ કદી યાદતી નથી, તેથી જ રીતે આપણો પ્રયત્ન સતત ચાલતો રહેવો જોઈએ. આપણો સદ્વિચાર હશે તો દુનિયા આંખીને સ્વીકાર્યે જ છૂટકો છે. પહેલાં લોકો મને પૂછતાં કે તમારું કામ તો સારું, પણ પૂરું થતાં કેટલો કાળ લાગશે ? એ લોકો વિનોદમાં પૂછતા એટલે હું પણ વિનોદમાં લેખાં લેખીને જવાબ આપતો કે પાંચસો વર્ષ. આપણે ઠરાવશીં જમીન મેળવતાં, પહેલાં વર્ષના દિસાએ મણીએ તો પાંચસો વર્ષ લાગે તેમ કહ્યું. પણ મેં કામ ચાલુ રાખ્યું. મારા મનમાં એ વિચાર સુદ્ધા ન આવ્યો કે પાંચસો વર્ષ સુધી હું શી રીતે જીવવાનો હતો ? હવે કાંઈ પૂછે છે તો કહું છું દસ વર્ષ થશે. કારણ કે હવે અપ દસમણી થઈ ગઈ છે. પણ મારી શ્રદ્ધા છે કે આપણે સદ્વિચારનો સતત પ્રયત્ન કરતાં રહીએ, તો એવું કંઈ નથી કે વળી પરાર કામની ગતિ વધીને દસમણી ન થાય.

મંગળની સામે અમંગળ ટકી શકતું નથી

આ વિચારનો મદિમા છે. ' નદિ જ્ઞાનેન સદશમ્, પવિત્રમ્ હૃદ વિચતે ।' જ્ઞાન સમાન પવિત્ર વસ્તુ એકે નથી. એની સામે કોઈ અમંગળ વિચાર ટકી શકતો નથી. હું જમીનનો માલિક છું એ અમંગળ વિચાર છે, હું જમીનનો સેવક છું એ એક મંગળ વિચાર-સદ્વિચાર છે. દુનિયાએ એ સ્વીકારવો જ પડશે એમાં મને જરાય સંદેહ નથી. તેથી હું આપણા કાર્યકરોને કહું છું

કે સતત કામ કરો. આપણું શરીર કેટલું મંદુ છે! આપણે અમૃત જેવું અન્ન ખાઈએ છીએ, તો પણ એનાં મળ-મૂત્ર બને છે. છતાં આપણે એને દરરોજ સાફ કરીએ છીએ કારણ કે આપણે સ્વચ્છતાનું મન લીધું છે. આપણે ધોર્તા હારવાના નથી. શરીરને આપણે ક્ષીણું કે તું મંદુ થતાં યાકશે પણ હું ધોર્તા નહીં યાકું. એટલે કે આ મંદુ શરીર પણ પવિત્ર બની શકે છે અને એવા મંદા શરીર પાસે આપણે સારાં કામ લઈ શકીએ છીએ. તેથી મારે કાર્યકરોને સહવિચારમાં દૃઢ બનાવવા છે, મજબૂત બનાવવા છે.

ન્યારે બહેરો પણ આપણી વાતો સાંભળશે .

તમે નિરાશ ન થશો. એમ ન ધારશો કે દુનિયામાં આપણી વિરુદ્ધ તાકાતો ખડી છે. જિહ્વડું એમ માનજો કે એ તાકાતો બધી ખખડી બચેલી છે, મરી પરવ રેલી છે. એ અસહવિચાર છે. અસહકૃપના બખરમાં હોય, એના બાવ ગમે એટલા જાયા હોય, એનો ગમે તેટલો પ્રચાર થતો હોય તો પણ એ મરી ચૂકેલી છે. એ ખોટી છે એની ખાતરી સૌને થવાની છે અને તેથી એ આખના પલ્લકારામાં નાશ પામવાની છે. એનો નાશ કરતાં આપણને મહેનત પડવાની નથી. કાર્યકરો કહે છે લોક ખુદલા દિસે દાન નથી દેતા, ત્યારે હું કહું છું કે એ આજ નથી આપતા એનું કારણ એ છે કે એ કાલ આપવાના છે. આ સહવિચાર છે, અને મનુષ્ય વિચાર કરનારું પ્રાણી છે. મનુષ્યનો અર્થ જ વિચાર કરનારો. 'મન' ધાતુ પરથી એ શબ્દ બન્યો છે. તેથી જ માસ પર જેટલા ઉત્સાહથી હું વિચારોના પ્રચાર કરતો હતો તેટલા જ ઉત્સાહથી આજે પણ કરું છું, અને ભગવાનની મરજી દશે તો ભૂમિનો સરાલ નહોં જીકલે અને દિંદુસ્તાન આ વિચારોના સ્વીકાર નહોં કરે ત્યાં સુધી હું પ્રચાર કરતો રહીશ. જે ફળની વાસના નથી રાખતો તેને બી ઉપર શ્રદ્ધા છે, ફળ પર નથી. એ જાણે છે કે બી છે તો ફળ છે જ. તેથી હું શ્રદ્ધાથી, સાતત્યથી સમાજના કાનમાં આ વિચાર રેડતો જ ચાલ્યો જઈશ; અને એક દિવસ એવો આવશે ત્યારે બહેરો પણ મારા વિચાર સાંભળશે

ગયા, ૩-૫-૧૯૫૩

(તેરુણ કાર્યકરો સાથેની વાતચીત)

પ્રશ્ન : શું બુદ્ધિ કાર્ય માટે અમે કોલેજ છોડીએ ?

ઉત્તર : મેં તો કહ્યું કે બુદ્ધિનયમમાં કામ ન કરવું હોય તો પણ કોલેજ છોડી દો. હું તો સોળાની સાલમાં કોલેજ છોડીને નીકળ્યો હતો. છતાં જેને મોહ થાય તે એક વર્ષ પછી ફરી જઈ શકે છે. અને આ કામ કરતાં કરતાં એક વર્ષમાં એનો મોહ છૂટી ગયો તો સારું છે. જે વિદ્યાર્થીને એક વર્ષ બાદ જૂનું શિક્ષણ નહીં અપવું તેવા માટે શિક્ષણની યોજના સર્વસેવાસંઘ મારફતે યથા શકે. એમને માટે નહ તાલીમની કોઈ વ્યવસ્થા થઈ શકે. દરેક પ્રતિભા આવી એક-બે એક-બે સંસ્થાઓ ખોલી શકાય. જે વિદ્યાર્થીઓ કામ કરવા આવશે તેમના પ્રકાર દરેક : (૧) કેટલાક એવા હશે જે કેવળ રમઝામાં કામ કરશે, (૨) કેટલાક એવા હશે જે એક વર્ષ માટે કોલેજ છોડીને કામ કરવા આવશે, અને (૩) કેટલાક એવા હશે જે કોલેજ સમૂળમાં છોડીને કામ કરવા આવશે.

નિલક મહારાજ કોલેજમાં હતા ત્યારે ચરીરે બહુ નબળા હતા. એટલે એમણે એક વર્ષ કોલેજ છોડી વ્યાયામ કર્યો, અને વ્યામ ચાર વર્ષનો ઠાસ પાંચ વર્ષ પૂરા કર્યો. એમણે કહ્યું કે 'જેથી મેં કશું નહોતું ખાયું. એના જ આધારે હું જીવનની તકલીફ પાર કરી શક્યો.' અને એમને પુષ્કળ દુઃખો વેઠ્યા પડ્યા હતા એ તો બધા જ જાણે છે.

તેલંગણામાં કોમ્યુનિસ્ટોની છત

પ્રશ્ન : લોક કહે છે કે બુદ્ધિનયમથી સામ્યવાદને ભારતમાં ફેલાતો શકી શકાય છે. તે શું તેલંગણામાં હવે સામ્યવાદી પક્ષનું એટલું જોર નથી રહ્યું ?

ઉત્તર : તેલંગણામાં બુદ્ધિનયમનું કંઈ ખાસ કામ થયું જ નથી. મેં જે કંઈ ક્યું ત્યારબાદ ત્યાં કશું થયું જ નથી જે લોકોએ મારી સ.થે ચોંટાટીને કામ કર્યું હતું તે લોકો ચૂંટણીમાં જીતા ન રહ્યા. ચૂંટણીમાં કોંગ્રેસ જીતી રહ્યા, અને એ જ વખતે સામ્યવાદીઓએ પોતાની નીતિ

બદલી એટલે એમને જોલમાંથી છૂટા કર્યાં. એ લોકો જોલમાં 'જામ' વગર વર્ષ જોલ ભોગવાને 'નાયક' બનીને આવ્યા હતા એટલે એ લોકો, જુલ્યા, કોમેસવાળા કથું કામ કર્યા વગર કેવળ મારા પુણ્યના જોર પર તો જીતી ના શકે.

મારું કામ સામ્યવાદને રોકવાનું નથી. આ એક સ્વતંત્ર વિચાર છે. આ બાવાત્મક (પોઝિટિવ) વિચાર છે, અમાવાત્મક (નેગેટિવ) નથી. હિંદુસ્તાનમાં ગરીબો છે. એ સારી પદ્ધતિથી દૂર ધર્ષ શક્તી હોય તો કાંઈ ખરાબ પદ્ધતિનો ઉપયોગ નહીં કરે. કાંઈને તરસ લાગી હોય, એને પીવા ચોકપુ પાણી મળી જાય તો એ ગંદું પાણી શા સારું પીશે? પણ સ્વચ્છ પાણી ન મળે તો એ ગંદું પાણી પીએ ખરો. હિંદુસ્તાનમાં ગરીબોનો સવાલ સારી પદ્ધતિથી જીલ્લી શકશે તો ખરાબ પદ્ધતિ નહીં આવે. તેલંગણામાં જે મહિનામાં મેં બાર દળદર એકર જમીન ભેગી કરી હતી. ત્યાર પછી ત્યાંના લોકોએ કથું જ ક્યું નહીં. એ બાર દળદર તો પારોશમાં પહેલી પૂછી હતી. ત્યાં આ કામ જોરથી ચાલે તો લોકોની શંકા આના પર બેસશે.

ભારતીય સામ્યવાદી

પ્રશ્ન : ભારતીય સામ્યવાદીઓને તમે કેવા સમજો છો ?

ઉત્તર : ભારતીય સામ્યવાદી એટલે શું? હિંદુસ્તાનમાં મને તો સામ્યવાદનું કથું કામ જ નથી દેખાતું. અહીંના સામ્યવાદીઓએ જે કંઈ શોડુમ્બલું કામ કર્યું છે તે તેલંગણામાં કર્યું છે. ત્યાં લાગણીમાં જે ત્રણ વર્ષ સુધી કતલ લૂંટફાટ અને ધાડ વગેરે ચાલતું રહ્યું પણ પરિણામે કિસાનોના હાથમાં તો કથું જ ન આવ્યું. તેથી હું તો માનું છું કે સામ્યવાદીઓ કથું જ રચનાત્મક કરતા નથી, કેવળ પ્રચાર કરે છે. પ્રચારનું કામ એ લોકો હોશમેર કરે છે. અહીંના સામ્યવાદીઓ કેવળ જડવાદી

ભલા-ખૂરા કશું કહેવાય તેમ નથી. જે સ્વતંત્ર બુદ્ધિથી કામ કરે તેને વિષે કંઈક અભિપ્રાય આપી શકાય. એટલે ભલા-ખૂરા એવું કંઈ પણ કહેવું હોય તો એમના માર્ગદર્શકાને કહેવું જોઈએ.

સામ્યવાદનો એક અંશ છે. આર્યસમાજવાદીઓની જેમ સામ્યવાદીઓ પણ અંધને પ્રમાણ માને છે અને પરિસ્થિતિ તથા બુદ્ધિ બંન્નેને છોડી દે છે. ખરી રીતે પુસ્તક, પરિસ્થિતિ તથા બુદ્ધિ એ ત્રણેનો સમન્વય કરવો જોઈએ. પણ આ લોકો અંધને વેદ માને છે. આજે માર્ક્સ પોતે હિંદુસ્તાનની પરિસ્થિતિમાં હોત તો પોતાના વિચારમાં જરૂર ફેરફાર કરત. સામ્યવાદીઓને હું કહું છું કે તમે લોકો માર્ક્સવાદી છો જ્યારે ખુદ માર્ક્સ પણ માર્ક્સવાદી તો નહોતો, એ માર્ક્સ જ હતો. તેથી એ પક્ષી શકે તેમ હતો. સામ્યવાદી હિંદુસ્તાનના દસ દહાસ વર્ષના વિચાર-પ્રવાહ વિષે કશું જ જ્ઞાન ધરાવતા નથી. એ વિચારમાં કંઈ ખામી હોય તો તે જાણવા માટે એવું જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે. તેથી મને સામ્યવાદીઓમાં જે દોષ મુખ્ય જણાય છે : એક તો એ લોકો પુસ્તક-પૂજક છે, અને બીજું એ લોકો અહીંના વિચાર-પ્રવાહને જાણતા નથી.

સંસ્થાની મર્યાદા

પ્રશ્ન : આટલો મોટો યત્ન સંસ્થા વિના સારી રીતે ચાલી શકે ખરો ?

ઉત્તર : હું સંસ્થાની જરા પણ વિરુદ્ધ નથી. તમે રચાનિક સંસ્થાઓ રચી શકો. પણ ન્યા અખિલ ભારતીય સંસ્થા રચવાની વાત આવે છે ત્યાં અનુ-શાસન આવે છે અને પછી મામલો બેગસ (પોલિંગ) થઈ જાય છે. મારે એમાંથી છૂટા રહેવું છે. વ્યાપક સંસ્થા જ્યારે નકામી બની જાય છે ત્યારે માત્ર એવું અભિમાન રહે છે અને કામ કશું બનતું નથી. એનો પછી સિદ્ધો હાથ જાય છે, અમે કોંગ્રેસી, અમે સોશ્યાલિસ્ટ વગેરે. દરેક પોતપોતાનો આમલો પંથ રચે છે, એટલે કે દુનિયાથી જુદા પડે છે. આખી દુનિયાને પોતાનું સ્વરૂપ આપવાને બદલે દુનિયાથી અળગા પડે છે. હું કોઈ એક સંસ્થા રચું તો આજે મને જે સહકાર મળી રહ્યો છે તે ન મળત.

ચીનનો દાખલો

પ્રશ્ન : ચીનની હાલની સરકારે ત્રણ વર્ષમાં જ એટલી બધી પ્રગતિ કરી છે કે ત્યાં જે કોઈ પરદેશી જાય છે તે મોંમાં અગળા નાખી જાય છે અને એનાં ગીત ગાવા માંડે છે. ભારત પોતાના નાગરિકોને સુખી બનાવવા માટે ચીનની પદ્ધતિ અપનાવે એવી અહોની પરિસ્થિતિ નથી ? બુદ્ધાનયત્ત મારફતે એટલી થોડી મુદતમાં ચીન જેવી ઉન્નતિ થઈ શકે એમ છે ?

ઉત્તર : ચીનનાં વખાણુ ધણા કરે છે. પણ ચીનમાં એક રાજ્યક્રાંતિ થઈ છે. એવી રાજ્યક્રાંતિ જ્યાં થાય છે ત્યાં ખીજી પદ્ધતિઓ કામમાં લેવાય છે. એ માટે ચીનમાં ત્રીસ વર્ષ સુધી આંતર-યુદ્ધો થયાં. પણ એ તરફ કોઈ જોતું નથી અને રાજ્ય-ક્રાંતિ પછીનાં ત્રણ વર્ષ સામું જ જો જો કરે છે. રાજ્યક્રાંતિ પછી સરકારના હાથમાં જે શક્તિ આવે છે તેવી હિંદુસ્તાનમાં નથી. એવી દંડ-શક્તિ પણ નથી અને તમારું સૈન્ય પણ પૂરતું નથી, અને આજે જે સેના છે એને જ નલાવવામાં આવકના સાઠ ટકા જેટલું ખર્ચ થઈ જાય છે. એટલે હજી લશ્કર વધારવું હશે તો લશ્કર તમામ આવક હોમ્યાં કરી જશે. માટે ચીનનો દાખલો આપણા દેશને લાગુ પડે તેમ નથી. છતાં મને લાગે છે કે આજે આપણી સરકાર જે પ્રગતિ કરી રહી છે તેથી વધારે કરી શકે. પણ કોંગ્રેસ આજે રાજ્યકર્તા જમાત જની મંદ છે. એટલે એમાં મૂડીવાદીઓ પણ ઘૂસી ગયા છે. એમની વિરુદ્ધ કશું કરવાની દેન સરકારની નથી. અને મુખ્ય વાત તો એ છે કે હજી સુધી વિચારોની એાખવદ જ થઈ નથી.

રાષ્ટ્રીકરણનો પ્રશ્ન

પ્રશ્ન : ભારત સરકાર મોટા મોટા કારખાનાઓનું રાષ્ટ્રીકરણ કેમ નથી કરતી ?

ઉત્તર : એક કારણ એ કે સરકાર પોતે એ વિચારને માનતી નથી. સરકાર પર મૂડીવાદની અસર છે. પછી રાષ્ટ્રીકરણ કરવાથી ધણા લાભ થશે એમ પણ નથી. સરકાર પાસે આજે જે શક્તિ છે તેનો જ સરખો ઉપયોગ એ કરી શકતી નથી, તો વધારેની શક્તિ આપવાથી શું ફાયદો ? દેશમાં જ્યાં

સુધી ચારિત્ર્યવાન લોકો પાકતાં નથી ત્યાં સુધી કામો થતાં નથી. આને
સાચી-દુશવત ચાલે છે. અધિકારીઓને વધારે કામો સોંપીશું તો એ જોર
પણ બગાડવાનાં. તેથી જનતાની વિચાર-શુદ્ધિ અને ચારિત્ર્ય-શુદ્ધિ થવી
જોઈએ, ત્યારે જ શીલ સુધરશે અને કામ યશે.

વિચાર વડે મૂઢીવાદનો અંત

પ્રશ્ન : મૂઢીવાદનો અંત શી રીતે આવશે ?

ઉત્તર : મૂઢીવાદનો અંત નથી તો પ્રેમથી આવવાનો કે નથી તો
સંઘર્ષથી આવવાનો. એનો અંત તો વિચારથી આવશે. સંઘર્ષમાં ધર્મજી થાય
છે અને તેથી જાનને પથો ફીણ થાય છે. અને પ્રેમ પણ ડોષ નથી વસ્તુ પેદા
નથી કરતો. પ્રેમથી જલ્દી તો ઇત્સાહ પેદા થાય, પણ સમાજમાં ક્રાંતિ તો
વિચારથી જ થાય છે. હું બાગ માણું છું, બીજા નહીં. મારે લોકોને વિચાર
સમજાવવો છે કે જમીન સૌની છે. વિચાર સ્વીકાર્યો તેની નિશાની રૂપે બાગ
માંથીએ હીએ. ઉવટ જતે જમીન તો સૌની થવાની છે. અને વિચારમાં
જેટલી અડા છે તેટલી ઠગામાં નથી. સંઘર્ષથી ક્રાંતિ નથી થતી, ક્ષય થાય છે.
અને પ્રેમથી ક્રાંતિ નહીં પણ વૃદ્ધિ થાય છે. આમ છતાં સંઘર્ષનો જ પ્રથમ
આવીને જોમો રહેશે તો વિચાર-પ્રચાર માટે સંઘર્ષ પણ કરીશું, એને ટાળીશું
નહીં. સંઘર્ષ એ પણ યુક્તિ છે. એની જરૂર પડશે તો એ પણ કરીશું. પણ
ક્રાંતિ કેવળ વિચાર-પ્રચારથી જ થાય છે માટે હું વિચાર-પ્રચાર જ કરું છું.

જૂની નેતાગીરી

પ્રશ્ન : આજના કામથી નવું નેતૃત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી, ઊલટું જૂનો
નેતાઓને ફરીથી સંજીવન મળે છે.

ઉત્તર : જૂના નેતાઓને ફરીથી સંજીવન મળે તો તેથી શું બચે છે ?
એમને વિચાર પડે પડે અને તેથી એમનામાં પરિવર્તન થઈ જાય, અને
તેથી એમને નેતૃત્વ મળે તો એમાં શું ખોટું છે ? અને ટાંગ જ કરતા હશે
તો આ કામમાં એમની કસોટી થઈ જશે. સંસ્કૃતમાં એક શ્લોક છે :
'મસંતમમયે પ્રાપ્તે કાકઃ કાકઃ પિકઃ પિકઃ.' કામડો ને કાચલ બન્ને માળા
છે, પણ વચ્ચેનું ઝડપ આવે એટલે બન્નેના જાત પરખાઈ જાય છે. તેવી જ રીતે

આમાં નક્કી સોડો દુગ્ધ તે ઉધાડા પડશે. પણ નવું નેતૃત્વ આ કામમાં આગળ નહીં આવે તો કયા કામમાં આવશે ? આ એક એવું અદિલન છે જેમાં આખા સમાજને ત્યાગની પ્રેરણા છે. આમાં નવા નવા સોડો આવી રહ્યા છે અને નવું નેતૃત્વ જીલું ધઈ રહ્યું છે.

ખૂરાઓનો સંગ્રાથ શા માટે ?

પ્રશ્ન : તમે કહો છો કે સાધન સારાં હોવાં જોઈએ એવાં તમારો આગ્રહ છે. તો પછી શુદ્ધાનયનના કામમાં ખૂરાં માણસો શા સારુ કામમાં લેા છો ?

ઉત્તર : જેને ખૂરા ગણીએ છીએ તે સદાને માટે ખૂરા હોય છે એમ નથી. જૂની માન્યતા હતી કે પાઘણને ધેર અવતરે તે પાઘણ જ રહે. પ્રમ કરનાર પણ આવી જ રીતે વિચારે છે. પણ, માણસ પણ સતત બદલાતો રહે છે. તેથી હું મનુષ્યને સારો યા ખોટો નથી માનતો. સાધન કેવું છે તે હું ચકાસવા બેસતો નથી. ખૂરા માણસ આવશે તો ધમકાવીને જમીન માંગશે અને તેથી એને જમીન નહીં મળે. એ ધમકાવવા માંડશે તો લોક એને કહેશે કે પિતાગા, તો આમ નથી કરતા. આવા જવાબથી ધમકાવનારો છોળીલો પડશે. આમાં તો ફાવે તે લોક કે ધમકી આપી શકાય એવું જે માનતો હશે. તેને જનતા સાઈ સંબળાવો દેશે કે ‘આ ટોળીમાં તું શાકતો નથી !’ આમ આ કામમાં દરપણે બધા ખૂરાની ચકાસણી થાય છે.

ગયા, ૪-૫-૧૯૫૩.

‘ધન ધરતી વહેંચીને રહેશે’

: ૨૯ :

મારે આખા સમાજમાં પરિવર્તન લાવવું છે. આજકાલ સત્રો પોદારાજ છે : “જૂની જનતા અમ ન સહેગી, ધન ઔર ધરતી બંટકે રહેગી” હું ઇચ્છું છું કે મરીઓ દવે જાગો જીડે, અન્યાય સદન ન કરે અને પોતાના હક્કની માંગણી કરે. હું માનું છું કે જમીન પર સૌનો અધિકાર છે. હું ઇચ્છું છું કે મરીઓ પોતાનો ધર્મ સમજીને દહને વગગી રહે. કેવલ જતે એ લોકો એમ કહી શકે કે અમે ધીનંતોની જમીન નહીં ખેડીએ. આમ એક

બાળુથી હું ગરીબોને તૈયાર કરી રહ્યો છું. બીજી બાળુથી સરકાર ગરીબોના હક્ક રક્ષણ કરે એ માટે એને તૈયાર કરી રહ્યો છું. ત્રીજી બાળુથી હું શ્રીમંતોના હક્કમાં સતેજા લાગવાનને જગાડી રહ્યો છું.

હું તો ધન્ય હું કે શ્રીમંત લોકો હવે ખોલી બેઠે, “સુખી જનતા અબ ન સહેગી, ધન ઔર ધરતી ખાંટકે રહેગી.” આજુબાજુના લોકો દુઃખી હોય, ગરીબ હોય ત્યારે આપણે મેવા મીઠાઈ આરોગીએ એ શોભતું નથી. એવું એવું, પાપી સુખ અમે ધરીશર પણ સાંખી નહીં લઈએ. અમે અમારી ભૂમિ અને સંપત્તિ ગરીબોમાં વહેતી દ્રશ્યું. મારે શ્રીમંતોમાં આ જાતની જાગૃતિ આણવી છે. આવી જાતનું ત્રણ પાંખાણું કામ હું કરી રહ્યો છું. ગરીબો જાગી જશે ત્યારે એ લોકો પોતાના હુકુમ્મો છોડી દેશે, સરકાર ગરીબોને અનુદાન થઈ જશે, અને મોટા લાગના શ્રીમંતો પણ જાગી જશે ત્યારે સમાજમાં પરિવર્તન આવશે. અહિંસક ક્રાંતિની આ જ પ્રક્રિયા છે.

ભલુહાર (ગયા), ૭-૫-૧૯૫૦.

અહિંસા સીધી રેખા છે

: ૩૦ :

એક સમજને અહિંસા વિશે થોડું વિવેચન થયું છે. અહિંસામાં માનનારા કેટલાક હોય છે. ધણાખરા અહિંસાને માનતા પણ નથી. અહિંસામાં નથી માનતા તે કહે છે કે એનાથી વ્યક્તિમત સવાલ જીકથી રહે, પણ સમાજમાં જ્યાં સુધી દુર્જનતા મોબૂદ છે ત્યાં સુધી સમાજના સવાલો એનાથી જીકથી ન રહે. એવા માણસોની વાત હું જના દમશ. હિંસાથી કાઈ સવાલ જીકે છે એ દજ સિદ્ધ નથી થયું, છતાં સામૂહિક અહિંસાની શક્તિ સિદ્ધ કરવાની વાત છે. અહિંસાના અમુક પ્રયોગ થયા છે, પણ આજકાલ સમાજ જેટલો વ્યાપક બની ગયો છે તેટલા વ્યાપક પ્રયોગો દજ નથી થયા. તેથી, અહિંસામાં શ્રદ્ધા ન હોય તેવાઓ સાથે ખાસ ચર્ચા કરવાની જરૂરત મને લાગતી નથી. પણ જેમને એમાં શ્રદ્ધા છે તેમને લાગે છે કે અહિંસાથી કામ તો સધાશે અને થશે તે પાકું થશે, પણ એમાં થોડો વખત લાગશે.

પેલા બાઇએ લખ્યું છે કે અહિંસાથી કામ તો યશો પણ વહેતું પણ યશો એમણે એ લેખ વિષે મારો અભિપ્રાય માંગ્યો હતો. મેં એમને આજે લખ્યું તેમાં લખ્યું છે કે 'એ વાત જરાબર છે.' યુક્તિસરે શીખવ્યું છે કે બે ખિંડુઓ વચ્ચેનું ટુંકામાં ટુંકું અંતર સીધી રેખા છે. નેથી અહિંસા વહેતું ફળ લાવનાર નીવડશે એવી જ અપેક્ષા હોવી જોઈએ.

અહિંસા શીઘ્ર-પરિણામકારી કયારે ?

અહિંસામાં જે મુખ્ય બાંજત છે તે એ કે આપણને એની પ્રાપ્તિ કેટલી હદ સુધીની થઈ છે. અહિંસાની પ્રાપ્તિ થાય તો પરિણામ વહેતું આવે એમાં કશો શક નથી. જે સમય જાય છે તે અહિંસાને આપણા હૃદયમાં સ્થિર કરવામાં જાય છે. એ મારેતો એટલો સમય આપવા તૈયાર હોઈએ તો પરિણામ તો વહેતું જ આવે છે. આપણે આ એક વિચારવા જેવી વાત છે. અમુક શસ્ત્રથી પરિણામ મોડું આવે મા વહેતું એની ચર્ચા આપણે માંડીએ છીએ, પણ એ શસ્ત્ર આપણી પાસે છે કે નહીં એ તો વિચારતા જ નથી. એ હથિયાર ઉપાડવા સારુ જે તપ અને ચિત્ત-શુદ્ધિ જોઈએ તે આપણે ક્યાં ક્યાં છે? પૂરતી ચિત્ત-શુદ્ધિ જોગી તપસ્યા ન કરીએ તો અહિંસાનો ઉદય નહીં થાય. સૂર્યોદય પછી અંધારું જતાં વાર નથી લાગતી. પણ એના ઉદયમાં વખત નીકળે ખરો. તેવી જ રીતે થોડાક લોકોના દિલમાં પણ અહિંસાનો વારતરિક ઉદય થાય તો એ સમાજમાં ફેલાશે. વિચાર અને કલ્પનામાં તો એટલે સુધીની માન્યતા છે કે એક જ માણસ પરિપૂર્ણ શુદ્ધ થઈ જાય, એને અહિંસાનો સાક્ષાત્કાર થયો હોય તો એ એકલે હાથે આખા સમાજ પર અસર પાડી શકે. બાપુ ધણીવાર આ કહેતા. માટે અહિંસાથી વહેતું પરિણામ આવવા વિષે તો ટાઈ શંકા નથી. પણ, અહિંસા માટે જરૂરી એવું આંતર-શોધન, તપસ્યા અને શુદ્ધિ આપણે કેટલાં કરીએ છીએ તે જોવાનું છે. એ થઈ જાય તો અહિંસાથી ઝટ પરિણામ આવી શકે છે.

અહિંસા આત્માની શક્તિ

અહિંસા આત્માની શક્તિ છે. આત્મા મરતો નથી એ જ એની શક્તિ છે. હિંસા દેહની શક્તિ છે. દેહનો નાશ થઈ શકે છે. અને આત્માની શક્તિ

દેહની શક્તિથી ચંડિયાતી છે એ તો સૌએ સ્વીકારેલી વાત છે. પણ આપણે દેહ-ભુદિમાં રૂસાયેલા રહીએ છીએ. ટાઇને જોઈએ છીએ તેને દેહ જ માનીએ છીએ. આ દેહનું ઉપરનું બોળિયું છાડીને માલિકી ને વસ્તુ છે તેને જોઈ શકીએ તો આપણી બોલવા, ચાલવા અને વિચારવાની રીત, બધો વહેવાર બદલાઈ જશે. દુનિયાનો ઠાઈ બનશે જ રંગ દેખાશે. અને આવું થશે તો આવા બદલાયેલા માણસના સંગમાં ને આવશે તેના પર એનો રંગ ચડશે. અને એને ટાઇનોય રંગ નહીં અડે. આ વાત સમજાઈ નય, અને આપણને અહિંસામાં શ્રદ્ધા હોય, આપણે એનો સામૂહિક પ્રયોગ કરવો હોય તો પછી આપણી ચિંતા એ વાતની હશે કે આપણા અગત જીવનમાં આપણે અહિંસા કેરી રીતે લાવી શકીએ. એની ઉપાસના આપણે ક્યાં સુધી અને કેટલી એકાગ્રતાથી કરીએ છીએ એ જ સવાલ છે.

પોતાના જીવનનું શોધન એ જ મૂળ વસ્તુ

૧. હમણાં મૂહાન અદિલન આવી રહ્યું છે. સમાજને ખપ પડશે ત્યારે એવા જ બીજા અદિલનો પણ ચાલશે. પણ એ અદિલનમાં પાયાની જે શ્રદ્ધા છે તે હૃદય-પરિવર્તન વિશેની છે. એ પાડી ક્યારે યાવ ? જ્યારે આપણું પ્રુદનું જીવન ફેરવાય ત્યારે. મોટે ભાગે તો આપણે એવું જ માનતા હોઈએ છીએ કે મારું હૃદય તો જોઈએ તેવું છે જ, પણ બીજાના હૃદય-પરિવર્તનની વાત આવશે ત્યારે આપણને એમાં દોષ લાગશે અથવા તો અસંભવ લાગશે. પણ એ ખ્યાલમાં રાખો કે હૃદય-પરિવર્તન બાબત શંકા પડી એટલે અહિંસાની મૂળ શક્તિ પર ધા પડ્યો જણાવો. હૃદય-પરિવર્તન માટે પરિસ્થિતિમાં પરિવર્તન હોવું એ તો એનું એક અંગ માત્ર છે એને હૃદય-પરિવર્તનથી શુદ્ધ પાડવું એ મૂલ છે. આપણે ટાઇ એક વસ્તુની આસક્તિ છાડવી હોય તો એને માટે બહારનું વાતાવરણ પણ અનુકૂળ કરી લઈએ છીએ. એકાગ્રતા સાધવી હોય તો એને અનુકૂળ એકાંત શોધીએ છીએ. પણ એકાંત વિના એકાગ્રતા સધાવી નથી અને બાહ્ય-પરિવર્તન વિના હૃદય-પરિવર્તન સધાવું નથી એ માન્યતા એકાંગી છે. હૃદય-પરિવર્તન માટે સમાજ અને પરિસ્થિતિમાં પરિવર્તન લાવવું જરૂરી છે એમ કહેવું ઠીક છે,

પણ જે વસ્તુ સાધવાની છે તે તો હૃદય-પરિવર્તનથી જ સધાયે. એકાગ્રતાથી જ ધ્યાન ધરાય છે. એકાંતમાં પણ એ બેની શકે છે. પણ, એકાંતમાં પણ ચિત્ત આમતેમ ભટકી શકે. એટલે એકાંત એ બાહ્ય સાધન છે બન્યારે એકાગ્રતા એ મુખ્ય વસ્તુ છે. તેવી જ રીતે અદિસા-શક્તિ માટે હૃદય-પરિવર્તન એ મુખ્ય વસ્તુ છે. એને માટે બાહ્ય-પરિવર્તન જરૂરી લાગે છે તો તે કરી લઈએ.

પણ અદિસા તો હૃદય-પરિવર્તન માંગેને જ કામ કરે છે, બાહ્ય-પરિવર્તન માંગેતે નથી કરતી. આપણે બાહ્ય-પરિવર્તન, કરી પણ, લઈએ છીએ; લોકો પાસે દાન-પત્રો ભરાવીએ છીએ, છૂટો ભાગ મળીએ છીએ આ બધું બાહ્ય-પરિવર્તન જ છે. પણ એનાથી જે અંદરનું હૃદય-પરિવર્તન ન સધાય તો કામ સફળ થયું એમ ન ગણાય. પછી તો છૂટો ભાગ એટલે એક ભતનો વેરા થયો. એમ તો સરકાર પણ કાયદો કરીને છૂટો ભાગ લઈ શકે, પણ તેથી અદિસાની શક્તિ નહીં પ્રગટે અને અદિસા-શક્તિ નહીં પ્રગટે તો સમાજની પ્રગતિ નહીં થાય. જમીનની વહેચણી આજના કરતાં ધારો કે સુધરે, પણ તેથી સમાજ નહીં સુધરે. આ બધું વિચારતાં એમ લાગે છે કે પોતાના જીવનનું શોધન કરવું એ જ મુખ્ય વસ્તુ છે.

મારોમાર, ૮-૧-૧૯૫૪

સર્વોદયનો રાજનૈતિક વિચાર

: ૩૧ :

આજે હું તમારી સામે રાજનીતિનો વિચાર મૂકીશ. આજકાલ રાજનીતિ એ જીવનથી બિલકુલ અળગો એવો વિષય નથી રહ્યો. જૂના જમાનામાં રાજાઓની સત્તા ચાલતી, પણ એ બંદુ મોડી હતી. શુભમી બાદશાહો જનતાને મેકું પહોં પીડતા. પણ આમજનતા પર એની ઝાઝી અસર નહોતી પડતી એનું કારણ એ કે સરકાર ચૂંટાયેલી નહોતી અને આજના જેવા વાદન વહેવારના સાધનો નહોતાં. એ જમાનામાં આખા દેશમાં બાદશાહનો કોઈ એક સંદેશો પહોંચાડવો હોય તો મદિનાએ નીકળી જતાં અને તેમાંય રાજાનો દુકમ પાળવો કે ન પાળવો એનો આધાર પાછો સરદારે

પર રહેતો. નિઝામ જેવો ખાઈખદેલો સરકાર તો હુકમ માનતો જ નહીં. આમ એ જમાનાની સ્થિતિ જ જુદી હતી. એ વખતની સરકારની સત્તા બહુ મર્યાદિત હતી. એ સરકાર પ્રજા-જીવન પર બહુ નિયંત્રણો મૂકી શકતી નહોતી. પરંતુ આક્રમણ સામે બચાવ માટે થોડું લશ્કર લાવવું અને એ લશ્કર માટે એ ચાર સડકો ખાંધવી એવાં મર્યાદિત કામો એ કરતી. લોક-હિતકારી રાજા પાકતો તો લોકોના બલામાં કંઈક કરતો. પણ એ તો એનો વ્યક્તિગત ઉપકાર મતો. એ લોકોના જીવનનું નિયંત્રણ નહોતો કરી શકતો.

અંગ્રેજો અહીં આવ્યા ત્યાં સુધીમાં હિંદુસ્તાનમાં કેટલાયે રાજા યથા સૂક્ષ્મા હતા. પણ રાષ્ટ્રીય કરજ જેવી કોઈ વસ્તુ નહોતી. માધવરાવ પેશવાને મરતી વખતે ચિંતા એ હતી કે એને માથે નવ દસ કરોડનું કરજ હતું. એ કરજ એણે ક્યું હતું તો રાજાને ખાતર, પણ એ એનું વ્યક્તિગત કરજ મનાયું હતું. છેવટે નાના ફકનવીસ થોડા શાહુકાર લઈ આવ્યા અને એમની પાસે વચન અપાવ્યું કે એ કરજ અમે ફેરીશું. પણ આને તો કેટલાયે આખા દેશના દેશ કરજદાર છે. હિંદુસ્તાનને માથે પણ દેવું છે. અંગ્રેજોએ અહીં જે યુદ્ધો કર્યાં તેનું દેવું પણ આપણે માથે છે. આને તો મમે તે સરકાર હોય, બલે માથે ઠોકા બેસાડેલી પણ હોય તોયે એ દેશની સરકાર છે. પહેલાં રાજ્ય એ વ્યક્તિગત મિલકત હતી. એક રાજા બધાના જીવનનું નિયંત્રણ કરી શકતો નહોતો.

પણ આજની રાજનીતિ ખૂબ વ્યાપક થઈ ગઈ છે. આખા જીવન પર એનું નિયંત્રણ ચાલે છે. આજની સરકાર જો પાપી કાપડો ધડે તો કોઈ વ્યક્તિ એમ ન કહી શકે કે હું નિર્પાપ જીવન જીવી શકીશ. જીવનનાં એકે એક અંતર પર આને સરકારનું નિયંત્રણ ચાલે છે. એટલે સુધી કે શિક્ષણ પર પણ સરકારી નિયંત્રણ છે. પહેલાં એવું નહોતું. શાનીઓ શિક્ષણ આપતા. એ લોકો સ્વતંત્ર હતા. પણ આને તો સરકાર પાંડય પુસ્તક મુકરર કરે છે અને એ જ તમામ શાળાઓમાં ચાલે છે. એ પુસ્તકમાં શું શું હોવું જોઈએ એ પણ સરકાર ઠરાવે છે. આમ શિક્ષણ જેવો વિષય કે જે તદ્દન સ્વતંત્ર રહેવો જોઈએ તે આને રાજ્યના નિયંત્રણમાં છે. કેટલીક

ખાનગી શાળાઓ ચાલે છે, પણ એમાં ગણ્યામોઢ્યાં છોકરાં આવે છે. એ પણ એક એવી શાળા ચલાવી હતી, એમાં ઘણા સારા વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર થયા હતા. પણ આજે તો ગામેગામ શાળાઓ ખૂલશે અને એ બધી સરકારી જ હશે. પછી સરકાર સામ્યવાદી આવી તો એમનું જ તત્ત્વજ્ઞાન થીખવાશે. ફાસિસ્ટ સરકાર હશે તો એ જાતનું શિક્ષણ અપાશે. એટલે કે જેવી સરકાર તેના વિદ્યાર્થીઓનાં મગજ ધડાવાનાં. આમ આજકાલ મગજ ધડવાની વાતો ચાલે છે. તેથી રાજનૈતિક વિચાર કરવાની જવાબદારી દરેક જણા પર આવે છે.

દરેકને એક મતનો અધિકાર

આજે હું કહેવાનો છું તે પાયાનો વિચાર છે. તમે જુઓ છો કે આજકાલ દુનિયામાં લોકસત્તા ચાલે છે. બધાને મત આપવાનો અધિકાર મળ્યો છે. બહુમતીથી કાયદો પણ ધડાય છે. દરેકને એક મત મળ્યો છે. દરેકનું ચારિત્ર્ય અને યોગ્યતા જુદાં જુદાં હોય છે, છતાં પણ પંડિત જવાહરલાલને પણ એક જ મત મળ્યો છે અને ડાઈ એક મામૂલી એકવીસ વર્ષના માણસને પણ એક મત મળ્યો છે. આ એક પાયાની વાત મનાઇ છે.

પણ જરા વિચાર કરીએ તો ડાઈને પણ લાભશે કે વહેવારમાં આવું નથી હોતું. ધરમાં પણ ધરનાં બધાં મળીને વાતની ચર્ચા વિચારણા કરે છે, પણ દરેકને મત આપવાનો અધિકાર આપેલો હોતો નથી. ચચાને જતે ધરના મોવડીની વાત જ મનાય છે. આજકાલ વોટની પ્રથા નીકળી છે. પણ સાચો નિર્ણય કંઈ બહુમતીથી નથી થતો. પૃથ્વી ફરે છે કે સૂર્ય ? આનો નિર્ણય કંઈ બહુમતીથી ન થઇ શકે. આ વાતને જીવન સારું ખૂબ સંબંધ છે. પછી આજકાલ સંખ્યાને આધારે જે નિર્ણયો થાય છે તેનો શો અર્થ ? પશ્ચિમવાળાઓએ ઉપરચોટિયો વિચાર કરીને આ બહુમતીવાળું ચલાવ્યું છે. દરેકને મત આપવાનો અધિકાર છે એનો અર્થ એ કે એ લોકો આત્માની સમતા એટલે કે દરેકમાં સમાન આત્મા વસે છે એ વાતનો સ્વીકાર કરે છે. મેં આ વિવેચન એટલા સારું ક્યું કે બીજી ડાઈ પણ રીતે જોઇએ તો વ્યક્તિ વ્યક્તિની યોગ્યતા સરખી દેખાતી નથી. એ માટે તો માનવ આત્માની

સમાનતાને જ માનવી પડશે. આમ મેં એમને આત્મવાદી ઠાકી બેસાડ્યા, પણ એ આત્મવાદી નથી. પશ્ચિમવાળાઓએ આ જે ચાલુ ક્યું છે તે અત્યંત અસ્વાભાવિક, અને પ્રકૃતિ તથા અનુભવની વિરુદ્ધ છે.

બહુમતી અને લઘુમતીના ઝંઘડા

આમ છતાં આ વાત ચાલે છે. અને તેથી જ આજકાલ મત એના કરવાનું ચાલે છે. એક જાતની લડાઈ જ જામે છે. મત મેળવવાની કેટકેટલી તરફબો હોય છે એમાં વિચાર સમજાવવાની વાત નથી આવતી કારણ કે મોટા ભાગના લોકો વિચાર સમજતા જ નથી. આમ એક અત્યંત રચૂળ મણિની વિચાર આજે સમાજમાં રૂઢ થઈ બેઠો છે. એટલે જે નિર્ણય લેવાય છે તે બહુમતીનો હોય છે અને કેટલીયેવાર એ યોગ્ય પણ નથી હોતો. એને કારણે લઘુમતીવાળા અસંતોષી બને છે. એમને થાય છે કે અમારો વિચાર ખુબ છે છતાં ચાલી શકતો નથી. સાચો વિચાર તો બમને એક જ માણસનો હોય પણ તે સાચો છે. એક માણસ જો પ્રામાણ્ય શક્યો કે પૃથ્વી ફરે છે, પછી લાખો લોકો એની વિરુદ્ધ હોય તોયે એની વાત સાચી છે તે સાચી છે. જેણે આ શોધ કરી એ પોતાની વાતને વળગી રહ્યો. એ વખતે 'ચર્ચ'વાળા લોકો (ખ્રિસ્તી ધર્મગુરુઓ) એની વિરુદ્ધ હતા. એમણે કહ્યું કે પૃથ્વી ફરે છે એમ કહેવું એ ખ્રિસ્તી ધર્મની વિરુદ્ધ છે; એટલા માટે એ લોકોને પેલાને ખૂબ પીડ્યો. વેદાયું નહોત્યારે એક દિવસ પેલાએ કહ્યું કે તમે કહેશો તેમ લખી આપીશ. પણ જ્યારે લખવા વેળા આવી ત્યારે તો એણે લખી પાડ્યું: 'પૃથ્વી ફરે છે, અત્યારે પણ એને ફરતી હું નેષ્ટ થઈ છું.' ઉલ્ટે એણે મતું ન જ માયું. આમ બહુમતીનો નિર્ણય દંભેશ ખરો જ હોય છે એવું નથી. પછી લઘુમતીની સામે સગલ બીમો યાય છે કે તો પછી આપણો વિચાર શી રીતે ઠાકી બેસાડવો? અને પછી એમાં દિસા કરવાની વાત આવે છે.

આજે દેશમાં બહુમતીવાદો અને લઘુમતીવાદો એમ બે પંક્તિ બન્યા છે. આ એક નવો જાતિમેદ છે. હિંદુસ્તાનમાં આની સાથે નૂના જાતિમેદો પણ જોવાય છે. એક પથરાળા પોતાના ક્રોધવાર તરીકે અધુક જાતિવાળાને.

જોમો કરે છે તો સામા પક્ષાળા પણ પોતાનો ઉમેલ્લર પસંદ કરતી વખતે
 નીતિનો જ વિચાર કરે છે. મત મેળવવા સારુ આ બધું અજમાવવું
 પડે છે. વિચાર સમજવો, પછી એના પર અમલ થાય એટલે સુધી
 ધીરજ ધરવી એ વાતો આજકાલ નથી ચાલતી. પહેલાં તલવારના જોરે
 વિચાર ઠોકી બેસાડાતો તેમ આજે બહુમતીના જોરે ઠોકી બેસાડાય છે.
 તલવાર માટે કહ્યું છે કે એનામાં અક્કલ નથી તથા અમે એને ઊડી છે.
 પણ બહુમતીમાં પણ અક્કલ નથી હોતી. માર્ચા ગણીને નિર્ણય લેવો એ
 ખોટું જ છે. એનું પરિણામ એ આવે છે કે અસંતોષ પેદા થાય છે,
 બેચમતાણ ચાલે છે. બધા એકબીજાને ગપડાવવા મથે છે, અને એ જ
 નીતિ પર તમામ રચના થાય છે. આજે બધા જ દેશોમાં આ દાલી નીકળ્યું
 છે. બધે જ ઠેકાણે માર્ચા ગણીને નિર્ણયો લેવાનો રિવાજ ચાલ્યો છે.
 માર્ચામાં કેટલો માર્ચો ભરેલો છે એ ઠાઠ નથી જોતું. મહેરબાની એટલી
 માનવી કે માડાએને મત આપવાનો અધિકાર નથી આપ્યો! પણ આ બધાનો
 શો ઉપાય? એ જ ન વિચારીએ અને પક્ષમેદ, સરકારી પક્ષ, વિરોધી પક્ષ,
 એ જ વચ્ચે અખંડ વિરોધ-આ બધું પશ્ચિમનું તંત્ર દિલ્હીસ્તાનમાં દાખલ
 કરીશું તો અહીં એકે કામ નહીં બને. એક પક્ષ બીજાનું કામ બગાડતો
 જ રહેશે.

પાંચ બોલે પરમેશ્વર

આનો એક જ પ્રશ્ન છે. આપણે ત્યાં એ ધાર્મિક રિવાજ છે.
 આપણા સંસ્કાર અને સ્થિતિમાં પણ એ જ વાત છે: 'પાંચ બોલે
 પરમેશ્વર.' મોટે ભાગે લોકો આનો ખરો અર્થ સમજતા નથી. મામ-
 પંચાયતની સ્થાપના કરતી એટલે જ એનો અર્થ નથી. પણ એનો અર્થ
 એ છે કે પંચોના મનથી ને નિર્ણય થાય તે મનાય. પણ આજે તે ચાર-
 ત્રિણ એક, ત્રણ ત્રિણ બે એ રીતે નિર્ણય લેવાય છે. આ 'ત્રણ બોલે
 પરમેશ્વર.' વાળા ને વાત આજકાલ દાલી નીકળી છે તે કારણે બેખમકારક
 છે. 'પાંચ બોલે પરમેશ્વર' એ ચાલે તો જ ગરામર. "કલેકલ" માં પણ
 એ જ પ્રમાણે ચાલે છે. એ બધા એકમત થઈને જ નિર્ણયો લે છે.

કેન્દ્રીકરણના દોષો

કેટલાક કહે છે આમાં તો એક માણસ અડિયલ ટટું જેવો નીકળી પડે તો આખું કામ ખોટકાઈને જીલું રહે. માટે આજની બહુમતીની રીત જ સારી છે. પણ આજે એક જ માણસને ચૂંટવા સારુ લાખો લોકોના મત લેવાય છે. આટલો મોટો સામુદાયિક પ્રયોગ ચાલે છે તેમાં કેટલાયે દોષ પેદા થતા હશે. તેથી એના ઉપાય તરીકે મેં જે વાત સૂચવી છે તે રાજ્યના વિકેન્દ્રીકરણની છે. ધણીપરી સત્તા તો ગામમાં જ હોવી જોઈએ. પછી એક ગામ સાંથે બીજા ગામનો જે સંબંધ આવે તેનું નિયંત્રણ જિલ્લો કરશે. એક જિલ્લા ને બીજા જિલ્લાના સંબંધનું નિયંત્રણ પ્રાંત કરશે, અને પ્રાંત પ્રાંત વચ્ચેના સંબંધનું નિયંત્રણ કેન્દ્ર કરશે.

પણ આજે તો કેન્દ્ર અને પ્રાંત પાસે ગામડાના તમામ વહેવારોનું નિયંત્રણ કરવાની સત્તા છે. ગામવાળાઓને કશો નિર્ણય કરવાનો અધિકાર નથી. ગામમાં બહારથી ડોક્ટર આવે કે ન આવે તેનો નિર્ણય કરવાનો અધિકાર ગામને નથી, પશ્ચિમમાં ગામના ધંધા લાગ્યા. આજે હવે એ ધંધા ફરી થાપવા કે ઉથાપવા એની સત્તા પણ કેન્દ્ર પાસે છે, ગામમાં નથી. એટલે બધું જ સ્વરાજ કેન્દ્રમાં હોય છે, ગામમાં નથી હોતું. ગામમાં તો ફક્ત ઝાડુ મારવાનું સ્વરાજ હોય છે. મુખ્ય બાબતોમાં ગામવાળાઓને અધિકાર જ નથી હોતો.

આજે દિંદુસ્તાન સરકારનું એકયકો રાજ્ય અન્યું છે. જૂના રાજ મહારાજાઓના રાજ ગયા એ તો સારું જ થયું. જર્તા રાજાઓના અલગ અલગ રાજ્યો હતા ત્યારે પ્રજાને જે રક્ષણ મળતું તે જવું રહ્યું. કેન્દ્રમાં બંધી સત્તા બેસી કરી હોય ત્યારે મહત્ત્વાકાંક્ષી લોકોને સત્તા કમળે કરવાનું મન થાય છે. પછી એ અકલ્પવાળા હોય તો તો ઠીક, પણ અકલ્પના ઝાંચમીર હોય તો મામલો બગાડે છે. બે પાંચ માણસોની અકલ્પથી બધો કારભાર ચાલે અને બાકીના તમામની અકલ્પ સડતી રહે એ હવે નહીં ચાલે. દિંદુસ્તાનની થોડીક સારી જમીનમાં ખેતી કરે અને બાકીની બધી જ પડતર રાખે તો પૂરું ચનાજ નહીં પાકે.

વિકેન્દ્રીકરણની જરૂરત

આજકાલ ગામવાળાઓને કહે છે, રસ્તા બનાવો, ઝાકુ લગાવો. એનો અર્થ એ કે દેવળ એમના હાથેનો ઉપયોગ થાય, દિમાગનો નહીં, આવી હાલતમાં એમને શેનો ઉમંગ આવે? અને એ કામ નથી કરતા ત્યારે સરકાર કહે છે કે લોકો બાળસુ છે. અંગ્રેજીમાં મનૂરોને 'હેન્ડ્સ' (હાથ) કહે છે, અને એના પર દેખરેખ રાખનારાઓને 'હેડ્સ' (માથા) કહે છે. આમ સમાજના બે ભાગલા પાડીને રાહુ અને કેતુ સળ્યા છે. કોઈના હાથ કાપી લઇને કહીએ કે કામ કરો તો શી રીતે કામ કરવાના હતા? હાથની સાથે માથું હોય છે ત્યારે હાથથી કામ થાય છે. રસ્તા બનાવવાનું, ઝાકુ લગાવવાનું જ સ્વરાજ ગામવાળાઓને સોંપાશે તો એમાં એમને રસ નહીં રહે. પોતાના જીવનની મુખ્ય વસ્તુઓ પર નિયંત્રણ કરવાની એમને સત્તા રહેવી જોઈશે.

જેને ઇન્ડેક્શન (સંધ) કહીએ છીએ એવી ચાર લાખ ગામડાંની એક સરકાર રચાવી જોઈએ. એમાં તમામ ગામ પોતપોતાની અલગ પ્રમાણે કામ કરશે અને દેન્દ્ર માત્ર સલાહ આપશે. એ સલાહને માનવી ન માનવી એ ગામવાળા પર રહેશે. આમાં દેટલાક ગામવાળા સરખું કામ નહીં કરે તો બેચાર ગામનું કામ બગડશે. પણ આજે તો કામ બગડે છે તો આખા રાજનું બગડે છે. ઘેરે રાટલી કરતી વખતે કંઈક બૂલચૂક થઈ તો એક બે રાટલી બગડે પણ બાકીની તો સારીજ થાય, પણ એકરીમાં (બહિષારખાનામાં) જો કંઈ ગરબડ થઈ તો આખો ધાણ બગડે છે. પરેલા રાજ્યોના હાથમાં સત્તા હતી તોયે જોટલું નુકસાન નહોતું થતું તેટલું આજે થઈ રહ્યું છે. કારણ, નૂતના રાજ્યોના હાથમાં રજા રજા બગાડી મૂકવાની સત્તા નહોતી, જ્યારે આજના રાજ્યની પાસે તો એવી સત્તાઓ છે. એટલે આજે તો સરકાર બધું જ બગાડી શકે તેમ છે. પાંચ વર્ષે ચૂંટણી થાય છે, એમાં નવી સરકાર પણ આવી શકે. પણ નૂતની સરકાર જે કરી ગઈ હોય તે નવી સરકાર ચાલુ રાખતું પડે છે. નૂતની સરકારે આપેલા વચનોથી નવી સરકાર બંધાયેલી હોય છે. આજની સરકાર વેશર અંગે કરાર પરદેશ સાથે કર્યા હોય તો નવી આવેલી સરકારને તે પાળવા પડે છે. આમાંથી નીકળી

જવા માટે લોહિયાળ ક્રાંતિ કરવી પડે છે. પણ એવી ક્રાંતિ કંઈ ઇસવારે નથી થતી. એટલે આજની સરકારના હાથમાં સત્તા એવી રીતે જઈ પડી છે કે ગાડું ઠીક ગયડયું તો આપું ને આપું ઠીક ગયડશે અને ખમડયું તો આપું ને આપું ખાડામાં જશે. માટે વિકેન્દ્રીકરણ જરૂરી છે.

સર્વોદય-રચનાના બે સિદ્ધાંત

સર્વોદય-રચનામાં દરેક ગામે એક પંચાયત હશે અને પ્રાંત માટેના પ્રતિનિધિ ચૂંટવાનો અધિકાર દરેક પંચાયતને હશે. સામપંચાયતના હાથમાં જ બધી સત્તા રહેશે, કેન્દ્રીય સરકારના હાથમાં નામની જ સત્તા રહેશે. એ તો માત્ર સલાહ જ આપશે, અને રેલ્વે, રસ્તાઓ, પરદેશી સાથેના વહેવાર વગેરે પર એનું નિયંત્રણ રહેશે. તેથી મહત્વાકાંક્ષી લોકોને સત્તા પ્રાપ્ત કરવાનો જે હિતસાહ હોય છે તે મોળો પડી જશે કારણ કે ત્યારે પ્રાંત કે કેન્દ્રના હાથમાં કંઈ અધિકાર જ નહીં રહે. બધો અધિકાર ગામને હશે, અને ગામની પંચાયત ‘પાંચ બોલે પરમેશ્વર’ એ ન્યાયે કામકાજ ચલાવશે.

આ પરથી શંકા કરે છે કે આમાં એક પણ માણસ અઢી બેડો તો કરશે નિર્ણય કરી નહીં શકાય. પણ જો સામ-પંચાયત આ રીતે કોઈ નિર્ણય નહીં કરી શકે તો એ ખતમ થશે અને એની જગ્યાએ બીજા સામ-પંચાયત આવશે. એવી સ્થિતિમાં બધાને અંદર અંદર ચર્ચા કરીને એકમતીથી નિર્ણય કરવાની પ્રેરણા થશે. પહેલાંના જમાનામાં લોક આ પ્રમાણે મત આપતા. આજે પણ ‘કબેક્સ’ તું એ જ રીતે ચાલે છે. આપણે આ પ્રમાણે કરીએ તો આખી વ્યવસ્થા અદ્વિસક બને છે. કોઈને પણ અસંતુષ્ટ થવાને કારણ નથી મળતું. દેશના બધાની અકલ્પનો ઉત્થાપ થાય છે. અને ધારો કે કંઈ ખમડયું તો પણ તે બેચાર ગામોનું જ ખમડશે.

આજે તંત્રની એક બૂલને કારણે પેટા-ચૂંટણી ધાય છે, ફરીથી ચૂંટણી માટે હજારો લોકોને કામ કરવું પડે છે અને હજારો રૂપિયા ખર્ચાય છે. કેટલો સમય વેડફાય છે અને લોકોમાં આપસમાં ઠેટલી ફાટફૂટ પડે છે ? ગામે ગામે બેરઝો ને ઝખડા પેદા થાય છે. આ બધું નોડવું હોય તો એવી વ્યવસ્થા ઊભી કરવી પડશે કે મહત્વાકાંક્ષીઓના હાથમાં સત્તા ન રહે અને પક્ષભેદ મટે.

એ પાંચ માણસોના હાથમાં સત્તા રહેવાથી તો એ ધારે તો આખી દુનિયાનું કામ બને, નહીં તો બનકે. આને માટે એક જ ઠલાજ છે: (૧) ગામોના હાથમાં તમારી સત્તા હોવી જોઈએ, અને (૨) ગામનો કારભાર “પાંચ બોલે પરમેશ્વર”ના ન્યાયે ચાલવો જોઈએ. આ જ સર્વોદય છે. ગામની જ સત્તા ચાલે અને ગામનો ઠરાવ એ સૌનો ઠરાવ એનું નામ ‘સર્વોદય’. એ જ સાચું અને અદ્વિસક સ્વરાજ છે.

ક્યાંક એકમતીથી તો ક્યાંક બહુમતીથી નિર્ણય

લઘુમતી અને બહુમતીનો સવાલ જનાવડી છે. આજનું જે લોકતંત્ર છે તેણે જ આ સવાલ પેદા કર્યો છે. આમાંથી છૂટવું હોય તો સત્તાનું વિકેન્દ્રીકરણ કરીને ગામડાંમાં ‘પાંચ બોલે પરમેશ્વર’ એ ન્યાયે કામ ચલાવવું પડશે. પછી એ પરથી સવાલ કાઢે છે કે ગામની વાત કરો ત્યાં સુધી આ ઠીક છે, પણ ગામ તરફથી પ્રાંત માટેના જે પ્રતિનિધિ ચૂંટાશે તે તો બહુમતીથી નિર્ણય લેશે ને? વચગાળાના સમય પૂરતું આમ ચાલશે. પણ એ લોકો એવી રીતે ચૂંટાશે કે વિધાન-સભામાં કરવાના મુખ્ય મુખ્ય નિર્ણયો એકમતીથી જ થાય એવા એમને સંસ્કાર પડેલા હશે. જીવનની મુખ્ય મુખ્ય વાતો જેવી કે ખોરાક, કપડાં, શિક્ષણ વગેરે વાતો અંગેની સત્તા ગામમાં જ રહેશે. પછી જે નાની નાની વાતો છે તે અંગે બહુમતીથી નિર્ણય લેવાશે તો પણ કોઈને એથી નુકસાન નથી. એમાં એવી કોઈ વાત નથી હોતી કે જેથી લઘુમતીવાળાના હિલતે દુઃખ પડેયે. અન્ન, વસ્ત્ર, શિક્ષણ જેવી મુખ્ય બાબતોમાં બહુમતીનું જ ચાલે અને લઘુમતીવાળાનું ન સંબંધાય તો એમને દુઃખ થાય છે. પછી એમાંથી આઘાત ને પ્રત્યાઘાતો બન્યે છે. પ્રાંતના હાથમાં ટોણ વિષયો હોય ત્યાં એ બહુમતીથી નિર્ણય કરે તો વાંધો નથી. છતાં એમાં પણ એવો ઠરાવ કરી ચકાચ કે કેટલીક બાબતોના ટકામાં ૭૦ થી ૮૦ ટકા મત હોય તો જ ઠરાવ થાય. આખરે જતે સમાજને એ ટેવ પાડવી જ જોઈએ કે એકમતીથી નિર્ણય થાય.

વિચાર જુદા બલે હો, આચાર એક હો

આમ ગામ અને કેન્દ્ર વિશે દૃષ્ટી જ ફિકર નથી, ન્યારે પ્રાંતમાં ચૂંટાઈને

આપણામાં નીતિ-વિચાર એ કંઈ નવો નથી, જૂનો છે. નીતિને ધણુખરું ધર્મ કહી છે. આત્મા અને પરમાત્માનો સંબંધ, ઐહિક જીવન અને એની સમાપ્તિ પછીનું જીવન એ બધું એમાં સમાય છે. આ લોકમાં કેવો વહેવાર કરવો તે પણ ધર્મનો વિષય છે.

ધર્મનાં બે અંગો

આજકાલ આપણા રાજ્યને ધર્મ-નિરપેક્ષ રાજ્ય કહે છે. આ આપણે માટે કોઈ નવી કલ્પના નથી. જે સાચું અને સાદું રાજ્ય છે તે ધર્મ-નિરપેક્ષ જ હોય છે, ધર્મ-હીન નથી હોતું. ધર્મમાં કેટલીયે વાતો આવે છે. ધર્મનું એક અંગ મૃત્યુ પછીનું જીવન છે. એમાં આત્મા પરમાત્મા વગેરે વાતો સમાય છે. એને રાજ્ય સાથે લેવાદેવા નથી. આ લોકનો વહેવાર અને સત્ય, પ્રેમ, ન્યાય વગેરે ધર્મનું બીજું અંગ છે. એ રાજ્ય સાથે સંકળાયેલું છે. આ સિદ્ધાંતો પર જ રાજ્યની માંડણી થયેલી હોવી જોઈએ. આ અર્થમાં તમામ સરકાર ધાર્મિક હોવી જોઈએ. ધર્મ-નિરપેક્ષ રાજ્યનો અર્થ 'લોક-યાત્રિક સરકાર.' લોકે નું ઐહિક જીવન સારી રીતે ચાલે એટલી જ ખ્યાલ રાખનારી સરકાર તે 'લોક-યાત્રિક સરકાર.' ધર્મના જૂના અર્થમાં એને ધાર્મિક કહે છે અને ધર્મના પારલૌકિક અર્થમાં એને ધાર્મિક નથી કહેતા.

'ધર્મ' એ એક બ્યાપક શબ્દ છે. જે નીતિ-વિચારને આધારે આપણું જીવન ચાલે છે તેને ધર્મ કહીએ છીએ. ધર્મ અવિચળ (ડો નહોં તેવો) હોય છે. એના સિદ્ધાંતો અફર હોય છે. જેમ ગણિતના સિદ્ધાંતો આ કે પેલા દેશમાં તથા આ કે પેલા કાળમાં પણ સ્થિર રહે છે તેમ જ ધર્મના સિદ્ધાંતોમાં પણ ફરક નથી પડતો. વર્તના સિદ્ધાંત મૂળ હોવજૂન છે, ત્રણે કાળ અને તમામ દેશોમાં એ સરખા અને અવિચળ હોય છે. ભગવાને જેને 'દેવી સંપત્તિ' એવું નામ આપ્યું છે તે સત્યાનંદ, પ્રેમ, દયા વગેરે સદ્ગુણો જ ખરી રીતે સનાતન ધર્મ છે. એ અવિચળ, મુવ, શાશ્વત, સ્થિર અને નિત્ય હોય છે. આમ આપણે પ્રાચીન કાળથી માનતા આવ્યા છીએ, આજ પણ માનીએ છીએ.

આજની સાપેક્ષ નીતિ

પાછળથી આ દેશમાં ને બીજા દેશોમાં એક નવો વિચાર નીકળ્યો. તે વિચાર આવો હતો : આ અવિચળ 'ધર્મ' અને સત્ય, અદ્વિતિયા, પ્રેમ વગેરે ધર્મના સિદ્ધાંતો અધારને લાગુ નથી પડતા. એનું આચરણ કરનારો અમુક એક ખાસ વર્ગ હોય છે, જેમાં સંન્યાસી વગેરેની ગણતરી થાય છે. બીજાઓ સત્યનું ભેગસેળ પાલન કરે, પણ સત્ય સમૂળનું છોડી ન દેવું. આતું પરિણામ એ આવ્યું કે સત્ય, અદ્વિતિયા, પ્રેમ વગેરે તરવા થોડાક માણસો માટે આગવો રહી ગયા અને બાકીનો આખો સમાજ ધર્મના નામે સગવડિયા ધર્મનું આચરણ કરવા લાગ્યો. ધર્મના દરેક નિયમના અપવાદ શોધી કાઢ્યા. પછી સંન્યાસી માટે એક ધર્મ અને ગૃહસ્થ માટે બીજો ધર્મ એમ મનાયું. ગૃહસ્થ પરિવ્રજી (સંધરો કરનાર) હોઈ શકે પણ સંન્યાસીએ અપરિવ્રજી રહેવું જોઈએ; વખત પડ્યે ગૃહસ્થ જૂઠું બોલી શકે, દિસા કરી શકે, પણ સંન્યાસીએ હમેશાં અદ્વિતિયા અને સત્યનું પાલન કરવું જોઈએ. આમ લાગણી પડતા ગયા. પણ, ગુણોના લાગણી પડે છે ત્યાં સમાજની સ્થિતિ જોખમકારક બને છે. સમાજ રેફરે થઈ જાય છે. આપણા તેમ જ બીજા દેશોની આજે આ જ દાલત છે. દરેક શાળામાં છોકરાઓને સત્યનો મહિમા શીખવાય છે. ત્યાં જૂઠું બોલતાં શીખવવાનું કોઈ પસંદ નહીં કરે. પણ આ સત્ય શાળાના દરવાજાની અંદર જ રહે છે. કોલેજના ભણતરમાં વળી જુદી જ વાતો આવે છે. જેમ સમાજમાં સત્ય સંન્યાસીઓ માટે જ રખાયું તેમ શિક્ષણમાં સત્ય બાળકો સારુ જ રખાયું. પછી બાળકો મોટા થઈ જાય એટલે એમને સત્યના અપવાદો શીખવવામાં આવે છે.

મોટે ભાગે પછાત અને જંગલી જાતિઓ વધારે સત્યાનુષ્ઠ હોય છે. પણ જેમ જેમ એમનો બહારની દુનિયા સાથે સંબંધ પડતો ગયો તેમ તેમ એ સત્ય વિચારે પાડતા ગયા. જે લોકોએ એમની વચ્ચે રહીને કામ કર્યું છે તે લોકો આ લખી ગયા છે. એમણે એ પણ લખ્યું કે અમારી સંમતિથી એ લોકો કપડાં પહેરવા લાગ્યા. પહેલાં એ નાગા રહેતા હતા. પહેલાં એમને બરાબર બોલતાં નહોતાં આવડતું તમારે અમારી સંમતિથી એ

બરાબર બોલવા લાગ્યા. પહેલાં મૂખ દતાં એટલે જેવું હોય તેવું (સત્ય) બોલતા, પણ અમારી સંગતિથી હવે એ જરા બનાવીને (અસત્ય) પણ બોલવા માંડ્યા છે. આ લોકોનું સાચું બોલવું બાળકોના સાચા બોલવા જેવું હોય છે. એમને અસત્યની ખૂબીની ખબર નથી હોતી એટલે સત્ય બોલે છે. આમ સંન્યાસી, બાળકો અને આદિવાસીઓ સારું સત્ય અનામત રાખ્યું; અને ગૃહસ્થ, કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ અને સુધરેલાઓ માટે અસત્ય ચાલવું ગયું. આ જ વિચાર આજે ચાલુ છે. આને જ 'સાંપેક્ષ નીતિ' અને 'રાજનીતિ' કહે છે.

ગાંધીજીનો મહાન વિચાર

ગાંધીજીએ આ નીતિનો ધોર વિરોધ કર્યો. એમણે કહ્યું કે 'ધર્મ અવિચળ હોય છે. એવું પાલન કરતાં મરવું પડે તો મરી શીટવું જોઈએ. એના પાલનથી જ આપણું કલ્યાણ થશે.' આ કોઈ નવી વાત નથી. આર્મા ધર્મમાં નિષ્ઠા રાખવી જોઈએ એ વાત ગાંધીજીએ આપણને શીખવી. આ પહેલાં હિંદુસ્તાનમાં સત્યનિષ્ઠા સંન્યાસીઓ માટે હોય છે એમ મનાવું. પણ ગાંધીજીએ કહ્યું કે એ નિષ્ઠા જેની સંન્યાસીઓ સારું જરૂરી છે તેટલી જ ગૃહસ્થ માટે પણ જરૂરી છે. સાર્વજનિક સેવા માટે પણ જીવનના કેટલાક નિયમો હોવા જોઈએ. પહેલાં બે ભાગ પાડ્યા હતા: (૧) પારમાર્થિક સાધના કરનારા, સત્યની ઉપાસના કરનારા. આ લોકોને દુનિયા સાથે કશી સેવાદેવા નહોતી. એમને દુનિયાની સેવા કરવાની કશી જરૂર નહોતી. અને (૨) જે દુનિયાની સેવા કરતા હતા તેમને માટે સત્ય વગેરે તત્ત્વોમાં વ્યવહાર મનાતા. પણ ગાંધીજીએ કહ્યું કે સત્ય વગેરે તત્ત્વો જેટલાં પારમાર્થિક સાધના માટે જરૂરી છે તેટલાં જ જરૂરી સેવા કરવા માટે પણ છે. જે સેવા-પરાયણ હોય તેણે સત્યનું પાલન કરવું જોઈએ અને જે સત્યની ઉપાસના કરતો હોય તેણે સમાજની સેવા પણ કરવી જોઈએ. ગુણના ભાગલા ન પડે અને પડાય પણ નહીં. આ મહાન વિચાર ગાંધીજીએ આપણને શીખવ્યા.

આજની ખૂરી હાલત

આપણે ત્યાં સત્યનો મહિમા ધણો મોટો મનાય છે, છતાં વેપાર, બજાર, વહીવટ કે લગન, જેમાં જુઓ તેમાં પુષ્કળ અસત્ય ચાલે છે. એક શાઈએ એટલે સુધી કહ્યું કે જેમ શુદ્ધ ચાંદીના સિક્કા નથી પડતા, એમાં કાંઈ બીજી ધાતુ ભેળવવા પડે છે તેમ વહેવારમાં પણ શુદ્ધ સત્ય નથી ચાલતું. અને રાજનીતિમાં માટે તો અસત્ય જરૂરી છે એ તો માની લીધેલી જ વાત છે. ધર્મના પાલનમાં સત્ય વિરુદ્ધ અદિસા ખડી કરે છે. કાંઈકનો જીવ બચાવવા સારુ ખોટું બોલી શકાય એવી માન્યતા છે એટલે કે અદિ-સાના બચાવ સારુ પણ સત્ય છોડી શકાય એ પણ સ્વીકારી લીધું !! આમ એક ગુણની સામે બીજો ગુણ જિતો કરાય છે. મહાભારતમાં પણ સત્યના અપવાદોની ચર્ચા કરી છે. ક્યારે ક્યારે જૂઠું બોલવું જોઈએ એની ચર્ચા કરી છે. આમ એક સાપેક્ષ નીતિ ચાલે છે. દિન્દુસ્તાનના ધાર્મિક પુરુષો પણ કહે છે કે ક્યારેક સત્ય પણ વેગળું મૂકવું પડે. એક ધાર્મિક પુરુષે તો એટલે સુધી કહી દીધું કે રામાવતાર પઠો કૃષ્ણાવતાર થયો એમાં ધર્મનો વિશાસ થયો છે. એમણે રામ અને કૃષ્ણની સરખામણી કરતાં કહ્યું કે રામાવતાર બાળક હતો. અવતારી પુરુષોનો પણ વિકાસ થયો છે. કૃષ્ણ ક્યારેક ક્યારેક સત્યને આધું મૂકતા. તેથી કૃષ્ણાવતાર ‘પૂર્ણ-અવતાર’ મનાય છે. ક્યાં સિદ્ધાંતનો ક્યાં ઉપયોગ કરવો તે એ જાણતા હતા. આતું રિવેચન એક ધાર્મિક પુરુષ જીતે કરે તો બીજાઓનું તો શું જ પૂછવું? બહાર જે વહેવાર હોય તે જ ઘરમાં પ્રવેશ છે. એટલે આ બધું છતાં ગ્રાંધીજી હમણાં ચર્ચા ગયા તોયે એમણે હમેશાં સત્ય પર બાર મૂક્યો છે. એમણે તો એટલે સુધી કહ્યું કે સત્યને ખાતર હું સ્વરાજ પણ છોડવા તૈયાર છું. આમ હોવા છતાં, અને આપણે બધાએ એમની સાથે ક્યું અને એમને પગલે પગલે ચાલવા કોશિશ કરી હોવા છતાં દિન્દુસ્તાનનું આજનું વાતાવરણ અત્યંત દૂષિત છે.

બુદ્ધાન-ચર પૂરેપૂરું ક્રાંતિકારી કામ

બુદ્ધાનનું કામ કરનારાઓએ સમજવું જોઈએ કે આ પૂરેપૂરું યથાર્થ,

રીતે ક્રાંતિકારી કામ છે. પહેલાં જે પદ્ધતિઓ ચાલતી તે આમાં નહીં ચાલી આવનામાં પૂરી સત્યનિષ્ઠાની જરૂર છે. આપણા દિસાજમાં કયાંય બૂલ શકે. અરી જોઈએ. વચનની નિષ્ઠા હોવી જોઈએ. જરા પણ દબાણ ન થવું જોઈએ. અવિચળ નીતિ પર પૂરો આધાર રાખીને જ ક્રાંતિ થઈ શકે. આપણે માત્ર ભૂમિ-પ્રાપ્તિ પર જોર આપીએ તો દુનિયામાં આજ સુધીમાં એવાં તો કેટલયે કામો થયાં છે. પણ આપણે તો ઇચ્છીએ છીએ કે આમાં સમાજનું ઉત્થાન થાય, આખો સમાજ ઊંચો ચડે. આને હિંદુસ્તાનની દુર્દશા ઝેટલા કારણે છે કે બધાને ધર ભરવાં છે, સંધરો કરવો છે. સંધરાતો કાઈ આદો જ નથી. કેટલું સંધરવું એની કંઈ મર્યાદા જ નથી. તેવી જ રીતે સાધનોની મર્યાદા, માપ કે પ્રમાણ કશું સચવાયું નથી. હું કહું છું જે કાઈ દાન આપે તે પોતાની કાયદેસરના દહની જ જમીન આપે. દાન એ કાંઈ યાત્રિક વસ્તુ નથી કે કાંઈ વેરો નથી. એ તો હૃદયમાંથી નીકળનારી વસ્તુ છે. જમીન મળવા ઉપરાંત લોક આતો નીતિ-ચિંતાર છે તે પણ સમજે અને એનું આચરણ કરે એમ હું ઇચ્છું છું. જે જમીન આપશે તે જમીનની સાથે સાથે બીજી ચીજો પણ આપશે, અને પોતાના જીવનમાં પરાપકારની નિષ્ઠા રાખશે. જે જમીન આપશે તે પોતાનાં પાડોશીની ચિંતા પણ કરશે. આમ સમાજનું ઉત્થાન થાય એ જ મારી ઇચ્છા છે. તેથી આપણામાંથી જેમને આ કામમાં પોતાનું જીવન આપવું હોય તે પોતાના જીવનની નિત્ય-નિરંતર શુદ્ધિની વાત ધ્યાનમાં રાખીને જ કામ કરે.

નેતરહાટ, ૧૪-૬-૧૯૫૭

ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તન કયારે થાય છે ?

: ૩૩ :

આપણે નૈતિક તાકાત પેદા કરવી છે. હિંદુસ્તાને પોતાની સ્વતંત્રતા એક આઝાદી રીતે પ્રાપ્ત કરી. એનાથી એક નૈતિક શક્તિ પેદા થઈ. આજે પણ હિંદુસ્તાનમાં કેઈ શક્તિ પ્રગટી શકે તેમ હોય તો તે નૈતિક શક્તિ જ પ્રગટી શકે તેમ છે.

નૈતિક દબાણ અને હૃદય-પરિવર્તન

બૂખ્યા પાડોશીની ચિંતા કરવી એ આપણું કર્તવ્ય છે. આવો ધર્મ જોને શીખવવો છે. આજુબાજુવાળાઓ બૂખ, અજ્ઞાન અને બીમારીથી સજામાં હોય ત્યારે જેમની પાસે ધન, બુદ્ધિ અને શક્તિ છે એવાઓને એન ન પડવું જોઈએ. આને જ હું હૃદય-પરિવર્તન કહું છું. નૈતિક દબાણ અને હૃદય-પરિવર્તન વચ્ચે એક પાડવો એ બૂલભરેલું છે. અત્યાર સુધીમાં બિહારમાં આળીસ હજાર લોકોએ જાન હોધી છે. જમીન તો વધારે નથી મળી કારણ કે આપનારામાં મોટા ભાગના ગરીબો છે. પણ હવે એની અસર મોટીઓ પર વરતાવા લાગી છે. હવે એમના દિલ પીગળવા માંડ્યા છે. એમાં એક ભાવના જીભરાવા લાગી છે જેને એ લોકો ટાળી શકે તેમ નથી. આ બિલ્લામાં તો એક રાગ મારા એજન્ટ બનીને ફરે છે. શું આ હૃદય-પરિવર્તન નથી ? પણ હૃદય-પરિવર્તન મણિત પ્રમાણે નથી થતાં. એક માણસનું હૃદય-પરિવર્તન થાય છે એની અસર બીજા પુત્રાસ જણા પર પડે છે. આને જ માણસના વિચારનું દબાણ કહે છે. હિંસા-શક્તિથી આ તદ્દન જુદું છે. વેદમાં કશું છે કે જાન લોકલક્ષ્યથી અપાય છે. એટલે લોકલક્ષ્ય એ એક મોટી વસ્તુ છે. આખો સમાજ શું કહેશે એ વિચારીને કંઈ કશું એનું નામ હૃદય-પરિવર્તન જ છે. હૃદય-પરિવર્તનને ગજ લઇને આપવા બેસવું એ ખરાખર નથી.

બહારની પરિસ્થિતિથી હૃદય-પરિવર્તન થાય છે અને હૃદય-પરિવર્તનની અસર બહારની પરિસ્થિતિ પર પડે છે. એકબીજાની એકબીજા પર અસર પડે છે. બીજામાંથી ફળ અને ફળમાંથી બીજા થાય છે. મોઝનો દીકરો

ધણપણમાં ગુજરી ગયો ને એને વૈરાગ્ય આવ્યો તો શું એમ કહેશે? કે ધણપણને લીધે એને તો વૈરાગ્ય આવ્યો? આ ખરું નથી. એ ખરું કે એ જુવાન હતો અને એનો દીકરો જીવતો હતો ત્યારે એનામાં આસક્તિ હતી. પણ એમ તો ધણાયે ધરડા થાય છે ને ધણાના દીકરા મરી જાય છે પણ એ બધા તો વૈરાગી નથી થતા. એનો અર્થ એટલો જ કે એના હૃદયમાં પહેલેથી એક ભાવના પડી હતી. તેમાં દીકરાનું મોત એક નિમિત્ત બન્યું એટલે અંતરમાંની પેલી ભાવના જાગી ઊઠી. માટે દરેકના હૃદયમાં સદ્ભાવના છે એવી થકા રાખો. આપણે દરેકને મતનો આધિકાર આપ્યો છે, એનો અર્થ એટલો જ કે દરેકના દિલમાં સદ્ભાવના હોય છે.

બેવડું કામ: હૃદય-પરિવર્તન અને પરિસ્થિતિ-પરિવર્તન

હું બે બાજુ કામ ચલાવી રહ્યો છું. (૧) દરેક વ્યક્તિ, મરીજ હોય ત્રીમંત, એનામાં રહેલા પરમેશ્વર પર ભરોસો રાખું છું. અને (૨) એક એવી પરિસ્થિતિ પેદા કરવી છે જેથી લોકોમાં જાગૃતિ આવે અને એમનાથી દાન દોષા વગર રહેવાય જ નહીં. આમ મારે નૈતિક-જાગૃતિ એટલે કે હૃદય-પરિવર્તન અને જન-જાગૃતિ એમ બેવડી જાગૃતિ આણવી છે. કેવળ લોક-જાગૃતિ આવે અને નૈતિક-જાગૃતિ ન આવે તો એમાંથી દિસાની શક્તિ પેદા થઈ શકે. અને માત્ર નૈતિક-જાગૃતિ આવે તો કામ સધાતાં બહુ વખત નીકળી જાય. તેથી બેવડું કામ આદ્યું છે. પંખીને બે પાંખ હોય છે. એક પાંખથી એ ઊડી ન શકે. તેમ ધર્મકાર્ય પણ બે પાસેથી થાય છે, એક તો અંદરની જાગૃતિ જોષએ અને બીજું, બહારની પરિસ્થિતિ તે પ્રભાણે ફેરવવી જોઈએ.

ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તન

સામાન્ય ધર્મ-પ્રચાર અને ક્રાંતિ અથવા ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તન એ બે જુદી જુદી વસ્તુ છે. સામાન્ય ધર્મ તો ઝાંખિઓ ને સતો સમજાવતા જ હોય છે. એટલે સર્વસાધારણ ધર્મ-પ્રચાર એ એક વાત છે, અને યુગની માંમતે વસ્તીને એનો ધર્મ-વિચાર સાથે મેળ પાડી દેવો એ બીજી વાત છે. ગાંધીજીએ દેશને એ જ રીતે અર્ધિસા શીખવી. પ્રેમથી, અર્ધિસાથી વર્તવાનો

વાત તો જૂની જ હતી, પણ એનો સ્વરાજ્ય સાથે મેળ પાડી આપ્યો ન હોત તો એમને બહુ તો દસ વીસ એલા મળી ગત. એ વખતે આપણે તલવારથી લડી શકીએ તેમ નહોતા કારણ કે આપણે નિઃશસ્ત્ર હતા, અને અમેએ આપણા કરતાં વધારે બળિયા હતા. માટે અહિંસાથી લડવું જ સાડું હતું. પરિસ્થિતિ પણ એને ફાવતી હતી. આમ એમણે ધર્મ-વિચારણું આંતરિક બળ અને પરિસ્થિતિનું બળ એ બન્નેનો મેળ પાડી દેશને અહિંસા શીખવી, અને એનાથી જ આપણને સ્વરાજ્ય મળ્યું. એવી જ રીતે આજે મરીખોને જમીનની જરૂર છે. માત્ર હિંદુસ્તાનમાં નહીં, આખા એશિયામાં જમીનની ભૂખ છે. ગરીબો જમીન મળ્યા વગર જંપરો નહીં એવી સ્થિતિ છે. આની સાથે જોડીને હું લોકોને ધર્મ-વિચાર સમજાવું છું કે ભૂખાં પડેલાં જમીન આપવી જોઈએ, જમીન એ તો પરમેશ્વરની દેવગી છે, માટે એના પર સૌનો અધિકાર છે વગેરે. આ જ વાત આજથી હજાર પાંચસો વર્ષ પહેલાં સમજાવવા જોડો હોત તો લોક મારી વાત પર કાતેય ન ધરત. પણ આજે એ વાતનો યુગની માર્ગ સાથે મેળ પાડી આપું છું તો તેનાથી સાધારણ ધર્મ-પ્રચાર નહીં પણ ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તન થાય છે. સંતો અને ઋષિઓ સામાન્ય ધર્મ-પ્રચાર તો કરતા જ હોય છે, પરંતુ તેથી ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તન નથી થતું. પણ પરિસ્થિતિની સાથે જ્યારે ધર્મ-ભાવના જોડાઈ જાય છે ત્યારે એ લોકોના હૃદયને સ્પર્શી જાય છે. એમાંથી જ મહાન શક્તિ પેદા થાય છે અને એના વડે ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તન થાય છે.

એક એવો પ્રસંગ આવે છે જ્યારે ધર્મ કરવાની પ્રેરણા જાગે છે. આજે જ જુઓ, આજે મદણ છે. કેાઈ દાન દેવાની વાત કરે છે તો એ વાત મનમાં તરત જીતરો જાય છે. એમ તો દાન રોજ કરવાનું હોય છે પણ મદણને દિવસે એ વાત ઝડ ગળે જીતરે છે કારણ કે આજે એવો અવસર છે. મને આજે લાખો એકર જમીન મળી રહી છે. અચાઉ આવું તો ક્યારેય નહોતું બન્યું. તો શું એકદમ જ આટલા બધાનાં દિલ ધર્મ-ભાવનાથી ઊભરાઈ મર્યાદા એમ તો ન હોઈ શકે. ત્યારે આ દાનમાં ધર્મની ભાવના છે, પણ

એની સાથે સાથે પરિસ્થિતિની આવશ્યકતા, જમાનાની માંગ એટલે કે યુગધર્મ પણ છે.

જમાનાની માંગ અને ધર્મની ભાવના એ બન્ને ભળી જાય છે ત્યારે બધાનું હૃદય-પરિવર્તન થાય છે. આને સો ટકા આંતરિક હૃદય-પરિવર્તન ન કહી શકાય, પણ એમાં અમુક તો હૃદય-પરિવર્તન છે જ. કેઈ પૂરા હૃદય-પરિવર્તનપૂર્વક દાન આપશે તો એનો તો મોઝ ચઈ જશે. અને કેઈ માત્ર ધર્મ-ભાવનાથી જ આપે છે તોયે મારા આદિલન માટે તો એ પૂરતું છે. દાન આપે તો પૂરી ચિત્ત-શુદ્ધિ જ (તે સિવાય નહીં) આપે એવું આપણા આદિલન માટે જરૂરી નથી. આજે જમીન આપવાની જરૂર છે એટલી વાત લોક સમગ્ર લે તો મારે માટે એટલું જ પૂરતું છે.

પરમેશ્વરની ફજેતી ?

આ પરમેશ્વરનું કામ છે, અને મારા જેવા ઘુઘુ સાધન પાસે એ કરાવી રહ્યો છે. નહીં તો મારા જેવા સાધારણ માણસના શબ્દોની આજે આટલી કીમત ન અંકાત. પણ એ ધારે છે ત્યારે શવ તે ચઈ શકે છે. લોક પૂછે છે કે આ કામ નિષ્ફળ ગયું તો શું થશે ? પણ હું એ રીતે ક્યારેય વિચારતો નથી. આ કામ વિનોઆનું નથી, ભગવાનનું છે. એટલે એ નિષ્ફળ ગયું તો વિનોઆની નહીં, ભગવાનની ફજેતી થવાની છે.

સિસઈ, ૨૭-૬-૧૯૫૩

શીર્ષકોનો અક્ષરાનુક્રમ

‘અક્ષોબેન જિને કૌષમ્’	૧૧	આપણું અસલ કામ	૧૦૩
અપરિશ્કળ અને આશ્રમ-ધર્મ	૩૩	આપણું કામ ‘વિચાર-પ્રચાર’	૧૦૮
અપરિશ્કળના પાયા પર નવું ચલતાર	૪૬	આપણું બેવડું કાર્ય	૨૪
અપહરણ અને અપરિશ્કળ	૪૩	આપણે જમીનના માલિક ન થઈ શકીએ	૧૪૧
અહિંસા આત્માની શક્તિ	૧૮૫	આપણે દુનિયાને દોરનારા છીએ	૬
અહિંસા આત્માનો ગુણ	૮૮	આપણો સ્વતંત્ર અને અક્ષીણ વિચાર	૬૦
અહિંસા ઉપર ઘડી કિયા નથી, હૃદયની નિષ્ઠા છે	૧૬૨	આપોઆપ સંગઠન	૧૩૮
અહિંસાની પદ્ધતિ	૬૭	આ ભોગતું યાણું નથી	૧૪૮
અહિંસાનું શુદ્ધસ્થ	૧૬૧	આમજનતા ઉમોગુણી, શિક્ષિત જનતા રજેગુણી	૧૬૪
અહિંસાને રસ્તે જ દુનિયાનો ઊગારો	૮૯	આ યુગનો ધર્મ-મંત્ર	૧૩૪
અહિંસાનો સાર : સ્થિતપ્રજ્ઞતા	૧૬૪	આર્ય-ભૂમિનો વિચાર	૨૯
અહિંસા શીખ-પરિણામકારી ક્યારે ?	૧૮૫	આશ્રમધર્મની ફરીથી સ્થાપના	૩૭
અહિંસા સીધી રેખા છે	૧૮૪	આસક્તિનું નિરાકરણ	૧૫૮
અધિકારનું પ્રકાશ પર આક્રમણ ન થઈ શકે	૧૭૪	ઈંગ્લેંડ પાસેથી ધડો લો	૧૬૭
આ અત્યંત અધર્મ-વિચાર છે	૧૨૭	ઝર્ષમૂલત્મ અવઃશાલ્મ	૧૭૨
આખી સૃષ્ટિનાં બે વસાણાં	૮૧	એક દુનિયા	૬૪
આખો સમાજ ભક્ત બને	૧૯	ઠઈ ચીજોનું ધોરણ બંધું લઈએ ?	૮૬
આજ ગરીબ-અમીર બન્ને દુઃખી છે	૪૭	કળબ ના છોડશો	૮
આજના યુગને સમત્વની શૂળ લાગી છે	૧૨૮	કર્તૃત્વ-વિભાજન	૧૦૮
આજના સમાજનો એકાંગી વિકાસ	૮૪	કંજૂસ અને ચોર	૪૫
આજની પૂરી હાલત	૨૦૦	કુટુંબનો ન્યાય	૫૦
આજની સાપેક્ષ નીતિ	૧૯૮	કુટુંબ-પ્રેમને વ્યાપક બનાવીએ	૫૨
આજે દુનિયા તોખા પામી ગઈ છે	૪	કેન્દ્રીકરણના દોષો	૧૬૨
આજે રાષ્ટ્રીકરણનો વિચાર જ સ્વીકારી લો	૧૨૮	કેવળ વિરોધ સત્યાગ્રહ નથી	૧૬૦
આદિવાસીઓનો સલાહ જ નકામો છે	૬૯	ઠાઈ પણ માનવ-સમાજ રોતાન નથી	૧૬૨
આ ધાકધમકી નથી કર્મવિપાક છે	૧૪૩	ક્યાંક એકમતીથી તો ક્યાંક બહુમતીથી નિર્ણય	૧૯૫
આનંદની પ્રાપ્તિ માટે મયવાપણું નથી પડ	૫૩	ક્રાંતિ અદિસક જ દોઈ શકે	૧૩૯
આપણી પ્રાચીન મામ-રચના	૧૪૮		

કાંતિનો પાથો : વિચાર-પ્રવર્તન	૬૨	ત્રીજી શક્તિ	૧૧૪
કાંતિ કુરસદે નથી ધડાતી	૧૬૯	દયાના સમ્બંધની સ્થાપના	૧૦૦
કાંતિ વિચારથી જ થાય છે	૧૭૮	દરેક ઘર સરકારની બેંક બને	૪૮
કાંતિ સંકાંતિ થાય	૧૦	દરેકને એક મતનો અધિકાર	૧૮૬
કાંતિ હિંસાથી નથી ચલી	૧૬૬	દરેક પાસેથી દાન જોઈએ	૧૬૬
ક્ષીણ વિચાર અને અક્ષીણ વિચાર	૯૦	દંડશક્તિ (કાયદો)થી ભિન્ન લોકશક્તિ	૧૦૦
ખાદી કાર્ય અને સરકાર	૧૦૩	દંડશક્તિથી ભિન્ન હિંસાની વિરોધી	
ખોટા અને ખરા ઉપવાસ	૧૬૦	જનશક્તિ	૧૦૨
ગરીબોનાં દાનથી અહિંસક સેનાનું નિર્માણ	૩૦	દંડ નહીં દયાજનક સ્થિતિ	૯૮
ગરીબોનાં દાનનો પ્રભાવ	૧૩૬	દાન એટલે કરજ ફેરવું તે	૭૮
ગરીબો પાસેથી દાન શા સારુ?	૧૫૬	દાનમાં પણ આવી ગાંધિસાઈ!	૪
ગાંધીજીનો મેદાન વિચાર	૧૬૬	ફુનિયાના નેતા પ્રવાહમાં તણાય છે	૮૮
ગ્રીનનો દાખલો	૧૮૧	ફુનિયાને ઘરો, નહીં તો ફુનિયાના ઘાટે ધડાઓ	૬૩
જમીન આપવી એ આજનો ધર્મ છે	૬૪	ફર્જન પણ સમજન બંની શકે	૧૬
જમીનદારો બૂદાનતું કામ		દક્ષિણ અને પશ્ચિમ	૧૦૪
ઉપાડી લે	૧૬૪	‘ધન ધરતી વહેંચીને રહેશે’	૧૮૩
જમીનની કીમત ન અંકાય	૫૭	ધર્મ એક પુલ છે	૭૮
જાદુઈ ખુરશી	૯૮	ધર્મ-કાર્યનું મુદ્દત	૧૩૮
જીવનનો માર્ગ કે મૃત્યુનો ?	૬૮	ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તન	૨૦૩
જૂની નેતાગીરી	૧૮૨	ધર્મ-ચક્ર પ્રવર્તન ક્યારે થાય છે ?	૨૦૨
ન્યારે બહેરો પણ આપણી વાતો સાંભળશે	૧૭૭	ધર્મનાં બે અંગો	૧૬૭
બેંક પહોંચાડે તેવો સીધો માર્ગ	૬૪	ધર્મની વહેંચણી	૧૫૪
ટહેલ	૮૦	ધર્મનું સામાજિકરણ	૧૪૭
‘દંકારેજૈવ ઘનુપ:’	૧૬૧	ધર્મ-વિચારની દીક્ષા	૭૬
નૃત્યજ્ઞાનના ઊંડાણમાં જવાની આવશ્યકતા	૪૨	નારાયણધર્મની સ્થાપના	૧૫૧
તું બ્રહ્મ છે	૧૨૨	નિત્ય અને પરિવર્તનશીલ ધર્મ	૭૨
તેલંગણામાં અહિંસાનો સાક્ષાત્કાર	૨૬	નિરાકારના પ્રકાશનું સાધન સાકાર	૬૦
તેલંગણામાં કોમ્યુનિસ્ટોની છત	૧૭૮	નૈતિક દબાણ અને હૃદય-પરિવર્તન	૨૦૨
સ્વક્તેન મુંઝીયા :	૩૩	નૈતિક પ્રભાવ	૧૫૮
ત્યાજના પાથો પર કાંતિ	૫	પંક્તિદે છોડીને કામ કરીએ	૧૨૫
		પત્રકનું સંતાન પત્રક	૧૦૭

પદ્યાત
પરમેશ્વર
પહેલાં
જ
પહેલાં
જ
પહેલેથી
કાં
' પાની
પાંચ બાં
પુણ્યમ
કાં
ચોતાના ૬
મૂળ
ચોતાની ૪
કલ્યાણ
પ્રજા કાલ
પ્રેમથી જ :
પ્રેમની એક
પૃથ્વીને પા
સુખ્યાં
બને અગાં
બહુમતી અને
બળદ એટલે
બાળકોનો સહ
બિહારની પા
બિહારની વિરો
બિહારમાં નવે
બુદ્ધનો અમર ।
બુદ્ધ બમવાનન
બુરાઓનો સગ
બે બાજુનો આ
બેવડું કામ : હા
પરિસ્થિતિ.

સમાજાય દ્વં ન મમ
સરકાર રોષ, જનતા દ્વેષ
સરકાર મોંઘું અને જનતા
એકટો છે

સર્વોદયનો મંત્ર
સર્વોદયનો સામૈતિક વિચાર
સર્વોદય-સ્વનાના બે સિદ્ધિ
સંન્યાસી માટે અપરિમલ અને
શુદ્ધ મટે પરિમલ
સંપત્તિદાન એક ધર્મ-વિચાર
સંપત્તિદાનનો ઉપયોગ
સંપત્તિદાન યજ્ઞ
સંપત્તિદાન યજ્ઞ એક ધર્મ-
વિચાર

સંપત્તિદાન-યજ્ઞની ઘોષણા
સંપત્તિ સમાજની હોય એ ધર્મ-વિચાર
સંસ્થાની મર્યાદા

૪૬ સાધ્ય અને સાધન, જનને
૧૩૦ સાધેશ અને
સામાજિક ક્રાંતિ શો જશે
સામાજ્યયજ્ઞ-દ્વેષ અર
વિચાર
૫૮ સુતાંતરિની રાજ્યને
૭૦ સૌથી જરીબાની વડો
૧૮૭ સુદિની સાથે ભવ પર
૧૬૪ સુદિ પાસેથી દાનનો ધા
૪૩ સ્ત્રી-પુરુષ સમાનતા
૩૫ સ્વરાજ્યનો મંત્ર
૩૬ સ્વાયત્ત-સેના
૩૨, ૧૧૨ હવે જમીનની મા
૭૭ હિતોમાં વિરોધ નથી
૨૫ હિંસા અને વિજ્ઞાનયુગ
૧૨૭ હું અને તારા સમ્રાટ
૧૮૦ હું મોટરાઓનો વિરો
હંધ અને બુદ્ધિ ૬૬

માનવ મૂળે તો રાજ્યન છે	૧૫	વિચાર જુદા બલે હો, આચાર એક હો	૧૬૫
માનવસેવા-આજનો યુગધર્મ	૧૧૫	વિચાર બલે જુદા હો, કાર્યક્રમ એક હો	૧૩૦
માનવ-હૃદય શુદ્ધ છે	૧૨૧	વિચાર માનવજીવનનો પાંચો	૫૬
મારાથી ભગવાનનું નામ છોડવાનું		વિચાર-મંથન જરૂર માય	૧૬૬
બને તેમ નથી	૯	વિચાર વહે મૂઢીવાદનો અંત	૧૮૨
મારા વિચારનાં મૂળિયાં જાંટાં છે	૬૪	વિચાર-સાસન	૧૦૫
મારી જીભે ચડી ગરીબ ખોલી રહ્યો છે	૧૩૭	વિજ્ઞાન અને અહિંસાનો યોગ	૫૬
મારો વિચાર સ્વતંત્ર છે, કોઈનો		વિજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનમાં નિરંતર	
જવાબ નથી	૬૨	પ્રગતિ	૮૧
માઈસલાદની ખામીઓ દેખાઈ રહી છે	૬૩	વિજ્ઞાનનો સાચો અને ખોટો ઉપયોગ	૮૫
માઈસલાદ પણ ધરાવા પર	૬૧	વિજ્ઞાન પર આત્મજ્ઞાનનો અંકુશ	
મોજા ને ઠલગીની સંસ્કૃતિ	૧૪૫	હોવો જોઈએ	૮૭
મૂર્તિની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા ફરીએ	૧૪૬	વિવેકયુક્ત સમતા	૭૬
મોટા ઉદ્યોગોનું સંપૂર્ણીકરણ		વિશ્વ-ભૂમિકા	૬૫
ચાય	૧૨૧	વેપાર એ પણ વેશ્યાનો ધર્મ જ છે	૧૨૭
મોટા હોહો આ કામ ઉપાડી લે	૧૬૬	વેળા છતાં દાન કરો	૧૬૮
યઃ અર્ચયુચિઃ સઃ શુચિઃ	૭૭	શક્તિનો ઝરો ફિલ્દીમાં નંધી, આપણા	
યુગ તમારા હાથમાં છે	૧૫૫	હૃદયમાં છે	૧૨૩
યુગના ઘડવૈયા ઓપણે છીએ	૫૦	શક્તિ, લક્ષ્મી અને સરસ્વતી ત્રણે	
‘રાજા કાલસ્ય કારણમ્’	૭૩	સેવામાં લાગે	૧૧૯
રામરાજ્ય હૈયામાં ભગશે	૧૫૫	રાખ કરતાં કૃતિ મહાન	૧૬૩
રાષ્ટ્રીકરણનો પ્રશ્ન	૧૮૧	રાત્ર-અત્ર દુર્ગદેવીને સુખારક	૧૪
વહેંચણી અને ઉત્પાદન સાથે		રાહોરોનું બવિશ્ય	૧૭૫
સાથે	૪૬	શ્રાવસ્તીનો કિસ્સો	૫૪
વહેંચાયેલો ખતનો	૧૧૦	સતયુગ આવે છે	૫૫
વામનનાં ત્રણ પગલાં	૪૮	સત્યાગ્રહની અમોઘ શક્તિ	૧૫૯
વિકેન્દ્રીકરણની જરૂર	૧૬૩	સત્યાગ્રહી સેનાની રચના	૧૫૯
વિચાર-ધારા સતત વહેતી રહે	૧૭૬	સદ્વિચારની અમોઘ શક્તિ	૧૭૦
વિચારનાં જ રાજ	૧૭૨	સનાતન ધર્મ-વિચાર	૭૧
વિચારની સત્તા	૧૭૧	સામે ભૂમિ ગોપાલકી	૧૪
વિચારનું બહારનું સ્વરૂપ : આયુષાંજ		સમતાનો યુગધર્મ	૭૪
અથવા દાનપત્ર	૧૭૦	સમાજ એકરસ કરવો છે, નીરસ નહીં	૧૨૩
વિચારનો પ્રચાર આકાશ મારફત		સમાજ બતા શી રીતે બને ?	૨૧
ચાય છે	૧૭૪	સમાજાય હવેં ન મમ	૪૨

સમાગ્રાવ રૂદં ન મમ	૪૬	સાધ્ય અને સાધન, બન્નેમાં ક્રાંતિ	૧૧
સરકાર રોધ, જનતા દ્વેષ	૧૩૦	સાધેશ અને નિષેધ નીતિ	૧૪૦
સરકાર મોડું અને જનતા		સામાજિક ક્રાંતિ થયે જ થશે	૧૪૧
એકરોડે છે	૫૮	સામાજ્યવાદ-દૂંધા આચખાવાનો	
સર્વોદયનો મંત્ર	૭૦	વિચાર	૬૧
સર્વોદયનો રાજનૈતિક વિચાર	૧૮૦	સૂતાંજલિની રામચત્રાઓ	૧૧૩
સર્વોદય-રચનાના બે સિદ્ધાંતો	૧૬૪	સૌથી મરીજોની વટારે	૧૫૩
સંન્યાસી માટે અપરિમિત અને		સુદિની સાથે ભત પર કાચુ મેળવો	૩૬
શુદ્ધસ્થ માટે પરિમિત	૪૩	સુદિ પાસેથી જાનનો પાઠ	૫૧
સંપત્તિદાન એક ધર્મ-વિચાર	૩૫	શ્રી-પુરુષ સમાનતા	૭૫
સંપત્તિદાનનો ઉપયોગ	૩૬	સ્વરાજ્યનો મંત્ર	૭૧
સંપત્તિદાન યજ્ઞ	૩૨, ૧૧૨	સ્વાયત્ત-ઢોલકસત્તા	૬૪
સંપત્તિદાન યજ્ઞ એક ધર્મ-		તેવે જામીનની માલિકી નહીં રહે	૨૨
વિચાર	૭૭	હિંદોમાં વિરોધ નથી	૬૦
સંપત્તિદાન-યજ્ઞની ઘોષણા	૨૫	હિંદુ અને વિજ્ઞાનયુગ	૧૨
સંપત્તિ સમાજની હોય એ ધર્મ-વિચાર	૧૨૭	હું અનંત રાક્ષસધારી	૧૭૩
સંસ્થાની મર્યાદા	૧૮૦	હું મોટિરાઓનો મિત્ર છું	૩૧
		હૃદય અને શુદ્ધિનું કન્ઠ	૬૬